૨૫૭૬

નિઘંટ રત્નાકર:

२५३६

श्री

निघंट रत्नाकर वैद्यक

પ્રાચિન આયુર્વેદમાંથી મહાવિખ્યાત રૂપિઓએ સંસકૃત શ્લોકોમાં
વૈદ્યકના નિઘંટો ઈત્યાદિ ગ્રંથો રચેલા છે. તેમાં સર્વે વનસ્પતિના
મૂળ, પાંત્રા, ફળો, મરી, મસાલા અને સોના, હીરાદિક પદાર્થો-
ના ગુજરાતી નામ તેના સંસકૃત કેટલા નામો ગુણ દોષ
સાથે, તે ખાધા પીધાથી કેટલા રોગને જીતે અથવા
વધે તેનો ટુંકો ખુલાસો સર્વે પ્રાણીઓના ફાયદા
માટે આ ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરયુ છે.

આવૃતિ પહેલી.

ISHWARDAS LIBRARY
BOMBAY

Registered according to Act XXV of 1867 and Right of Translation Reserved.

સુબોધપ્રકાશ પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

છપાવનાર અને વેચનાર મુંબઈ કાળકાદેવીને રસ્તે રામવાડી પાસે
ઈશ્વરદાસ લાયબ્રેરીવાલા.

કિંમત—રૂ. ૧

પ્રવેશક.

સર્વે વનસ્પતિ હજારો જાતનીછે તેમાં જે રોગીને ફાયદો થવાને લખેલી હોય તે મોટા ઝાડના મૂળ વાપરવા અને નહાના રોપા હોય તે મૂળ સાથે તાજા લેવા. નહાનું પાકુ ફળ આખુ તરત ખાવું; કાચુ ફળ, ફુલકે પાંત્રાની ચટણી કરી મુખે રૂચી આપનાર થોડી થોડી ખાવી, અથવા તેનો રસ નીચવી બે તોલા સુધી પીવો.

ઊકાળો જે રોગીને ફાયદો થવા લખેલો હોયતે વનસ્પત્તિ મજબુત બાંધાના મોટા માણસ માટે બે તોલાથી ચાર તોલા સુધી ઓપડો છુંદીને અરધાથી એક શેર પાણીમાં ઊકાળી સાત તોલાસુધી પાણી બાકી રેહે તે ગાલીને દરેક વખતે પીવું; અને ફરી તેમાં તાજુ અરધો શેર પાણી ભરી બીજી વખતે ઊકાળવું જ્યારે તેમાંનો કસ કે રંગ નહી નીકળે ત્યારે તે જુના ઊકાળાનો કુચો નાખી દઈ નવા ઓષડોની વસ્તુંઓ ઊકાળવી. જે રોગીના ફાયદા માટે વનસ્પતિની ચટણી ખાવાકે તેનો રસ પીવાને લખ્યો હોય તે વસ્તું બે તોલા સુધી લઈ તેની ચટણી વાટીને ખાવી અથવા તેનો રસ ગાળીને શિત્તળકે ગરમ કરીને જેમ લખ્યુ હોય તેવીરીતે પીવો અને તેના કુચા નાંખી દેવા. જે વસ્તુનું ચૂર્ણરોગીને ફાયદો થવા લખેલું હોય, તે સર્વે વસ્તુઓ ઝીણા ખાંડી,બારીક ભુકો થયાથી કપડ છાંડ કરીને, કાચના વાશણમાં ભરી રાખવું. તેમાંથી મજબુત બાંધાના મોટા માણુસે તેની શકતિ પ્રમાણે તોલા० । સુધી ફાકી, તે ઉપર કહેલુ શિતળકે ગરમ પાણી અથવા દુધ જે કહેલું હોય તે નવટાકથી વધારે પીવું, જેથી પીધેલા પાણી સાથે પેટમાં ઓષડ મળી જઇ આખા શરીરની, નસોમાં ઓષડ પ્રસરે અને રોગ દૂર થાય.

જે વસ્તુ રોગીને ફાયદો થવા રાબકે કાજી પીવાને કહેલી હોય, તે વસ્તું બે તોલા સુધી લઈ તેમાં ચઊદ ઘણું પાણી મેળવી ઊકાળવુ. જ્યારે તે વસ્તુ પાણી સાથે મળી એક રસ થયાથી તેમાં ઘી શાકરાદી જે વસ્તું નાંખવાસે લખી હોય તે નાંખી ફરીથી ઊકાળીને સાત તોલા સુધી પીવું.

જે રોગીને ફાયદો થવા પુરી, કચોરી, લાડવા, જલેબી, ઘારી, સુતરફેણી, માવો, શિરો, લાપશી, દુધપાક, બાશુદી, શીખણ ઈત્યાદે પાક લખેલા હોય તે વસ્તુ ખાવા પીવાને મજબુત બાંધાના મોટા માણુસે પચતું થોડુ થોડું પીવું.

ડા.ઈ.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧	મદનપાળકૃત સર્વે ઓષડોના નામ અને ગુણ દોષની વિધી.	ઈશ્વર સ્તુતી અને ગ્રંથ વર્ણન.
૨	ગ્રીષ્મ, સરદ, અને શશિર રૂતુંના જુદા જુદા ઉપાય.	,,
,,	શ્લોકો સર્વે વચમાં લખ્યા નથી તે વીશે	,,
,,	સર્વે વનસ્પતીમાં ગુણ દોષ.... ...	,,
૩	મોટી હરડે.	બાવીસ નામો.
,,	આંમળા....	પાંચ નામો.
,,	બેહડા ફળ.	ચાર નામો
૪	ત્રિફળા	ત્રણેજણસો.
,,	ભોય આંમળા.	પાંચ નામો
,,	પાણ આંમળા કે ચોર આંમળા. ...	ચાર નામો
,,	અડુંલસો.	આઠ નામો
,,	ગુળવેલ કે ગરોળ.	ચઉદ નામો
૫	બીલફળ...	નવ નામો
,,	મોટી અરણી, નરવેલ, જીમૂત. ...	ચાર નામો
,,	સફેદ પાડલવેલ, કાલી કિન્હી... ...	બાર નામો.
,,	નહાના શીવણમૂળ શાવણી, પૂષ્કર મૂળ.	નવ નામો.
૬	ડીંડાનું ઝાડ, લોધર	બાર નામો.
,,	મોટા પંચમૂળ....	પાંચજાતનામૂળો.
,,	ગોખરૂ મૂળ સાથે રોપા.	તેર નામો.
૭	રાનીગાંજો, શાલવણ.	દશ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—	સંસ્કૃત નામો.
,,	પીઠવન, ભાવલ, ડાવલા, નવરી. ...	અગીયાર નામો.
,,	મોતરીંગણી, જંગલી વેગણ	નવ નામો.
,,	ભોયરીંગણી	ચઉદ નામો.
૮	દશમૂળ....	દશજાતના મૂળો.
,	ઢુંકરકંદ, રૂદ્ધિ, વૃદ્ધિ	તેર નામો.
,,	કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી.	બાર નામો.
,,	મેદા અને મહામેદા.	ચાર નામો.
૯	ભેહું મુશલી, ભોય કોહોલું.... ...	નવ નામો.
,,	મહવડાનું ઝાડ, હરણ દોડી.	નવ નામો.
,,	જેઠીમધ	આઠ નામો.
,,	જંગલી અડદ.	પંદર નામો.
૧૦	જીવની ગણને બદલે આસન. જુદીજુદી.	૭ વસ્તુના નામો.
,,	એરંડો સફેદ અથવા લાલ	સતર નામો.
,,	બ્રાહ્મી, ઉપળ શાલ, ઉગાળસલીના મૂળ.	તેર નામો.
૧૧	ધમાસો સફેદ અને લાલ.	સોળ નામો.
,,	મુંડી, ગોરખમુંડી તેને બદલે કદંબફુલ.	દશ નામો.
,,	મહામુંડી, ગોરખમુંડી માટે કદબફુલ.	આઠ નામો.
,,	અઘાડો સફેદ....	બાર નામો.
૧૨	લાલ અઘાડો	૭ નામો.
,,	કપીલો, સિરમના મૂળ.	નવ નામો.
,,	જે પાળાના ઝાડ—બે જાતના... ...	સોલ નામો.
,,	જે પાળના બીજ સોધીને વાપરવા....	ત્રણ નામો.
,,	સફેદ અને લાલ નિશોત્તર.	નવ નામો.
૧૩	કાળો નિશોત્તર....	નવ નામો.
,,	ઈનદ્રાવણના, કડવા વૃન્દ્રાવનના... વેલા—ફળ....	બાવિસ નામો.
,,	ગરમાળાનું મોટું ઝાડ, તેની શિંગોગર.	બાવિસ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—	સંસ્કૃત નામો.
૧૪	ગુલીનો રોપ-ફળ.	નવ નામો.
,,	કડું, કુટકી.	તેર નામો.
,,	અંકોળ વૃક્ષ-ફળ.	આઠ નામો.
૧૫	થુવર, થોરનું દુધ.	દશ નામો.
,,	લિંબડી કડવી	તેર નામો.
,,	બકાણુ નિંબ,-કડવો કે મીઠો લિંબડો.	સાત નામો.
૧૬	કરી આતુ.	તેર નામો.
,,	કુડાનું ઝાડ જે ઉપર ઈંદર જવ થાયછે.	આઠ નામો.
,,	ઈંદર જવ ભરેલું કુડાનું ફળ.... ...	પાંચ નામો.
,,	ગેલનું, મીણનું, રાજણીનું ઝાડ-ફળ.	છ નામો.
૧૭	કુન્કુષ્ટનું, કપિલાનું ઝાડ.	ચાર નામો.
,,	પીળો ચાંપો, સોન ચાંપાનું ઝાડ ...	બાર નામો.
૧૭	સીકાકાઈનું ઝાડ...	આઠનામો.
,,	કાંચન વૃક્ષ.	આઠનામો.
૧૮	કચનારનુ ઝાડ....	બારનામો.
,,	નઘોડ બે જાતના ઝાડ.	દશનામો.
,,	મેઢા શૃંગી, મરડાસિંગ.	આઠનામો.
,,	શાટોડી, ઘેટુંલીના સફેદમુળ અને લાલ ફુલ....	સાતનામો.
૧૯	રાસ્ના, એલા પરણી, કાલીંદન. ...	આઠનામો.
,,	આસન,આસંધ, મુનિકપર્ણી. ...	નવનામો.
,,	લાજાલુ, ચાંદવેલ.	આઠનામો.
૨૦	શતાવરી, શતવચી.	આઠનામો.
,,	મોટી શતાવરી શહસ્રમુલી.... ...	અગીયાર નામો.
,,	ચીકણા મૂળ, ખિરિ હિટી.	આઠ નામો.
,,	તાની વેલ, પેટારી, ગવાક્ષી, સહદેવી.	આઠ નામો.
,,	બહિણી, બગલી, પિટારિણી.... ...	ત્રણ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—	સંસ્કૃત નામો
,,	નાગબળા, ગંગેરૂકી.	ચારજાતે નામો.
૨૧	માલ કાંગોણી, માલ કાકડી....	ચાર નામો.
,,	તેજ બળ, તેજવંતી....	આઠ નામો.
,,	દેવદાર, દેવદારૂ....	આઠ નામો.
,,	સરળનું ઝાડ–દેવદાર જેવું.	નવ નામો.
૨૨	ઊપલેટ, પુષ્કર મુળનું ઝાડ....	આઠ નામો.
,,	કોડ. કુષ્ટનું ઝાડ....	આઠ નામો.
,,	કાકડા સિંગીનું ઝાડ.	આઠ નામો
,,	કાય ફળનું ઝાડ.	નવ નામો.
,,	રોહિષ નામે ઘાસ.	દશ નામો.
૨૩	ભારંગ, ભારીગાનો વેલો.	નવ નામો.
,,	પાષાણ ભેદ.	આઠ નામો.
,,	નાગર મોથ, જટામાંસી.	બાર નામો.
,,	ધાવડીનું ઝાડ.	આઠ નામો.
૨૪	આમ્લ લોણીકા. મીઢોળ, મયન ફળ.	દશ નામો.
,,	ભોય કોહળા, બે જાતના.	સોળ નામો.
૨૪	વારાહીકંદ, ડુકરકંદ....	આઠ નામો.
,,	પાડવલી, પહાડ મુળ....	સાત નામો.
૨૫	મોરવેલ, મુરવેલ.	નવ નામો.
,,	મજીઠ.	તેર નામો.
,,	હલદર.	નવ નામો.
,,	દારૂ હલદ.	આઠ નામો.
,,	ટાયકળ ટાંકલાનો રોપો.	આઠ નામો.
૨૬	બાવચી, ચીનીકબાલાનું ઝાડ...	અગીયાર નામો.
,,	ભાંગરાનો રોપ....	આઠ નામો.
,,	પિત્ત પાપડો ઘાસ જેવો રોપ, કરીયાતુ.	નવ નામો.
૨૭	શણના ફુલ, ડવલા, પીઠવણ, ઘટાસ્વા, ઘાગરી.	સાત નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	ત્રાય માંણા, ...	આઠ નામો.
,,	ગલકા અને તુરીયાનો વેલો.... ...	સાત નામો.
,,	અતિ લિપા, અતલશનું ઝાડ.... ...	આઠ નામો.
,,	સ્યામકંદ નામે ચાર તરેહનાં અતળશાના કંદ.	ચારજાતનાનામો
,,	ખરવત્ ઓખાદો.	સાત નામો.
૨૮	નાંદ રૂખ, કાક ઝંઘા.	સાત નામો.
,,	લોધર બે જાતનો.	૬ નામો.
,,	વરધારા, જીર્ણ ફળી બે જાતના. ...	સાત નામો.
,,	દેવ ડગોરીનું ઝાડ.	સાત નામો.
,,	હરણ વેલ.	આઠ નામો.
૨૯	સોંમ વલ્લરિની વેલ જેના પાંત્રા સુદ પક્ષમાં નવા આવે અને અંધારીઆમાં ખરી પડેછે.	ચાર નામો.
,,	અથ અકાશ વલ્લી. જે આકાશ કૃપાથી રોપા અને વેલા ઉપજે (અમર વેલ)	એક નામ.
,,	મુગ્રસ વેલ, નાહ.	સાત નામો.
,,	વડના પાંત્રા, સફેદ નીશોત્તર	ચાર નામો.
,,	લાજાળુનો રોપ. જેને હાથલગાડેથી એ વડું વલી જાયછે....	આઠ નામો.
૩૦	મુશલી.	આઠ નામો.
,,	કવચ જેને કુયલી કેહછે.	આઠ નામો.
,,	પુત્ર જીવા, જીવા પોતા.	ચાર નામો.
,,	વંદયા, કંકોડી, ભુ કંકોડી.	આઠ નામો.
૩૦	વિષ્ણુ. ક્રાંતા નામે રોપો, વેલ. ...	ચારનામો.
૩૧	શંખ પુષ્પી, શંખા હુલી, નખલાના ફુલની વેલ....	સાત નામે

પૃષ્ઠ ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—સંસ્કૃત નામો.

,, દુધી, દુધ્યાની વેલ. ... ... ચાર નામો.

,, અર્કપુષ્પી, આંકડાનું ફુલ, અંધા હોલી,
ઊંધાહોલી. ... ... ચાર નામો.

,, ભીલામાં ફળનુ ઝાડ. ... ... નવ નામો.

,, ચિરાયટા,કોડીંબડાલાંબાપાંત્રાનીકડવીવેલ. ચાર નામો.

૩૨ કુંભાના, ઉતરડીના ફુલની વેલ. ... આઠ નામો.

,, બ્રાહ્મી, જેના પાંત્રા વદમાં ખરી પડે
અને સુદમાં નવા આવે (બ્રહ્મમંડુકી) તેર નામો.

,, સુવર્ચલ, સોચલ, બ્રહ્મ સોચલ સૌંચલી. સાત નામો.

,, મત્સ્યાક્ષી,માચ્છભી,સોમલતાવનસ્પતી. ચાર નામો.

૩૩ મોગુંડ, જળ પીપલી. ... ... ચાર નામો.

,, ડવલી, પાથરી વનસ્પતી. ... ... પાંચ નામો.

,, નાગદમની, નાગદોન. ... ... ચાર નામો.

,, ચણોટી લાલ અને સફેદ. ... ... દશ નામો.

,, વેલન્તરો, વખેલા, વરવેલી વાવડીંગ... ચાર નામો.

૩૪ વૃંદાક, વૃંદા, અધાડો, ઊંબરો.... ... આઠ નામો.

,, પિંડાર, કમળનો કંદ, કમળ કાકડી.... ચાર નામો.

,, છિકવિકા, છિકની, નાક છિકની. ... પાંચ નામો.

,, રોહિતો, રૂહેડો, રક્તરોહડો. ... ... નવ નામો.

,, મોચ રસ નામે વનસ્પતી. ... ... આઠ નામો.

,, અજ ગન્ધા, વવઈ, તલવણી, કાનફોડી. ચાર નામો.

૩૫ સારેયક, પીળો કોરેટો. ... ... પંદર નામો.

,, વિષ્ણુ, ક્રાંતા નામે વનસ્પતી બે જાતની. તેર નામો.

,, કોલિસ્તા, તાલિમખાનાના બીજનું, કોલ
સુંદા.... ... ... નવ નામો.

,, રૂઉનું ઝાડ, તેના કપાસિયા બીજ. ... પાંચ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—સંસ્કૃત નામો.	
,,	આરામશીતળા, રામશાળિ, સુગંધપત્રા.	ત્રણ નામો.
૩૬	ગંઠીવન, ભટોરા.	ચાર નામો.
,,	વાગી, બાંબ, હુર હુચી...	પાંચ નામો.
,,	શરપુંખા, શરપંખો, ઉન્હાલી, સૂર્યવંશી.	ચાર નામો.
,,	બળામોટા, નાગદવણી, બ્રાહ્મી, શેવરી, ચિકણા મૂળમોટા...	ચાર નામો.
,,	સુદર્શના, તાનીનો વેલો, બાવચી. ...	ચાર નામો.
,,	મયુર શિખા, મોર શેંડા નામે વનસ્પતી.	ચાર નામો.
૩૬	લક્ષ્મણા, શ્વેત રિંગણી, લક્ષ્મણ કંદા, મુચકુંદા.	બાર નામો.
૩૭	માંસરોહિણ્ય, પ્રહારવલ્લી, રોહિણી....	પાંચ નામો.
,,	અસ્થિ સંહારકો, હરજીર, હાંડસિંહારી નામે વનસ્પતી.	આઠ નામો.
,,	સૂર્યફુલનું ઝાડ—આકડો લાલ અને સફેદ.	નવ નામો.
,,	કનેર લાલ અને સફેદ ફુલની... ...	ચાર નામો.
,,	ધંતુરો કાળો અને સફેદ	અગીયાર નામો.
૩૮	કાટાકરંઝ, કળલાવી, કળિહારી.	ચૌદ નામો.
,,	કુવાર, ઘી કુવાર.	નવનામો.
,,	ભાંગનું—ગાંજાના બીજ, રોપા, પાંત્રા	૭ નામ.
,,	કાંચન વૃક્ષ, પીત કંચની, સોનટકા....	ચાર નામો.
,,	દૂર્વા કુમળા ઘાસ જેવો દરો	દશ નામો.
૩૯	ગંડ દૂર્વા, ગંડર દૂર્વા, સોમલતા. ...	પાંચ નામો.
,,	કાશડા, ઘાસ જેવું	નવ નામો.
,,	દર્ભ, કુશ, દરભ ઘાસ જેવું.	પાંચ નામો.
,,	જાડુ દર્ભ, મુંજ તૃણ....	પાંચ નામ.
,,	નળો, નરકટ, નડ, વાંસની જાત. ...	૭ નામો.
,,	વંશો. વાંસ, બાંબુના કુમળામૂળ, પાંત્રા, ગાંઠો, જડ.	૭ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ—	સંસ્કૃત નામો.
૪૦	ખોરાસાની અજમો.	પાંચ નામો.
,,	ખસખસ, પોસ્તદોડા-તેના બીજ ...	ચાર નામો.
,,	અફીણ ખસખસના રોપાનો ચીક. ...	ચાર નામો.
,,	છિલિહિન્ટો, છિલિ હિરડા, તાનીવેલ.	ચાર નામો.
,,	નિઘંટના લલિતવર્ગ સમાપ્તનો શ્લોક...	૩૪૩ મો.
૪૧	સુંઠ, શુંઠ...	નવ નામો.[ભાસ-
,,	શ્લોક—૩૪૮થી ૩૫૧સુંઠના વખાણનો.	૧લો. અધ્યાયસ-
,,	આદુ, અદરખ	પાંચ નામો.
૪૨	મરી, તીખા કાળાને સફેદ	પાંચ નામો.
,,	લીંડીપીપર.	દશ નામો.
,,	ત્રણ વસ્તુ ગર્ભ ગુણે અને ચાર રૂપે. ...	ત્રણ જુદા નામો.
૪૩	પિપલીમૂળ.	આઠ નામો.
,,	ચવક નામે વનસ્પતિ.	નવ નામો.
,,	ગજપીપર, જાડી પીપર...	પાંચ નામો.
,,	ચિત્રક.	આઠ નામો.
૪૪	પાંચ વસ્તુને પંચકોળ તથા છને ષડુ-ષણમ.	છ જુદા નામો.
,,	શુવાનો રોપ અને વરીયાલી.	આઠ નામો.
,,	મેથી અને તેનો રોપ ભાજી-બીજ. ...	પાંચ નામો.
,,	જંગલી મેથી અને તેનો રોપ-બીજ....	પાંચ નામો.
,,	અજમાનો રોપ-બીજ....	નવ નામો.
૪૫	જીરૂ સફેદ-સહાજીરૂ-કાળીજીરાનો રોપ-બીજ...	પંદર નામો ત્રણ જાતના.
,,	ખોડી અજમો, અજા વાયન, જવાઇન.	નવ નામો.
,,	ફીરમાણી અજમો.	ચાર નામો.
,,	ધિકા, રાન તુળશી, તિલવણી, કાનફોડી.	આઠ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૪૬	ઘોડાવજ, કુલીંજન.	સાત નામો.
,,	અતીવીખા, મોટી શેરણી, રાજહંસ, ઘોડા પાવળા.	પાંચ નામો.
,,	વાવડીંગ, વાયવડીંગ.	આઠ નામો.
,,	ધાણા, કોથમીર.	નવ નામો.
૪૭	હિંગુપત્રા, હીંગડાના પાંત્રા.	સોળ નામો.
,,	હિંગ અને હિંગડો.	આઠ નામો.
,,	વંશલોચન.	નવ નામો.
,,	સિંધાલુણ, સૈંધવ ખાર.	પાંચ નામો.
૪૮	સંચળખાર.	ચાર નામો.
,,	બીડલોણ—બીડખાર....	પાંચ નામો.
,,	સમુદરલોણ, મીઠું, નિમખ.	ચાર નામો.
,,	બોયખાર—પાપડખાર	પાંચ નામો.
,,	સાભરમીઠું. ગંડમીઠું, સાબરમીઠું. ...	ચાર નામો.
,,	બાગડખાર.	ચાર નામો.
૪૯	સુરોખાર—સોધેલો.	પાંચ નામો.
,,	જવખાર...	આઠ નામો.
,,	સાજીખાર—પાપડખાર.	એક નામ.
,,	ટંકણખાર.	ચાર નામો.
,,	નવસાગર.	નવ નામો.
,,	સર્વક્ષાર—કેટલી વનસ્પતીનો ખાર. ...	સાત નામો.
૫૦	શ્લોકો—૪૧૭ સુંઠાદિક, પાંત્રાની ચટણી; ઉકાળાનો.	અધ્યાય બીજો સમાપ્ત.
,,	કપુર.	બાર નામો.
,,	મૃગ નાભાની કસ્તુરી, એક ઝાડની લતા કસ્તુરી.	સાત નામો.
૫૧	જવાદિ બીલાડાના નાભાની કસ્તુરી.	ચાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	સૂખડ સફેદ.	આઠ નામો.
,,	લાલચંદન, રતાંજળી....	નવ નામો.
,,	મલ્યાગર ચંદન....	ચાર નામો.
,,	કૃષ્ણાગર, કાળુ અગર...	આઠ નામો.
૫૨	કેશર.	આઠ નામો.
,,	લોબાન, સેલારસ.	ચાર નામો.
,,	ભીમ સેની કપુર.	ચાર નામો.
,,	જાયફળ....	ચાર નામો.
,,	જાવંત્રી.	ત્રણ નામો.
૫૩	લવંગ.	નવ નામો.
,,	શીતળ ચિની, મરીચ, કંકોળ, ચીના કબાલા.	ચાર નામો.
,,	ઝીણી એલચી....	નવ નામો.
,,	મોટી એલચી.	પાંચ નામો.
,,	તજ–દાલચીની...	અગીયાર નામો.
૫૪	તમાલ પત્ર.	ચાર નામો.
,,	નાગ કેશર.	ત્રણ નામો.
,,	ચાર જાતની સુગંધી ફળ.	ચાર જુદા નામો.
,,	તાલીસ પત્ર, તાલી નામે તાડના પાંત્રા.	આઠ નામો.
,,	સરલો, પીત લોધર વૃક્ષ, સરળ દેવદાર.	પાંચ નામો.
,,	લોબાન.	પાંચ નામો.
૫૫	વાળો, ખુશ બોઈનો નેત્રવાળો.	આઠ નામો.
,,	જટા માંસી, મોથ, નાગર મોથ, માંસ રોહિણી રૂદંતી.	આઠ નામો.
,,	કાળોવાળો, પીળોવાળો, ગાડરષ	ચાર નામો.
,,	રેણુંકા બીજ.	પાંચ નામો.
,,	ગહુલા, કાંગ.	છ નામો.
,,	કેવડી, ક્ષુદ્રમોથ, જળમુસ્તા...	પાંચ નામો.
૫૬	શિલાજીત, પથ્થર ફુલ.	પાંચ નામો.
,,	પીળાવાળા જેવું ઘાસ, પીળો વાળો...	નવ નામો.
,,	ડોલરનું, સાલઈનું ઝાડ, સુગંધી બીરોજો.	છ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	ગુગળ.	નવ નામો.
૫૭	રાળ.	નવ નામો.
,,	ગાજર, થુનેર, ગંઠીવણ, ભટોરા. ...	ચાર નામો.
,,	ચોર, ચોક, કળખાપરી, ગંઠોના વનસ્પતી....	પાંચ નામો.
,,	મોરમાસી, તાલીમ પત્ર વનસ્પતી, ...	પાંચ નામો.
,,	કચોરો, કચૂર.	પાંચ નામો.
,,	કપૂર કાચરી, કચોરો.	પાંચ નામો.
૫૮	પીંડીકા વનસ્પતી, સફેદ લાજાળુ, બ્રાહ્મી, નેપાલી.	છ નામો.
,,	ગંથીવન, ભટોરા, ગંડરદુર્વા, ગંઠોના.	ચાર નામો.
,,	પત્રારિ વનસ્પતી, ગુલછબ્બુ, ઊત્તરણી, ઘેવડા.	છ નામો.
,,	પદ્મ કાષ્ટ, કોષ્ટ, કમળાક્ષ, સરળ દેવદાર	પાંચ નામો.
,,	કમળસ્થળ, પુંડરીક વૃક્ષ	ચાર નામો.
,,	તગર.	દશ નામો.
૫૯	ગોરૂ ચંદન, ગોરોચન....	આઠ નામો.
,,	નખલા બેહું જાતના.	આઠ નામો.
,,	પતંગ વૃક્ષ.	આઠ નામો.
,,	લાખ.	નવ નામો.
,,	અલિતા લાખ....	એક નામ.
૬૦	પિત્તપાપડો, પાપડ, રંગબાશા, કુંભીવૃક્ષ.	ચાર નામો.
,,	કમલિની, હત્તિણ, કંટક, કમળણી. ...	ચાર નામો.
,,	કમોદિની, કેરવી.	ચાર નામો.
,,	પદ્મચારી, કમળ, શમીવૃક્ષ, હરિદ્રા.	ચાર નામો.
,,	સફેદ કમળ.	એકવિસ નામો.
,,	લાલ કમળ.	ચાર નામો.
,,	અરમાની કમળ.	દશ નામો.
૬૧	કલ્હાર, જરા સફેદ અને લાલ મોટા કમળ.	ત્રણ નામો.
,,	પદ્મ કેશર, પુષ્પરેણું, કમલ ફુલ ... મધ્યેની કેશર.	ચાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	પદ્મ બીજ, કમળ બીજ	ચાર નામો.
,,	બીંસુ. બિસા, બિસ, શખ્ત કમળનું. દીઠુ, કાળોવાળો, પીળોવાળો....	૭ નામો.
,,	જાઈના ફુલનો રોપ, ચંબેલીનો રોપ, જાતિ સ્વર્ણ જાતી...	સાત નામો.
૬૨	મોગરાફુલનો રોપ, લક્ષ્મણા કંદ, ઈન્દ્ર ગોપ. કાળોકુડો, ઘોડાવજ; ...	પાંચ નામો.
,,	જાઇ ફુલનો રોપ, સફેદ અને પીળા ફુલની જુઇ ફુલ....	નવ નામો.
,,	કુંજ સેવતી. કાંટે સેવતી બે જાતના રોપ, ગુલાબ ફુલ રોપ.... ...	બાર નામો.
,,	સફેદ અને પીળો કેવડો તથા સ્વર્ણકે સોન કેવડો.	દરેકનાચચારનામ.
૬૨	કુસરી, કસ્તુર કે બટમોગરો. સફેદ મોટી જાઇ. વેલમોગરો—ફુલ. ...	પાંચ નામો.
૬૩	નેપાળનો મણુસળ, મણશીળ અને ત્રાયમાણ....	આઠ નામો.
,,	મધુકના ફુલનો રોપો. ધાયટીના ફુલનો રોપો—ફુલ	ચાર નામો.
,,	ચાપાના ફુલ. સોન ચાપાનું ઝાડ-ફુલ.	પાંચ નામો.
,,	સુરંગી, સોરંગી. ઊંડીનું ઝાડ-ફુલ...	પાંચ નામો.
,,	બકુલ, મોરસલીનું ઝાડ-ફુલ. ...	પાંચ નામો.
૬૪	મોટી શંખાહુલી. મોટા બકુળ વૃક્ષ, મખમાલના ફુલ-ઝાડ.... ...	ચાર નામો.
,,	કુન્દ. ડોલરના ફુલ-ઝાડ.	પાંચ નામો.
,,	મુચકંદ વૃક્ષ-ફુલ.	ચાર નામો.
,,	મોગરીના ફુલ-વેલ.	ચાર નામો.
,,	તલના ફુલ-રોપ.	પાચ નામો.
,,	પારીંગાનું ઝાડ. નરવેલ. ગણેરીના ફુલ	ચાર નામો.
,,	દુપારી. અસાલીઓ, દુપહરિયા. બંધુ જીવક-ફુલ-રોપ...	ચાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૬૫	જાસવંદના ફુલ–રેપ....	ચાર નામો.
,,	સિદુરી કે સેંદરીના ફુલ–રેપ. ...	ચાર નામો.
,,	તુલસીનો રેપ કાળો અથવા લીલો....	પાંચ નામો.
,,	મરવા નામે સુગંધીનો રેપ–ફુલ ...	પાંચ નામો.
,,	દમનો, દોના સુગંધીનો રેપ–ફુલ ...	આઠ નામો.
૬૬	ત્રિમપ, આજવળા, નાંદરૂખી, તીળવણુ, કાનફોડીનો રેપ ફુલ ...	અગીયાર નામો.
શ્લોક ૩ જો.	કપુરાદિક સુગંધી, ફુલવર્ગ. ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.	
,,	સુવર્ણ–સોનાનો વર્ક–ભસ્મ.	બાર નામો.
,,	રૂપુ, રૂપાનો વર્ક–ભસ્મ...	પાંચ નામો.
,,	તાંબાનો વર્ક–ભસ્મ	નવ નામો.
,,	કાંશાનો વર્ક–ભસ્મ	ચાર નામો.
,,	સોનપિત્તળનો વર્ક–ભસ્મ	નવ નામો.
,,	કલઈનો વર્ક–ભસ્મ	પાંચ નામો.
,,	જસદનો વર્ક–ભસ્મ	ચાર નામો.
૬૮	સીસાનો વર્ક–ભસ્મ	આઠ નામો.
,,	તિખ્ખા લોહડાનો કીટ–લોહ ભસ્મ ...	દશ નામો.
,,	પારાની કઝલી–ભસ્મ	બાર નામો.
,,	અભ્રખ કે અભ્રકની ભસ્મ	ચાર નામો.
૬૯	આમળ સારા ગંધકનું ચુરણ	નવ નામો.
,,	સોનમુખી સુવર્ણ માક્ષિકા સોધેલી....	ચાર નામો.
,,	મન: શિળ—...	નવ નામો.
,,	હરતાળ....	ચાર નામો.
૭૦	ગેરૂ અને સોના ગેરૂ.	આઠ નામો.
,,	કૃત્રિમરસાંજન સોધેલો નખલો તથા મોરથુથુ	આઠ નામો.
,,	હિરાકસી એ જાતની, આક્ષિક મદ્ય....	આઠ નામો.
,,	હિંગળો.—	આઠ નામો.
૭૧	સિંધુર.	આઠ નામો.
,,	સુરમો સફેદ અને કાળો.	દશ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	રસાંજન....	દશ નામો.
,,	પુષ્પાંજન–જસતના ફુલ.	ચાર નામો.
,,	શિળાજીત, પત્થર ફુલ.	દશ નામો.
૭૨	હીરા ભસ્મ	આઠ નામો.
,,	ફટકી તથા [illegible]ટી મટોડી.	નવ નામો.
,,	સમુદ્ર ફીણ	ચાર નામો.
,,	પરવાળાની ભસ્મ.	ચાર નામો.
૭૩	મોતીની ભસ્મ...	પાંચ નામો.
,,	લાલ માણેક નામે ઝવેરાતની ભસ્મ...	ચાર નામો.
,,	વલંદી, ત્રિમણી. સૂર્યકાંતાની ભસ્મ....	ચાર નામો.
,,	સફાટીક, ચંદ્રકાંતાની ભસ્મ	ચાર નામો.
,,	પોખરાજ, ગોમેદની ભસ્મ.	ચાર નામો.
,,	બાળીયાન હીરાની ભસ્મ	પાંચ નામો.
,,	નીલ રત્ન, સ્નિસચરની ભસ્મ. ...	ચાર નામો.
,,	લીલા રંગે પાનાની ભસ્મ.	ચાર નામો.
,,	મોતાની છીપલીની ભસ્મ.	પાંચ નામો.
,,	ઉપલા પરવાળાથી પાના સુધીની ભસ્મ વીશે ગુણ દોષ.	જુદા જુદા નામો.
૭૪	શખ ભસ્મ.	પાંચ નામો.
,,	નહાના શંખલા, કોડીની ભસ્મ. ...	છ નામો.
,,	ચાક, ખડી નામે મીઠી મટોડી ધોળ.	નવ નામો.
,,	જત્વાદિક કસ્તુરી, કીચવાળુ, કાદીવાળુ, એળવાળુ, ગાર નામે જાડી રેતીની ભસ્મ	પાંચ નામો.
,,	લોહ ચુંબક પત્થર.	ચાર નામો.
૭૫	કાચ નામે પત્થર--બીલોરી કાચ. ...	ચાર નામો.
	શ્લોક ચોથો. સુવર્ણાદિક ધાતુની ભસ્મ-વર્ગનો	ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	વનસ્પતિ ઇત્યાદિના દૂધ–ઉકાળો-પાણી-પીવાનો	પાંચમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	વડ નામે ઝાડ, મૂળ, પાંત્રા, ફળ ...	દશ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	પિપળાનું ઝાડ, મૂળ, પાંત્રા, ફળ. ...	આઠ નામો.
,,	પારસ પીપળાનું, પીપળીનું ઝાડ. ...	ચાર નામો.
૭૬	સફેદ ઉંબરાનું ઝાડ–	આઠ નામો.
,,	કાળા ઉંબરાનું ઝાડ.	ત્રણ નામો.
,,	અશોક, રૂદ્ર મોથ, પિંપરી.	આઠ નામો.
,,	મુષિકપર્ણી, ઉંદિરકાની ઉપલા પાંચ ઝાડમાંથી દુધ નિકળે છે.	પાંચ નામો.
૭૭	નન્દીવૃક્ષ,નાંદરૂખી,જળતુંડીકા, અધાડો સફેદ	ચાર નામો.
,,	કદંબ ત્રણ જાતના ઝાડ.—	જુદા જુદા નામો.
,,	અર્જુનવૃક્ષ. આંઝણીયાનું ઝાડ... ...	ચાર નામો.
,,	જળ શીરીષ વૃક્ષ ઢિંઢિણીકા. ઢાંઢોણી.	આઠ નામો.
,,	આર્તગળ, કોરાંટો, ચેરવણીનું ઝાડ. ...	ચાર નામો.
,,	નેતરનું ઝાડ, વેતસ.	દશ નામો.
૭૮	જળવેતસ, પાણીમાંથતી નેતર. ...	પાંચ નામો.
,,	ઈજ્જર નામે પાણીમાં થતો વેલો. ...	ચાર નામો.
,,	ગુંદી કે ગુંદાનું ઝાડ.	નવ નામો.
,,	પીળુડાનું ઝાડ, અખરોટનું ઝાડ. ...	નવ નામો.
૭૯	શાક, સાગવાનનું ઝાડ....	ચાર નામો.
,,	શાયલાનું, શાલનું ઝાડ....	પાંચ નામો.
,,	તમાલ પત્રનું ઝાડ.	પાંચ નામો.
,,	ખેરનું ઝાડ સફેદ અને લાલ.	ચાર નામો.
,,	ખેરના ઝાડની જડ-મૂળ.	ચાર નામો.
૮૦	બાવળનું ઝાડ.	ચાર નામો.
,,	બિબલાનું ઝાડ.	પાંચ નામો.
,,	તમરનું ઝાડ, તિવસનું ઝાડ.	પાંચ નામો.
,,	ભોજ પત્ર, ભૂર્જ પત્ર....	પાંચ નામો.
,,	પળાશ, ખાખરાનું ઝાડ-ફુલ, પળશ પાપડો–ફળ...	આઠ નામો.
૮૧	ધાવરો, ધાવડાનું ઝાડ....	પાંચ નામો,
,,	ધામણીનુ ઝાડ, ધમાસાનું ઝાડ. ...	ચાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	સાયલાનું ઝાડ, રાલનું ઝાડ.	પાંચ નામો.
૮૧	શાખોટાનું, સાહોડાનું. શુકનાસાનું ઝાડ.	ચાર નામો.
,,	વરૂણનું. વાયવર્ણાનું. વાવડીંગનું ઝાડ...	પાંચ નામો.
,,	મંજીષ્ઠનું. મોઇનું. મોણનું, મદનમંજરીનું ઝાડ....	પાંચ નામો.
૮૨	સાલયીનું–સલઇનું–સાલકનું ઝાડ. ...	નવ નામો.
,,	હીંગણબેટનું–ઇંગોલીયાનું ઝાડ. ...	ચાર નામો.
,,	ટેંદુનું, તખ લોધરનું, કિન્હીનું ઝાડ....	પાંચ નામો.
,,	મોરવાનું–મોખાનું ઝાડ.	પાંચ નામો.
૮૩	પારિભદ્રનું–પારિજાતનું–પર્બતનિનું–પાંગારાનું–પ્રાજતનું ઝાડ	આઠ નામો.
,,	સાંવરીનું ઝાડ–ફળ–ફુલ.	નવ નામો.
,,	નાંદુરખીનું–આજવળાનું ઝાડ–ફલ–ફુલ	ચાર નામો.
,,	સાતવણનું ઝાડ–ફળ–ફુલ	ચાર નામો.
,,	હગદવાનું–હળદરનું ઝાડ–ફળ–ફુલ....	ચાર નામો.
,,	નખલાનું–કાચકાનું–કરંજનું મોટું ઝાડ ફળ–ફુલ–પાંત્રા	ચાર નામો.
૮૪	કરંઝીનું ઝાડ–ફળ–પાંત્રા.	ચાર નામો.
,,	સાગરગોટાનું–તિરગિછિનું ઝાડ ફળ ફુલ.	પાંચ નામો.
,,	નહાની સમીનું–જીવકનું–સમડીનું ઝાડ.	નવ નામો.
,,	મોટી શરસીનુ–પાણીની શરસીનું, અશાળીયાનું ઝાડ–ફળ ફુલ. ...	ચાર નામો.
,,	અરીઠાનું ઝાડ–ફળ ફુલ.	આઠ નામો.
૮૫	શિંસમ નામે કાળા લાકડાનું ઝાડ–ફળ–ફુલ.	આઠ નામો.
,,	અગથ્યાનું ઝાડ–ફુલ.	ચાર નામો.

શ્લોક મોટા ઝાડનું દુધ–ફળ–ફુલનો પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

શ્લોક પેહલો–ઝાડો તથા વેલા અને ફળનો છઠ્ઠો અધ્યા પ્રારંભ.

,,	દરાખનો વેલો–ફળ	દશ નામો.
૮૬	કાચી દરાખ	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	આંબાનું ઝાડ-ફળ.	નવ નામો.
,,	નહાના મોટા રસાળ જાંબુનું ઝાડ-ફળ.	બાર નામો.
૮૭	નારીયળનું ઝાડ-ફળ.	આઠ નામો.
,,	ખજુરીના ઝાડ ત્રણ જાતના-તેના ફળ	જુદાજુદા નામો.
,,	અંજીરનું ઝાડ-ફળ.	ચાર નામો.
,,	કેળાનુંઝાડ-કંદ-ફળ-કેળફુલ.... ...	અગીયાર નામો.
,,	દાડમનું ઝાડ-ફળ.	પાંચ નામો.
૮૮	કમરખનું ઝાડ-ફળ.	આઠ નામો.
,,	ઝીણા સફરજન ફળ, ત્રણ જાતના ખારેકી મોટા બોર.	જુદાજુદા નામો.
૮૯	પાંચ નામે મોટા બોર.	જુદાજુદા નામો.
,,	રાયેણ. ક્ષીરણી, રાનકોકડી ત્રણ જાતના ઝાડ-ફળો....	જુદાજુદા નામો.
,,	ચારોલીનું ઝાડ-ફળ-બીજ.	૭ નામો.
૯૦	ફાગશાનું ઝાડ-ફળ.	ચાર નામો.
,,	ટેંભુરણી, ટેંમરૂનું, કાજરાનું. કાજુનું ઝાડ-ફળ....	આઠ નામો.
,,	વેહેકળાનું. કરટોલીનું હાંશાનું ઝાડ-ફળ.	પાંચ નામો.
૯૧	હિમાચળ પર્વત ઉપર આરૂ નામે વીરસેન. વીર. વિરારૂક, અરૂક નામે ઝાડ-ફળ....	ચાર જુદી જાત.
,,	જેઠીમધ બે જાતના. મહુવડાના શોન ચાપાના ઝાડ-ફળ-ફુલ.... ...	જુદા નામો ગુણ.
,,	ફણસનું ઝાડ-ફળ.	ચાર નામો.
,,	ક્ષુદ્ર ફનસનુ ઝાડ-ફળ...	ચાર નામો.
૯૨	તાડનોરસ. ફળ, તામ્રવલ્લી, તાલીસ પત્ર	પાંચ નામો.
,,	ખરબુજાની વેલ ફળ-શકરા ટેટી.	જુદાજુદા નામો.
,,	સફરજન ઝાડ-ફળ.	આઠ નામો.
,,	જાડી ચામડીના સફરજન, નાશ પતિનું.	ચાર નામો.
૯૩	બદામનું ઝાડ-ફળ.	પાંચ નામો.
,,	પિસ્તાના, અંકોળના ઝાડ-ફળ ...	ચાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	એલચીના ઝાડ–ફળ.	ચાર નામો.
,,	આળુબોખારનું ઝાડ–ફળ.	પાંચ નામો.
,,	સુકા અ જીરનું ઝાડ–ફળ.	પાંચ નામો.
,,	અખરોટના ઝાડ–ફળ....	ચાર નામો.
,,	દ્વીપાંત્તરના, ખજુરના ઝાડ–ફળ. ...	ત્રણ જુદા જુદા.
૯૪	તુતીનું ઝાડ–ફળ, પારસ પિપળના ફળ.	પાંચ નામો.
,,	કાકડાનું–તોરણાનું ઝાડ–ફળ.	જુદા જુદા નામો.
,,	તુબરૂના, તિવરાના, ચિરના ઝાડ–ફળ.	જુદા જુદા નામો.
,,	બીજોરાનું ઝાડ–ફળ.	ચારજાતનાઝાડો.
૯૫	મીઠા બીજોરાનું, પપનસનું ઝાડ–ફળ મ-ધુકાકડી.	પાંચ નામો.
,,	નારંગીનું ઝાડ–ફળ.	ચાર નામો.
,,	મોટા ખાટા લીંબુ--શ્માજવળા ...	ચાર નામો.
,,	આંમલીનું, કોકમનું ચુકાનું. જળવેતસ.	પાંચ નામો.
૯૬	ખાટા લિંબુના ભેદનું. સાગમળાનું ઝાડ.	ચાર નામે.
,,	ખાટા લિંબુનું. કાગદી લિંબુનું. મીઠા-રાજલિંબુનું ઝાડ–ફળ.	પાંચ નામો.
,,	કમરંક. નીવ. કરણેલ–ફળ.	પાંચ નામો.
,,	સફેદ પીહોડી અંબાડાનું, પાચોડાનું આં-મળીનું ઝાડ-ફળ....	પાંચ નામો.
,,	કોકમના આંબોની ફળ.	ચાર નામો.
૯૭	કરમદીના કાચા–પાકા–ફળ	ત્રણ નામો.
,,	કોઠનું કોરઠનું ફળ.	ચાર નામો.
,,	ઝરસની ભાજી ઝરસી ફણી... ...	ચાર નામો.
,,	અંબાડાનું ફળ....	ચાર નામો
,,	મોટા અંબાડા-રાજઆમ્રનું ફળ... ...	ચાર નામો.
,,	ચાર તથા પાંચ જાતના ખાટા ફળ એટલે પંચામ્લ.	જુદા જુદા નામો
૯૮	કસઇનું કોશામ્રનું–લાલ જંગલી આં-બાનું ઝાડ–ફળ.	ચાર નામો.
,,	સોપારીનું ઝાડ–ફળ.	પાંચ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	નાગરવેલીકે માંડવાના પાન અને તેની વેલ...	પાંચનામો.
૯૯	પાનનુંબીડું-પાન-સોપારી-કાથો-ચુનો ઇત્યાદિ સુગંધી.	જુદા જુદા નામો.
,,	ખેરશાળ-કાથો-કાથાની ગોળી. ...	એક નામ.
,,	હરપર રેવડીનુ, લવલીનું, ટાંકળાનું કે ટાયફળ.	આઠ નામો.
૧૦૦	શ્લોક-ફળાદિક વર્ગનો- ...	છઠ્ઠો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	અથ શ્લોક શાક ભાજી ફુલ વર્ગ.	સાતમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	કોહોળુ-સફેદ અને લાલ.	જુદા જુદા નામો.
૧૦૧	મીઠી કાકડી.	એક નામ.
,,	તરબુજ, કલિંગડ.	ચાર નામો.
,,	મીઠા દૂધીઆ, મીઠી તુંબડી.	ચાર નામો.
,,	કડવા દુધીઆ, કડવી તુંબડી... ...	ચાર નામો.
૧૦૨	કડવી કાકડી.	આઠ નામો.
,	ચીભડા મીઠા.	છ નામો.
,,	અતિ મોટી વાળુક કાકડી.	બે નામો.
,,	કોહીંબડા મીઠા.	ચાર નામો
,,	તુરીઆ. ગલકા, પંડોળા કડવા ફળ...	જુદા જુદા નામો.
૧૦૩	મીઠા તુરીઆ, ગલકા. પંડોળા કુમળા.	ચાર નામો.
,,	મોટા તુરીઆ. ગળકા, પંડોળા મીઠા	પાંચ નામો.
,,	વેગન. વંત્તાક સફેદ. કાળા.	ત્રણ નામો.
,,	તિંદોડા, તીંડોરા, કન્દુરી મીઠા ...	ચાર નામો.
,,	કારેલા	આઠ નામો.
૧૦૪	કંટોળા. કંટોલી, કંકોડાનીવેલ-ફળ. ...	ચાર નામો.
,,	કંકોડાની વાઝીઆ વેલ	ચાર નામો.
,,	ડોડીં, હરણ દોડી	ચાર નામો.
,,	કાંગકાંગકે ઘેડશી	ચાર નામો.
,,	મીઠી ખાજવણીની. ચીની કબાલાની, કાળા અબાની શિંગના બીજ ...	ચાર નામો.
,,	ઓથા તૃણની, જંગલી મગની. લાલફુલ યાની. શિંબો ધાન્યની શિંગ. ...	પાંચ નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૦૫	પાલકની ભાજી, લીલો બથુવો, ચંદન બથુવા. ચાકવત	ચાર નામો.
,,	જીવશાકની, જીવંતીની, પુનર્નવાની, લાલ પાલકની ભાજી, ...	ચાર નામો.
,,	લોધરની, લાલ ચીલની, મેથીની, સુવાની. ભરૂચી ભાજી....	પાંચ નામો.
,,	સરપંખો, કાળશાક, કલૌજી, મેઢા શિંગ–ભાજી.	ચાર નામો.
,,	તાંદળજાની, ચોલાઇની ભાજી ...	આઠ નામો.
૧૦૬	અતી વિખા, લાલ કાંપશી, અંબાડાની, મજીઠની, ધમાસાની, ફાગુની ભાજી.	પાંચ નામો.
,,	માઠની ભાજી.	એક નામો.
,,	પરવર	સોળ નામો.
,,	ચંચુની ભાજી–ચંચુડા. કિંચિન્સુ, મીઠા પંડોળા.	ચાર નામો.
,,	કાળી પાલકની, વાસ્તુકાની ભાજી....	ચાર નામો.
૧૦૭	સફેદ અને કાળી મયાળ વેલ, પોઇ; કોઇ, મયાળની મોટી વેલના પાંત્રા ...	પાંચ નામો.
,,	કાલી મયાળ વેલના પાંત્રા.	ત્રણ નામો.
,,	આંગેરીની, ળુણીની, ઘોળની, ચુકાની, ફળીની, ખાટી ભાજી	આઠ નામો.
,,	કાળા નિશોતરની, કરડીની, કુરડુંની, મુળાની, તલની ભાજી.	પાંચ નામો.
,,	સુરપત્રીની, સાલસની, લાલ ઊંશની, ધમાસાની, ધાણ્યાની, કુંભાની, કોથમીરની. ચત્રકની, સફેદ સરશીની ભાજી–ફળ....	પાંચ નામો.
૧૦૮	ડીંડાની, પીળા લોધરની, ધામણીની ભાજી.	પાંચ નામો.
,,	જંગલી અડદની, રૂદ્ર જટાની ભાજીબીજ.	પાંચ નામો.
,,	ગુંદાનું ફળ, બાજરીનો પોખ, ઘેવડો, વાલપાપડી, કરંડકા, નાડીશાંક, પકુવાની ભાજી....	જુદા જુદા નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	સફેદ શરસ્વની, જંગલી કસુબાની, પુષ્પાં જનની, કરડીની ભાજી–ફુલ.	ચાર નામો.
,,	ચણા, વટાણા લીલા તથા સુકા. ...	જુદા જુદા નામો.
૧૦૯	ચુકાની ખાટી ભાજી, આમ્લ લોનીકાની ભાજી....	પાંચ નામો.
,,	કાસ મર્દની, કસૌદિ, ગાજરની, કપિલાની, કાસવિદાની ભાજી	ચાર નામો.
,,	લાલ મુલો, ગોળાકારે મુળો, લાલ ગાજર, લાલ લશણ.	એક નામ.
,,	સફેદ કુમળા મુળાની, મોટા મુળાની ભાજી ફુલ, ફળ.	ચાર નામો.
૧૧૦	કુમળા કાગ્વાઈ, ત્રિપલેટની, પીપલી મુળની, બાંબુની, અંકોળની ભાજી, મુળ, ફુલ, ફળ.	ચાર નામો.
,,	લાલ તથા સફેદ બીજનો કડવો અને મીઠો શેકટો-પાંત્રા-ફુલ શિંગ, હરિત શાક, સોહજ.	ચાર નામો.
,,	લશનનો કાંદો, તેની કુમળીજડ, પાંત્રા.	આઠ નામો.
૧૧૧	લીલા શુકા સફેદ અને લાલ કાંદા, પીયાજ, પાંત્રા-મૂળ.	ચાર નામો.
,,	લાલ શિગરૂ, લાલ લશણ, લાલ મુળો.	એક નામ.
,,	મીઠું સુરણકંદ, મૂળ, ભાજી, કડવું સુરણ જંગલી બે જાતના. ...	જુદાં જુદાં નામો.
૧૧૨	વાવડીંગની, અસ્થિસિંહાની, અસ્થિશૃંગાલીકાની ભાજી	ત્રણ નામો.
,,	ડુંકરકંદની, પીપરની, સફેદ ભોયકોહોલાની ભાજી કંદ...	ચાર નામો.
,,	મુસળી, કાળી અને સફેદની ભાજી કંદ.	ચાર નામો.
,,	આસનની, આસકંદની, બોંબકાનીં, પીલુડાની, કંચુકાની ભાજી-શાક ...	પાંચ નામો.

પૃ૪	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	ભોયકોહોળાની ભાજી કંદ	ચાર નામો.
૧૧૩	ક્ષુદ્ર, કૃણશ. કચોરો, ખારૂ સુરણ, હસ્તિકંદ, રાજાળુકંદ, માનકંદ માળાકંદ	ચાર નામો.
,,	નાગરમોથની, ખરસવાની. કચરાની, શિંગાડાની ભાજી કંદ.	જુદા જુદા નામો.
,,	બાર જાતના કંદ મૂળમાં ગુળવેલ, રતાળુ સફેદ અને લાલ. મીઠા અળુ, ભોયકોહોળુ. કંટાળુ. ભોય આંમળા. હસ્તાળુ, કોનફળ. બટાકા ઈત્યાદિ કંદ મૂળ....	જુદા જુદા નામો.
૧૧૪	કેમુકકંદ. જળશિખરકંદ, કમળકંદ. કેળ ફુલનો બોડ, કેલ્હકકંદ. કિલૂટકંદ.	ચાર નામો.
,,	શ્લોક. ૯૩થી૯૪ કોમળ કમળકંદાદિક.	કંદમૂળવીશે.
,,	શ્લોક-નિઘંટના કોહોલાદિક શાક વર્ગનો.	સાતમો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	શ્લોક-પાણી, દુધ. ઘી. તેલ, ઉકાળાદિકનો.	આઠમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	ઘણી જાતના પાણી પીવામાં કુવાનુ.ખાબોચીઆનું, તળાવનું, ઝરાનું, નદીનું. સરોવરનું, નદયનું પાણી તે સર્વેના ગુણદોષ.	જુદા જુદા નામો.
૧૨૧	દુધ-માણસોનું, સર્વે જનાવરોનું દુધ તે સર્વેના ગુણદોષ...	જુદા જુદા નામો.
૧૨૪	દહી ત્રણ જાતના.	જુદા જુદા નામો.
૧૨૬	છાસ-દહીમાંથી કરેલી હોય તે. ...	સત્તર નામો.
૧૨૮	માખણ-મસ્કો	ચાર નામો.
,,	ઘી– માખણ તપાવીને	પાંચ નામો.
૧૨૯	તલનું તેલ.	એક નામ.
૧૩૦	એરંડ્યુ તેલ.	એક નામ.
૧૩૧	લિંબડાનુ તેલ	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૩૧	અળશીનું તેલ	એક નામ.
,,	સરસવનું તેલ	એક નામ.
,,	કસુબાના બીજનું તેલ	એક નામ.
૧૩૨	માળકાંગોણીના બીજનું તેલ	એક નામ.
,,	અખરોટનું તથા નારિયળનું તેલ. ...	જુદા જુદા નામ.
,,	શિરંશુ ચાર જાતની માંછલીનું તેલ ...	જુદા જુદા નામ.
,,	ભીલામાનું તેલ....	એક નામ.
,,	ખાખરા, પટોળના કે પાડલીના બીજનું તેલ.	એક નામ.
,,	કોહલાના બીજનું, તરબુજના બીજનું, દુધી ઈત્યાદીના બીજનું તેલ ...	જુદા જુદા નામ.
૧૩૩	ચેકૈષજં, ચેકેપિક, કરડીનું તેલ ...	એક નામ.
,,	જવનું તેલ	એક નામ.
,,	આંબાની ગોટલીનું તેલ	એક નામ.
,,	સરવે જાતના ઘી, તેલ, ચરબીના તેલ તે સર્વેના ગુણદોષ...	જુદા જુદા નામ.
,	સર્વે ફળ ફળાદીક ફુલ અને અનાજનો પીવાને આસવ, ઉરાખ, તાડી, સરખાદિક–દારૂ–અરક કહાડેલા સર્વેનો ગુણદોષ	જુદા જુદા નામ.
૧૩૯	મૂત્ર–માણસો અને જર જનાવરોનો પિશાબસર્વેના ગુણદોષ	જુદા જુદા નામો.
૧૪૦	સ્લોક–નિઘંટના પાનાદિકનો	આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	સ્લોક સેરડી ઇત્યાદિનો રસ ચુશવાનો.	નવમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	તેર જાતની સેરડી	જુદા જુદા નામો.
૧૪૧	ગોળ, ગોળની કાકવી, લાલ અને સફેદ ખાંડ, સાકર	જુદા જુદા નામો.
૧૪૨	રાનીમધ, સર્વે ફુલો મધ્યેનો મધુર રસ	જુદા જુદા નામો અને ગુણદોષ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૪૪	શ્લોક ૯ નિઘંટના મધુરાદિક રસનો.	નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	અન્નાદિક ખોરાકનો	દશમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	ભાત સર્વે જાતના રાંધેલા ચોખાદિક અનાજ હલકા ગુણે.	જુદા જુદા નામો.
૧૪૭	ઘઉ સેકેલા, રાંધેલા	નવ નામો.
,,	જવ રાંધેલા, સેકેલા	પાંચ નામો.
,,	દાલ એટલે શિંગમાં થતું અનાજ ...	જુદા જુદા નામો.
૧૪૮	મગ અને તેની દાળ રાંધેલી. સેકેલી...	એક નામ.
,,	અડદ અને તેની દાળ રાંધેલી, સેકેલી.	પાંચ નામો.
૧૪૯	મસૂર અને તેની દાળ રાંધેલી, સેકેલી.	બે નામો.
,,	કાંગ, ચોળા, વાલની દાલ રાંધેલી સેકેલી	એક નામ.
,,	વટાણા કાળા લીલા, સફેદની દાલ રાંધેલી, સેકેલી.	એક નામ.
,,	ચણા અને તેની દાળ રાંધેલી, સેકેલી.	એક નામ.
૧૫૦	કાળી, પીળી મસૂર આંખી કે દાલ રાંધેલી	ત્રણ જાતના.
,,	કુલ્થીનું અનાજ રાંધેલું, સેકેલું. ...	પાંચ નામો.
,,	તલસફેદ, ગાજરા અને કાળા રાંધેલા સેકેલા.	દશ નામો.
૧૫૧	ધાણા નામે બીજ રાંધેલા સેકેલા ...	એક નામ.
,,	અળશીના બીજ, રાંધેલા સેકેલા ...	પાંચ નામો.
,,	કસુંબો અને તેના બીજ રાંધેલા સેકેલા.	ચાર નામો.
,,	રાઇ, સરશી, અસાળીયાનાબીજ રાંધેલા, સેકેલા	પાંચ નામો.
૧૫૨	સણ અને તેના બીજ રાંધેલા સેકેલા...	ચાર નામો.
,,	કાંગના ચોખા, સામો કોદરા વરહી જંગલી અનાજ	જુદાજુદા નામો.
,,	પીળા, શામળા કોદરા રાંધેલા સેકેલા.	બાર નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	છાલા સાથેના કોદરા રાંધેલા સેકેલા...	નવ નામો.
૧૫૩	નીવારનામે દેવભાત રાંધેલો	ચાર નામો.
,,	જુવાર રાંધેલી શેકેલી	ચાર નામો.
,,	કસઈનાબીજ. રૂખીને ખાવાના ચોખા.	ચાર નામો.
૧૫૪	શ્લોક ધાન્યાદિક રાંધેલા અને સેકેલાનો.	દશમો અધ્યાય સમાપ્ત.
,,	શ્લોક આહારાદિકએટલેખોરાકખાવાનો	અગીઆરમો અધ્યાય પ્રારંભ.
,,	અનાજ પેરવા અને પાકવાવીશે. ...	જુદા નક્ષત્રો.
,,	અન્નાદિ આહારકે ખોરાક	પાંચ નામો.
૧૫૫	રાંધેલા કે બાફેલા, સેકેલા ચોખા, ખાચડી ઇત્યાદિ.	પાંચ નામો.
,,	ચોખાદિકની રાબકે ઓશામણ. ઘેંશ, માવો.	જુદા જુદા.
૧૫૬	ચોખા ઇત્યાદિની જાડીરાબ	એક નામ.
,,	ચોખા ઇત્યાદિકનો શિરોકે લાપશી ...	એક નામ.
,,	ચોખા ઈત્યાદિકની પાતળી રાબ. ...	એક નામ.
,,	ચોખા ઇત્યાદિકની ઘેસ, આટોલુ ...	એક નામ.
૧૫૭	કાચાકે સેકેલા જવની કે ભાતની ધાણીની રાબ ઘેસ...	જુદા નામો.
,,	ચોખા અને મગની ખીચડીની રાબ...	જુદા નામો.
,,	બે ત્રણ જાતના અનાજ નીકઢી,ઉકાળો.	એક નામ.
,,	દાડમ ફળની કઢીકે ઉકાળો	એક નામ.
૧૫૮	મગ અને આંમળાની કઢીકે સાર ...	એક નામ.
,,	કુલ્થીની કઢીકે ઉકાળો...	એક નામ.
,,	મસુર, વાલ, વટાણા. ચોલાદિકની શિંગના મૂળની કઢીકે ઉકાળો. ...	એક નામ.
૧૫૯	યુષ એટલે કઢીકે રાબ...	એક નામ.
,,	શિંગોમાં બે ફાડચાના કઠોળની દાળનો ઉકાળોકે સેકેલી દાળ	જુદા નામો.
,,	ખીચડી બે ત્રણ જાતના અન્ન મેળવી રાંધે છે.	એક નામ.

પૃષ્ટ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૬૦	ખીર, દુધપાક	ચાર નામો.
,,	મુરબ્બા, અથાણાદિક	એક નામ.
,,	આંબા ઈત્યાદિક ૭ પ્રકારના ફળનો મુ-રબ્બા, અથાણા	બે નામ.
,,	શિખણ દહીનુ	ત્રણ નામો.
૧૬૧	પન્નુ, સાર, સરબત.	બે નામો.
૧૬૨	સટ્ટક, દાડમ અને દહી ખાંડનો મઠો...	એક નામ.
,,	અન્નાદિક લોટના પુડા, માલપુડા, પૂર્ણ-પોળી, મીઠાઇ.	જુદા નામો.
૧૬૩	ચોખાના લોટમાથી કરેલા પદાર્થ ...	એક નામ.
,,	ઘઉના લોટમાંથી કરેલા પદાર્થ... ...	એક નામ.
,,	કઠોળાદિક લોટના પદાર્થ.	એક નામ.
,,	અડદના લોટમાંથી કરેલા પદાર્થ. ...	એક નામ.
,,	તળેલાકે વઘારેલા અન્નાજ	એક નામ.
૧૬૪	ઘીને સિદ્ધ કરેલુ...	એક નામ.
,,	તેલને સિદ્ધ કરેલું.	એક નામ.
,,	દૂધ અને લઉ તથા ચોખાના લોટનો પદાર્થ	એક નામ.
,,	કચોરી, ઘેવર, સુતર ફેણી, ધારી ...	એક નામ.
૧૬૫	સંગ જુરી, ઘુઘરા. તેજાનું ભરેલી ધારી	જુદા નામો.
,,	ખાજામોળા અને મીઠા, પકવાસા, સુ-તરફેની	જુદા નામો.
૧૬૬	મોળાકે મીઠા પુડા	જુદા નામો.
,,	દહીવડા, વડી.	જુદા નામો.
,,	અન્નાદિકના સર્વે પકવાન.	જુદા નામો.
૧૬૭	શિરો અને લાપશી....	એક નામ.
,,	ગળમાણું.	ત્રણ નામો.
,,	સર્વે પ્રકારના લાડવા, મોદક	જુદા નામો.
૧૬૮	અડદ અને મગ ઇત્યાદિના વડા, વડી, લાડવા	જુદા નામો.
,,	અડદના લોટના વડાવડીકે લાડવા ...	એક નામ.
	મરચાદીકના ઈડનાવડા, ઢોકળા ...	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	ગરોળકે ગુળવેલના વડા કે વડી ...	એક નામ.
,,	જલેબી કરવાની રીત...	એક નામ.
૧૬૯	હલવો ઘુઘરા કરવાની...	વીધી.
,,	જવનો મંથો, રાબ	એક નામ.
૧૭૦	જવાદિકનો શત્તુ	એક નામ.
,,	ચણા, મગ ઈત્યાદિકનો શત્તુ	જુદા નામો.
,,	જવ ઇત્યાદિકની ધાણી	એક નામ.
૧૭૧	સેકેલા ધાણા	એક નામ.
,,	સેકેલા ચોખાદિક ચ્યુડા	એક નામ.
,,	અરધુ સેકેલુ અનાજ હોલા	એક નામ.
,,	સેકેલા ઘઊની ફુરી	બે નામ.
,,	જનાવરોનું માંસ રાંધવાની રીત ...	જુદી જુદી.
૧૭૨	જનાવરોનું માંસ સેકવાની રીત ...	એક નામ.
૧૭૩	ચોખા ઈત્યાદિક અનાજ સાથે રાંધેલુ માંસ	એક નામ.
,,	તેલમાં હરેક માંસ રાંધવા કે સેકવા,તળવાની રીત	એક નામ.
,,	ઘીમાં હરેક માંસ રાંધવા કે તળવાની રીત	એક નામ.
,,	છાસમાં હરેક માંસ રાંધવાની રીત ...	એક.નામ.
,,	અતિ ઝીણું રાંધેલું માંસ	એક નામ.
૧૭૪	હાડકાવિનાનું માંસ રાંધવું, તળવું, સેકવાની રીત	જુદા નામ.
,,	મગ ઇત્યાદિ અનાજ સાથે માંસ રાંધવા સેકવાની રીત	એક નામ.
,,	મગ ઈત્યાદિક અનાજ સાથે માંસની કઢી, ઉકાળો કરવાની રીત ...	એક નામ.
૧૭૫	દાડમના દાણા સાથે માંસ રાંધવાની રીત	એક નામ.
,,	માંસની રાબ અને કઢી	એક નામ.
,,	માંસ અને છાસની કઢી	એક નામ.
,,	અડદના કે માંસના પાપડ, પાપડી, ઢોકળા,વડી કે વડા...	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૭૬	તલ ઈત્યાદિ બીજની ખોળ, માંસનો કુચો, લોટ	એક નામ.
,,	હરેક પદાર્થના ગુણદોષ; ફરતી ૠતુંથી ફરવા વિશે	જુદા નામો.
,,	શ્લોક નવા ધાનાદિક નામે અમૃત વર્ગ.	અધ્યાય૧૧મો.સ.
,,	શ્લોક–જનાવરો અને માંસવર્ગ ...	૧૨ મો અધ્યાય પ્રારંભ.
૧૭૭	હાથી અને તેનું માંસ	અઢાર નામો.
,,	ઘોડા અને તેનું માંસ	સોળ નામો.
,,	ખચ્ચર અને તેનું માંસ...	છ નામો.
,,	ઊંટ અને તેનું માંસ	નવ નામો.
૧૭૮	ગધેડા અને તેનું માંસ...	પાંચ નામો.
,,	ભેંસ, પાડા અને તેનું માંસ	નવ નામો.
,,	રોઝ અને તેનું માંસ	છ નામો.
,,	ગેંડા અને તેનું માંસ	એક નામ.
,,	સિંહ, કેશરી સિંહ, શારદુલ અને તેનું માંસ	જુદા નામો.
,,	વાઘ અને તેનું માંસ	ચાર નામો.
,,	તરસ અને તેનું માંસ	એક નામ.
૧૭૯	ચિત્તો વાઘ અને તેનું માંસ	પાંચ નામ.
,,	કોહલો અને તેનું માંસ...	પાંચ નામો.
,,	કુતરો અને તેનું માંસ	અગીયાર નામો.
,,	ડુકર અને તેનું માંસ	બાર નામો.
,,	બકરા અને તેનું માંસ...	બાર નાનો.
૧૮૦	મેંઢા તથા દુંબા અને તેનું માંસ ...	જુદા નામો.
,,	હરણ અને તેનું માંસ	તેર નામો.
,,	ગોકર્ણ તથા સાંબર અને તેનું માંસ ...	પાંચ નામો.
,,	રોઝ અને તેનું માંસ	ચાર નામો.
,,	કસ્તુરીયો મૃગ તથા મુંડાયણનું માંસ.	જુદા નામો.
૧૮૧	ચિત્તળ તથા છિક્કારીમૃગનું માંસ ...	જુદા નામો.
,,	ભૂવાર તથા રોહેનું માંસ	જુદા નામો.
,,	સસલાનું માંસ	ચાર નામો.
,,	શલ્લક તથા મેધા ખવલા બીલાડાનું માંસ	જુદા નામો.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૮૨	બીડાલક બીલાડાં તથા નોળીઆનું માંસ.	જુદા નામો.
,,	વાંદરાનું માંસ	નવ નામો.
,,	ગીદડાનું માંસ	૧૧ નામો.
,,	ઊંદરનું માંસ	ચાર નામોં.
,,	શ્લોક ચતુષ્પદ...	સમાપ્ત.
,,	અથ પક્ષી વર્ગ...	પ્રારંભ.
,,	પક્ષી જાતમાં જુદા	બે ભેદ.
૧૮૩	તિત્તર પક્ષી અને તેનું માંસ	પાંચ નામો.
,,	ગાંઝીણપક્ષી અને તેનું માંસ	જુદા નામો.
,,	લાવાપક્ષી ચાર તરેહના	જુદા નામો.
,,	ચટકપક્ષી અને તેનું માંસ	જુદા નામો.
૧૮૪	ગાંઝીણ જેવા જુદા પક્ષી અને તેનું માંસ	એક નામ.
,,	ખબુતર તથા કપોત પક્ષી અને તેનું માંસ	જુદા નામો.
,,	મોર પક્ષી અને તેનું માંસ	ચઉદ નામ.
,,	શેહરી જંગલી અને પાણીના મરઘા અને કુકડાનું માંસ	જુદા નામો.
૧૮૫	પોપટ તથા મેના પક્ષીનું માંસ ...	જુદા નામો.
,,	કોયલ પક્ષી અને તેનું માંસ	નવ નામ.
,,	કાગડાં, ગીડર, કાક ભેદના પક્ષીનું માંસ	જુદા નામો.
,,	ગિદ્ધ પક્ષીનું માંસ	પાંચ નામો.
૧૮૬	હંસ, રાજહંસ.કળ હંસાદિકનું માંસ...	જુદા નામો.
,,	સારસ, ચક્રવાક, બગલા, આડી પક્ષીનું માંસ	જુદા નામો.
,,	કરકુવા પક્ષીનું માંસ	ચાર નામો.
,,	વાળ અને વિના વાળના ખંજરીટ પક્ષીનું માંસ	જુદા નામો.
,,	ચાતક, પપીહા પક્ષીનું માંસ	ચાર નામ.
૧૮૭	ભરદવાજ, કુંભા, ક કરાટો પક્ષીનું માંસ	જુદા નામો.
,,	સીચાન તથા ચીલકા પક્ષીનું માંસ ...	છ નામો.
,,	ઉલુક, ઘુવડ પક્ષીનું માંસ... ...	પાંચ નામો.
,,	ચકોરપક્ષીનું માંસ	પાંચ નામો.
,,	ક્રૌંચક, કુરરો. ટિટિભ થોરી પક્ષીનું માંસ	જુદા નામો.
,,	ઈતિ પક્ષી વર્ગ...	સમાપ્ત.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૧૮૮	અથ મચ્છ વર્ગ	પ્રારંભ.
,,	માંચ્છલા સર્વે જાતમાં જુદા ગુણદોષ...	જુદા નામો.
૧૮૯	માંચ્છલાનો ગર્ભ	એક નામ.
૧૯૦	મગર મચ્છ અને તેનું માંસ,તેલ ...	ચાર નામ.
,,	કાચબાનું માંસ...	ચાર નામ.
,,	દેડકાનું માંસ	પાંચ નામો.
,,	કરચલા, ખકડાનું માંસ	ચાર નામો.
,,	સાપ, નાગ ઇત્યાદિ સર્પ જાતનું માંસ	જુદા નામો.
૧૯૧	ગોહ, પાટલા ગોહનું માંસ	નવ નામો.
,,	વધ કરેલા અને મુવેલા જનાવરનું માંસ જુદાજુદા ગુણદોષે ...	જુદા નામો.
,,	પક્ષીઓ અને જનાવરમાં નરમાદાનું જુદાજુદા ગુણદોષે માંસ... ...	જુદા નામો.
૧૯૨	ઇતિ મચ્છ વર્ગ બારમો અધ્યાય ...	સમાપ્ત.
,,	અથશરીરનુંરક્ષણકરવાનેઅનુપાનવિધિનો	૧૩ મો અધ્યાય પ્રારંભ.
૧૯૩	પીવાની જણસોનો ગુણદોષ	જુદા નામો.
૧૯૪	ભોજન કે ખાવાનો ખોરાક અને તે ખાધા પછીની વિધી	જુદા નામો.
૧૯૫	દાંતણકે દાંત ઘસવા, મોહ ધોવા, પગ ધોવા, કોગલા કરવાવિશે ...	જુદા નામો.
૧૯૬	આંખનું અંજન કરવા વિશે	જુદા નામો.
૧૯૭	શરીર કસરત કે મેહનત કરવા વિશે	જુદા નામો.
૧૯૮	ઘી તેલાદિ સ્નેહ મરદન કરવા વિશે...	જુદા નામો.
,,	હજામત કરાવવી, વાળ કતરાવવા, નખ કહડાવવા,સુગંધી ઓટણું ચોળવા, નિંદ્રા લેવા વિશે	જુદા નામો.
,,	વાળોનો અંબાડો કે વેણી બાંધવા, તેલ ભરવા, ઓટણું ચોલવા વિશે ...	જુદા નામો.
૧૯૯	નહાવા, શરીર ધોવા, ઓષડ ખાધા પછી નહી નહાવા વિશે	જુદા નામો.
૨૦૦	નાહીને ટીલું,અંજન, શરીરે ચંદનાદિકે સુગંધી અથવા તેલ ચોળવા,ફુલના ગજરા, શણગાર પેહેરવા વિશે...	જુદા નામો.

પૃષ્ટ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	પગમાં જોડા, મોજા પહેરવા વિશે ...	એક નામ.
,,	માથે જટા, ટોપી, મુગટ, પાઘડી, શરીરે પોશાક પેહરવા, માથે ઉઘાડી છત્રી ધરવા વિશે...	જુદા નામો.
,,	વાળાદિક સુગંધીનો પંખો; હાથમાં લાકડી રાખવા વિશે	એક નામ.
૨૦૧	તલાઇ કે બીછાના પાંથરેલા પલંગની સેજ ઉપર સુવા વિશે	એક નામ.
૨૦૨	શરીરે સુખ દુઃખ થવાની રૂતુ અને સારા નરસા ખોરાક વિષે ...	જુદા નામો.
૨૦૩	અનાજ, દુધ, માંસ, ઘી એક બીજાથી ચઢતા ગુણોવિશે...	જુદા નામો.
,,	લાઘણકે અપવાસથી ભૂખ્યા રહેવાના ગુણ દોષ...	એક નામ,
૨૦૪	પૂર્વ, દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર ચારે દિશાના ફુકાતા પવનના ગુણ દોષ	જુદા નામો.
,,	અતિ મિઠા પદાર્થો હમેશા ખાનારને ગુણ દોષ...	જુદા નામો.
૨૦૫	ખટાસે મીઠાઈમાં જલેબી ઇત્યાદિ પદાર્થો હમેશા ઘણા ખાનારને ગુણદોષ	એક નામ.
,,	તિક્ષણ, તિખ્ખા વશાણા ખાવાના ગુણ દોષ	એક નામ.
,,	જંગલી મેથીનું શાક ખાવાના ગુણદોષ.	એક નામ.
,,	કડવા વશાણા ખાવાના ગુણ દોષ ...	એક નામ.
૨૦૬	લવણાદિક ખારા પદાર્થ ખાવાના ગુણ દોષ	એક નામ.
,,	તુરા સ્વાદના પદાર્થો ખાવાના ગુણદોષ	એક નામો
,,	આનંદ ઉપજાવનાર સુંઘવાની તપકીર અને દાંતે ઘસવાનું મંજન ...	જુદા નામો.
૨૦૭	છીંકણી, નાકછીકણીના ગુણદોષ ...	એક નામ.
,,	જુલાબના ઝાડા પિશાબ થવાને, પીચકારી મારવી કે ઉલટી થવાના પંચકર્મો કરવાના ગુણ દોષ... ...	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
૨૦૮	વર્ષા ઋતુ અને શરદઋતુમાં માણસોએ કેહેવી રીતે વરતવું તે વિશે ...	જુદા નામો.
,,	શિશિરઋતુમાં માણસોએ કેહેવી રીતે વરતવું તે વિશે	એક નામ.
૨૧૦	હેમન્તઋતુમાં માણસોએ કેહેવી રીતે વરતવું તે વિશે	એક નામ.
૨૧૧	વસંતઋતુમાં માણસોએ કેહવી રીતે વરતવું તે વિશે	એક નામ.
૨૧૨	ગ્રીષ્મઋતુમાં માણસોએ કેહેવી રીતે વરતવું તે વિશે	એક નામ.
૨૧૩	શ્લોક જગતનું સંરક્ષણ કરવાને જંગલની વનસ્પતીનો સંગ્રહ કીધો તેના ગુણદોષ	એક નામ.
,,	ચરકાદિ ઋષીએ અતિ ઉત્તમ ઝાડો, ફળો, પાંત્રા, દાખલીનો ઉપદેશ કરવા વિશે	એક નામ.
,,	પ્રયત્ન અથવા ખુશી ઉપભોગ કરવાવિશે	એક નામ.
,,	દૈવયોગે કે માઠા નશીબે દુઃખ, મદવાડ, ગરીબી, દરિદ્રપણાવિશે... ...	એક નામ.
,,	આખા જગતમાં પ્રાણીમાત્ર માટે અમૃતાદિ હાર ફળાદિક	એક નામ.
,,	જગતનું પાલન પોષણની મદદનું સંરક્ષણ કરનાર...	એક નામ.
૨૧૪	સંપૂર્ણ જેની ઈચ્છા સર્વે પુરીથવાવીશે	એક નામ.
,,	સૂર્યચંદ્રના પ્રતાપે કલ્પવૃક્ષાદિક ઉત્તમ પ્રકારે ઉપજે છે	એક નામ.
,,	હરિશ્ચંદ્ર રાજાના પરાક્રમ વિશે ...	એક નામ.
,,	હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પારકી ધનદોલતની આસ્યા ન કરવા વીશે	એક નામ.
,,	વિશ્વામિત્રે પોતાની મતલબ સાધવા હા ગ્નાની હરિશ્ચંદ્રને છલ્યો ...	એક નામ.

પૃષ્ઠ	ગુજરાતી નામો અને તેના ગુણ દોષ	સંસ્કૃત નામો.
,,	સર્વે પ્રકારે ભરપૂર હરિશ્ચંદ્રનું નિત્ય નેમનો ભંગ પાળ્યા વિશે	એક નામ.
,,	તે ઉપરાંત પ્રતિપાળ કરનારા... ...	,,
૨૧૫	ગરીબપણા માટે વ્યાસાદિકે વૃક્ષાદિકોના મૂળોની ખાત્રી કરવાવિશે ...	એક નામ.
,,	મદન કે ઈચ્છાથી કુળાચાર, ધર્માચાર, દેશાચાર વિશે	એક નામ.
,,	કોઈ ઠેકાણે ધાન્ય વિશેષનાદાન વિશે.	એક નામ.
,,	ઉપકારી વનસ્પતીઓ સુખમાં વધારો કરનાર વિશે	એક નામ.
,,	જ્ઞાની પુરૂષોએ ચતુરાઈથી ચંદ્રાદિક નક્ષત્રોની રીતે, વનસ્પતીના ગુણદોષ બતાવવાવીશે	એક નામ.
,,	ધાતુમય પદાર્થો રસાયણમાત્રાદિક વિશે	એક નામ.
,,	સકળ ગુણનિધાન સર્વે ગુણ ભરેલા વૈદક શાસ્ત્રના ગુણદોષ વિશે	એક નામ.
૨૧૬	પ્રખ્યાત થયેલા ઋષિયોએ હીરાદિક ઝવેરાતની માત્રા કરવાવિશે ...	એક નામ.
,,	અનેક પ્રકારે સાદી રીતે ઉપાય કરવા વિશે	એક નામ.
,,	શ્લોક પૂર્ણા વર્ગો અન્નાદિક અને જુદા જુદા પદાર્થોની મેળવણી વિશે ...	એક નામ.
,,	શ્લોક નિઘંટનો મિશ્ર વર્ગ તેરમો અધ્યાય	સમાપ્ત.

જાહેરખબર.

ઇશ્વરદાશ લાયબ્રેરીમાંથી, અંગ્રેજી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, મરાઠી. બીજ ભાષા ઇત્યાદી સર્વે જાતના પુસ્તકો કીફાયતે વેચાતા રોકડી કિંમતે મળશે–દેશાવરના નામીચા ઘરાકોએ પોષ્ટઆફીશ મારફતે વાલ્યુપેએબળનો ખરચ આપી મંગાવશે તેને અથવા મનીઆરડર આવેથી તરત પુસ્તકો આવશે.

निघंटरत्नाकर.

श्रीगणेशायनमः धन्वन्तरयेनमः मदन पालकृते सर्व्वौधिनामगुणानां निघन्टुः ॥

बीजं श्रुतीनां सुधनां मुनीनां । जीवं जडानां महदादिकानाम् ॥ आग्नेयमस्त्रं भवपातकानां । किञ्चिन्महः श्यामलमाश्रयामि ॥१॥ लुब्धा कपोल मधुवारि मधुव्रताली । कुम्भस्थली मधु विभूषण लोहिताङ्गी ॥ माणिक्य मौलि रिव राजति यस्य मौली । विघ्नं सधूनयतु विघ्न पतिःसदान ॥ २ ॥ यो ध्वान्त सन्तति गभीरपयोधि मध्या । न्निष्काशयन्यशरणं भुवन निमज्जत् ॥ दात्तवाजगस्त्रयहितः स्वकरावलम्बं । वान्छासवो दिनकरः सफली करोतु ॥ ३ ॥ मिथ्याशनादि कृत दोषचयेनकोपान्नद्यम्बुवार्द्धित उपद्रवनक्रभीमे । रोगाम्बुधौ भवजनस्य निमज्जतोयः पोतः प्रयच्छतु शुभानिस काशिराजः ॥ ४ ॥ केचित्सन्ति निघण्टवोऽतिलघवः केचिन्महान्तः परे केचिद्दुर्गमनाकाः कतिपयेभावाः स्वभावोच्छ्रिताः। तस्मान्नातिलघुर्नचातिविपुलः ख्यातादिनामासतां प्रीत्ये द्रव्यगुणान्वितोऽयमधुना ग्रन्थोमयाबध्यते ॥ ५ ॥ सर्वं कार्येन संसाध्यं तस्यायुःस्थितिकारणम् । आयुर्वेदोपदेशस्तु कस्यनस्यातफलावह ॥६॥ तत्रापि पूर्वं ज्ञातव्या द्रव्यनाम गुणा गुणाः । अतस्तयेववक्ष्यन्ते तज्ज्ञानेहिक्रियाक्रमः ॥ ७ ॥ हरस्यभवनेजातां हरिताचस्वभावतः । हरयेत्सर्वरोगांश्च तेनप्रोक्ताहरीतकी ॥ ८ ॥ जीवन्ती

पूतना पश्चादमृता विजयाभया । रोहिणी चेतकी सप्तभेदभिन्ना हरीतकी ॥ ९ ॥ जीवंती जीवनोद्योगात् पावनात्पुतनामृता । सुधावदमृताज्ञीया विजयाविजयप्रदा ॥ १० ॥ नृणामभयदा यस्माद भयात्प्रकीर्तिता । रोहिणीतुगुणारोहा चेतनाचेतकमिता ॥ ११ ॥ जीवंती स्वर्णवर्णाभापूतनास्थिमतीमता । अमृता त्रिदला प्रोक्ता विजयातुवत्तपिणी ॥ १२ ॥ पंचाङ्गीत्वभया-ज्ञेया मृतावृत्तातुरोहिणी । त्र्यङ्गीतुचेतकीज्ञेया कर्मतासामथो च्यते ॥ १३ ॥ सर्वरोगेषुजीवन्ती प्रलेपेपूतनाहिता । शुद्ध्यर्थम मृताप्रोक्ता विजयासर्वरोगच्धृत् ॥ १४ ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता रोहिणीव्रणरोहिणी । चेतकी चूर्ण योगस्यात् सप्तथैवप्रकीर्त्तिता ॥ १५ ॥ नवास्निग्धा घनावृत्ता गुर्वीक्षिप्ताचयाम्मासि । निमज्जे त्साप्रशस्तास्याद्रोगघ्नीतिगुणप्रदा ॥ १६ ॥ शोणाच्छिन्नागुड निभाकिंचिदल्पाकषायणी ॥ स्थूलत्वक् सरसा स्वल्पबीजागुर्वीह रीतकी॥ १७॥ चर्वितावर्द्धयत्यग्निंपेषितामलशोधिनी।स्विन्नासंग्रा-हिणीप्रोक्ताभ्रष्टापथ्यान्नदोषनुत ॥ १८ ॥ ग्रीष्मेतुल्यगुडांसु सैन्धवयुतां मेघावनद्धेऽम्बरे । तुल्याशर्करयाशरद्यमलया शुंठ्या तुषारागमे ॥ १९ ॥ पिपल्याशिशिरेवसन्तसमयेक्षौद्रेणसंयो जिता । राजन् ! प्राप्यहरीतकी मिवरूजीनश्यन्तितेशत्रव॥२०॥

ग्रीष्म ऋतुमां गोळसाथे, वरसादना वादळा घेराती वखते सिंधाळुणु अथवा शाकर साथे, सरद ऋतुमां सुंठसाथे, शशिर ऋतुमां पीपर साथे, मोटी हरडे खाधाथी ४२ रोग समाय छे.

श्लोको पाछळ लखेला नथी पण तेना अर्थ अने वनस्पतीनी जात तथा तेना गुण दोष गुजरातीमां फक्त लखेला छे.

सर्वे वनस्पतीमां झाडपान मरीमसालो, ओषडो, तेना फळ फु-लादिकना संस्कृत नामोनी संख्या तेनुं गुजराती नाम तथा तेना गुणदोष रोगनुं समाववुं वधवुं के घटवुं तेनुं गुजराती भाषांतर प्रारंभ.

(મોટી હરડે.)

સંસ્કૃત નામ—શિવા, હરીતકી, પત્થ્માં, ચેતકી, વિજ્યા, જ્યા. પ્રમત્થ્યાં, પ્રમથા, અમોઘા, કાયસ્થા, પ્રાણદા, અમૃતા. ॥૨૧॥ જીવનીયા, હેમવતી, પૂતના, વૃતના, અભ્યા. વય્યસ્થા, નન્દિની. જયા, શ્રેયસી. રોહિણી. ૨૨ નામો છે. (હરડે મોટી વાપરવી) મીઠાસે, તૂરાસે, ખટાસે, કડવાસે, ઉગ્ર સ્વાદે, લુખ્ખાસે, ગર્મ, ભૂખ ઉઘાડનાર દીપન, બુદ્ધિ વધારનાર, પાચન થતા મિઠારસે, રસાયન ગુણે. ॥ ૨૩ ॥ બુદ્ધિની દાતા, આવરદાને વધારે, બળને વધારે, પચવાને હલકી, હાકૂણને, દમને, ખાંશીને, પર્માને, હર્શને, શરીર સડાને, પેટની જઠરાગ્નિ ને, કૃમીના જીવાત રોગને. ॥ ૨૪ ॥ સંગ્રહણીના ઝાડાને. ઝાડા પિશાબની કબજીયાતને, વિષમ જ્વરના તાવને. પેટના ગોળાના રોગને, અજીર્ણ રોગને. નાસૂરને, ફોડકાના વિંધરોગને, ઉલટીને, હેડકીને, ખુજલીને, મતિભ્રમને ॥ ૨૫ ॥ આંખો પીળી થવાના કમળાના રોગને, શૂળરોગને, તાપ તિલ્લીના રોગને સમાવેછે. મિઠા અને ખાટા સ્વાદે વાયુને સમાવે છે. ॥ ૨૬ ॥ તૂરાસે પિત્તને, કડવાસે અને ઉગ્રપણે કફને સમાવે છે. હરડેમાં ૪૨ ખાસિયત છે તેથી ૪૨ જાતના રોગને સમાવે છે.

(આંમળા.)

ધાત્રીફળ, અમૃતફળ. આમળકં, શ્રીફળં, શિવં, પાંચ નામ છે. (ગુણ) પુષ્ટિકર્તા હરડેના સર્વે ગુણોને મળતા છતાં રક્ત પિત્તના લોહી ઉકાળો અથવા લોહીના ઝાડા અને ઉલટીને ઝાંતે છે. સ્વાદ ખાટો છે તેથી વાયુને સમાવે, મીઠા અને શિતળ છે તેથી પિત્તને સમાવે. ॥ ૨૮ ॥ લુખા અને તૂરા છે તેથી કફને સમાવે છે.

(બેહડા.)

બિભીતં. કર્ષફળં, ભૂતાં વાસં, કાળે દ્રુમં, ચાર નામ છે. ॥ ૨૯ ॥ સુવાસે તિક્ષ્ણ, વૃદ્ધપણાને અટકાવે, શિતળ ગુણે, મોહને ફરી લાવે, તૂરાસે, પિત્ત કોપને દૂર કરે છે. ॥ ૩૦ ॥ ખાધાથી ગર્મ. ચોપડયાથી શીતળ, ખાંશીને સમાવે, લૂખાસે છે તેથી આંખોના

તેજને તથા વાળને વધારે છે. તેના ઠલીઆ મધ્યેની મીજ ખાધાથી કેફ ચહડે છે. ॥ ૩૧ ॥

(ત્રિફળા.)

સ્વાદ્વા, બરો, શ્રેષ્ટી, ફળોત; ચાર નામ છે. હરડે ત્રણ ભાગ, આંમળા ચાર ભાગ, બેહેડા છ ભાગ, ત્રણે જણસો ॥૩૨॥ ઠળીઆ કહાડીને ઉપલા વજને લેવાથી તેને ત્રિફળા કેહેવાય છે. તેનો ગુણ શરીર સડો, પરમો, લોહગંધી રોગ, કફ કોપ, પિત્તકોપને સમાવે છે. ॥ ૩૩ ॥ આંખોનું તેજ વધારે, મનને શક્તિ આપી ખુશીમાં રાખેછે.

(ભોય આંમળા.)

ભૂધાત્રી, બહુપત્રી, સ્યામૃતા, તામલકા, શિવા પાંચ નામ છે. ॥ ૩૪ ॥ તેનો ગુણ વાયુકોપને વધારે, ઉગ્ર છે, તૂરાસે છે, મિઠાસે, શિતળ ગુણે છે. શોષ તથા તૃષા રોગને, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, કફકોપને સમાવે, અને જખમોને રૂઝવે છે. ॥ ૩૫ ॥

(પાણ આંમળા અથવા ચોર આંમળા.)

પાચીના આ મલકી, પાચીનાગરં, રક્તકં, મતમ, તત્પકવં; પાંચ નામ છે. પાકેલા પિત્ત અને કફ ને વધારે, ઉગ્ર સ્વાદે, ગર્મ પચવાને ભારી, વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૩૬ ॥

(અડુંલસો.)

વાસા, વૃષા, સિંહમુખી, ભિષંગ, સિંહપર્ણી, વૃષો વાસા, સિંહકોત્પાટ, રૂપક. ॥૩૭॥ આઠ નામ છે. વાયુકોપને વધારે, કફને, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, હાફણને, દમને, ખાંશીને, તાવને, ઉલટીને, પરમાના રોગને, શરીરસડાને સમાવે છે. ॥ ૩૮ ॥

(ગુળવેલ, ગરોળ.)

ગુડૂચી, કુયડલી, છિન્નાં, વયસ્થાં, અમૃત, વલ્લરી, છિન્નોડભ્વા, છિન્ન રૂહાં, અમૃતાં, જ્વર વિનાશિની ॥ ૩૯ ॥ વત્સાદની, ચન્દ્રહાસાં, જીવન્તી, ચક્ર લક્ષણા; ચઉદ નામ છે, તે કડવાસે, પચવાને હલકી, પાચન થતા મિઠો રસ થાય, રસાયન ગુણે ॥ ૪૦ ॥ સંગ્રહણીના ઝાડાને કબજ કરે, તુરા સ્વાદે, ઉગ્ર અને ગર્મ, શરીર બળને વધારે,

જલદ છે, ભૂખને વધારે, વાયુને, શરીરસડાને,લોહગંધીને, પિત્ત-કોપને, ઉલટીને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૪૧ ॥ તેમ ગોળ મેળવી ખાધાંથી વાયુકોપને, શિતળ પાણીમાં મેળવી પીધાથી પિત્તકોપને, મધમાં મેળવી ચાટવાથી કફકોપને, તેલસાથે મેળવેથી વાયુકોપને સમાવે છે. ॥ ૪૨ ॥

(બીલફળ.)

બિલ્વ, શલાદઃ, શૈલૂષો, માલૂરસ્ય, સદાંફળ, લક્ષ્મીફળ, ગન્ધકર્ભ, શાંણ્ડિલ્ય, કણુટકીમતઃ ॥ ૪૩ ॥ નવ નામ છે. તે ગ્રાહી ગુણે ઝાડા પિશાબને શોષે, તૂરા સ્વાદે, ઉગ્ર ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન છે. હૃદયને હિતકારક, પાચન થવાને હલકુ, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, ગર્મ છે. વાયુકોપને, કફકોપને હરે છે. ॥ ૪૪ ॥ સંતોષકારક છે. ત્રણે દોષના સન્નિપાતના તાવને સમાવે છે. વિદાહી અને મીઠાસે છે તેથી શરીર બળતરને સમાવે છે, ભૂખને બેસાડે છે. ॥ ૪૫ ॥ સંગ્રહણીના ઝાડાને બંધ કરે, કફકોપને, વાયુકોપને, વાયુકોપના શૂળરોગને સમાવે છે. ॥ ૪૬ ॥

(મોટી અરણી, નરવેલ, જીમૂત.)

અગ્નિ મન્થો, મન્થ કેતુર, અરણી, વૈજયન્તિકા; ॥ ૪૭ ॥ ચાર નામ છે. તે હૃદયને હિતકારક, ગર્મ છે, કફ અને વાયુકોપને સમાવે છે.

(સફેદ પાડલ વેલ, કાલી કિન્હી.)

પાટલા, કામદૂતી, કુંભિકા, કાળ વૃન્તિકા; ॥ ૪૮ ॥ સ્વલ્પ, મેઘા, મધોર્દૂતી, તામ્રપુષ્પા, અમ્બુવાશિની, અન્યાફળૌ, રૂહા, શ્વેતાં કુંભીકા, કાષ્ણપાટલા. ॥ ૪૯ ॥ બાર નામ છે. તે અરૂચીને, સોઝાને, લોહગંધી રોગને, ખાંશીને, હાફણ દમને, ઉલટીને સમાવે છે. સવાદે તુરાસે, મીઠાસે અને મોહને રૂચી લાવે છે. ॥૫૦॥ તેના લાલ ફળ સ્વાદિષ્ટ, લોહીં કોપને, કફને જીતે છે. ॥ ૫૧ ॥ તેના સફેદ ફળ પિત્તકોપને, હેડકી ઉચકીને, શરીર બળતરને જીતે છે.

નહાના શીવણમૂળ, શીવણી, પુષ્કર મૂળ)

કાસ્મરી, સર્વતી ભદ્રા, શ્રીપર્ણી, કૃષ્ણા વૃન્તિકા; ॥ ૫૩ ॥

કંભારી, કસ્મરી, હીરા, કાસ્મર્યા, ભદ્રપર્ણીકા; નવનામ છે. તવને, શૂળરોગને સમાવે, ગર્મગુણે, મીઠી અને ભારી ॥૫૪॥ તેના ફુલ વાયુને ઉપજાવે, ઝાડાને કબજકરી ભૂખનેવધારે; પિત્તકોપને,લોહગંધી રોગને, ઍરીના ધ્રુપણીના રોગને સમાવે; તેના ફળ રશાયન છે, શરીરના વાળને સુધારે, શરીરને પુષ્ટકરે, શુક્રધાતૂ વીર્યને ઉપજાવે, પચવાને ભારી છે. ॥ ૫૫ ॥ વાયુ કોપને, પિત્તકોપને, ઊલટીને, વાા રોગને, લોહીકોપને. પિશાબના રોગને સમાવે છે.

ડીંડાનું ઝાડ, લોધ્ર.)

શ્યોનાકઃ, પૃથુશિબ. સકનાશઃ, કુટંનટ, ભૂતવૃક્ષશ્ર. કઠવંગ, ટુંટુકઃ. શલ્લકોરલુઃ મયુરજંઘી, ભલ્લૂકઃ, પ્રિયજીવઃ, કટંભર ॥ ૫૭ ॥ બારનામ છે. તે ભૂખ વધારનાર દીપન છે; પાચન થતા કડવો રસ થાય. તુરા અને ઊગ્ર સ્વાદે, શિતળગુણે. ઝાડાને કબજ કરે. વાયુકોપને, કફકોપને, પિત્તકોપને, ખાંશીને, આમવાયુને સમાવે છે. ॥ ૫૮ ॥

(મોટા પંચમૂળ)

ગોખરૂમૂળ, શાળવણમૂળ, પીઠવણમૂળ. ભોયરીંગણીમૂળ, બીળમૂળ. એ પાંચજાત મેળવેથી તેને મોટા પંચમૂળ કેહે છે. તે કોઠાની અગ્નિને દીપન કરી ભૂખ વધારે ॥ ૫૯ ॥ પાચન થવાને હલકા; ગર્મ અને ઉગ્ર. તુરા સ્વાદે છે; ચરબીને, કફને, હાફણને, ખાંશીને, દમને વાયુકોપને સમાવે છે. ॥ ૬૦ ॥

(ગોખરૂ મૂળસાથે)

ત્રિકંટ, કંટફળો, ગોક્ષુરઃ, સ્વાદુકંટક, ગોકંટકો, ભક્ષ્યટકઃ ત્રિકંટો, બ્યાળ દંષ્ટક. ॥ ૬૧ ॥ શ્વદંષ્ટ્રા, સ્થુળ શૃંગાકઃ પડંગ. ક્ષુરકસ્ત્રિક. ૧૩ નામ છે. તે શિતળગુણે, શરીરે બળ આપે; ઝાડાપિશાબના બસ્તિ સ્થાનને શુદ્ધ કરે ॥ ૬૨ ॥ પરમાને, હાફણને, દમને, ખાંશીને, પિશાબની જગાએ પથરી બંધાવાના રોગને. સોઝાને, હેઝાપણાને, વાયુકોપને સમાવે છે.

(રાનગાંજો અથવા શાળવણ.)

શાળપર્ણી, ધ્રુવા, સૌમ્યા, ત્રિપર્ણી, પિત્તની, સ્થિરા ॥ ૫૩॥ વિદારીગંધા, આતિગુહા, દીર્ઘમૂળાં, આશુમત્યપિ; તેના દશનામ છે. તે પાચન થવાને ભારી છે, ઊલટીને, તાવને, ખાંશીને, હાફણને, દમને, અતિસારના ઝાડાને ॥ ૬૪ ॥ શરીર શોષ રોગને સમાવે છે. શરીરપુષ્ટ કરે, રસાયણ ગુણે છે.

(પીઠવન, ભાવલ, ડાવળા, નવરી.)

પૃષ્ટપર્ણી, ક્રોષ્ટુપુચ્છા; ધાવનિ, કળશા રૂહા ॥ ૬૫ ॥ સૃગાલ શ્રુત્તિ, તિલાપૃથકપર્ણી, પર્ણિકા, પૃક્ષપર્ણી, લઘુવૃષ્યા, મધુરોષ્ણા; ૧૧ નામ છે. ॥ ૬૬ ॥ લોહીઝાડાને, હાડ ધગીના તાવને, બળત્તરને, લોહગંધારોગને, વાયુ. પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષના કોપને, સ્નિપાતના તાવને, ઊલટીને સમાવે છે.

(ભોતરીંગણી, જંગલીવેગણ.)

બ્રહતી, સ્થૂળભંટાકી, વિપદા, મહોત્કટા ॥ ૬૭ ॥ ભ્રન્તકી. મહતી. સિંહી, કંટકી, રાષ્ટકા, કુલી; નવ નામ છે. ઝાડાને કબજ કર્તા ભૂખ વધારતા ગ્રાહી છે, પચવાને ભારી, શરીરે બળ આપે, કફ અને વાયુને જીતે ॥ ૬૮ ॥ રૂચ્ય અને ગર્મ. શરીરસડાને. તાવને, દમને. હાફણને, ખાંશીને, શળરોગને, પેટના રોગને, ભૂખ બેશી જવાની મંદાગ્નિરોગને જીતે છે.

(ભોયરિંગણી.)

કંટકારિકા. કંટકિની, કંટકારી, નિદગ્ધિકા ॥ ૬૯ ॥ દુઃસ્પર્શા, ધાવની. ક્ષુદ્રા, સ્યાઘ્રા. ઘ્રી, દુઃપ્રદર્શિની. શિતાક્ષુદ્રા, ચંદ્રહાસા. લક્ષ્મણ. સ્વેદ દૂતિકા ॥૭૦॥ ૧૪ નામછે. સહરાસે, તિખાસે કડવાસે, ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન, લુખ્ખાસે, પાચન શક્તિ ઉઘાડે, રૂચ્ય સ્વાદે, ભૂખને વધારે. પચવાને હલકી; ॥ ૭૧ ॥ પવીત્ર છે; ખાંશીને, હાફણને, દમને, તાવને, કફકોપને, વાયુકોપને, સળકમ ને. રસ વિકારને. નાકના પિન્સરોગને. પાસળીના શૂળરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, હૃદયરોગને જીતે છે. ॥ ૭૨ ॥

ગોખરૂથી ભોયરીંગણી સુધી પાંચ વનસ્પતીને લધુ પંચમૂળ કહે છે. તે સર્વે મેળવીને પીધાથી શરીરે બળ વધારે, પિત્ત અને વાયુકોપને સમાવે, તે પાંચે મળેથી ધણા ગર્મ જણાતા નથી, પાચ ન થતા તેનો મીઠો રસ થાય તેથી શરીર પુષ્ટ થાય છે. ॥ ૭૩ ॥

(દશમૂળ)

શાળવણમૂળ, પીઠવણમૂળ, ભોયરીંગણીમૂળ, મોતરીંગણીમૂળ, ગોખરૂમૂળ, બીળમૂળ. ટાંકળીમૂળ. ટેટુમૂળ, શીવણમૂળ, પાડળમૂળ. દશમૂળો મેળવીને પીધાથી હાફણ દમને, ખાંશીને, મસ્તક રોગને, કોઠાના ગુમ રોગને (૮૦) પ્રકારના વાયુકોપ સમાવે છે ॥ ૭૪ ॥ બેશુદ્ધ પડેલા તંદ્રાના રોગને, હાથેપગે પાણી ઝરવાના રોગને. તાવને, અજીર્ણ રોગને, અરૂચીને. પાસળાના શુળ રોગને સમાવે છે.

(ડુંકરકંદ, રૂદ્ધિ. વદ્ધિ)

રૂધ્ધિઃ એટલે ડુંકરકંદ.સુખંયુગં, લક્ષ્મી સિદ્ધિ.સર્વ્વ જનપ્રિય ॥૭૫॥રૂવિસ્રષ્ટા, રક્ષંગસ્ય, માંગલ્ય શ્રવણી,વસુ,યોગ્યં યુંગ્મા.તુષ્ટિરાશી. વૃધ્ધિ રપ્યેતદાન્હયાં ॥ ૭૬ ॥ તેર નામ છે. તે શરીર બળને વધારે, સન્નિપાતના ત્રણે દોષના રોગને સમાવે, શુક્ર ધાતુને વધારે, મીઠા સ-વાદે, બૈરીને ગર્ભ ઉત્પન્ન કરે. શિત્તળ ગુણે પુષ્ટી કર્તા. પચવાને ભારી' ખાંશીને, ઉલટીને, લોહગંધી રોગને સમાવે ॥ ૭૭ ॥

(કાકોલી. ક્ષીર કાકોલી.)

કાકોલી, મધુરા, વીરા, કાયસ્થા. ક્ષીરશુકિલકા, ધ્વાંક્ષોલી પસોલી, સ્વાદુમાં, સીપયસ્વિની ॥ ૭૮ ॥ ક્ષીરકાકોલી, સુરાંહા, ક્ષીરનીસતા. ૧૨ નામ છે. તે પિત્ત કોપને, સર્વે તાવને સમાવે છે ॥ ૭૯ ॥ બેહું કાકોલી શિતળગુણે, શુક્રધાતુ વીર્યને વધારે, મીઠાસે. પચવાને ભારી. શરીર બળત્તરને, શરીર સોષ રોગને સમાવે છે. ॥ ૮૦ ॥

(મેદા અને મહા મેદા.)

મેદા, ગ્રેયા, શાળપર્ણી, વૃષ્યા, મેદાભવા, ધરાં ; ॥ ૮૧ ॥ મેદા-ના ૭ નામ છે. મહામેદા, વતુચ્છિદ્રા, તૃદન્તા. દૈવતામર્ણી, ચાર નામ

મહામેદાના છે. એહુ પચવાને ભારી, મીઠાસે, પુષ્ટીકર્તા, શખ્ત છે, કફ-કોપને સમાવે ॥ ૮૨ ॥ નબળા શરીરને જાડું કરે, લોહીને વધારે, શિત્તળગુણે; પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, વાયુકોપને સમાવે.

(એહુ મુશલી, ભોયકોહોલુ.)

જીવકી, મધુરઃ શૃંગી, હ્રસ્વાંગ, કુર્ચશિર્ષક ॥ ૮૩ ॥ રૂષભો, વીરઈંદ્રાક્ષો, વિષાણી, દુર્ધરો, વૃષઃ નવ નામ છે. જીવક અને રૂક્ષભક બેહુ શીત્તળ, શરીરબળ અને શુક્રધાતુને, લોહીને વધારે છે ॥ ૮૪ ॥ પિત્તકોપને, શરીર બળત્તરને, ખાંશીને, વાયુકોપને શરીર-ક્ષયના રોગને, નબળાઈને, આઠ પ્રકારના વાયુકોપને સમાવે છે. ॥૮૫॥

ઉપર લખેલા કુકરકંદથી ભોયકોહોલા સુધી આઠવસ્તુ મેળ-વેથી (અષ્ટ) કેહેવાય છે તેનો ગુણ શિત્તળ છે, ધાતૂવીર્યને અતિ વધારે, શરીર પુષ્ટ કરી, બગડેલા પિત્ત અને લોહીને સુ-ધારે, સોઝાને સમાવે, બૈરીના ગર્ભને ઉપજાવી, તેના ધાવણામાં દૂધ વધારે અને રોગને સમાવે છે.

(મહુવડાનું ઝાડ, હરણ દોડી.)

જીવંતી, જીવની જીવા, જીવનીયા, યશસ્કરી ॥ ૮૫ ॥ શાકશ્રેષ્ટા, જીવભદ્રા, માંગલ્યા, જીવ વર્ધિની, નવનામ છે. તે શિત્તળ, સ્વાદિષ્ટ, સ્નિગ્ધ ચિકણુ છે; ત્રણે દોષના રોગને સમાવે ॥ ૮૧ ॥ રસાયન ગુણે, શરીર પુષ્ટકર્તા, આંખોના રોગને સ-માવે, ઝાડાને કબજ કરી ભૂખ વધારનાર ગ્રાહી, પચવાને હલકી છે.

(જેઠીમધ.)

મધુયષ્ટી, કલીતનકં, યષ્ટી, મધુ, મધુલિકા ॥ ૮૮ ॥ યષ્ટયાંગ મધુકં, યષ્ઠિ મધુકં, જળજામધુ; આઠ નામ છે. પચવાને ભારી, શિતળ, શરીરે બળ આપે, પાણીની તૃષાને, શરીર શોષને, ઊલટીને, પિંત્તકોપને સમાવે, તૃપ્તિ કરે છે. ॥ ૮૯ ॥

(જંગલી અડદ.)

માષપર્ણી, કૃષ્ણવૃંતા, કાંબોજી, હયપુચ્છિકા, માંસ માષા, સેંહમુખી, સ્વાદુમાષા, મહાસહા ॥ ૯૦ ॥ સુદગં પર્ણી, ક્ષુદ્ર

મહા, સૂર્યપર્ણી, કુરંગિણી, વન જારિણી, શિંખી સિંહી, માર્જાર ગન્ધિકા ॥ ૯૧ ॥ પંદર નામ છે. શિતળ ગુણે, ઉગ્ર સ્વાદે, લુખ્ખાસે, શુક્ર ધાતુ અને શરીરબળને ઉપજાવે, મીઠાસે, ઝાડો કબજ કરી ભૂખવધારે, શરીર શોષને, પેટનારોગને, વાયુકોપને, પિત્તકોપને, સોહગંધીને સમાવે, પાચન થવાને હલકા છે. ॥ ૯૨ ॥

(જીવની ગણને બદલે આસન.)

જીવંતી, સૂર્યપર્ણી, કાકોલ્યો, જીવ કર્પભો, મેદો યષ્ટિતિ, મધુરો. ૭ વસ્તુઓ (નેપાલના પાહાડમાં થાય છે. તે અત્રે નહી મળવાથી તેને બદલે આસન વાપરવું) તે પચવાને ભારી, શુક્ર ધાતુ અને શરીરબળને વધારે, શિતલ ગુણે, સૈરીના ગર્ભને ઉપજાવી તેના ધાવણામાં દુધ વધારે, કફને વધારે; રક્તપિત્તના લોહીઝાડા અને ઉલટીને, પાણીની તૃષા અને શરીર સોષને, તાવને, શરીર બળતરાને સમાવે, જખમના ધારાને રૂઝાવે છે.

(એરંડો સફેદ અથવા લાલ)

એરંડ, દીર્ઘદંડ, અરૂણો, વર્ધમાનક ॥ ૯૩ ॥ ચિત્ર, પંચાન્ગુળો, વ્યાઘ્રઃ પુચ્છો, ગન્ધર્વ, હસ્તક, રક્તૈરંડો, હસ્તકર્ણો વ્યાઘ્રા, વ્યાઘ્રાન્તરોલઘુ, ઉત્તાનપત્ર, ઉરવું, વાતવૈરા, ચુંચુલા ॥ ૯૪ ॥ સતર નામો છે. બહુમીઠા, ગર્મ, પચવાને ભારે; પાસળાના અને કંબરના તથા ગળાના અથવા ઝાડાપિસાબની બસ્તિની જગાયે થતા શુળ રોગને, સોઝાને, પિશાબના રોગને, મસ્તક દુઃખવાના રોગને, પેટના જલંદર રોગને, તાવને ॥૯૫॥ મહાસ્વાસની હાફણને, દમ રોગને, કફકોપને, અજીર્ણ રોગને, ખાંશીને, શરીરસડાને, આમવાયુને, કાચી આમને, વાયુકોપને સમાવે છે. તેના ફળભેદન, સ્વાદિષ્ટ, ખારા છે, ગર્મ ઉગ્ર છે તેથી સર્વે વાયુ કોપને જીતે છે. ॥ ૯૬ ॥

(બ્રાહ્મી, સફેદ ઉપળસાલ, ઉપળસલીના મૂળ.)

શારિવા, શારદા, દારફોતા, ગોપકન્યા, પ્રતાનિકા, ગોપાંગના, ગોપવલ્લી, લતા, હાકાષ્ટ શારિવા ॥ ૯૭ ॥ શારિવાન્યા, કૃષ્ણપ્રલી, ભદ્રાચંદન શારિવા, ભદ્રાચંદન ગોપા, ચંદના કૃષ્ણા, વલ્લાપિ ॥ ૯૮ ॥

તેર નામ છે. એહું સ્વાદિષ્ટ, સ્નિગ્ધ સુવાળી, ચિકાસે, પચવાને ભારી, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના રોગને. કોઠાની મંદાગ્નિને. ખાંશીને, હાફણુ દમને, લોહગંધીરોગને, તૃપાને ॥ ૯૯ ॥ અતિસારના ઝાડાને, ત્રણે દોષેથી સ્ત્રીઓને થતી ધુપણીના રોગને. તાવસહિત અતિસારના ઝાડાને સમાવે છે.

(ધમાસો સફેદ અને લાલ)

યાસો, મરુદ્ભવો, અંન્તો, દીર્ઘમૂળો, યવા શક. ॥ ૧૦૦ ॥ બાલપત્રઃ, સમુદ્રાન્તો. દૂરમૂલો, અતિ કૈંટકઃ, ધન્વ યાસસ્તામ્ર મૂલી. દુઃસ્પર્શા, દુરાલભા. ॥ ૧૦૧ ॥ યાસક. કચ્છુરા, તામ્રમૂલી. ધન્યયવા સકઃ સોળ નામ છે. સ્વાદિષ્ટ, ઊગ્ર રસે, શિતળ ગુણે, પિત્તકોપને દૂર કરે. પચવાને હલકો ॥ ૧૦૨ ॥ લોહગંધી રોગને, કફકોપને. ઘેલાપણને, એશુધ્ધના પ્રમેહ રોગને સમાવે છે.

(મુંડી, ગોરખમુંડી, તેને બદલે કદંબનાફુલ.)

મુન્ડી, ભિક્ષુ. પરિવ્રાજી, પાવની. તપોધના. ॥૧૦૩॥ શ્રાવણી, શ્રામતી. મુંગેડી, તિકતા. શ્રાવણશીર્ષિકાઃ દશનામ છે. તે ઊગ્ર. કડવાસે. પાચન થતા મીઠો રસ થાય ॥૧૦૪॥ પચવાને હલકી. બુદ્ધિને વધારે. ગળગંડ નામે ગળામાં થતી ગાંઠને, અરુચીના અપચીરોગને, સોઝાને, પિશાબના રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને, પાંડુ રોગને સમાવે છે.

(મહામુંડી, ગોરખમુંડી માટે ઉપલી રીતે.)

મહામુંડી. લોભનીયા, છિન્ન. ગ્રંથીનિ, કાસ્મૃતા ॥ ૧૦૫ ॥ ભુતવૃક્ષઃ, કુબહલો, શાલૂકદંબ્ક ; આઠ નામ છે. જેટલા રોગ મુંડીએ સમાય તેટલા રોગ મહામુંડીએ સમાય છે.

(અઘાડો સફેદ.)

અપામાર્ગ, શિખરી, કિણુહી, સ્વરમંજરી ॥ ૧૦૬ ॥ અધા શલ્યઃ, શૈખરીકઃ, પ્રત્યક, પુષ્પી, મયૂરકઃ, અપામાર્ગઃ. સરસ્તીક્ષ્ણો; બારનામ છે. તે સહરા અને ઊગ્ર સ્વાદે, કોઠાની અગ્નિને દીપન કરી ભૂખ વધારે, કફકોપને વાયુકોપને ॥ ૧૦૭ ॥ છાતીમાં ખાડો

પડી છીપીપડવાના રોગને, દરાઝના રોગને, હર્શના રોગને, શરીર સડાને, ખુજલીના રોગને, પેટના સર્વે રોગને સમાવે છે. ॥૧૦૮॥

(લાલ અધાડો.)

અન્યો, રકતો, વૃંત ફળો, વશિરઃ કપિ, પિપ્પલી; છ નામ છે. ઝાડો કબ્જ કરી ભુખ વધારે, વાયુકોપને, કફકોપને ॥ ૧૦૯ ॥ રક્તપિત્ત લોહીના ઝાડા ઉલટીને સમાવેછે. સફેદથી લાલ અધાડામાં રસ થોડો હોય તેથી તેનો ગુણ ઓછો અને લુખાસે છે; પણ વિંધની ગાંઠો અને નાશૂરનું સોધન કરે છે. ॥ ૧૧૦ ॥

(કપીલો, સિરમના મૂળ.)

કાપિલ્યો, રેચનો, રક્ત ચૂર્ણકો, ત્રણ શોધન ॥ ૧૧૧ ॥ લોહિતો, રક્ત, શમનો, રેચીરં, રજન્કોમત, નવ નામ છે. તે કફકોપને, પિત્તકોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને, પેટના ગોળાના રોગને, કોઠાના સર્વે રોગને, વિંધની ગાંઠો તથા ફોડકાને, શરીરસડાને દૂર કરે છે ॥ ૧૧૨ ॥ તે ઝાડા પિશાબને શોષે ભુખ વધારનાર ગ્રાહીગુણે, કડવા સવાદે, ઉગ્ર, શિત્તળ ગુણે છે.

(જેપાલના ઝાડ બે જાતના.)

દંતી, ગુણઃ પ્રિયા, નાગદંતી, શીઘ્રાં નુકુલકઃ ॥ ૧૧૩ ॥ ઉપચિત્રાં, નિકુંભી, વિશલ્યો, અઉદુંબરચ્છદા, આખુપર્ણી, વૃષૈરણુડા, દ્રવંતિ, સર્વમતા ॥ ૧૧૪ ॥ મૂષકાંન્હા, સુતશ્રેણી, પ્રત્યકશ્રેણી, ફંછકા; ૧૬ નામ છે. એહું સહરાસે, કડવા રસે, ભૂખ ઉઘાડનાર દીપન, ઉગ્ર સવાદે, પિત્ત કોપને, લોહગંધી રોગને, કફકોપને, કોઠાના અને પેટના સોઝાને, જળંદર રોગને, જીવાતના ક્રમિ રોગને દૂર કરે છે ॥ ૧૧૫ ॥

(જેપાલના બીજ શોધીને વાપરવા.)

જયપાળો, દંતિબીજ, તિતરફળ; ત્રણ નામ છે. પચવાને ભારી, સ્નિગ્ધ ચીકણા, ઝાડા ઘણા થાય, પિત્તકોપને જીતે છે.

(સફેદ અને લાલ નિશોત્તર.)

ત્રિવૃત, કુંભો અરૂણા, ત્ર્યસ્ત્ર ભૈન્ડી, કૂટરવાહિની ॥ ૧૧૬ ॥

સર્વાનુભૂતિ, સ્ત્રિવૃતા, ત્રિપુટા, સરલાસતા; નવ નામ છે. એહું ઊગ્ર, તિખ્ખાસે, સહરાસે, લુખ્ખાસે, સ્વાદીષ્ટ, ગર્મ, વાયુને છુટો પાડનાર ॥ ૧૧૭ ॥ પાચન થતા કડવા રસે, તાવને, કફકોપને, પિત્તકોપને, પેટ ઉપરના સોઝાને, શોફોદરના જળંદર રોગને સમાવે છે.

(કાળો નિશોત્તર.)

ત્રિવૃત કાળા, કાળમેષી, કાળપર્ણ્ય, અદર્ધ ચનદ્રિકા ॥ ૧૧૮ ॥ સુષેનાસ્યા, આન્માલિ વિક્રા, મસુરા; વિદલાન્વિતા; નવનામ છે. એહું પચવાને હલકા, ઊગ્ર, ઝાડા થનાર રેચન છે; એશુદ્ધ થવાના મુર્છા રોગને, બળત્તર અને દાહને, ઊનમાદ રોગને, ભ્રર્મીષ રોગને, ઉલટીને વધારે. ॥ ૧૧૯ ॥

(ઈન્દ્રાવણના, કડવા વૃન્દાવનના વેલા-ફળ.)

ઈન્દ્રવારૂણ્ય, યથેંદ્રાંહ, વૃષભાક્ષી, ગયાદિની, યેન્દ્રવારૂ, ક્ષુદ્રફળા, વિષાલાંદ્રી, વૃષાદિની, અન્યેંદ્રવારૂણી, ચિત્રફળં, ચિત્ર મહાકલા, આત્મરક્ષા, નાગદન્તી, ત્રપુંસી, ગજચિરભટી ॥ ૧૨૦ ॥ શવેત પુષ્પી, મૃગાક્ષી, પક્ષ સુરામતા, મરૂદ્દભવા, કૃમિગુહા, ચિત્રદેવી, ક્રીર્તીતા ॥ ૧૨૧ ॥ બાવિસ નામ છે. વેળા અને ફળ એહું ઉગ્ર, તિખ્ખાસે, કડવાસે, પાચન થતા હલકા, ગર્મ છે; તે કુટીના કમળ વાયુને, વાયુકોપના રોગને, પિત્ત કફકોપને, વાયુકોપના શુળ રોગને, પેટ અને કોહાના રોગને, કલેજાના રોગને, ફેફસાના રોગને, તાવમાંથી બરોળ અથવા તાપતિલ્લીના રોગને સમાવે છે ॥ ૧૨૨ ॥

(ગરમાળાનું મોટું ઝાડ, તેની શિંગનો ગર.)

આરગવધો, રાજવૃક્ષઃ, શમ્યાકઃ, કૃતમમલિકઃ, વ્યાધિઘાતઃ કર્ણીકારઃ પ્રગ્રહં, ચતુરંગુલ ॥ ૧૨૩ ॥ આરોગ્ય સિંબી, સ્વર્ણાંટઃ, ક્રર્ણ્યા, દીર્ઘફળો, કુચૈન્ડલી, હિમપુષ્પા, કાળિખ્યાતો, નૃપદ્રુમ ॥૧૨૪॥ શ્વર્ણશોફા, ફાલિકાસ્યાવા, કુષ્ઠ સુદન, શ્વર્ણસ્થાલ્યા, પિત્તલા, સુવર્ણદ્રુમ; ૨૨ નામ છે. ॥ ૧૨૫ ॥ પાચન થવાને ભારી, મીઠા સવાદે, શિત્તળ, કોમળ, ઝાડા થવાને રેચન, તાવને હ્રદય રોગ એટલે હૈયાનારોગને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુકોપને, ઊદાવર્ત્તા

ચઢતા વાયુને, શૂળ રોગને જીતે છે. ॥ ૧૨૬ ॥ તેના ફળ વાયુકોપને વધારે, ઝાડો કબજ કરે, ઉગ્ર છે, પિત્ત અને કફ કોપને સમાવે છે. તેની બીજ પાચન થતા મીઠા રસે, સ્નિગ્ધ ચીકણી, વાયુકોપને સમાવે છે. ॥ ૧૨૭ ॥

(ગુળીના, ગળીના રોપો–ફળ.)

નિલિનિ, નીલિકા, ગ્રામ્યા, શ્રીફળા, ભાર વાહિની, રંજની, કલિકામે, લાતુણી રૂક્ષા, વિશોધિની ॥ ૧૨૮ ॥ નવ નામ છે. ઝાડા થવાને રેચન, તિખાસે, શરીરના વાળને રંગે, ભ્રમંતાથી ઘેલાપણાને સમાવે છે; ગર્મ ઊગ્ર, ફેફસા અને કલેજાના રોગને, પેટના જળંદર રોગને, બરોળની ગાંઠને, તાપતિલ્લીના રોગને, ગગત કોહોડના વાત્તરક્ત રોગને, કફકોપને, વાયુના સર્વે રોગ સમાવે છે. ॥ ૧૨૯ ॥

(કડુ, કુટકી.)

કટુકાં, રોહિણી, તિક્તા, ચક્રાંક કટુ, રોહિણી, મત્સ્યપિત્તા, પાર્ષેડરૂહા, કૃષ્ણભેદા, દ્વિજાંગિકા. ॥ ૧૨૮ ॥ અશોકા રોહિણી, મત્સ્યા, સકુલા, સકુલાદિની; ૧૩ નામ છે. પાચન થતા કડવા રસે ઊગ્ર સવાદે, લુખ્ખી, સુહવાળી, પાચન થવાને હલકી ॥ ૧૩૦ ॥ શિત્તળ ગુણે, જીવાતના કૃમિ રોગને, ખાંશીને, દમને, હાફસને, પિત્તકોપને, બળત્તર નીદાહને, કફ કોપના તાવને જીતે છે.

(અંકોળવૃક્ષ–ફળ.)

અંકોલ્લ, કસ્તામ્રફળઃ, પીત સારો, નિરોચકઃ ॥૧૩૦॥ ગુપ્તસ્નેહી, વિરેચી, ભૂષિતો, દીર્ઘ કીલકઃ. આઠ નામ – કડવાસે, સ્નિગ્ધચિકણું, ઊગ્ર ગર્મ, પાચન થવાને હલકુ ॥ ૧૩૧ ॥ રેચનગુણે, જીવાતના કૃમિ રોગને, વાયુના શુળરોગને, આમવાયુને, સોઝાને, સળકમને, રસવીકારને, કફને, ઝેરના રોગને સમાવે છે. તેના ફળ શિત્તળ ગુણે, સ્વાદિષ્ટ, મીઠાસે, સકળમને, રસવિકારને, કફકોપને ઉપજાવે, શરીરપુષ્ટ કરે, બળ અને ઝાડા વધારે; વાયુકોપને, પિત્તકોપને બળતરની દાહને, નબળાઈને, ઊલટીને, લોહગંધીરોગને જીતે, શરીર તવાયલાને પુષ્ટ કરે, પચવાને ભારી છે.

(થુવર, થોરનું દુધ.)

સેહૂંડો, વજ્ર, તુર્યેડંસ્તુ, ગાયેડીરો, વજ્રકયૈડક ॥ ૧૩૨ ॥ સ્નુહી, સંમન્ય, દુગ્ધો, અસિપત્રો. વજ્રી, મહાતરૂ; દશ નામ છે. તે રેચન ઝાડા થનાર છે, તીક્ષ્ણ, ભૂખ વધારનાર દીપન છે, કડવાસે, પચવાને ભારી, ॥ ૧૩૩ ॥ શૂળવાયુને, આમવાયુને, આઠ પ્રકારના વાયુને, અજીરણને, પેટના ગોળાના રોગને. જળંધરરોગને, સોજાને પેટના સર્વે રોગને, કલેજાના રોગને, ફેફસાના રોગને, વાયુ અને પિત્તકોપને, ઝેરના રોગને, બરોળ એટલે તાપ તિલ્લીના રોગને, શરીરસડાને, ઘેલાપણાના ઊદમાદ રોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૩૪ ॥

(લિંબડી કડવી.)

નિમ્બો; નિયમનો, નેતા, અરિષ્ટ; પારિભદ્રકઃ, સુતિક્તઃ. સર્વતોભદ્રઃ પિચુમંદઃ પ્રભદ્રકઃ, ॥ ૧૩૫ ॥ કુષ્ટહા દેવદત્તશ્ચ રવિસા બિમ સૂર્યકઃ; ૧૩ નામ છે. તે શિત્તળ ગુણે, પચવાને હલકો, ઝાડાને કબજ કરે, કડવાસે છે. ભૂખ અને વાયુ કોપને વધારે છે. ॥ ૧૩૬ ॥ શરીર સડાને, વિંધના નાશૂરની ગાંઠોને, ફોડકાને, પિત્તકોપને, કફકોપને, ઊલટીને, મોહમાંથી પાણી ગળવાના રોગને, પરમાના રોગને સમાવે છે. તેના પાંત્રાનું પોટીસ કાચીગાંઠોને પકાવે, પાકીગાંઠોને ફોડી તેનું સોધન કરે છે. જીવાતના કૃમિ રોગને, પિતકોપને સમાવે છે. તેના કાચા ફળ ભેદન ગુણે શરીરમાં પસરનાર છે. તે ખાધાથી ગુપ્ત રીતે ઘણાક રોગને સમાવે, સ્નિગ્ધ ચિકાશ, ગર્મ ગુણે, શરીર સડાને સમાવે છે. સવાદે હરમાં, પાચન થવાને હલકા છે. ॥ ૧૩૭ ॥ તેના પાકેલા ફળ ઉપલા રોગ સમાવવાને અતિશે ગુણકારી છે.

(બકાણનિંબ, કડવો કે મીઠોલીંબડો.)

મહાનિંબો. નિંબકરઃ, કાર્મુકો, વિષમુષ્ટિકઃ ॥ ૧૩૮ ॥ રમ્યકો. ગિરીકો દ્રેકાક્ષારઃ કેશ મુષ્ટિકા; સાત નામ છે. પાચન થતા શિતળ. ક્ષીગ્ર સવાદે, ઝાડાને કબજ કર્તા, કસાયલા સવાદે ॥ ૧૩૯ ॥ કફ

કોપને, પિત્તકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને, ઊલટીને, શરીરસડાને, મુખેથી વેહેતી લાળને, લોહ્ગંધી રોગને સમાવે છે.

(કરીઆતું.)

કિરાત, તિક્તઃ, કૈરાતો, ભૂનિંબો, રામસેનકઃ ॥ ૧૪૦ ॥ કિરાતકો, અન્યો, નૈપાળી, નાડિતિક્તો, જ્વરાંતકઃ, કૈડુ તિક્તો, અર્દ્ધતિક્તઃ, સ્યાન્નિદ્રારિઃ, સન્નિપાતહા, ॥ ૧૪૧ ॥ તેરનામ છે. વાયુકોપને ઉપજાવે, લુખ્ખાસે, શિતળ ગુણે, ઉગ્રસવાદે, પાચન થતા હલકુ, વાયુપિત અને કફના ત્રણે દોષના સન્નિપાતના તાવને, ખાંશીને, દમને, પિત્તકોપને, લોહ્ગંધી રોગને, શરીર બળતરની દાહને સમાવે છે. ॥ ૧૪૨ ॥

(કુડાનું ઝાડ જેમાંથી ઈન્દ્રજવ થાય છે.)

કુટજો, મલ્લિકા પુષ્પ, કલિંગી, ગિરિ મલ્લિકા, વત્સકઃ, કુટજઃ, કોટિ વૃક્ષકઃ, શક્ર ભૂરૂહઃ ॥ ૧૪૩ ॥ આઠ નામ છે. તે કડવાસે, લુખ્ખાસે, ભુખ વધારનાર દીપન છે. પાચન થતા હલકુ. હર્શના રોગને, અતિસારના ઝાડાને, પિત્ત કોપને, લોહગંધીના રોગને, કફ કોપને, પાણીની તૃષાના રોગને, આમવાયુને, અપચાના રોગને, શરીર સડાને, દરાઝને સમાવે છે. ॥ ૧૪૪ ॥ તેના ફુલ વાયુકોપને ઉપજાવે, શિતળ ગુણે, ઉગ્ર સવાદે, પિત્ત કોપના ઝાડાકે લોહી ઝાડાને સમાવે છે.

(ઈન્દ્રજવ ભરેલુ કુડાનુ ફળ.)

કાલિંગઃ, કૈટજોમતઃ ॥ ૧૪૫ ॥ શક્રાન્હઃ, પુરૂ હૂતશ્ચ, ભદ્રયવસ્તથા; પાંચ નામ છે. વાયુપિત અને કફ ત્રણે દોષોના કોપોને સમાવે; ભૂખ વધારી ઝાડો કબજ કરનાર ગ્રાહી, પાચન થતા શિત્તળ, કડવાસે છે ॥ ૧૪૬ ॥ તાવ સહીત ઝાડાને, હર્શને, લોહી ઝાડાને, જીવાતના કૃમિરોગને, બળત્તર સહિત વિસર્પની ગાંડોને, શરીર સડાને, દરાઝને સમાવે છે.

(ગેલનું, મીણનું, રાજણીનું ઝાડ—ફળ.)

કરહાટશ્ચ, તરગઃ, શલ્યકો, વિષ પુષ્પકઃ, મદનો, વપ્રનસ્તિક્તો;

૭ નામ છે. તે ઉષ્ણ વીર્ય શરીર ક્ષીણ કરનાર લેખન ગુણે, પાંચન થવાને હલકુ ॥ ૧૪૭ ॥ લુમ્ખુરૂક્ષ, શરીર સડાને, કફ કોપને, સોઝાને, પેટના ચહડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને, નાસૂરોની ગાંઠોના રોગને સમાવે છે.

(કન્કુષ્ઠનુ, કપિલાનું ઝાડ.)

કન્કુષ, કન્કાકકુષ્ઠ, રેચનં. રન્ગનાસકમ; ચાર નામ છે. તે ખાવાથી ઝાડાથનાર રેચન છે. તિખાસે. ખજવાળના રોગને, ઉષ્ણ ગુણે; ચોપડ્યાથી શરીરનો રંગ સુધારે; પીવાથી જીવાતના કૃમિરોગને, ઝળંદરના સોફોદર રોગને, ચડતા ગોળાના પેટના ગુલ્મરોગને, આનાહ-રોગને. કફકોપને સમાવે છે.

(પીળોચાંપો, સોનચાંપાનું ઝાડ.)

હેમાન્હા, કનકક્ષીરી, હેમપુષ્પ. હિમાવતી. ॥ ૧૪૮ ॥ ક્ષીરણી, કાન્ચનક્ષીરં, કટુપર્ણી, ચિકર્ણી, તિક્તદુગ્ધા, હૈમવતી, પીનદુગ્ધા, હિમાદ્રિકા; બારનામ છે. તે ઝાડા થવાને રેચન છે, ઉગ્ર, મંદાગ્નિ, અને ઉલટીના ઉપકા ઉપજાવે, જીવાતના કૃમિરોગને, ખજવાળને, કફકોપને. ઝેરનાવિષ દોષને. શરીર સડા દરાઝને સમાવે. ॥ ૧૪૯ ॥

(સીકાકાઈનું ઝાડ).

સાતલા, બિરલા, સારી સમળા, બહુફેનકા, ચર્મસાન્હા, ચર્મકસા. ફેનાદીમા, નાલિકા. ॥ ૧૫૦ ॥ પાચન થતા કડવો રસ થાય, વાયુકોપને વધારે. શિત્તળગુણે, પચવાને હલકી, તિખાસવાદે, શરીરના સોઝાને, કફકોપને, પિત્તકોપે ચઢતા ઊદાવર્ત્ત વાયુને, લોહગંધી રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૫૧ ॥

(કાંચન વૃક્ષ.)

અશ્મન્તો, માલુકા પાત્રો, યુગ્મપત્રો, અમ્રપત્રકઃ, શ્લક્ષ્ણત્વ, ગલ્લયોનિઃ, કુશળી, પાપનાશનઃ ॥૧૫૨॥ આઠનામ છે. તુરા સવાદે, ભૂખ વધારી ઝાડો કબજ કરનાર ગ્રાહી, શિતળ અને ગર્મગુણે, કફ-વાયુને, ગળાને થતી ગંડમાળાને, ગળગંડને, લોહગંધીને, ગળાના સર્વ રોગને જીતે છે ॥ ૧૫૩ ॥ તેના ફૂળ લેખન અને ગ્રાહી ગુણે, પચવાને ભારી, કફકોપના શ્લેષ્મ રસવિકારને સમાવે છે.

(કચનારનું ઝાડ.)

કાન્ચનારઃ, કાન્ચનકઃ, પાકારી, રક્તપુષ્પકઃ ॥૧૫૪॥ કોવિદારો. અશ્મભેદઃ, કુદ્દાળઃ, કુન્લીકુલી. આસ્ફોતો, ઓદ્દાલકઃ, સ્વલ્પકે સરશ્ચ, મરીમતાઃ ॥ ૧૫૫ ॥ શિતળ, ઝાડો કબજ કરનાર, તુરાસે, શ્લેષ્મના કફ અને પિત્ત કોપને, છવાતના કમિરોગને, શરીર સડાને, ઝાડા પિશાબના બગડેલા ગુદ કે ભ્રંશના રોગને, ગંડમાળાની ગાંઠોના રોગને, નાસૂરના વિંધની ગાંઠોને સમાવે છે ॥ ૧૫૬ ॥ ધાજખગને કરે છે. તેના ફુલ શિતળ; પચવાને હલકા; લુખ્ખાસે; ભૂખ વધારી ઝાડાને કબજ કર્તા ગ્રાહી; પિત્ત કોપને, ઐરીના ધુપણીના રોગને. જખમ ધારાને, ખાંશીના રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૫૭ ॥

(નધોડ બે જાતના ઝાડ.)

નિર્ગુન્ડી. સ્વેત કુસુમઃ, સિન્દુકઃ, સિન્દુ વારકઃ, ભૂતકે શ્યાપરો, નીળ સિન્દુકઃ, પુષ્પનીલકઃ ॥ ૧૫૮ ॥ શેફાલિકા, શીતભીરૂવન, કોઅનિળ મન્જરી; દશનામ છે. બુદ્ધિનો દાતા, ઉગ્ર અને તિખાસે, તુરાસ્વાદે, પાચન થવાને હલકો, અને કડવો રસ થાય. ॥ ૧૫૯ ॥ શરીરના વાળને વધારે, આંખોના રોગને. વાયુ કોપના શુળ રોગને, સોઝાના રોગને, આમવાયુને, છવાતના કૃમિરોગને શરીર સડાને, અરૂચીને, સળકમને. કફ કોપને. નાસૂરની ગાંઠોને, ફોડકાના રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૬૦ ॥ બેહુંના ગુણ સરખા છે.

(મેઢાશૃંગી, મરડાસિંગ)

મેષશૃન્ગી, મેષવલ્લી. સમદંષ્ટ્રાજ, શૃન્ગિકા, અન્યાતુ, દક્ષિણાવર્તી, વૃશ્ચિકાળી, વિપાણિકા. ॥ ૧૬૧ ॥ તિખા રસે, વાયુકોપને વધારે, ખાંશી દમને સમાવે, લુખ્ખાસે, પાચન થતા કડવોરસ થાય. પિત્તકોપે નાસુરોને, ફોડકાને, જખમને, શ્લેષ્મ કફકોપને, આંખોના રોગને, શળરોગને સમાવે છે. ॥ ૧૬૨ ॥

(શાટોડી, ધેડુંલોના સફેદ મુળ અને લાલ ફુલ.)

પુનર્નવા, શ્વેતમૂળા, પૃથ્વીકા, દાર્ધપત્રકઃ, વિપાદ, દીર્ઘવર્ષાભૂ, પુનર્ભૂ, મન્ડળચ્છદા. ॥ ૧૬૩ ॥ સાતનામ છે. તે સહરા

સવાદે, ઉગ્ર તિખાસે, લુખ્ખાસે, ગર્મ, મિઠાસે, પાચન થતા કડવો રસ થાય. લાલ ફુલ માટે–પુનર્નવા. રૂણાતિક્તા, રક્તપુષ્પા, કઠિલ્લકા. ॥ ૧૬૪ ॥ કુરકઃ, ક્ષુદ્ર વર્ષાભૂ, વર્ષકેતુ, શિવાટિકા; સાત-નામ છે. બેહુંના ગુણ એક સરખા છે; સોઝાના રોગને, કાળા વિંષના નાસૂર રોગને, સળકમના રોગ કફ કોપને, અરૂચીના રોગને સમાવે; તેમાં રસાયન ગુણ છે. ॥ ૧૬૫ ॥ તેનો સવાદ તિખો, પાચન થવાને હલકી, શિતળ, કડવો રસ થાય છે. વાયુકોપ અને ભૂખને વધારે. ઝાડાને કબજ કર્તા ગ્રાહી. સળકમ, કફ કોપને, રક્ત-પિત્તના લોહી ઝાડા તથા ઉલટીને સમાવે છે. ॥ ૧૬૬ ॥

(રાસ્ના, એલાપર્ણી, કાલીન્દન.)

રાસ્ના, રમ્યા, યુક્તરસા, રસના, ગન્ધનાકુલી, સુગન્ધ મૂલાતિ, રસાશ્રેયસી, સુવરા રસા. ॥ ૧૬૭ ॥ આઠ નામ છે. કોઠામાં આમ બંધાયેલી હોય તેને પચાવે. ઉગ્ર તિખાસે. પાચન થવાને ભારી, ગર્મ, સળકમના કફ કોપને. વાયુ કોપને, સોઝાને, ખાંશીને. દમને, વાતરક્તના ગળત કોઢને. વાયુકોપે કોઠાના શૂળ રોગને, પેટના રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૬૮ ॥

(આસન, આસંધ, મુનિકર્ણી.)

અશ્વગન્ધા. તુરન્ગાન્હા, ગોકર્ણશ્ચા, વરોહક. વરાહકર્ણી, વરદા બળ્યા, વાજીકરી, વૃષાઃ ॥ ૧૬૯ ॥ નવનામ છે. શળકમના કફ-કોપને, સોઝાને, ગળત કોઢને. શરીર સડાને, શરીર ક્ષયની નબ-ળાઇને ગુણ કરે. શરીર બળ વધારે, રસાયન ગુણે, તિખાસે, તુરાસે, ગર્મ, શુક્રધાતુને અતિ વધારે છે. ॥ ૧૭૦ ॥

(લાજાળુ, ચાંદવેલ.)

પ્રસારિણી. રાજબળા, ચારૂપર્ણી, પ્રતાનિકા, શરણી. સારણી, ભદ્રપર્ણી, સુપ્રસરાસરા. ॥ ૧૭૧ ॥ આઠ નામ છે. પચવાને ભારી, ખોરાસે. ઓપડો સાથે મેળવેથી શરીરે બળ આપે, સવાદે સહરૂ, ઉષ્ણવીર્યે. વાયુકોપને સમાવે, તિખાસે. વાતરક્તના ગળત કોઢને, શરીરસડાને, કફકોપને સમાવે. ॥ ૧૭૨ ॥

(શતાવરી, શતવચી.)

શતાવરી, દૌપિશત્રૂ, દિંપકાધર, કચેટકા, નારાયણી, શતપદી. શતપાદ, બહુ પત્રિકા ॥૧૭૩॥ આઠ નામછે. પચવાને ભારી. શિતળ-ગુણે. સ્વાદિષ્ટ, સ્નિગ્ધચિકાસે, રસાયનગુણે, શુક્રધાતુને વધારે. શરીરે બળઆપે, વાયુ અને પિત્ત કોપને, લોહગંધીને, શરીરના સોઝાને સમાવે. ॥ ૧૭૪ ॥

(મોટી શતાવરી, શાહુસ્રમુલી.)

શતાવર્યું, ઉર્ધ્વ કન્ઠા, ન્યાપીવરી, ધીવરીવરી, અભીરૂર, બહુપત્રા, મહાપુરૂષા, દન્તિકા, સહસ્ર વીર્ય્યા, કેશીસ્યાત્તુન્ગિની, સૂક્ષ્મ પત્રિકા; ૧૧ નામછે. મનશક્તિ સુધારવાને શ્રેષ્ટ છે, રસાયણગુણે ॥ ૧૭૫ ॥ શિત્તળગુણે, હર્શના રોગને, સંગ્રહણીના ઝાડાને, આંખોના રોગને, અજીરણના છારીઆ ઓડકારને સમાવે છે; પાચન થવાને હલકી છતા શરીરક્ષય અથવા ક્ષયરોગને સમાવે છે ॥૧૭૬॥

(ચીકણાનામે વનસ્પતી, ખિરિહિટી.)

૧ બળાવા, આદયાલક, શીતપાકી. વાટ્યોંદરા, હન્દવ્યા, ભ-દ્રૌદની, સમન્ગા, સમાંસા, ખરયષ્ટિકા ॥૧૭૭॥ આઠ નામ છે.

(તાર્નીવેલ, પેટારી, ગવાક્ષી, સહુદેવી).

૨ મહાબળા, વીરપુષ્પી, સહદેવી, વૃહટબળા, વધ્યાયની, દેવ-સહા, વાધ્યા, પીતપુષ્પિકા ॥ ૧૭૮ ॥ આઠ નામ છે.

(બાહિણી, બગલો, પિટારિણી).

૩ બલાકાતિ, બળાભારવાજી, વૃક્ષગન્ધિની; ત્રણ નામ છે.

(નાગબળા, ગન્ગેરૂકી.) [નામ છે.

૪ ગન્ગેરૂકી, નાગબળા, વિશ્વદેવા, ગવેધુકા ॥ ૧૭૯ ॥ ચાર

ઉપર લખેલા ચાર જાતના બળા પચવાને ભારી. શીતળ, મધુ-રરસે, શરીર બળ અને કાંતિને વધારે; સ્નિગ્ધ ચીકાસે, ભૂખ વધારી ઝાડાને કબજ કરે,લોહગંધી રોગને પિત્તકોપને સમાવે,જખમધારાંને રૂ-ઝવે.॥૧૮૦॥ ઉપલા (બળા અને મહાબળા) પિશાબ અટકવાના રોગને, વાયુકોપને, શરીરના વાળના રોગને સમાવે છે. (નાગબળા) પચવાને

ભારી, ઘણુંકરીને લોહગંધીના રોગને પિતકોપને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને સમાવે છે. ॥ ૧૮૧ ॥ (ત્રણેબળા) રસાયન ગુણે, પુરૂષત્વ મરદાઇ આપનાર, શુક્રધાતુને વધારનાર છે. તેના ફળ શિત્તળ, સ્વાદિષ્ટ, શુક્રધાતુને અટકાવનાર સ્તંભન, પચવાને ભારી, શરીર નબળુ કર્તા લેખન ગુણે છે. ॥ ૧૮૨ ॥ વાયુકોપને વધારે, પેટ ફુલવે. લોહીના ઝાડા તથા ઉલટીના રક્તપિત રોગને વધારે. એવી રીતે ચાર જાતના બળાના ચાર ગુણો છે.

(માલકાંગોણી, માલકાકડી.)

જ્યોતિષ્મતી વન્હિરૂચી, કન્ગણી, કટુભી; ॥ ૧૮૩ ॥ ચાર નામ છે. તે કડવાસે, તિખાસે. સહરાસે, કફકોપને ઝીતે. અતિગર્મ, ઉલટી કરાવે, ભુખ અને બુદ્ધિ સમૃતિને વધારે છે. ॥ ૧૮૪ ॥

(તેજબળ, તેજવંતી.)

તેજસ્વિની, તેજબતી. તેજીન્યા, લઘુવલ્કલા, મહોજસિ, પરિજાતા, શીતા તિક્તા, અતિ તેજીની. ॥ ૧૮૫ ॥ આઠનામ છે. કફકોપને, ખાંશીદમને, આમવાયુના શુળરોગને ઝીતે છે. પાચન થતા ઉષ્ણુ વિર્યે, કડવાસે તિખાસે, મોહને રૂચી લાવે ભુખને વધારેછે.

(દેવદાર, દેવદારૂ.)

દેવદાર, ભુરાન્હા, ભદ્રદારૂ, સુરદ્રુમ ભદ્રકાષ્ઠ, સ્નેહ વૃક્ષ. કિલં શક્રદારૂચ ॥ ૧૮૬ ॥ આઠનામ છે. તે કડવાસે, સ્નિગ્ધ ચિકણું, તિખાસે, ગર્મ; પાચન થવાને હલકુ; અજીરણના તાવને, સોજાને. આમ વાયુને. હેડકીના રોગને. ખુજલીના રોગને, ગળામાં થતા કફકોપને, વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૧૮૭ ॥

(સરળનું ઝાડ દેવદાર જેવું.)

સરલો, નન્દની, બીડાં. નમેરૂ. ક્રિકવૃક્ષક, પતિદારૂ, પીતવૃક્ષો, મહાદીર્ઘ, કલિદ્રુમા ॥ ૧૮૮ ॥ નવ નામ છે. કડવા સવાદે, પાચન થતા મીઠો રસ, પચવાને હલકુ, ગર્મ, સ્નિગ્ધ ચિકણા છે; વાયુકોપને. ગળાના રોગને, કાનના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૮૯ ॥

(ઉપલેટ, પુષ્કરમુળનું ઝાડ).

પૌષ્કરાન્ડં, પદ્મપત્રં, પૌષ્કરં, પુષ્કરાન્હકમ. કાશ્મીરં, પુષ્કરજટા, મૂળવીરં, સુગન્ધિકમ. ॥ ૧૯૦ ॥ આઠ નામ છે. કડવાસે, તિખાસે, ગર્મ છે; વાયુ અને કફ કોપના તાવને, સોઝાને, અરૂચીને, ખાંશી દમને સમાવે છે. ઘણુકરીને પાસળામાં થતા શળરોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૯૧ ॥

(કોઠ, કુષ્ટનું ઝાડ.)

કુષ્ઠં, રોગાન્હ્વંય. દિવ્યં, કૌવેરં, પરિભદ્રકમ, પારિહાર્ય્યં, પારિભાવ્ય મુત્પલં, પારિભદ્રકમ. ॥ ૧૯૨ ॥ આઠ નામ છે. ગર્મ. કડવું, ઉગ્રતિખુ. શુક્રધાતુને વધારે, પચવાને હલકુ; વાયુકોપને, બળાતરના વિસર્પ રોગને, શરીર સડાને, ખાંશાને, વાયુ અને કફકોપને ઝીતે છે. ॥ ૧૯૩ ॥

(કાકડાં સિંગીનું ઝાડ).

શૃન્ગી, કુલીરશૃન્ગી, અવક્રા, કર્કશૃન્ગિકા, કર્કટાક્ષા, મહાઘોષા, શૃન્ગનામ્ની, નતાન્ગ્યપિ. ॥ ૧૯૪ ॥ આઠ નામ છે. કસાયલા સવાદે, તિખાસે. ગર્મ; હેડકીના રોગને, ઉલટીને, તાવને, વધરાળના રોગને, કફકોપને, ખાંશી દમને, શરીરક્ષયના રોગને, ક્ષયરોગને, ચહડતા વાયુકોપના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૯૫ ॥

(કાયફળનું ઝાડ).

કટ્ફળં, કુમુદા, કુમ્ભી, શ્રીપર્ણી, સોમપાદપઃ, સોમવલ્કી, મહાકુમ્ભી, ભદ્રા, ભદ્રવતી, શિવા. ॥ ૧૯૬ ॥ નવ નામ છે. તુરાસવાદે, તિખાસે. કડવાસે છે. વાયુ અને કફકોપના તાવને, ખાંશીને. દમને. પરમાનારોગને, હર્શને, ગળાના રોગને, અરૂચીને-ઝીતે છે. ॥ ૧૯૭ ॥

(રોહિષનામે ઘાસ.)

રોહિષં, કત્તણં, ભૂતિર્ભુતિકં, સરળં, તૃણમ, શ્યામળં સુગ્મકં, પૌરં, વ્યાપકં, દેવગન્ધકમ. ॥ ૧૯૮ ॥ દશ નામ છે. કડવાસે, પાચન થતા તિખા અને ઉષ્ણરસે, તુરાસે થાય; વાયુકોપને,

પિત્તકોપને, લોહગંધીને, ખાંશીને, દમને, કફકોપના તાવને પળમાં જીતે છે. ॥ ૧૯૯ ॥

(ભારંગ, ભારીગાનો વેલો.)

ભાર્ગી, ભૃગુ, ભવાપદ્મા, કાસઘ્ની, ગન્ધપર્વણી, ખરશાકં, શુક્રમાતા, ભર્જજી, બ્રાહ્મણયષ્ટિકા. ॥ ૨૦૦ ॥ નવ નામ છે. લુખાસે, કડવાસે, તિખાસે. રૂચીકારક, ગર્મ, ખોરાક પાચન કર્તા છે; સોઝાને, ખાંશીને, કફકોપને, ખાંશીને, દમને, નાકના પીનસ રોગને, તાવને, વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૨૦૧ ॥

(પાષાણભેદ.)

પાષાણભેદઃ, પાષાણો, અશ્મરીભેદો, અશ્મભેદકાઃ, શિળાભેદો, દૃષન્ભેદો, નાગભિન્ના, આગભેદનઃ ॥ આઠ નામ છે. તુરાસે શિતળ, ઝાડા પિશાબના બસ્તિ સ્થાનનું શોધન કરે ॥ ૨૦૨ ॥ મહરાસે, તિખાસે છે; પરમાના રોગને, હર્શને, પિશાબમાં બંધાયેલી પથરીના રોગને જીતે છે.

(નાગરમોથ, જટામાશી)

મુરતં, વારિધરો, મુસ્તો, મેઘારવ્યઃ કુરૂવિન્દકઃ. ॥ ૨૦૩ ॥ વરાહો અબ્દો, ઘનો, ભદ્રમુસ્તં, રાજકસે રૂકઃ, પિન્ડમુસ્તં, વિષધ્વંસી, નાગરો અન્યઃ, પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૦૪ ॥ બાર નામ છે. કડવાસે, શિતળ, ઝાડાને કબજકર્તા ગ્રાહી, તિખાસે, ભુખ વધારનાર દીપન અને પચાવનાર; કશાયેલા સવાદે, જીવાતના કૃમિરોગને, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, કફકોપને, તૃષાના રોગને, તાવને જીતે છે ॥ ૨૦૫ ॥

(ધાયટીનું ઝાડ.)

ધાતકી, કુંજરા, સિન્ધુપુષ્પી, પ્રમદિનીમદા, પાર્વતીયા, તામ્રપુષ્પી, સુભિક્ષા, મેધવાસિની ॥ ૨૦૬ ॥ આઠ નામ છે. કડવાસે, શિતળ, થોડીક ગર્મ, તુરાસવાદે, પાચન થવાને હલકી; તૃષાના રોગને, અતિસારને, પિત્તકોપને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્તરોગને, ઝેરનારોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, બળતરના વિસર્પરોગને જીતે છે. ॥ ૨૦૭ ॥

(આમ્લલોણીકા, મીઢાળ, મયનફળ.)

માન્યિકા, વાળિકા, અમ્બષ્ઠા, શઠી, દન્તશઠા, અમ્બિકા, અમ્બષ્ઠકી, સૂચિમુખી, કષાયા, સાકન્દમુખી; દશ નામ છે. ગર્મ, પાચન થતા તુરારસે, શિતળગુણે, પાચનથવાને હલકુ ॥ ૨૦૮ ॥ પાકા અતિસારને, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, કફકોપને, ગળાના, રોગને ઝીતે છે. ઉલટી થાય.

(ભોયકોહળા બે જાતના.)

વિદારિકા, વૃક્ષ વલ્લી, વૃક્ષકન્દા, વિદાલિકા, શૃન્ગાલિકા, કન્દવલ્લી, સ્વાદુકન્દા, ફળાશકા ॥ ૨૦૯ ॥ અન્યાશુક્લા, ક્ષારશુક્લા, ક્ષારવલ્લી, પયસ્વિની, ઇક્ષુવલ્લી, મહાશ્વેતા, ક્ષીરકન્દેક્ષુ, ગન્ધિકા- ॥ ૨૧૦ ॥ સોળ નામ છે. મીઠાસે, સ્નિગ્ધ ચિકાસે, પુષ્ટિકર્તા, ધાવણાંમાં દુધ વધારે, શુક્રધાતુને વધારે, પાચન થવાને ભારી; પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુકોપને, શરીરબળત્તર ને, દાહને ઝીતે. રસાયન ગુણે છે. ॥ ૨૧૧ ॥

(વારાહીકંદ, ડુકરકંદ.)

વારાહી, માધવી, ગૃષ્ટિ, શૌકરી, વનમાલિકા, કન્દકિટિ, ક્રોડ, નામ્ના, સમ્બરકન્દકઃ ॥ ૨૧૨ ॥ આઠ નામ છે. મીઠાસે, પાચન થતા કડવાશે, તિખાસે. શુક્રધાતુને વધારનાર, શરીર બળવાન થાય, પુષ્ટિકર્તા, વાયુકફ કોપને, પરમાના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે. ॥ ૨૧૩ ॥

(પાડવળી, પહાડમુળ.)

પાઠા, અંબષ્ઠા, વૃહત્તિક્તા, પ્રાચીનામ્બષ્ઠકા, રસા વરતિક્તા, પાપવેલી, શ્રેયસી, વૃધ્ધકર્ણિકા ॥ ૨૧૪ ॥ સાત નામ છે. ગર્મ, કડવાસે, તીક્ષ્ણ, વાયુ અને કફકોપને સમાવે, પાચન થવાને હલકી; વાયુકોપના શુળ સહિત તાવને, ઉલટીને, શરીર સડાના અતિસારને, દરાઝને ઝીતે છે ॥ ૨૧૫ ॥ બળત્તરની દાહને, ખુજલી ખરશવાને, ઝેરના રોગને, ખાંશી દમને, જીવાતના કૃમિરોગને, પેટના ગુલ્મરોગને, ચઢડતા ગોળાને, નાશુરના વિંધ રોગને, ફોડકાને, ગાંઠોના રોગને ઝીતે છે.

(મોરવેલ, મુરવેલ).

મૂર્વા, દેવી, મધુરસા, દેવશ્રેણી, મધુશ્રવા ॥ ૨૧૬ ॥ સ્નિગ્ધ પર્ણી. પૃથકપર્ણી. મોરટી, પીલુ પર્ણીકા; નવ નામ છે. સહરાસે, પચવાને ભારી, મીઠાસે, ઊગ્રસ્વાદે, પિત્તકોપને. લોહગંધીને, પરમાને, વાયુપિત અને કફના ત્રણેકોપના રોગને, પાણીની તૃષાને, હૈયાના રોગને, ખુજલીને, શરીર સડાને, તાવને ઝીતે છે.

(મજીઠ)

મજ્જિષ્ઠા, વિજયા, રક્તા રક્તાંગી, કાળમેષિકા ॥૨૧૭॥ રક્તયષ્ટિ, તામ્રવલ્લી, સમંગા, અસ્ત્રભુષણા, મન્જુલા, વિકશાભંગી, છદમિકા, જવરનાશિની ॥ ૨૧૮॥ તેર નામછે. મીઠાસે કડવાસે, કશાયલી, ગળાના શુરને સુધારે, પચવાનેભારી, ગર્મ; ઝેરના રોગેને કફકોપને, સોઝાને. ઔરીને પિશાબની જગાએ થતા શળરોગને સમાવે છે ॥ ૨૧૯ ॥ લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તાતીસારને, શરીર સડાને, સોહગંધી રોગને. બળત્તરના વિસર્પરોગને. વિંધનાફોડકા ગાંઠોના, સુરના રોગને, પરમાના રોગને ઝીતે છે ॥૨૨૦ ॥

(હુલદર.)

હરિદ્રા, રજની. ગૌરી, રંજની, વરવર્ણિની, પિન્ડા પીતા, વર્ણવતી. નિશાવર્ણા. વિળાસિની ॥ ૨૨૧ ॥ નવ નામ છે. કડવાસે, તિખાસે, લુખી. ગર્મ, શ્ળકમના પિત્તકોપને. શરીરના રંગ રૂપને, ચામડીના રોગને, બળત્તરને, પરમાને, સોઝાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને. વિંધનાફોડકા ગાંઠો નાસુરના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૨૨૨ ॥

(દારૂ હુળદ)

દાર્વી, દારૂ હરિદ્રા, આન્યાપીત, દારૂયપન્યધા. કટંકટેરી. પિત્તદ્રુહ:, સ્વર્ણ વર્ણા, કટન્ગટિ ॥ ૨૨૩ ॥ આઠ નામ છે. હળદરના ગુણોને મળવા છતા, આંખો અને કાનના રોગને ઝીતે છે.

(ટાયકળ, ટાંકળાનો રોપ).

પ્રપુન્નાટ. અસ્તવેડગજ, અશ્વ, કમર્દ, પ્રપુન્નટ ॥૨૨૪॥ દદ્રુમર્દકો. મેધકુસુમ: કુષ્ઠકૃંતનગાં; આઠ નામ છે. પાચન થવાને હલકુ

સ્વાદિષ્ટ, લુખી. પિતકોપને જીતે છે ॥ ૨૨૫ ॥ હૃદયાના હૃદરોગને, સરદીને. વાયુ અને કફકોપને. ખાંશીને, દમને. શરીર સડાને, દરાઝને, ઉવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. તેના ફળ ગરમીને, શરીર સડાને, ખરસવાને, ખુજલીને. દરાઝને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૨૨૬ ॥ તેનું શાંક વાત રક્ત કોપને, ગળત કોઢોડને જીતે. કફને વધારે, પાચન થવાને હળકુ છે.

(બાવચી, ચીનીકબાબાનું ઝાડ.)

બાકુચી, ચંદ્રિકા, સોમવલ્લી. પૂતિ ફળાવરા ॥૨૨૭॥ સોમરાજી, કૃષ્ણફળા. વલ્ગુજ્ન. કાળમેષિકા, ચંદ્રલેખા, સોમઃ કુષ્ઠઘ્ની, સામતાપરા ॥ ૨૨૮ ॥ અગીયારનામ છે. મીઠાસે તિખાસે, પાચન થતા કડવારસે, રસાયનગુણે, ખારાસે, શીતળ ગુણે, રૂચીકારક, સહરાસે. હૃદયને બળ આપે. પિતકોપને, લોહગંધીને જીતે છે ॥ ૨૨૯ ॥ તેના ફળ પિત્તકોપને. શરીરસડાને. વાયુ અને કફકોપને જીતે છે.

(ભાંગરો.)

ભૃંગરાજ્ન, ભેકરાજો, માર્કવઃ, કેશરંજક અંગારકો. ભૃંગરાજ્ન, ભૃંગહવ. સૂર્યવલ્લભ ॥૨૩૦॥ આઠ નામ છે. કડવાસે. ઉગ્ર લુખાસે, ગમે. કફ અને વાયુકોપને વધારે. દાંતના રોગને જીતે; ભાદને રૂચી આપે. શરીરસડાને આંખના રોગને,માથાના રોગને જીતેછે. ॥૨૩૧॥

(પિત્તપાપડો ઘાસજેવા તથા કરીયાતુ.)

પર્પટઃ, કવચ્ચા. રેણુ, પિત્તહા, વરકંટક, વરાતક્તઃ, પર્પટક. પૃથ્વિ કશ્રમ, કંટકઃ ॥ ૨૩૨ ॥ નવનામ છે. પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને. સુધ્ધ વિનાના ભ્રમિષ્ટને, તૃષ્ણાના રોગને. તૃષાને, કફકોપના તાવને જીતે છે. ઝાડો કબજ કરી ભુખવધારનાર ગ્રાહી. ઉગ્ર છે ॥ ૨૩૩ ॥ બળાતર અને દાહને સમાવે, તાવને જીતે, શળકમ. અને કફનું શોષણ કરે, તિખાસે, શિત્તળ. તાવને હરનાર, પાચન થવાને હળકુછે.—ભૂનિંબ એટલે કરીયાતુ સાથે મેળવે તો વધારે ગુણ થાય છે. ॥ ૨૩૪ ॥

(શણનાફુલ, ડવલા, પીઠવણ, ઘટારવા, ઘાગરી.)

શણપુષ્પી. માલ્યપુષ્પી, ઘાવની, શણ ઘનિડકા, બૃહતપુષ્પી. સ્વલ્પઘંટા. શબ્દાતુપુષ્પિકા ॥ ૨૩૫ ॥ સાત નામ છે. તે કડવાસે, પિત્તકફકોપને સમાવે, ઉલટી કરાવે છે.

(ત્રાયમાંણા નામે વનસ્પતી.)

ત્રાયમાણા, સુહરૂતણા. ત્રાયન્તી, ગિરસાનુજ્ન. ॥૨૩૬ ॥ વળભદ્રા, કૃતત્રાણા, વાર્ષિકં, ત્રાય મણિકા; આઠ નામછે. સહરા સવાદે, પિત્તકોપના તાવને,રસવિકારને, કફકોપના શળરોગને જીતે છે. ॥૨૩૭॥

(ગલકા, તુરીયાનો વેલો.)

મહાજ્ઞળનિકા, ચમેરંગ, તિલપુષ્પિકા, આવર્તકી. બિન્દુકિની, ભિભાંડી,રક્તાપુષ્પિકા ॥૨૩૮॥ સાત નામછે. તિખાસે, ઝાડો લાવનાર રેચનગુણે, કફપિત્તકોપને, શરીર બળતરને, સોઝાને, શરીર સડાને, જવાતના કૃમિ રોગના તાવને જીતે છે.

(અતિવિષા, અતળશનું ઝાડ.)

અતિવિષા, શુક્લકંદા. વિષાપ્રતિ, વિષાપરા, શ્યામકંદા. શિતાશૃંગી, ભન્ગુરોપ. વિષાણિકા; ॥૨૩૯॥ આઠ નામછે. ઉશ્ણગર્મ, પાચનકર્તા, તિખાસે, રસવિકારને, કફકોપને, પિત્તકોપના અત્તિસારના ઝાડાને જીતે છે.

(શ્યામકંદા નામે ચાર તરેહના કંદઅતળશના.)

શ્યામકંદા, ચોપતિષા, સા વિજયા, ચાર પ્રકારે ॥૨૪૦॥ લાલ, સફેદ, ભૂરા, કાળા. પીળા; તે ઉપર લખેલા ગુણો સહિત અતિ બળ આપનાર, ગુણકર્તા. ॥ ૨૪૧ ॥ સર્વે રોગ હરનાર રસવિકારને. ચુડાગળવાના રોગને તર્ત જીતેછે. ને રસાયણ ગુણછે. ॥૨૪૨॥

(પરવત, બોખાડો.)

કાકમાચી. અધ્વાન્ક્ષમાચી, કામચી, જઘનીફળા, રસાયનવરા સર્વેતિકતા,. કાકિની કટુ: ॥૨૪૩॥ સાત નામ છે. વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપે થતા રોગને હણે. સ્નિગ્ધચિકણુ ગર્મ, ગળાના શરને સુધારે, શુક્રધાતુને વધારે, હ્રદયરોગને જીતે. રસાયન ગુણછે, સોઝાને, શરીરસડાને, હર્શના રોગને, તાવને, પરમાને જીતે. છે ॥ ૨૪૪ ॥

(નાંદરૂખ, કાકઝંઘા.)

કાકજંઘા, નદીકાંતા, કાકતિક્તા, સુલોમસા, પરાવતપદી, કાકા મદાન્યા, છર્દિકારિણી; ॥ ૨૪૫ ॥ સાત નામછે. શિતળ, લોહીઝાડા અને ઊલટીના રક્તપિત્તરોગને. કફકોપના તાવને ઝીતેછે.

(લોધર બે જાતનો.)

રોધ્રસ્તિરીટઃ, કાનીનસ્તિલકઃ, સંતતનીદ્ભવઃ॥૨૪૬॥ ઘનત્વાત્સાવરકઃ, શ્વેતલોધ્રો, અક્ષિભેષજ્મ; છ નામછે. તે ઝાડા કરાવનાર રેચન શિત્તળગુણે, કફપિત્તકોપને ઝીતે છે. ॥૨૪૭॥ કશાયલા સવાદે, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત રોગને, સોઝાને, તાવસહિત અતિસારના ઝાડાને ઝીતે છે. તેના ફુલ મીઠાસે. ઝાડો કબજ કરનાર ગ્રાહીછે, તિખાસે, રસવિકારને, પિતકોપને ઝીતેછે. ॥૨૪૮॥

(વરધારો, જીર્ણફજી બે જાતના.)

વૃદ્ધદારૂર, મહાસ્યામા, જન્ગલો, જીર્ણવલ્કલઃ, કોટરપુષ્પી, સ્યાદાવેગીચ્છા, ગલાન્યપિ; ॥૨૪૯॥ સાત નામ છે. કસાયલા સવાદે, ઉગ્ર, સહરૂ, તિખાસે, રસાયનગુણે, વધરાળના રોગને, વાયુકોપને, આમવાયુને, સોઝાને, પરમાને. કફકોપને ઝીતેછે.

(દેવડંગીરીનું ઝાડ.)

દેવદાળી, વૃતકોશો, દેવતાન્ડો, ગરાગીરી, જીમૂતસ્તારકા, વેણીજાળિન્યા, અર્યુર્વિષાપહા; ॥૨૫૦॥ સાત નામછે. પાચન થતા તિખા રસે, કફકોપના હર્શરોગને, સોઝાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને, ઉલટીના રોગને, અતિ તીક્ષ્ણ ક્ષયરોગને, હેડકીને, જીવાતના કૃમિરોગના તાવને ઝીતે. કડવાસે. પરમાના રોગને, કમળાના રોગને ઝીતેછે.

(હરણ વેલ.)

હંસપાદી, હંસપદી, રક્તપાદી, ત્રિપાદિકા ॥૨૫૧॥ પ્રહલાદિની, કીટમારી, કીટમાતા, મધુશ્રવા; આઠ નામછે. પાચન થવાને ભારી, શિતળગુણે, લોહીકોપને. લોહગંધીને. ઝેરના રોગને, વિંધના નાસૂરને, ગાંઠોને. ફોડકાને ઝીતેછે. ॥ ૨૫૨ ॥ બળતરના વિસર્પ રોગને. બળતરના અતિસારના ઝાડાને, ધારા, જખમને રૂઝાવી રોગને ઝીતેછે.

(સોમવલ્લરિની વેલ જેના પાંત્રા, સુદપક્ષમાં નવા
આવે અને અંધારીઆમાં ખરી પડે છે.)

સોમવલ્લી, યજ્ઞનેતા, સોમક્ષીરી દ્વિજપ્રિયા. ॥૨૫૩॥ ચાર નામ છે. વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના રોગને જીતેછે. કડવાસે તિખાસે; રસાયન ગુણે છે.
મોટા ઝાડોના મૂળ, નાહના રોપા મૂળસુદ્ધાં, ફળ ફુલ આખા વાપરવા.

(અથ આકાશવલ્લી, આકાશકૃત રોપા—વેલ.)

આકાશવલ્લી એટલે આકાશ બળે થયેલી વનસ્પતિ વેલ રોપા વિશે ખરૂ કહેતા અમર છે. તેના ફુલ અને માંજર કે ચમરી ખરેથીજ નવા રોપા ઉત્પન્ન થાય છે. તે વેલની જડ અથવા મૂળ ભુખ વધારી ઝાડો કબજ કરતા ગ્રાહી, તિખાસે, ખટાસે, અંબામલા જેવું હોય તેના નામ અને ગુણ નિચે લખેલા છે.

(મુંગસવેલ, નાઈ.)

નાકુળી, સમહાસર્પ, ગંધિની, ગંધના કુળી. ॥૨૫૪॥ નકુલેષ્ઠા, મહાસર્પ, નેત્રા, રોચક પત્રિકા; સાત નામ છે. તુરાસે, તિખાસે, કડવાસે; ગર્માને જીતે છે. ॥ ૨૫૫ ॥ ઝેરી જખમ, વિછુના, સર્પના ઝેરના રોગને, જીવાતના કૃમી રોગને, વિંધના નાસૂરની ગાંઠોને, ફોડકાને જીતે છે.

(વડનાપાંત્રા, સફેદ નીશોત્તર.)

વટપત્રી. મોહિની, સ્યાદ્રીપની. રેચનીમતા ॥ ૨૫૬॥ ચાર નામ છે. વૈરીને પિશાચની જગાએ થતા રોગને જીતે, તુરાસવાદે, ઉષ્ણુતાની ગરમીનો નાશ કરે છે. તેના ફળ કોઠાનું સોધન કરે. ઝાડા થાય, લુખાસે, પાચન થવાને હલકા, શિત્તળ છે, વાયુ કોપને વધારે, કફ પિત્ત કોપને જીતે છે.

(લાજાળુનો રોપ, જેને હાથ લગાડેથી બેવડું થઈ
વળી જાયછે.)

લજ્જાળુ, અંમાહિની, સ્પૃક્વાખદિરી, ગંધકારિણી,નમસ્કારી

સમીપત્રા, સમંગા, રક્ત પાદિકા ॥ ૨૫૭ ॥ આઠ નામ છે. શીતળ ઉગ્ર, તુરાસે, રસવીકારને, પિત કોપને જીતે છે. લોહી ઉકાળાના ઝાડા ઉલટીને, રક્તાતિસારને, ઝાડાને, બૈરીના પિશાબ માર્ગે થતા રોગને જીતે છે. ॥ ૨૫૮ ॥

(મુશળી.)

મુસળી, ખલિની, તાલપત્રી, કાન્ચન પુષ્પિકા, મહાવૃક્ષા, વૃક્ષ કન્દઃ, ખર્જુરી, તાલ મૂલિકા ॥ ૨૫૯ ॥ આઠ નામ છે. મીઠાસે, ઉગ્ર, પાચન થતા ઉષ્ણરસે, પચવાને ભારી, તિખાસે, રસાયન ગુણે, શરીર પુષ્ઠ કર્તા, ઝાડાપિશાબના ગુદસ્થાન રોગને, વાયુ કોપને જીતે છે. ॥ ૨૬૦ ॥

(કવચ, જેને કુચલી પણ કેહછે તેનું મુળ.)

કપિ કચ્છુઃ, સ્વયં ગુપ્તા, કંડૂલા, દુરવગ્રહ, ચંડાત્મ ગુપ્તા, લાંગુળી, મર્કટી, પ્રહર્ષણી. ॥ ૨૬૧ ॥ આઠ નામ છે. અતિપુષ્ટી કર્તા, મીઠાસે, જોર કુવત વધારે, પાચન થવાને ભારી, શુક્ર ધાતુને ઉપજાવે વાયુ કોપને જીતે છે, વાજી કરણ ગુણે એટલે સ્ત્રિ પુરૂષના સંગમાં બળ આપે છે. ॥ ૨૬૨ ॥

(પુત્રજીવા, જીવાપોતા.)

પુત્રજીવો, ગર્ભકરો, યષ્ટીપુત્રો, અર્થ સાધનઃ, ચાર નામ છે. પચવાને ભારી, પૃષ્ટી કર્તા, ગર્ભ ઉપજાવનાર, રસવિકારને, કફકોપને જીતે છે. ॥ ૨૬૩ ॥

(વંધ્યા, કંકોડી, ભૂકંકોડી.)

બંધ્યા, કર્કોટકી, દેવી કુમારી, વિષનાશિની, મનોજ્ઞા, નાગદમની, વંધ્યા, યોગેશ્વરી. ॥ ૨૬૪ ॥ આઠ નામ છે. પાચન થવાને હલકી, કફકોપને, નાસૂરના વિંધને, ગાંઠોને, ફોડકાનું સોધન કરે છે. સર્પના ઝેરનો, અતિ બળતરના વિસર્પ રોગનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૬૫ ॥

(વિષ્ણુક્રાંતા નામે ઝાડ.)

વિષ્ણુક્રાંતા, નીળપુષ્પી, જયા વશ્યા, પરાજીતા; ચાર નામછે

કડવાસે, બુદ્ધિને વધારે. જીવાતના કૃમિરોગને, વિષની ગાંઠોને, કો-ડકાને, નાસુરને. કફકોપને ઝીતેછે. ॥ ૨૬૬ ॥

(શંખપુષ્પી, શંખાહુલી, નખલાના ફુલનું ઝાડ.)

શંખપુષ્પી, શંખનામ્ની, કિરીટી. કંચુમાલિની, કંબેરૂ પુષ્પી, સ્મૃતિહિતા, મેધ્યાવ વિલાસની; સાત નામ છે. સહરાસે. બુદ્ધિને વધારે, શુક્રધાતુને ચેતવે, રસાયન ગુણે, તુરા સ્વાદે, ગમે છે, યાદ શક્તિ સ્મૃતિને વધારે. મોહ ભ્રમ બેશુદ્ધિનો અને પરમાના રોગનો નાશ કરે છે ॥ ૨૬૭ ॥

(દુધી, દુધ્યા નામે વનસ્પતિ.)

દુગ્ધિકા. મધુપર્ણી, ક્ષીરણી. સ્વાદુપુષ્પિકા.; ચાર નામ છે. ઉષ્ણ, પચવાને ભારી. લુખ્ખી, વાયુકોપને વધારે, ગર્ભ ઉપજાવનાર ॥ ૨૬૮ ॥ ઝાડાને કબજ કરે, મીઠી, પુષ્ટાકર્તા છે, કફકોપને, શ-રીરસડાને. જીવાતના કૃમીરોગને ઝીતે છે.

(અર્કપુષ્પી, આંકડાનુ ફુલ, અંધાહોલી, ઊંધાહોલી.)

અર્કપુષ્પી, કુરકન્દા, જળકામા, ભિરર્યીડકા. ॥ ૩૬૯ ॥ જી-વાતના કૃમિરોગને, રસવિકારને, કફકોપને, પરમાના રોગને, પિત્ત કોપને ઝીતે છે.

(ભીલામા ફળનું ઝાડ.)

ભલ્લાતકો, નભોભલ્લી. વીરવૃક્ષો. અગ્નિવક્રકઃ ॥ ૨૭૦ ॥ આ-રુષ્કર અરૂક્ષક, સ્તપનો અગ્નિમુખી. ધનુઃ, નવ નામ છે. કસાયલા અને તુરાસે, ગર્મ, શુક્રધાતુને વધારનાર, પાચન થતા મીઠારસે, પચ-વાને હલકું છે. ॥ ૨૭૧ ॥ વાયુકોપને, રસવિકારને, કફકોપને. પેટના ઉદરરોગને, અજીરણને શરીરસડાને, હર્ષના રોગને, સંગ્ર-હ્ણીના ઝાડાને, પેટના ગુલ્મ રોગને. તાવને, ભુખ નહી લાગવાની મંદાગ્નિને, જીવાતના કૃમિરોગને, તાવને ઝીતે છે. ॥ ૨૭૨ ॥

(ચિરાયટા, લાંબા પાંત્રાની કડવી વેલ.)

ચરપોટા, દીર્ઘપત્રા, કુન્તલી, તિક્તકામતા; ચાર નામ છે. શિતળ, લુખ્ખી. ઝાડા પિશાબાદિક બંધાયલી ગાંઠોના મળને પી-

મળાવી બહાર પાડનાર ભેદન ગુણે છે; ખાંશીને, દમને, સ્વાસન રોગને જીતે છે. ॥ ૨૭૩ ॥

(કુંભાના, ઉતરડીના ફુલ.)

દ્રોણપુષ્પી. શ્વસનકઃ, પાલિંદી, કુંભ યોનિકા, છત્રાણિ, છત્રકો, દ્રોણકોદિન્યો, વૃક્ષ સારક. ॥ ૨૭૪ ॥ આઠ નામ છે. પચવાને ભારી, લુખ્ખાસે, સ્વાદિષ્ટ, ગર્મ, વાયુ અને પિત્તકોપને વધારે, ઝાડા પિસાબના મળની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી પાડી બહાર કહાડે છે. કમળાના રોગને, સોઝાને, કફકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે, સ્વાદે કડવા છે. ॥ ૨૭૫ ॥

(બ્રાહ્મી, જેના પાંત્રા વદમાં ખરી પડે અને સુદમાં નવા આવે તથા બ્રાહ્મમંડુકી.)

બ્રાહ્મી, સરસ્વતી, સોમાં, સત્યાહવા, બ્રહ્મચારિણી, મચડુકપર્ણી, માંચડુકી, ત્વાષ્ટ્રીદિવ્યા, મહોષધી ॥ ૨૭૬ ॥ કપોત વિટકા, મુનિકા, લાવંચા, સોમવલ્લરી; ૧૩ નામ છે. શિતળ, સહરાસે, સ્વાદિષ્ઠ, પચવાને હલકુ, મીઠાસે, રસાયન ગુણે ॥ ૨૭૭ ॥ બુદ્ધિને, યાદ શક્તિને વધારે, શરીરસડાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, પરમાને, ખાંશીને, ઝેરીવસ્તુના રોગને, સોઝાને, તાવને જીતે છે. તેમજ બ્રાહ્મમંડુક પત્રિર્ણીને સરખો ગુણ છે. ॥ ૨૭૮ ॥

(સુવર્ચલ, સોચલ, બ્રહ્મસોચલ, સોંચલી.)

સુવચલા. અર્કકાંતા, સૂર્યભક્તા, સુખોદ્ભવા, સૂર્યાવર્તા, રવીપ્રોતા, બ્રાહ્મસુવર્ચલા ॥ ૨૭૯ ॥ સાત નામ છે. પચવાને ભારી, શીતળ. પિશાબ વધારે; કફ અને વાયુકોપને જીતે, પાચન થતા ઉષ્ણ વીર્યે શરીરસડાને, પરમાને, પિશાબમાં પથરીના રોગને, સોઝાને, તાવને, દૂર કરે; પચન થવાને હલકુ છે. ॥ ૨૮૦ ॥

(મત્સ્યાક્ષી, માચ્છભી, સોમલતા વનસ્પતી.)

મત્સ્યાક્ષી, વાલિકા, મતત્સ્ય, ગન્ધી, મત્સ્યાદની; ચાર નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબનું શોષણ કર્તા ગ્રાહી, શિતળ, શરીરસડાને, પિત્તકોપને, કફકોપને, લોહગંધી રોગને જીતે છે. ॥ ૨૮૧ ॥

(મોગુંડ, જળપીપળી.)

તોય પિપ્પલી, અંબુવલ્લી, પલ્લૂરઃ, ક-થટ; ચાર નામ છે. હૃદય અને મનને સુધારે કુવત આપે, આંખોના રોગને જીતે, શુક્રધાતુને વધારે, પચવાને હલકી ॥ ૨૮૨ ॥ ભુખ વધારી ઝાડા પિશાબનું શોષણ કર્તા ગ્રાહી; શિતળ. લુખ્ખી, તુરાસે, લોહી ફિકાળાને, બળતરને, વિંધની ગાંઠોને, ફોડકાના રોગને જીતે છે.

(ડવલી, પાથરી વનસ્પતી.)

ગોજીવ્હા, ગોજીકા, ગોભી. દાર્વિકા, સ્વરપર્ણીની ॥ ૨૮૩ ॥ પાંચ નામ છે. વાયુકોપને વધારે, શિતળ, ભૂખને વધારી ઝાડા પિશાબનું શોષણ કર્તા ગ્રાહી ગુણે; કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. હૃદય અને મનને સુધારે, પરમાના રોગને, ખાંશીને, ક્ષયને, નાસુરની ગાંઠાને, ફોડકાના તાવને જીતે. પાચન થવાને હલકી છે. ॥૨૮૪॥

(નાગદમની, નાગદોન.)

નાગાવ્હા. દમની નાગ, ગન્ધા, ભુજગ પર્ણિની; ચાર નામછે. શરીરના રંગને સુધારે, તડકાના લૂને, સર્પાદિક ઝેરને જીતે છે. ॥ ૨૮૫ ॥

(ચણોટી લાલ અને સફેદ.)

ગુન્જા, શિખન્ડિકા, તામ્રા, રક્તિકા, કકણુન્તિકા, શ્રેતાન્યા, ચક્રિકા, ચૂડા, દુર્મુખા, કાકપીલકા, ॥ ૨૮૬ ॥ દશ નામ છે. વાળને વધારે. શરીરને બળવાન કરે. ખાવાને રૂચી ઉપજાવે. ચામડીને સુધારે, પિત્તકોપને. કફકોપને, આંખોના રોગને. વધરાળને, ખુજલીને. શરીરસડાને, નાસૂરની ગાંઠને, ॥ ૨૮૭ ॥ જીવાતના કૃમિરોગને, જુવાનીમાં વાળ સફેદ થવાના રોગને, ખરસવાને, ગળતકોડના શરીરસડાને તરત જીતે છે; શરીર પુષ્ટ કરે. બેહું વનસ્પતીનો ગુણ એકસરખો છે.

(વેલન્તરો, વખેલા, વરવેલી. વાવડીંગ.)

વેલન્તરો, દીર્ઘપત્રો. વીરદ્રુમ, રબહુવારકઃ ॥ ૨૮૮ ॥ ચાર નામ છે. પિશાબની પથરીના રોગને જીતે છે. ભૂખ વધારે, ઝાડા પિશાબને શોષે, અટકેલા કફકોપે ઘર કરેલું હોય તેને જીતે છે.

(વૃંદાક, વૃંદા, અઘાડો, ઊંબરો.)

બન્દાકં, વૃક્ષરૂહા, શેખરી, કામવૃક્ષકઃ ॥ ૨૮૯ ॥ વૃક્ષાદની, કામતરઃ, કામિન્જ્યાં; પદરોહિણી; આઠ નામ છે. કફવાયુકોપને, વધરાળને, વિંધવાળા નાસુરની ગાંઠોને, ફોડકાને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥૨૯૦ ॥

(પિંડાર, કમળનો કંદ.)

પિન્ડારઃ, કરહાટઃ, તીક્ષ્ણકાળ, કુરંગકઃ; ચાર નામ છે મીઠાસે, શીતળ, સોઝાને પિત્ત અને કફકોપને હરે છે. ॥ ૨૯૧ ॥

(છિક્કિવકા, છિકની, નાકછિકની.)

છિકિવકા ક્ષવકઃ, ક્રુરો. નાસા સંવેદના, પટુઃ, પાંચ નામ છે પિતકોપને વધારે, શરીર સડાને, જીવાતના કૃમિ રોગને, વાયુ અને કફકોપને જીતે છે. ॥ ૨૯૨ ॥

(રોહિતો, રૂહેડો, રક્ત રોહુટો.)

રોહિતો, દાડિમી પુષ્પો. રોહિતઃ, કૂટશાલ્મલિઃ, પ્લીહારી. રોહિણી, રોહો, રક્તપક્ષઃ, પારિજાતકઃ ॥ ૨૯૩ ॥ સહરાસે. પેટમાં ચહડતા ગોળાને, કળેજાના રોગને, તલ્લીના સોઝાને, પેટ મધ્યેના રોગને હરે છે.

(મોચરસ નામે વનસ્પતી.)

મેચકઃ, મોચરસ, શાલ્મલી, વેષ્ઠકઃ, સ્મૃતઃ ॥ ૨૯૪ ॥ મોચ નિર્યા, સકઃ, પિચ્છા, મોચા શ્રાવી, ચવેષ્ઠકઃ, આઠ નામ છે. શિતળ ભૂખ વધારનાર ઝાડાવિશાળના મળનું શોષણ કરનાર ગ્રાહી, પચવાને ભારી છે. અતિસારના ઝાડાના રોગને જીતે છે. ॥ ૨૯૫ ॥ કાચી આમના રોગને, પ્રવાહ રોગને, ખાંશીને, પિતકોપને, કફકોપને, લોહ ગંધી રોગને, શરીર બળતરની દાહને નિવાર્ણ કરે છે.

(અજગન્ધા, વવઈ, તલવણી, કાનફોડી.)

અજગન્ધા, વસ્તુગન્ધા, કવરી પૂતવર્વર. ॥ ૨૯૬ ॥ ચાર નામ છે. પચવાને હલકી, ભૂખ વધારે, મોહને રૂચી આવે, હૃદય અને મનને શક્તિ આપે, કફ અને વાયુકોપને જીતે છે.

(સારેયક, પીળો કોરેંટો.)

સૈરેયકઃ, સહચર., સૈરેયઃ, કિન્કરાતકઃ ॥ ૨૯૭ ॥ દાસી. સહચર, કિન્ટીર્શંટકો, મૃદુકન્ટકઃ, રક્તપુષ્પઃ, કરવકઃ, પીતાઝેવઃ. કુરન્ટકઃ ॥ ૨૯૮ ॥ નીલાર્ત, ગલઃ, પ્રોક્તો. વાણ્કોદન પાક્યપિ; પંદર નામ છે. શરીરસડાને, વાયુકોપને, કફકોપને, ખુજલીને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૨૯૯ ॥ તે ઉગ્ર, ગર્મ, પાચન થતા મીઠો રસ થાય. વાળને વધારે. ચીકાસે સ્નિગ્ધ છે. વાળને તેજદાર કરે છે.

(વિષ્ણુક્રાંતા નામે વનસ્પતી બે જાતની.)

શ્વેતસ્યંદા. શ્વેતપુષ્પા, કટિભિર, ગિરિકર્ણિકા. ॥ ૩૦૦ ॥ સિતા, પરાજીતા. સ્વેતા. વિષઘ્ની. મેહનાશિની, નીળસ્યંદા. વ્યક્તગન્ધા, નીળપુષ્પા ગવાદિની; તેર નામ છે. ॥ ૩૦૧ ॥ બેહું શિતળ, દુષ્ટ ગ્રહના રોગને, આંખોના રોગને, ગળાના રોગને. શરીરસડાને, શળરોગને, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને, સન્નિપાત રોગને, સોઝાને, વિંધના નાસુરની ગાંઠા ફોડકાને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૩૦૨ ॥

(કોલિસ્તા, તાલિમખાનાના બીજ. કોલસુંદા.)

ઈક્ષુરઃ, અક્ષુરકઃ, મેધાન્ડઃ, કોકિલાક્ષઃ. ક્ષુરઃ, તૈલકાંટસ, રિતક્ષરિક્ષુર, બાલિકા. યેક્ષુ ગન્ધિકાઃ ॥ ૩૦૩ ॥ નવ નામ છે. શિતળ, શરીર પુષ્ટકર્તા, પચવાને ભારી. વાયુ અને કફકોપને જીતે છે.

(રૂઉનુઝાડ–તેના કપાસિયા.)

કર્પાસઃ, પટશ્ચળાચ, છાદની, વાદરઃ પિચુઃ ॥ ૩૦૪ ॥ પાંચ નામ છે. પચવાને હલકુ. ગર્મ, મીઠાસે, વાયુકોપને હરે છે; તેના બીજ કપાસિયાથી ધાવણમાં દુધ ઉપજાવે, શરીર પુષ્ટકરે. ચિકણા. કફને ઉપજાવે, પાચન થવાને ભારી છે. ॥ ૩૦૫ ॥

(આરામશીતળા. રામરાળિ. સુગંધપત્રા.)

આરામ શીતળા, દેવીગંધા, કુકકૂર મર્દનઃ; ત્રણ નામ છે. શિતળ, કડવાસે, પિત અને કફકોપને. લોહગંધી રોગને જીતે છે. ॥ ૩૦૬ ॥

(ગંઠીવન, ભટોરા.)

કુકકુર, કુસ્તામ્ર, ચુડસૂક્ષ્મપત્રો, મૃદુચ્છદઃ; ચાર નામ છે. કડ-વાસે, તિખાસે, તાવને, લોહી ઉકાળાને, કફકોપને જીતે છે. ॥૩૦૭॥

(વામી, બાંબ, હુરહુર્ચી.)

વામી, શંખધરા, વારિ. બ્રાહ્મી, હિલમોચિકઃ; પાંચ નામ છે. સોઝાને, શરીર સડાને, પિત્તકોપને, રસવિકારને જીતે છે. ॥ ૩૦૮॥

(શરપુંખા, શરપંખો, ઉન્હાળી, સૂર્યવંશી.)

શરપુન્ખા. કાળશાકં, પ્લીહારી, કાળ, કામતઃ, ચાર નામ છે. કલેજાના રોગને, તલ્લીના રોગને, ફેફસાના રોગને,નાશૂરને, ઝેરના રોગને જીતેછે. ॥ ૩૦૯ ॥ તિખાસે. બીજાં ઓષધોમાં તેને મેળવેથી ખાંશીને, દમને, હાફણને, તાવને, જીતે છે. પાચન થવાને હલકો છે.

(બળામોટા, નાગદવણી, બ્રાહ્મી, શેવરી, ચિકણામૂળ મોટા.)

બળામોટા, જયા, સૂક્ષ્મ, પત્રા. પરાજીતા; ॥ ૩૧૦ ॥ ચાર નામ છે. ઝેરના રોગને, રસવિકારને, પિશાબ અટકવાના રોગને જીતે, શુક્રધાતુને વધારે છે.

(સુદર્શના, તાનીનોવેલો, બાવચી.)

સુદર્શના, સોમવલ્લી, ચક્રાંકા, મધુ પર્ણિકા; ચાર નામ છે. સવાદે ઉગ્ર, કફકોપને, સોઝાને, વાયુકોપને જીતે છે.

(મયુરશિખા, મોરશેંડાનામે વનસ્પતી.)

મયૂરાંહા, શિખાઝેયા, સાહસ્ત્રી, મધુકચ્છદા ॥ ૩૧૧ ॥ પાચન થવાને હલકી, પિત્તકોપને, રસવિકારને, અતિસારના ઝાડાને જીતે.

(લક્ષ્મણા, શ્વેત રિંગણી, લક્ષ્મણકંદા, મુચકુંદા.)

લક્ષ્મણા, પુત્રદા, રક્તા વિન્દુ, પત્રાચનાગિની. ॥ ૩૧૨ ॥ ગોક્ષીર, સદશંપુષ્પં, રોમવલ્લિ, સમન્વિતમ, રક્તવિન્દુ, સભંપત્રં, લક્ષ્મણાકાર, મુચ્યતે; બાર નામ છે. ગર્ભ ઉપજાવનાર, શિત્તળ, શરીર પુષ્ઠ કર્તાછે. સહરા સવાદે, વાયુ પિત્તકફ ત્રણેનાકોપને, સન્નિ-પાત રોગને જીતેછે.

(માંસ રોહિણ્ય, મહારવલ્લી, રોહિણી.)

માંસ રોહિણી, અતિરૂહા, વૃંત્તા, ચર્મક, સાકસા ॥ ૩૧૩॥ પાંચ નામ છે. શુક્રધાતુને વધારનાર, સરાહસવાદે, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને ઝીતે છે.

(અસ્થિ સંહારકો, હરજીર, હાંડસિંહારી નામે વનસ્પતી.)

અસ્થિ સંહારકો, વજ્રવલ્લરી, કોષ્ટુ. ધંટિકા. ॥ ૩૧૪ ॥ વજ્રાંગી, ગ્રન્થિમાન્, વજ્રપ્રોક્તા, અસ્થિશૃંગલાઃ ॥ આઠ નામ છે. શિત્તળ, શુક્રધાતુને વધારનાર, વાયુ કોપને ઝીતે છે. શરીરના હાડકાને વધારે છે. ॥૩૧૫ ॥

(આકડો લાલ અને સફેદ.—સૂર્યફુલનું ઝાડ.)

અર્કઃ સૂર્યાહ્વય. ક્ષીરીસદા, પુષ્પી. વિક્ષીરણઃ, મંદારો, વસુકોસકો, રાજ્યહંવો, દીર્ઘપત્રકઃ ॥ ૩૧૬ ॥ બેહું જાતના આકડાથી શંખ નામે વાયુકોપને, શરીરસડાને, ખજવાળને. ઝેરના રોગને, નાસુરાદીક ગાંઠાને, ફોડકાને. ફેફસાને, તાપતલ્લીનાં રોગને, પેટમાં ચહડતા ગોળાને, પેટના રોગને, હર્શના રોગને. કલેજાના રોગને, પેટમાં થતા રશવિકારના રોગને, જલંદરને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતેછે.॥૩૧૭॥

(કનેર લાલ અને સફેદ ફુલની.)

કરવીરો, અસ્વહા, સ્વેતપુષ્પા, આસ્યાચ. છત્રપુષ્પકઃ, રક્તપુષ્પી. પરશ્રંડા. લગુંડઃ, કરવીરકઃ ॥ ૩૧૮ ॥ બેહું જાતના ફુલની કનેરથી આંખના સોઝાને, શરીરસડાને. નાસુરની ગાંઠો અને ફોડકાના રોગને ઝીતે છે. પાચન થવાને હલકી, ઊગ્ર. ગર્મ. જીવાતના કૃમિરોગને, ખજવાળને, પેટમાં ખાવાથી કેફ અથવા ઝેર ચહડે છે. ॥ ૩૧૯ ॥

(ધંતુરો કાળો અને સફેદ.)

ધત્તૂરઃ, કિતવો, ધૂર્તો, દેવતા, મદનઃ, શઠઃ, ઊન્મત્તો. માતળ, સ્તૂરી. તરકઃ, કનકાહ્વ્યઃ ॥ ૩૨૦ ॥ ખાધાપીધાથી કેફ ચહડે. રસવિકારને હરે. ઊલટી થાય, તાવને ઝીતે, ગર્મ છે, પચવાને ભારી, નાસૂરની ગાંઠાને, જીવાતાના કૃમિરોગને રસવિકારને, ચામડીના રો-

ગને, શરીરસડાને. ફોડકાને જીતે છે. લેપ કીધાથી રસવિકારને, સોઝાને જીતે, પેટમાં ગયાથી ઝેર ચડેછે. ॥ ૩૨૧ ॥

(કાટાકરંજનું ઝાડ. કળલાવી, કળિહારી.)

કળિકારી, વન્હિમુખી, લાંગળી. ગર્ભપાતિની, વિશાલ્યા, હલિનીશીરી. પ્રમાતા. શુકળપુષ્પિકા. ॥ ૩૨૨ ॥ વિદ્યુદુલ્કા, અગ્નિજીવ્હા, પુષ્પસોભરા. વન્હિશિખા,અગ્નિકા, નળરન્ધ્રી. ॥ ૩૨૩ ॥ ચૌદ નામ છે. સવાદે સહરી, શરીર સડાને, સોઝાને. હરશના રોગને. શળસહિત નાસુરની ગાંઠો અને ફોડકાના રોગને જીતે, તીક્ષણ. ગર્મ, જીવાતના કૃમિરોગને હરે છે. પાચન થવાને હલકી છે. પિત્તકોપને વધારે, તેથી ગર્ભપાત થાય છે. ॥ ૩૨૪ ॥

(કુવાર, ઘીકુવાર.)

કુમારી, મંડલા, માતા. ગૃહકન્યા, અતિ પિચ્છલા, રસાયની. કટિકિની, સવરાન્યા, વનોદ્ભવા; નવ નામ છે. ઝાડાપિસાબાદિક મળ બંધાયલાને છુટા પાડનાર ભેદનગુણે. શિતળછે, કજેજા, તાપ તજી. કેફસાના રોગને હરેછે; કફકોપના તાવને જીતે છે. ॥ ૩૨૫ ॥ નાસુરની ગાંઠોને, રંડીબાજના રોગને. વિસ્ફોટકને. પિત્તકોપના લોહીવિકારને, અગ્નિમાં બળવાના ફોડકાને. શિત્તપિત રોગને જીતે છે.

(ભાંગ એટલે ગાંજાના બીજપાંત્રા.)

ભંગા, ગંજા, માતુલાની. મોહિની. વિજયા. જયા. ॥ ૩૨૬ ॥ છ નામ છે. કફકોપને જીતે. ઉગ્ર, ભૂખને વધારે, ઝાડાપિસાબને શોષે ગ્રાહીગુણે. પાચન થવાને હલકી છે; તીક્ષણ, ગર્મ, પિત્તકોપને મદને તોફાનને વધારે. કોઠાની ખોટી અગ્નિને ઉપજાવે. ॥ ૩૨૭ ॥

(કાંચન વૃક્ષ, પીતકંચની, સોનટકા.)

કાંચનિ, શોણફુલિની. કાકાયુઃ કાકવલ્લરી; ચાર નામ છે. ધાવણામાં દુધને વધારે, ઉપર ચડતા રોગને, મસ્તક દુઃખવાના રોગને, વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના સંનિપાત રોગને જીતેછે. ॥૩૩૮॥

(દૂર્વા કુમળા ઘાસ જેવો, દરો.)

દૂર્વા, શસ્યાઃ, શીતકરી, ગોલોમી, શતપર્વિકા, શ્વેતા, શ્વેત

દંડા. ભાર્ગવી, દુર્મેતા. રૂહા; ।।૩૨૯।। દશ નામ છે. શિતળ છે, બળતરના વિસર્પરોગને, લોહગંધી રોગને, પિત્તકોપને, કફકોપને, દાહની બળતરને જીતે છે.

(ગંડદુર્વા, ગંડરદુર્વા, સોમલતા વનસ્પતી.)

ગંડદુર્વા, મત્સ્ય ગન્ધા, મત્સ્યાક્ષી. શકુલાદની. ।। ૩૩૦ ।। શિતળ છે. ટંકનખાર સાથે મેળવેથી ભૂખને વધારે, દીપનપાચન થાય, ઝાડા પિશાબને શોષે ગ્રાહીગુણે, પાચન થવાને હળકું. બળતર દાહ, તૃષાને, લોહગંધીને, પિત્તકોપને, નિબળાઈને, શરીરસડાને, પિત્તકોપના તાવને જીતે છે. ।। ૩૩૧ ।।

(કાશડાનું ઝાડ ઘાસ જેવું.)

કાશ. સુકાંડ. કાશેક્ષુઃ, ક્ષુપીકઃ, શ્વેતવાસરઃ, ઇક્ષ્વારિક્ષુ, કાશશ્ચ, સચેક્ષુ, રસઃ સ્મૃતઃ ।। ૩૩૨ ।। નવ નામ છે. ખાંશી. પિશાબનો અટકાવ, બળતર. પિત્તકોપના ક્ષયરોગને જીતે છે: શિતળ ગુણે છે.

(દર્ભ, કુશ, દરભઘાસ જેવું.)

દર્ભો, વર્હિ. કુશસ્તીક્ષ્ણઃ, સૂચ્યાગ્રી, યજ્ઞભૂષણઃ ।। ૩૩૩ ।। પાંચ નામ છે. પિશાબ અટકવાના રોગને. પિત્તકોપને, ઝાડા પિશાબની બસ્તિસ્થાનના રોગને, કફકોપ, લોહીકોપને જીતે છે.

(જાડુદર્ભ, મુંજતૃણ)

મુંજઃ. ક્ષુરા, સ્થૂળદર્ભો. બાણાહવી. બ્રહ્મમેખલઃ ।। ૩૩૪ ।। પાંચ નામ છે. થોડુંક ગર્મ, બળતરના વિસર્પ રોગને, પિશાબના રોગને, આંખોના રોગને જીતે છે.

(નળો, નરકટ, નડ, વાંસની જાત.)

નળો. રન્ધ્રી, પુષ્પ મૃત્યુ, અર્દમનો, અનત્તકઃ, પિટઃ ।। ૩૩૫ ।। પિસાબના બળતરને, કફ પિત્તકોપને. બળતરની દાહને જીતે છે.

(વંશો, વાંસ, બાંબુના પાંત્રા, ગાંઠો, જડ.)

વંશો, વેણું, કીચકઃ કર્મ્માર, ત્વચિ, સારદઃ ।। ૩૩૬ ।। છ નામ છે. સડકૂ, શિતળ, પિત્ત, કફકોપને, બળતરને, સોઝાને

જીતે છે. તેની ભાજી પચવાને ભારી. ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડનાર ભેદી ગુણે છે. રસવિકારને, વાયુ કોપને, પિત્તકોપને જીતે છે. ॥૩૩૭॥ તેની જડ કે ગાંઠો અતિશે ગર્મ, કફને શુકવી કઠણ કરે. વાયુ અને પિત્તકોપને જીતે છે.

(ખોરાસાની અજમો.)

જબાની, જપની, તીવ્રા, તુરૂષ્કા, મદકારિણી ॥ ૩૩૮ ॥ પાંચ નામ છે. લુખ્ખાસે, ભુખ વધારી દીપન પાચન થાય, ઝાડા પિશાબને શોષે ગ્રાહી ગુણે છે. કેફ મિણો ચડાવે, મદને વધારે, પાચન થવાને ભારી છે.

(ખસખસના પોસ્ત દોડા, તેના ફળ ખસખસ.)

તિલભેદઃ, સ્વસતિલઃ, શુભ્ર પુષ્પો, લસત્ ફળઃ ॥ ૩૩૯ ॥ ચાર નામ છે. શુક્રધાતુ અને શરીર બળને વધારે, રસવિકારને વધારે, વાયુકોપને જીતે; પાચન થવાને ભારી છે. તેના ફળ લુખાસે. ભૂખ વધારનાર દીપન અને ઝાડો પિશાબનું શોષન કરનાર અતિ ગ્રાહી ગુણે છે. ॥ ૩૪૦ ॥

(અફીણ.)

આફૂક, મતદ્ર સોદભૂત. મહિફેણું, સફેનકમ; ચાર નામ છે. શરીરનું શોષણ કર્તા. કડવાસે, ભૂખને વધારે. ઝાડા પિશાબને શોષે ગ્રાહી ગુણે છે. રશવિકાર અને કફને જીતે, વાયુ અને પિત્ત કોપને વધારે. ॥ ૩૪૧ ॥

(છિલિહિન્ટો, છિલિહિરડા, તાની વેલ.)

છિલિહિંટો, મહામૂલઃ પાતાળ, ગરૂડા બ્હાયઃ ચાર નામ છે. શરીર અતિ પુષ્ટ કર્તા છે, રસવિકાર અને કફને વધારે, વાયુ કોપને હરે છે. ॥ ૩૪૨ ॥

यो सज्ञां मुख तिलकः कटार मल्ल-
स्तेन श्री मदन नृपेन निर्मितऽस्वा ।
ग्रन्थेऽभून्मदन विनोदनाम्नि पूर्णो-
वर्गोऽयं ललित पदाङ्कितो भयादि ॥ ३४३ ॥

ॐ तत्र विराजित मध्य मनन्तं श्री रूचिपरं परमक्षर मेकम् ।
श्री मदनाक्षितिनाथ सदाते विष्णुपदंविपदं विनिहन्तु ॥३४४॥

(સુંઠ, શુંઠ.)

શુંઠી, વિશ્વૌષધં, વિશ્વં, કટુભદ્રં, કટુત્કટમ, મહૌષધં, શૃન્ગવેરં. નાગર, વિશ્વભેષજમ ॥ ૩૪૫ ॥ નવ નામ છે. મુખને રૂચી આપનાર. આમને, પિત્તકોપને, કફકોપને. વાયુકોપને જીતે અને પચાવે છે, તિખી છે પાચન થવાને હલકી છે, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, ગર્મ, કડવાસે પાચન થતા કફ અને વાયુનું બંધન કરે. ॥ ૩૪૬ ॥ શરીર પુષ્ટકર્તા. સોઝાને. ઉલટીને, ખાંશીને, હેડકીને. રસવિકારને. હાફણુ દમને, શરીરે શુળને, હઇયાના હૃદયરોગને, અજીર્ણરોગને, શ્લીપદ રોગના હાથ પગાદિ સોઝાને, સોઝાસહિત હરસના રોગને. આનાહોદર પેટના જળોદર રોગને જીતે છે ॥ ૩૪૭ ॥ પાચન થતા કડવા રસે. ગર્મ. ભૂખને વધારે દીપન પાચન થાય. શરીર પુષ્ટ કરેછે. તેની કાંજી કે ઉકાળામાં અથવા ચુરણમાં સમુદ્રમીઠું કે સિંધાળુણ અથવા સંચળખાર મેળવીને જમવાની અગાઉ ખાધા પીધાથી ઘણા રોગને જીતે અને શરીર પુષ્ટ થાય તેવિષેઃ--

श्लोक.

कटूष्ण दीपनं वृष्यं रूच्य मार्द्रकनागरम् ॥
श्वास कास वमीहिक्कावात श्लेष्म विबन्धनुत् ॥ ३४८॥
पाचनं रोचनं वृष्यं कटूष्ण वह्नि दीपनम् ॥
वातप्रकोप शमनं पाचनं शोथ हृत्परम् ॥ ३४९ ॥
भोजनादौ सदा पथ्यं जिह्वा कन्ठ विशोधनम् ॥
अव्यक्त रसवीर्य्यत्वां तत्परन्तु कफापहम् ॥ ३५० ॥
कांचिकाद्रंस लवणं दीपन पाचनं परम् ॥
वातप्रकोपशमनं हर्षणं लवणार्द्रकम् ॥ ३५१ ॥

(આદુ અદરખ.)

આર્દ્રકં, શૃંગવેર, તલ્કંદ, મહૌષધ, મુદા હૃતમ; પાંચ નામ છે.

તેમાં શુંઠના સર્વે ગુણો મળતા ભેદન, દીપન પાચન ... છે, પચવાને ભારી છે. ॥ ૩૫૨ ॥

(મરી, તીખા કાળા ને સફેદ.)

મરિચં, વલ્લિજં, તીક્ષ્ણં, મલિનં, સ્યામભૂષણમ; પાંચ નામ છે. તીખાસે, ભૂખ વધારનાર દીપન, કફ અને વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૩૫૩ ॥ ગર્મ છે; પિત્તકોપને વધારે. લુખાસે, હાફણ દમને, શૂળરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. કાચા કુમળા લીલા મરી. પાચન થતા મીઠારસે, થોડાક ગર્મ, તિખાસે, પચવાને ભારી ॥૩૫૪॥ કાંજી અથવા ઉકાળામાં તીક્ષણ ગુણે છે. રસવિકારને, પરમાના રોગને જીતે, પિત્તકોપને વધારે છે.

(લીંડી પીપર.)

પિપ્પલી. ચપલા, કૃષ્ણા, માગધી, મગધા, કણા. ॥ ૩૫૫ ॥ વિશ્વોપકુલ્યા, વૈદેહી, શોંડી, તીક્ષ્ણ, તન્ડુલા; દશ નામ છે. તે દીપન ગુણે ભૂખ વધારનાર છે, પાચન થતા મીઠા રસે. શરીર પુષ્ટકર્તા, સ્વાદીષ્ટ. પાક થતા રસાયન ગુણે ॥ ૩૫૬ ॥ અતિગર્મ. તિખાસે, સ્નિગ્ધ ચીકણી. કફ વાયુકોપને હરે. પાચન થતા હલકી છે. પિત્તકોપને વધારે, ઝાડો પિશાબ છોડવવાને રેચન ગુણે. હાફણ દમ, ખાંશીને, તાવને જીતે છે. ॥ ૩૫૭ ॥ શરીરસડાને, પરમાને, પેટના ગોળાને ગુલ્મરોગને, હર્શના રોગને, તાપતલીને, ફેફસાના રોગને, શૂળરોગને. આમવાયુના શૂળસહિત રોગને જીતે છે. કાચી અને લીલી પીપર, કફને વધારે, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, શિતળ, મીઠી, પાચન થવાને ભારી. ॥ ૩૫૮ ॥

(ત્રણ ગર્મ ગુણે અને ચાર રૂપે.)

સુંઠ. પીપર અને મરી ત્રીકટ.

વિશ્વો એટલે શુંઠ. પકુલ્ય એટલે પીપર. મરિચૈઃ એટલે મરી. એ ત્રણે મેળવેથી ઉષ્ણ અને તીખા છે. કડવાસે ત્ર્યૂષણું કહેવાય છે; અને પીપલીમૂળ મેળવ્યાથી ચતુરૂષણું કહેવાય છે. ॥૩૫૯॥ ત્ર્યુષણુ, દીપનં, ભૂખને વધારનાર અને હાફણુ, દમ, ખાંશીને, શરીરસડાને,

પેટના ગોળાના ગુલ્મરોગને, પરમાને. કફકોપને. ચરબી બંધાયલા જાડા માણસના મેદ રોગને, હાથપગના સોઝાને શ્લીપદરોગને. નાકના પીનસ રોગને જીતે છે. ॥ ૩૬૦ ॥

(પિપળી મૂળ.)

કણામૂળ. કટુ ગ્રંથી, પીપળીમૂળ,ભૂપણુમ, પટ્ગ્રંથી. ગ્રંથિક. મૂળમાધ્ય. ચટિકાશિરઃ ॥ ૩૬૧ ॥ આઠ નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન, કડવાસે. ગર્મ, પાચન થતા હલકી. લુખી. પિત્તકોપને વધારે. વાતાદિ દોષાની કે ઝાડાપિશાબાદિક મળ. સુકાઇ ગાંઠો બંધાયલી હોય. તેને પીગલાવી બહાર પાડનાર ભેદી ગુણે છે. કફ અને વાયુકોપના પેટના વાતોદર રોગને જીતે છે. ॥ ૩૬૨ ॥

(ચવક નામે વનસ્પતિ.)

ચવ્યં, ચવણુ, મુચ્છિષ્ટ. અંચતિકા. કોલવલ્લિ. પિપ્પલી, મૂળવત્. વિશેષાદ્. ગુહ્યજપદ્મ ॥ ૩૬૩ ॥ નવ નામ છે. ચવકના ફુલની કળી હાફણુને, ખાંશીને. શરીર ઘસાગના ક્ષયરોગને જીતે છે.

(ગજપીપર, જાડી પીપર.)

તત્ફલં, શ્રેયસી. હસ્તિ. માગધી. ગજપીપ્પળી, ગજકૃષ્ણા; પાંચ નામ છે. કડવાસે, તિખાસે, વાયુકોપને. રસવિકારને જીતે; ભૂખ વધારનાર ગર્મ; અતિસારના ઝાડાને. હાફણુને. દમને, ખાંશીને, ગળાના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૩૬૫ ॥

(ચિત્રક.)

ચિત્રકો, હુતભુગ. વ્યાળો, દારૂણો, દહનો અરૂણઃ. અગ્નિમાળી, હવિઃપાચી, વન્હિનામા; ॥ ૩૬૬ ॥ આઠ નામ છે. પાચન થતા કડવા રસે. કોઠાની અગ્નિ દીપન થાય. પાચન થતા હલકી, લુખી, ગર્મ. ભૂખ વધારનાર. આમાદિકનું પાચન કરનાર, કફાદિકને પાગળાવનાર. ઝાડાપિશાબનું શોષણકર્તા ગ્રાહી ગુણે છે. શરીરસડાને, સોઝાસહિત હર્શરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, ખાંશીને જીતે છે. ॥૩૬૭॥ રસવિકારે ઘર કીધેલા કફકોપને,આહોના રોગને જીતેછે; તેને રાંધીને શાક ખાધાથી રસવિકાર કે કફકોપને. વાયુકોપને જીતેછે.

(પંચવસ્તુ ને પંચકોળ તથા છને ષડુષણમ.)

પીપ્પળી એટલે પીપર, મગધામૂળ એટલે પીપરીમૂળ, ચવ્ય એટલે ચવક, નાગર એટલે સુઠ; ચિત્રકેઃ એટલે ચિત્રક. ॥ ૩૬૮ ॥ એ પાંચ વસ્તુને પંચકોળ કેહે છે. તે કફકોપને. પેટના ગુલ્મ રોગને, શૂળરોગને, અરૂચીને ઝીતે છે. અથવા કાળા કે સફેદ મરી મેળવ્યાથી છ રૂપના ષડુષણુ થાય છે. ॥ ૩૬૯ ॥

(શુવા અને વરીયાલી.)

શતપુષ્પા. શતવ્હોવા, શતાહ્વા, કારવીમિસીઃ, આવાકપુષ્પી, ત્વચિછત્રા, શેનિકા, માગધી પરા ॥ ૩૭૦ ॥ આઠ નામ છે. પાચન થવાને હલકી, ઉગ્ર છે; પિત્તકોપને વધારે, ભૂખ લગાડવાને દીપન છે. તિખી, કડવાસે. તાવને, વાયુકોપને, રસવિકારના કફકોપને, નાશૂરના વિંધ રોગને શૂળના રોગને, મસ્તક દુખવાને ઝીતે છે. ॥ ૩૭૧ ॥ સુવાના ગુણોને મળતા ગુણે વરીઆળી છે તે ઉપરાંત ઐરીના પિશાબ માર્ગે થતા શૂળ રોગને તે ઝીતે છે.

(મેથી ભાજી-ફળ)

મિશ્રેયા, મિશિ, શાળીનો, શાળીશીત, શિવામતા. ॥ ૩૭૨ ॥ પાંચ નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન છે, મન અને હૃદયને વધારી મજબુતી આપે, ઝાડા પિશાબને શોષે, જીવાતના કૃમિરોગને હરે, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, લુખી અને ગર્મ છે. તેના બીજ ફળ ખાંશીને, ઉલટીને, રસવિકાર અને કફકોપને, વાયુકોપને ઝીતે છે ॥ ૩૭૩ ॥

(જંગલી મેથી.)

મેથકા, વસ્તિકા, શેલુ, રહિત્યો, વનમેથિકા; ॥ પાંચ નામ છે. ઉપલી મેથીના મળતા ગુણે મનાય છે. ॥ ૩૭૪ ॥

(અજમો.)

અજમોદા, અત્યુગ્રગંધા, મોદા હસ્તિ, મયુરકઃ, ખરાહ્વા, કારવી, વલ્લી, વસ્તંમોદા, મર્કટઃ ॥ ૩૭૫ ॥ કડવાસે, તિખાસે. ભુખ વધારનાર દીપન, કફવાયુને ઝીતે છે. ગર્મ છે, કોઠાની અગ્નિને વધારનાર વિદાહી છે. મન અને હૃદયની શક્તિ વધારે, શરીર પુષ્ટ

કરે, ઝાડો કબજ કરે, પાચન થવાને હલકો છે ॥ ૩૭૬ ॥ આંખના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, ઉલટીને જીતે; ઝાડા પિશાબના બસ્તિ સ્થાનને સોધે છે.

(જીરૂ સફેદ, સાહાજીરૂ, કાળીજીરી.)

જીરકં દીર્ઘકં, શુકશામ અગ્ન, જીકણ જીરકમ ॥ ૩૭૭ ॥ જીરકં, જીરણં, કૃષ્ણં, વર્ષાકાળી, સુગંધિકમ, કાલિકા, વાષ્પિકા, કુંચિ, કારવી, ચોપકુંચિકાઃ ॥ ૩૭૮ ॥ પૃથ્વીકા, સુખવી, પૃથ્વી, સ્થુળા, અજય, ઉપકાલકા; પંદર નામ છે. ત્રણ જાતના જીરા લુખાસે, કડવાસે, ગર્મ, ભુખ વધારનાર દીપન, પાચન થવાને હલકા છે. ॥ ૩૭૯ ॥ ભૂખ વધારી આમનું પાચન કરે, ઝાડા પિશાબનું શોષન કરનાર ગ્રાહી ગુણે છે. પિત્ત અને બુદ્ધિને વધારે, બૈરીના ગર્ભસ્થાનને શુદ્ધ કરે. આંખોના રોગને, વાયુકોપને, અજીર્ણને, પેટના ચહડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને, ઉલટીને, મુખેથી લાળ ગળવાના રોગને જીતે છે. ॥ ૩૮૦ ॥

(ઓડી અજમો, અજાવાયન. જવાઈન.)

જવાની, દીપકો, દીપ્યો, દીપનીયા, જવાનિકા, જવા, સાહવો, ઉગ્રગંધા, સ્યાજવાહવા. ભૂકદંબકઃ ॥ ૩૮૧ ॥ નવ નામ છે. પાચન કર્તા, મુખને રૂચી આપનાર, તીક્ષ્ણ. ગર્મ, કડવાસે, પાચન થવાને હલકું, વાયુ અને રસવિકારના પેટના રોગને, અજીરણને, પેટમાં ચડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને, શુળાદિક રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને જીતે છે.

(કીરમાણી અજમો.)

જવાનીયા, જવાનૈ, સ્યાચ્ચો, હારોજ જન્તુનાશનઃ; ચાર નામ છે. ત્રણે અજમાનો ગુણ એકસરખો છે. તે ઉપરાંત કીરમાણી અજમો, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૩૮૨ ॥

(ધિકા, રાનતુળસી, તિળવણી, કાનશેડી.)

અજગંધા, પૂતિકીટા, વર્વરી, પૂતિવર્વરઃ, કારવી, ખરપુષ્પા, તુન્ગીપૂતિ, મયુરકઃ ॥ ૩૮૩ ॥ આઠ નામ છે. કડવાસે, ઉગ્ર, લુખી,

મન અને હૃદયને વધારી શક્તિ આપનાર, દૃષ્ટિમંદ થાય. પિશાબના રોગને, શુક્રધાતુના રોગને, વાયુકોપને, કફકોપને જીતેછે.॥૩૮૪॥

(ઘોડાવજ, કુલીંજન,)

વચો, ઉગ્રગંધા, ગોજોમી, પટગ્રંથા. જટિલા; જટિલા શતપર્વા, અન્યા લોમશા, હેમ વત્યપિ ॥ ૩૮૬॥ સાત નામ છે. ગર્મ, કડવાસે, તીખાસે, ઉલટી કરાવે. કંઠનો અવાજ સુધારે, ફેફરાના રોગને, કફકોપના ઉનમાદ રોગને, ભૂત શૂળરોગને જીતે છે. ॥ ૩૮૭ ॥

(**અર્તીવીષા, મોટી શેરણી, રાજહંસ, ઘોડાપાવળા.**)

હપુષા, વપુષા, વિશ્વા. વિગંધા, વિશ્વગંધિકા; પાંચ નામ છે. ભુખ વધારનાર દીપન, તિખાસે. કડવાસે. ગર્મ, તૂરાસે. પાચન થવાને ભારી છે. ॥ ૩૮૮ ॥ પિત્તકોપે પેટના રોગને. વાયુકોપને. હરસને, સંગ્રહણીને, સોઝાને, પેટમાં ચહડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને, શૂળરોગને જીતે છે.

(વાયડીંગ, વાયવડીંગ.)

વિડંગ, જન્તુઘ્નનં. ક્રિમિઘ્નં, ક્ષુદ્ર તંદુલાઃ ॥ ૩૮૯ ॥ ભૂતઘ્ની તંદુલા, ઘોપા, કરાળા. મૃગગામિની; આઠ નામ છે. કડવાસે, તીખાસે, ગર્મ, લુખા. કોઠામાં અગ્નિ ઉપજાવે. પાચન થવાને હલકા ॥ ૩૯૦ ॥ શુળરોગને. અજીરણને. પેટમાં ચહડતા ગોળાના ગુલ્મરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, બંધાયલા વાયુને જીતે છે.

(ધાણા, કોથમીર.)

ધાન્યાકં. ધાન્યક, ધાન્યં, ધાનેયં વિતુન્નકમ ॥ ૩૯૦॥ કુસ્તુંબુરૂ. તદભદ્દ, તુંધાની. ધાનિયકાલકાઃ નવ નામ છે. તૂરાસે. ચિકણા સ્નિગ્ધ. શરીર પુષ્ઠ કરે. પિશાબ વધારે લાવે, પાચન થવાને હલકા ॥૩૯૧॥ મન અને હૃદયને વધારે શક્તિ આપે, લુખાસે, ઝાડાને અટકાવે. મુખે રૂચી લાવે, પાચન થતીવખતે વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષના સનિપાત રોગને. ખાંશીને હાફણને દમને, લોહગંધાને તૃષાને, હરશને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતેછે. ॥૩૯૨ ॥ ઉપર લખેલા ગુણોસહિત છતાં પિત્તકોપને તરત જીતે છે.

(હિંગુપત્રા, હીંગડાના પાંત્રા.)

હિંગુપત્રી, પૃથુસ્તન્વી. પૃથ્વીકા, ચારૂ ત્રિકા ॥ ૩૯૩ ॥ વા-ષ્પિકા, કારવી, તંદ્રીવિલ્વિકા. દીર્ઘકા, હિંગપત્રા, પરાવેણુપત્રી, હિંગુ શિવાટિકા. ॥ ૩૯૪ ॥ જંતુકા, રામઠી, નાડી, વિંડા, હિંગુફળા; સોળ નામ છે. એહુ જાતના તીખાસે, ગર્મ, પાચન કર્તા, કડવાસે. ॥ ૩૯૫ ॥ હઈઆ અને હ્રદય રોગને. ઝાડા|પિશાબના બસ્તિ રોગને, ઝાડાને કબજ કરે, હરશના રોગને, રસવિકારને, કફકોપના પેટના ગુલ્મ રોગને ઝીતે છે.

(હિંગ અને હિંગડો.)

હિંગુ, વાલ્હીકં, અત્યુગ્રં, રાંમઠં, ભૂતનાશનમ ॥ ૩૯૬ ॥ અ-ગુઢં, ગંધા, જરણં, જંતુઘ્નં, સુપભૂપણુમ; આઠ નામ છે. ગર્મ. પાચનકર્તા, મુખે રૂચી ઉપજાવે, ઉગ્ર, તિક્ષ્ણ, કફ અને વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૩૯૭ ॥ શુળરોગને, પેટમાં ચડતા ગોળાના ગુલ્મોદ-રને, પેટના રોગને, અજીરણ રોગને. જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે; પણ પિત્તકોપને વધારે છે.

(વંશલોચન—ઘણા ઓષડોમાં જાુજ વપરાય છે.)

વંશજા, વૈષ્ણવી. ક્ષીરી, ત્વક્ક્ષીરી, વંશરોચના ॥ ૩૯૮ ॥ તુ-ગાક્ષીરી, તુગાવંશી, વંશક્ષીરી, શુભ્રાંસિતા; નવ નામ છે. શરીર બળને વધારે. શુક્રધાતુને વધારી શરીર પુષ્ટ કરે, પાચન થના શિતળ, મધુર મીઠો પાક થાય છે. ॥ ૩૯૯ ॥ તૃષાને, ક્ષયરોગને, તાવને, હા-ફ્ણને. દમને, ખાંશીને. પિત્તકોપને, લોહગંધાને, કમળાને, વાયુકો-પને ઝીતે છે.

(સિંધાલુણ, સૈંધવખાર.)

સૈંધવં, સિંધુજં, શુદ્ધં. પાણિમંથં. પટૂત્તમમ; ॥ ૪૦૦ ॥ પાંચ નામ છે. મીઠારસે, મન અને હ્રદયને પધારે શક્તિ આપે, ભૂખ વધારનાર દીપન. શિતળ ગુણે, પાચન થવાને હલકો, આંખના રોગને ઝીતે, ખાધેલા ખોરાકનું પાચન કરે, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, શરીર પુષ્ટ કરે છે. વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષને ઝીતે છે. ॥ ૪૦૧ ॥

(સંચળખાર.)

સૌવર્ચલં, સુગંધ્યાખ્યં, રૂચ્યકં, હૃદ્યગંધકં; ચાર નામ છે. સિંધાલુણના સર્વે ગુણો સંચળમાં છતાં, કોઠાની અગ્નિને વધારે, ભૂખ લાગે, કડવાસે, ગર્મ, કોઠાને સાફ કરે, પાચન થવાને હલકુ છે. ॥ ૪૦૨ ॥ હોડકારને શુદ્ધ કરે, શરીરમાં શૂક્ષ્મ રીતે પસરે, ઝાડા પિશાબની કબજાતને, અજીરણને, શૂળરોગને જીતે છે.

(બીડલોણ, બીડખાર.)

વિડં, કૃત્રિમકં, પાક્યં, ધૂર્ત્તદ્રા, વિડંમાસુરમ ॥ ૪૦૩ ॥ પાંચ નામ છે. પાચન થવાને હલકું, ગર્મ તુર, ઝાડા પિશાબને શુદ્ધ કરે, શૂળરોગને, હઈઆના રોગને, અરૂચીને, અજીરણને, કફકોપને, જીતે છે. શરીરના રૂવાટામાં વાયુકોપ ભરાયલો હોય તેને બહાર કહાડે છે. ॥ ૪૦૪ ॥

(સમુદ્દર લોણ—મીઠું, નિમખ.)

સામુદ્રં, વારિસન, ભૂતમક્ષી, વમસુરં; ચાર નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન છે, સ્વાદિષ્ટ, પાચન થતા તેનો મીઠો રસ થાય, ગર્મ નથી, ઝાડા પિશાબની બંધાએલી ગાંઠોને છુટી પાડનાર ભેદન ગુણે, ખારૂ અને કડવું ॥ ૪૦૫ ॥ રસવિકાર અને કફ ઉપજાવે, વાયુકોપને જીતે, લુખાસે, પિત્તકોપને વધારતુ નથી.

(ભોયખાર પાપડખાર.)

ઔદ્ભિદં, ભૂમિજં, ભૌમં, પાર્થિવં, પૃથિવી ભવમ્ ॥૪૦૬ પાંચ નામ છે. લોહીને વધારે, શરીરમાં પસરે, પાચન થવાને હલકો, વાયુકોપને હરે છે. રૂવાટામાં પ્રવેશ કરેછે.

(સાભરમીઠું, ગંડમીઠું, સાબર મીઠું.)

ગંડાખ્યં, રોમલવણં, રોમશાકભરી, ભવમ. ॥૪૦૭॥ ચાર નામ છે. પચવાને હલકુ. વાયુકોપને જીતે, અતિ ગર્મ, ઝાડાપિશાબની બંધાયલી ગાંઠોને છુટી પાડનાર ભેદી છે. પિશાબના રોગને જીતે છે.

(બાગડખાર.)

ક્ષારં, પાંશુભવં, ત્વૌપ, ભાપરં, પાશવવસુ ॥ ૪૦૮ ॥ ચાર

નામ છે. પચવાને ભારી, કડવાસે, તીખાસે, ચિકાસે, રસવિકારને બહાર કહાડે, વાયુકોપને ઝીતે છે.

(સુરોખાર સોધેલો, ઓષડોમાં જુજ વપરાય છે.)

કાચં, ત્રિકુટં, પાક્યાંહવ, લવણં, કાચસંભવમ્ ॥ ૪૦૯ ॥ પાંચ નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન છે, અતિશે ગર્મ, લોહીનો ઝાડો અને ઉલટીનો રક્તપિત્ત રોગને ઉપજાવે છે.

(જવખાર ઘણો જલદ છે તેથી ઓષડોમાં-
જુજ વાપરે છે.)

યવક્ષારઃ, સૂકપાકયો, યવસૂકો, યવાગ્રજઃ ॥૪૧૦॥ સ્વરજીકા, સ્વરજીક.પાકય, સુખપાકય. સુવર્તિકા; આઠ નામ છે. કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, રસવિકારને, કફકોપને, હાફણને, કંઠના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૪૧૧ ॥ કાચીઆમના રોગને. હરશના રોગને. સંગ્રહણીના ઝાડાને, પેટના ગુલ્મરોગને. કળેજાના રોગને, તાપતલ્લીને, ફેફસાના રોગને ઝીતે છે.

(સાજીખાર, પાપડખાર.)

સ્વરજીકા, એક નામ છે. શિતળ, ઝાડો પિશાબ સાફ કરે, પેટના ગુલ્મરોગને, શળરોગને ઝીતે છે. ॥ ૪૧૨ ॥

(ટંકણખાર સેકીને મધમાં જુજ વાપરે છે.)

ટંકણો, માલતી જાતો, દ્રાવી, લોહ, વિશુદ્ધિદઃ; ચાર નામ છે. કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, લુખાસે, કફકોપને વધારે, વાતપિત્ત કોપને ઝીતે છે. ॥ ૪૧૩ ॥

(સોધેલો નવસાગર.)

સુધાહ્વયં, સુધા, સૌધભૂષણં, કટુ શર્કરા, સુધાક્ષારો, અગ્નિ સંકાશઃ, પાકી, કલેદી, વિદારણઃ; નવ નામ છે. કોઠાની અગ્નિને સંકોચે, મળમુત્રાદિક રોગને જુદો પાડે. ॥ ૪૧૪ ॥

(સર્વક્ષાર.કેટલીક વનસ્પતીમાંથી કહાડેલો ખાર.)

પલાશ, તિળનાગર, દંષ્ટ્રકા, કદલીભવઃ, અપામાર્ગો, અર્ક સેહુંડા. મોક્ષકાદિ સમુદ્‌ભવઃ ॥ ૪૧૫ ॥ સાત નામ છે. એ સાતે

જાતના ઝાડનો ખાર કાહાડેલો અગ્નિ જેવો જલદ છે. માટે નાગરવેલના પાનઉપર જેમ ચુનો લગાડે, તેમ ઉપલો ખાર લગાડીને ખાવો, તેથી ખાધેલા ખોરાકને પચાવે, ભૂખ વધારે, કોઠામાં અતિશે ગર્મી ભેદાય, પાચન થવાને હલકો છે, શરીરને ગળાવે, પિત્તકોપ અને લોહગંધી રોગને વધારે, તુરાસે છે, તીક્ષણ છે, શુક્રધાતુનો, શરીરના માંસનો, ચરબી બગડી વધેલા મેદ રોગનો, આંખોની દૃષ્ટિનો નાશ કરેછે; ॥ ૪૧૬ ॥ લોહી ઝાડા અને ઉલટીનો, રક્તપિત રોગનો વધારો થાય. અજીરણ રોગનો, નાકના પિનસરોગનો. કલેજાના રોગનો, તાપતલીના રોગનો, ફેફસાના સોઝાના રોગનો, પેટના ગુલ્મ રોગનો, હરશના રોગનો, સંગ્રહણીના ઝાડાનો. જીવાતના કૃમિરોગનો નાશ કરે છે. ॥ ૪૧૭ ॥

राज्ञांमुख्यतिलकः कटारमल्लस्तेन श्रीमदननृपेणनिर्मितेऽत्र ।
ग्रन्थेऽभून्मदनविनोदनाम्निपूर्णः शुन्ठादिखलुभिषजोहितायवर्गो॥

द्वितियःध्यायः ॥ २ ॥

શુંઠાદિક મુળો, પાંત્રાની ચટણી, ઉકાળાનો બીજો અધ્યાય પુર્ણ.

(કપુર.)

કર્પુરઃ, સ્ફટિક, શ્ચંદ્રઃ, સિના, ભ્રાહ્મિ બાલુકઃ, હિમોપળઃ, શીતરજો, ભૂતિક, સ્તુહિમા હવ્યઃ, હિમાભ્રા, ઘનસારશ્ચ, ચંદ્રાહવૈઃ, શ્ચાપી ગીયતે; બાર નામ છે. પાચન થતા શિતળ રસે, શરીર પુષ્ટીકર્તા, આંખોના રોગને હરે, રસાદિક ધાતુ અને વાતાદિક રોગને સોપી પાતળા કરનાર લેખન ગુણે, પાચન થવાને હલકો છે. કફકોપને, બળત્તરને, જીભના બગડેલા સ્વાદને, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને, સોઝાને ઝેહેરી વસ્તું ખાધા પિધાના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૩ ॥

(મૃગનાભાની કસ્તુરી, એક ઝાડની લતાકસ્તુરી.)

કસ્તૂરિકો, મૃગમદો, વેદમુખ્યા, મૃગાંડજ, મૃગનાભિસ્થા. અન્યાસ્યાલતા, કસ્તૂરિકામદઃ ॥ ૪ ॥ સાત નામે મૃગ જનાવરની ડુંટીમાંથી કસ્તુરી નિકળે છે તે, શુક્રધાતુંને ઉપજાવે, ઘણાં ગુણોની

કડવી, કફકોપને, સરદીને ઝીતે, ગર્મ, ઝેરી વસ્તુંના રોગને, ઉલટીના રોગને, સંતાપને, અફસોશને, દુરગંધીને, વાયુકોપને ઝીતે છે. ।।૫।।

બીજી કસ્તુરિ એક ઝાડના વેળામાંથી થાય છે; તે આંખોના રોગને ઝીતે છે. પાચન થતા શિતળ રસે અને હલકી છે. ।।૬।।

(જવાદિ બીળાડાના નાભાની કસ્તુરી.)

માર્જારી, પૂતિકા, પૂતિક્યા, સ્યાગન્ધ ચેલકા; ચાર નામ છે. ઉલટીને, આંખોના રોગને, કફ અને વાયુકોપને ઝીતે છે. ।। ૭ ।।

(સૂખડ સફેદ.)

ચન્દનં, તિળપર્ણ, સ્યાન્મહાર્હ, શ્વેત ચન્દનમ, ભદ્રશ્રયં, મળયજં, ગોશીર્ષ, ગન્ધસારકમ. ।। ૮ ।। આઠ નામ છે. શિત્તળ, લુખાસે, ઉગ્ર, ખુશી ઉપજાવે, પાચન થવાને હલકુ, મન અને હૃદયને વધારી શક્તિ આપે, શરીર તેજને વધારે, ઝેરી વસ્તુંના રોગને, રસવિકારના રોગને, કફકોપને, તૃષાના રોગને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, બળત્તરના દાહરોગને ઝીતે છે. ।। ૯ ।।

(લાલ ચંદન, રતાંજળી.)

રક્તચન્દનં, ઉદ્દીષ્ટ, લોહિતં, ક્ષુદ્રચન્દનં, તામ્રસારં, રક્તસારં, જ્યોતિઃ, સોમંચ, રંજનમ; ।। ૧૦ ।। નવ નામ છે. શિત્તળ ગુણે, પચવાને ભારી, સ્વાદેમીઠાસે, ઉલટીને, તૃષાને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને ઝીતે છે. ઊગ્ર, આંખોના રોગને હરે, શરીર પુષ્ટ કરે, તાવને, ફોડકાને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ।। ૧૧ ।।

(મલ્યાગર ચન્દન.)

કાળીયકં, પીતસારં, પીતં, નારાયણ પ્રિયમ; ચાર નામ છે. મળ્યાગરનો ગુણ રતાનજળીને મળતો છે. ઘણુંકરીને વાયુને વધારનાર છે. ।। ૧૨ ।।

(કૃષ્ણાગર, કાળુ અગર.)

કૃષ્ણાગુરૂ, સ્યાદગુરૂ, રાજાર્હ, વિશ્વરૂપકમ, જોગકં, શીતમલિનં, ક્રિમિજગ્ધમ, અનક્તકમ, ।।૧૩।। આઠ નામ છે. પચવાને ભારી, ગર્મ કાન અને નાક તથા આંખોના રોગને ઝીતેછે. પિત્તકોપને વધારે, પાચન થવાને હલકુ.

(કેશર.)

કુન્કુમં, ચારૂ વાહ્લિકં, વર્હ્નિ, અગ્નિશિખિં વરમ. ॥ ૧૪ ॥ કાશ્મીરં, પીતમ, ભ્રાહ્વં, સંકોચં, પિશુનાં શુકમ. આઠ નામ છે. કડવાસે, અર્ધ અથવા આખું માથું દુઃખવાના રોગને, વિંધ-ના નાશૂરાદિક ગાંઠા અને ફોડકાના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ગર્મ ઉષ્ણુ, ઘેન ચહડે, હસાવે, શરીરબળ અને તેજને વધારે, શરીરસડો ખરસવા, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના વ્યંગ રોગને જીતે છે.

(લોબાન, સેલારસ.)

સિલ્હકઃ, કંપિજ્જે, ધુમ્રસ્તુરૂષ્ક, પિન્ડતઃ કપિઃ ॥ ૧૫ ॥ ચાર નામ છે. શરીર સડાને, ખુજલીને જીતે છે. ચિકાસે, ગર્મ, શુક્રધાતુ અને તેજને વધારે છે.

(ભીમસેની કપુર.)

ચેલવાલુક, મૈલ્યાલુ, વાલુકં, હરિવાલુકમ. ॥ ૧૬ ॥ ચાર નામ છે. શિતળ, ખુજલીને. શરીરસડાને. કફ કોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને જીતે છે. તૃષાને, ઉલટીને, ઝેરના રોગને. કફ પિત્તકોપને, લોહગંધીરોગને,મનના હૃદ્રોગને,ઝાડા પિશાબના ગુદસ્થાનના રોગને જીતે છે. પાચન થવાને હલકો છે. ॥ ૧૭ ॥

(જાયફળ.)

જાતીફળં. જાતી. સૂતં શાલૂકં, માલતી સુતમ; ચાર નામ છે. પાચન થવાને હલકા, શુક્રધાતુને વધારે શખ્ત કરે, શબ્દાદિ સ્વરને સુધારે, ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન છે. ॥ ૧૮ ॥ ગર્મ, કફકોપને, વાયુકોપને, ઉલટીને, જીવાતના કૃમિ રોગને, નાકમાં થતા પિન્સ રોગને, ખાંશીને જીતે છે.

(જાવંત્રી.)

જાતીપત્રી, જાતિ પર્ણી, માલતી પત્રિકા; ત્રણ નામ છે. પાચન થવાને હલકી, ગર્મ, કફકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૨૦ ॥

(લવંગ.)

લવન્ગ, શિખરંદિવ્યં, લવંચન્દન,પુષ્પકમ, શ્રીપુષ્પં, દેવકુસમં, ભૃંગારં,વારિસંભવ. ॥ ૨૧ ॥નવ નામ છે. પચવાને હલકા,આંખોના રોગને ઝીતે, મન અને ત્હ્દયને શક્તિ આપી વધારે, ભૂખ લગાડનાર દીપન પાચન છે. શૂળના રોગને, કફ કોપની હાફ્ણને, દમને, ખાંશીને, ઉલટીને, ક્ષય રોગને ઝીતે છે. ॥ ૨૨ ॥

(શીતળ ચિની, મરીચકંકોળ, ચિની કબાળા,)

કન્કોળં, કટુકં કોલ, મારીચં, માધવોપિતમ. ચાર નામ છે. ગર્મ, મનના ત્હ્દ્રોગને, કફ અને વાયુ કોપને, ભૂખ બેશિજવાના મંદાગ્નિ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૨૩ ॥

(ઝીણી એલચી.)

યેલા, ત્રટિસ, ચન્દ્રબાળા, બહુલાનિક, કુટિસ્તિવપા. કપોતવર્ણા સૂક્ષ્મૈલા. કોનટિ, દ્રાવિડીં, મદી. ॥૨૪॥ નવ નામ છે. કફકોપને. હાફ્ણને. દમને. ખાંશીને, હરશને, મૂત્ર અટકવાના રોગને ઝીતે છે.

(મોટી એલચી.)

સ્થૂલૈલા, ત્રિપુટા, કન્યા. ભદ્રૈલા, ત્રિદિવોદભવા. ॥ ૨૫ ॥ પાંચ નામ છે. મુખે રૂચી આપે, તીક્ષ્ણ, પાચન થવાને હલકી, ગર્મ, કફપિત્ત કોપને ઝીતે છે. મુખમાંથી લાળ ગળવાના રોગને, ઝેહેરના રોગને, પિશાબના મૂત્રાસ્ય સ્થાનના રોગને, મુખના રોગને, મસ્તક દુઃખવાના રોગને, ઉલટીના રોગને, ખાંશીના રોગને ઝીતે છે.

(તજ, દાલચીની.)

ત્વચં, વરાન્ગં, સકલં, ત્વકકીચં, તનુકં, વરમ, લાટપર્ણ્ય ધનં, ભૃંગં, ગુરૂત્વક, સ્વર્ણ ભૂમિકમ. ॥૨૭॥ અગીઆર નામ છે. પાચન થવાને હલકી, ગર્મ, કડવાસે, કોઠાને સુદ્ધકર્તા, મીઠાસે, પિત્ત ઉપજાવે છે. મનના ત્હ્દય રોગને, પિશાબના રોગને, વાયુકોપને, હરશને, નાકના પિનસરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે. શુક્ર ધાતુને પાતળી કરી છોડે. ॥ ૨૮ ॥

(તમાલ પત્ર.)

પત્રં, દલાહન્તા, સૂમન્ત માલં, રોમરોમશમ. ચાર નામ છે. ગર્મ, પાચન થવાને હલકા, રસવિકારને, મુખમાંથી કડવુ પાણી ગળવાને, મનના હૃદય રોગને, હરશને, વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥૨૯॥

(નાગ કેશર)

નાગ કેશરકં, નાગંચમ્પિયં, કેશરન્ગજમ; ત્રણ નામ છે. સુખાસે, ગર્મ, પાચન થવાને હલકી. કાચી આમનું પાચન કરે છે. શરીરના ખરાબ વાસને, દુરગંધને, શરીરસડાને, બળત્તરના વિસર્પ રોગને, કફકોપને, પિત્ત કોપને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૩૦ ॥

(ચાર જાતની સુગંધી ફળ.)

યેલા દ્વિ, ત્રિભિરૂદ્દિષ્ટં, ત્રિજાતં, ત્રિસુગંધકમ, એલચી બે જાતની અને ત્રિજુ ભિરૂદ્દિષ્ટ, મળી ત્રણ જાત અને ચોથી નાગકેશર. મેળવ્યાથી ચાર જાતે સુગંધી ફળ,વાયુ અને કફકોપને ઝીતેછે.॥૩૧॥

(તાલીસ પત્ર, તાલીનામે તાડના પાંત્રા.)

તાલીસપત્રં, તાલીસં, ધાત્રીપત્રં, સકોદનમ, અપરં, ગ્રંથિકાપત્રં, પાત્રાઢયં, તુલસીચ્છદમ. ॥૩૨॥ આઠ નામ છે. પચવાને હલકા, તીક્ષ્ણ, ગર્મ, દમને, હાફ્ણને, ખાંશીને, કફકોપને, વાયુકોપને. મુખેરૂચી લાવે, પેટના રોગને, ગોળાના ગુલ્મ રોગને, ભૂખ બેશી જવાના અગ્નિ માંધરોગને, શરીર ક્ષય રોગને ઝીતે છે. ॥ ૩૩ ॥

(સરળો, પીતલોધર વૃક્ષ, સરળ દેવદાર.)

સરળો, મદનંસ, ચંડી, નમેરૂઃ, પીત વૃક્ષકઃ; પાંચ નામ છે. ગળાના રોગને, કાનના રોગને, આંખના રોગને ઝીતે છે. ગર્મ પાચન થવાને હલકી, કડવી અને તિખી. ॥ ૩૪ ॥

(લોબાન.)

શ્રીવાસો, વેટકો, દાસી, શ્રીનિવાસઃ, કલિદ્રુમઃ; પાંચ નામ છે. કફકોપને, ચકરી ભમરીને, મૂર્છા પડીજવાને, આંખોના રોગને, વાયુકોપના રોગને તીરની રીતે ઝીતે છે. ॥ ૩૫ ॥

(વાળો, ખુશબોઈનો નેત્રવાળો.)

બાળક, વારિ, -હીવેર, મ્પિન્ગ માચમન. કચમ, ઉદીચ્ય, વજ્જમન્થા, હવ વરિષ્ટન્ગ, અન્ધ મૂલકમ. ॥ ૩૬ ॥ આઠ નામ છે. શિતળ, લુખાસે, પાચન થવાને હલકો, ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન છે, રક્તપિત રોગના લોહી ઝાડા અને ઊલટીને, તાવને. રસ-વિકાર અને કફકોપને, બળતરની દાહને, પાણીની તૃષાને, વિધન, ફોડકા અને નાસૂરના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૩૭ ॥

(જટામાંસી, મોથ, નાગરમોથ, માંસરોહિણી, રૂદંતી.)

માંસી. જટામાંસી. ભૂતકેશી, કવ્યાદા, નળદંશિખા, કૃષ્ણાન્યા પૂતના, કેશીગંધા, માંસી પિશાચિકા. ॥ ૩૮ ॥ આઠ નામ છે. શિતળ, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણેના સન્નિપાત રોગને, દાહને, બળ-તરના વિસર્પ રોગને. શરીરસડાને ઝીતે છે.

(કાળો વાળો. પિળો વાળો, ગાડરવ.)

ઊશીરં, મભયં, સેવ્યં વારં, વીરણિ મૂલીકા. ॥ ૩૯ ॥ ચાર નામ છે. પાચન થતા શિતળ, શુક્રધાતુને અટકાવનાર સ્તભનં, કફ અને પિત્તકોપને ઝીતે છે, તૃષાને, લોહગંધીને, ઝેરના રોગને. બળત-રના વિસર્પ રોગને, પિશાબના રોગને, સોઝાને, વિંધની ગાંઠોને, નાસૂરને. ફોડકાને ઝીતે છે. ॥ ૪૦ ॥

(રેણુંકા બીજ.)

રેણુંકા, કપિલા, કૌન્તી, પાંડપત્રી, હરેણકા; પાચ નામ છે પિત્તકોપને, બુદ્ધિને, કોઠાની અગ્નિને વધારે, ગર્ભને પાડે છે. ॥ ૪૧ ॥

(ગહુંલા, કાંગ.)

પ્રિયંગુઃ, ફલિની, શ્યામા, કાન્તા હવા, નંદની, લતા; ૭ નામછે. શિતળ, ઊલટીને, દાહની બળત્તરને, પિત્તકોપના તાવને ઝીતે છે. ॥ ૪૨ ॥ મુખની કાંતીને, ગર્ભને વધારે, શરીર ગાત્રની દૂર્ગધીને ઝીતે છે. ॥ ૪૩ ॥

(કેવડી, ક્ષૂદ્રમોથ, જળમુસ્તા.)

પરિપેલ, પ્લવં વન્યં. શુકાહવં, પરિપેલકમ; પાંચ નામ છે.

શિત્તળ. ખજવાળને, શરીરસડાને, હર્શને, કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૪૪ ॥

(શિળાજીત, પથ્થરફુલ.)

શૈલેયં, સ્થવિરં, વૃદ્ધં, શિળાપુષ્પં, શિળોદ્ભવંમં; પાંચ નામ છે. શિત્તળ, હૃદય અને મનને વધારી શક્તિ આપે, કફ અને પિત્તકોપને જીતે; પાચન થવાને હલકી. ॥ ૪૫ ॥

(પીળાવાળા જેવું પીળું ઘાસ, પીળોવાળો.)

લામજ્જકં, જંગાચારં, દીર્ઘમૂળં, જળાશયમ, ઈષ્ટકા, પથકં, શીઘ્ર. અમૃણાળં, સુનાલકં; ॥ ૪૬ ॥ નવ નામ છે. શિત્તળ. પિશાબના રોગને, સોઝાને, બળત્તરની દાહને, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના રોગને જીતે છે.

(ડોલરનું, સાળઈનું ઝાડ, સુગંધી બિરોજો)

કુન્દરૂર. મેચકઃ, કન્દઃ. ખપુરો, ભીષણો, બલી; ૭ નામ છે. પરસેવો ઝરવાના રોગને, વાયુકોપને, રસવિકારને, સળકમને, તાવને જીતે છે.

(ગુગ્ગળ સોધેલો.)

ગુગ્ગુળું, કાળનિર્યાસો, મહિષાક્ષઃ, પલંકષઃ, જટાયુઃ. કૌશિકો, ધૂર્તો, દેવધૂપઃ, શિવઃ પુરઃ ॥ ૪૮ ॥ નવ નામ છે. કોઠાને શુદ્ધ કરે, ઉગ્રસવાદે, ગર્મવિર્યે, પાચન થતા મીઠારસે, સહરાસે, ભાંગેલા ફાટેલા ફુટેલાને સાંધનાર, શરીરને પુષ્ટકરનાર, સૂક્ષ્મરીતે શરીરમાં પસરે, રસાયન ગુણે છે. ॥ ૪૯ ॥ ભૂખ વધારનાર દીપન છે, ચેપદાર ચીકણુ, બળને વધારે, કફકોપને, વાયુકોપને, વિંધના નાશૂર અને ફોડકા ગાંઠાના રોગને જીતે છે. બગડેલી ચરબી વધવાના મેદ રોગને, પરમાના રોગને, પિત્તકોપના લોહગંધી રોગને, હર્શના રોગને, જીભના રોગને, જીભ ચંચળ થવાને, આમવાયુના રોગને, શપ્ત વાયુકોપને; ॥ ૫૦ ॥ ફોડકીને, ગાંઠોને, સોઝાને, ગળામાં થતી ગળગંડને, જીવાતના કૃમિ રોગને જીતે છે. નવુ લોહી અને માંસ વધારી શરીર પુષ્ટ કરે, અતિ વાતાદિક દોષ બળવત હોય તેનું શોષણકર્તા લેખણુ ગુણે છે. ॥ ૫૧ ॥

(રાળ.)

રાળ, સર્જ્જરસો, યક્ષદૂપ, સર્જોડગ્નિ, વલ્લભઃ, ક્ષણુકઃ, સાળનિર્યાસો, લાક્ષા, સ્થાલલનો રવઃ ॥ ૫૨ ॥ નવ નામ છે. શિત્તળ, પાચન થવાને ભારી, ઉગ્ર અને કસાયલા સ્વાદે, મળમૂત્રાદિનું શોષણ કરી ભૂખ વધારનાર ગ્રાહી છે. દુષ્ટ ગ્રહોના કોપના રોગને, લોહગંધીને, પિત્તકોપને, પરસેવાના રોગને, બળત્તરના વિસર્પ રોગને, તાવને, ઝેરી ફોડકા, નાસૂર, ખુજલીને, વિંધના રોગને ઝીતે છે. ॥૫૩॥

(ગાજર, થુનેર, ગંઠીવણ, ભટોરા વનસ્પતી.)

સ્થૌણેયકં, વહિસ્ચૂડં, શુક વર્ણ, શુકચ્છદમ; ચાર નામ છે. શિત્તળ, પુષ્ટીકર્તા, બુદ્ધિને વધારનાર, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૫૪ ॥

(ચોર, ચોક, કળખાપરી, ગંહોના, વનસ્પતી.)

ચૌરક, કિતવશ્ચનંદ્રો દુપપુત્રઃ, શાન્કિતો, રિપું; પાંચ નામ છે. સ્વાદિષ્ટ, મીઠાસે, પાચન થવાને હલકી, શિત્તળ, શરીરસડાને, વાયુ અને કફકોપને, લોહગંધીને ઝીતે છે. ॥ ૫૫ ॥

(મોરમાસી, તાલીમપત્ર વનસ્પતી.)

મુરા, ગન્ધવંતી, દૈત્યગન્ધા, સુરભિઃ, કુટિ; પાંચ નામ છે. શિત્તળ પચવાને હલકી, શરીરસડાને, સડેલી ચરબીના ઓજરોગને, પિત્તકોપને, વાયુકોપને, લોહગંધીના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૫૬ ॥

(કચોરો, કચૂર)

કર્ચૂરો, દ્રાવિડો, ગન્ધ મૂલકો, દુર્લભ, શટી; પાંચ નામ છે. ભૂખ ઉઘાડનાર દીપન છે, મુખે રૂચી ઉપજાવે, શરીરસડાને, હર્શના રોગને, વિધના ફોડકા નાશૂરની ગાંઠોને, ખાંશીને ઝીતે ॥ ૫૭ ॥ ગર્મગુણે, પચવાને હલકો, હાફ્ણને, દમને, પેટનાં ગોળાના રોગને, વાયુ અને કફકોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે.

(કપૂર કાચરી, કચોરો.)

શટી, પળાશી, પડગ્રન્થા, સુવતા, ગન્ધમૂલિની; પાંચ નામ છે. શિત્તળ, તાવને, આમવાયુને, લોહગંધીને, ખાંશીને ઝીતે છે, મ-

ળમૂત્રાદિનું શોષણુ કરી ભૂખને વધારનાર ગ્રાહીગુણે પચવાને હલકી. ॥ ૫૮ ॥

(પીંડીકા વનસ્પતી, સફેદ લાજાળુ, બ્રાહ્મી, નેપાલી.)

સ્પૃક્કા.સ્પૃગ્. બ્રાહ્મણી. દેવી નિર્મ્મલ્યા, કટિલા. બધૂ: છ નામ છે. મીઠાસે. શિત્તળ, પુષ્ટીકર્તા, શરીરસડાને, આવર્દા વધારનાર, સંપતી કર્તા, વાયુ પિત્ત અને કફ કોપના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૫૯ ॥

(ગંથીવન, ભટોરૂ ગંડરદૂર્વા, ગંઠોના.)

ગ્રન્થિ પર્ણી, નીળપુષ્પ, શુક્લપુષ્પ,શુકચ્પદમ; ચાર નામ છે. પાચન થવાને હળકી, ઉગ્ર, મુખે રૂચી, ગર્મ, કફ અને વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૬૦ ॥

(પવારિ વનસ્પતી, ગુલછબ્બુ. ઉતરણી, ઘેવડા.)

નળિકા, નર્તકી, શૂન્યા, નિર્મ્મળા, ધમની, નટી; છ નામ છે. પિત્તકોપને, લોહગંધીને, આંખોના રોગને, ફોડકાને, શરીરસડાને, સોઝાના રોગને, પિશાબના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૬૧ ॥

(પદ્મકાષ્ટ, કોષ્ટ, કમળાક્ષ, સરળદેવદાર.)

પદ્મકં, મયલશ, ચારૂ, પીતરક્તાશ્ર, સુંપ્રભ; પાંચ નામ છે. બળતરને, રંડીબાજીના વિસ્ફોટકનાં શરીરસડાને, રસવિકાર અને કફકોપને, લોહગંધી અને પિત્તકોપને ઝીતે છે. ॥ ૬૨ ॥ ગર્ભવાન કરે, શિત્તળગુણે, પાણીનીતૃષાને, બળત્તરના વિસર્પ રોગને, બળત્તરની દાહને ઝીતે છે. ॥ ૬૩ ॥

(કમળસ્થળ, પુંડરીક વૃક્ષ.)

પ્રપુન્ડરીક:, પૌન્ડ્રા હવ, શતપુષ્પ, સુપુષ્પકમ; ચાર નામ છે. શુક્રધાતુને ઉપજાવે, શિતળ, આંખોના રોગને, રસવિકારને, કફકોપને, પિત્તકોપને ઝીતે છે. ॥ ૬૪ ॥

(તગર.)

તગરં, વર્હિણું, જીહવં, વક્તાત્રહવં, નહુપં. નતમ. અપરં, પિંડતગરં, ચીન, કટુ મહોરગમ. ॥૬૫॥ દશ નામ છે. મીઠાસે, ચિકાસે. તિખાસે, ગર્મ. પચવાને હલકુ. ભૂતવાયુને ઝીતે છે. ઝેરના રોગને, ફેફરાના રોગને; મસ્તકના રોગને, આંખના ત્રણે દોષોના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૬૬ ॥

(ગોકુચંદન, ગોરોચન.)

ગોરોચના, રૂચિર્ગોરી, રોચના, પિંગળા, મંગલ્યા, ગૌતમી. મેધ્યા, બંધ્રા, ગોપિત્ત સંભવા. ॥ ૬૭ ॥ આઠ નામ છે. શિતળ, શરીરબળને ઝીતે, અધુરો ગર્ભ પડવાના વેહતા આવને, દુષ્ટ ગ્રહના દોષને ઝીતે છે.

(નખલા એહું જાતના.)

નખાહવો, નખરઃ શુક્તિ, હનુર્નાગ, હનુઃસ્વરઃ; ॥ ૬૮ ॥ શુક્તિશંખો. વ્યાઘ્રનખ. મન્યદ્વ્યાઘ્રતળં. પદમ; આઠ નામ છે. એહું જાતના દુષ્ટ ગ્રહને. રસવિકારને, કફકોપને, વાયુકોપને, લોહગંધીને, તાવને, શરીરસડાને ઝીતે છે. ॥ ૬૯ ॥ પચવાને હલકા, ગર્મ. શુક્ર ધાતુને ઉપજાવે, શરીરબળને વધારે. મન હ્દયને વધારી શક્તિ આપે, મીઠાસે. ઝેરના રોગને ઝીતે છે.

(પતંગવૃક્ષ.)

પતંગ, પટરાગં, રક્ત કોષ્ઠ, કુચન્દનમ, ॥ ૭૦ ॥ સુરંગકં, જગત્યાહવં. પતૂરં, પટરંજકમ; આઠ નામ છે. મીઠાસે. શિતળ. પિત્તકોપને, રસવિકાર અને કફકોપને, વિંધની ગાંઠો નાશૂર ફોડકાને ઝીતે છે. ॥ ૭૧ ॥

(લાખ.)

લાક્ષા, નિર્ભત્સરો, રક્તાદુ. વ્યાધિ, પળંકષા, ક્રિમિજા, જંતુ દીપાહવા, જાવકો, લક્ષ કોમતાં ॥ ૭૨ ॥ નવ નામ છે. શરીરનો રંગ સુધારે, શિત્તળ, બળવધારે, સ્નિગ્ધ ચિકાસે, રસવિકાર અને કફકોપને, પિત્તકોપને ઝીતે, વિંધની ગાંઠો નાસૂર અને ફોડકાને, જખમને. બળતરના વિસર્પ રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને, શરીર સડાને, દુષ્ટ ગ્રહના દોષને ઝીતે છે. ॥ ૭૩ ॥

(અળિતા લાખ.)

અલક્ત, એક નામ છે. તેનો ગુણ ઉપલી લાખને મળતો છે, તે ઉપરાંત વ્યંગનામે સડાને, ખરસવાના રોગને ઝીતે છે.

(પિત્તપાપડો, પાપડ, રંગ આશા, કુંભીવૃક્ષ.)

પર્પટી, રંજનીકૃષ્ણા, જનની, જની; ॥ ૭૪ ॥ ચાર નામ છે. શરીરના રંગને સુધારે. શિતળ, કફ અને પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને શરીરસડાને ઝીતે છે.

(કમલિની, હસ્તિણ, કંટક, કમળણી.)

પદ્મિની, વિશિની, ઝેયા, નાલિની, સૂર્ય વલ્લભા. ॥ ૭૫ ॥ ચાર નામ છે. શીતળ, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને, રસવિકાર અને કફકોપને, ઝેરના રોગને, લોહગંધીને ઝીતે છે.

(કમોદિની, કેરવી)

કુમુદદ્વતી, કૈરવિણી, કુમુદિન્ય, ઉડુ પપ્રિયા. ॥ ૭૬ ॥ ચાર નામ છે. લુખાસે, મીઠાસે, શીતળ, પચવાને, ભારી, વાયુકોપને ઉપજાવનાર, સ્તંભણ ગુણે.

[પદ્મચારી, કમળ, શામીવૃક્ષ, હરિદ્રા, વૃદ્ધિ, લાક્ષા.]

પદ્મ ચારિણ્ય, અતિચરા, પદ્માહવા, ચારટી મતા. ॥ ૭૭ ॥ ચાર નામ છે. શિતળ, પચવાને હલકુ, રસવિકાર અને કફને પિશાળના રોગને. સોઝાને ઝીતે છે. ઘાવણા મોટા, બળતર શરીરે થાય.

(સફેદકમળ.)

કમળં, શવેતમંભોજં, સારસં, સારસીરૂહમ. ॥ ૭૮ ॥ સહસ્ત્ર પત્રં, શ્રીગેહં, શતપત્રં, કુશેશયમ, પંકેરૂહન્. તામરસં, રાજીવં, પુષ્કરા, હવયમ. ॥ ૭૯ ॥ અંમ્બુજ, મમ્ભોરૂહં, પદ્મં પુન્ડરીકં, પંકજમ, નળં, સરોજં, નલિન, અરવિન્દ, મહોત્પલમ. ॥૮૦॥ એક વિસ નામ છે. તેના ગુણદોષ નિચે લખેલ કમળ જેવાછે.

(લાલ કમળ, ગેરૂ.)

રક્તોત્પલં, કોકનદં, હલ્લકં, રક્તસન્ધિકમ; ચાર નામ છે. તેના ગુણ દોષ નિચે લખેલા કમળથી હલકા છે.

(અસ્માની કમળ.)

નીલોત્પલં, કુવલયં, ભદ્રમિન્દીવરં, મતમ; ॥ ૮૧ ॥ યતદેવ, સિત, કિંચિત્, કુમુદં, કૈરવં, કુમુત. દશ નામ છે. ઉપલા ત્રણે

કમળ ફુલના રોપા શિતળ, શરીરના રંગને સુધારે, મીઠા, કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૮૨ ॥ પાણીની તૃષાને, બળતરની દાહને, લોહગંધીને, રંડીબાજીના વિસ્ફોટકને, ઝેરના રોગને, બળતરના વિસર્પ રોગને જીતે છે; પણ લાલ કમળના ગુણ દોષ હલકા છે. ॥૮૩॥

(કલ્હાર, જરા સફેદ અને લાલ મોટા કમળ.)

કલ્હારં, હ્રસ્વ પાથોજં, સૌમ્યં સૌગન્ધિકં; ત્રણ નામ છે. ઝાડા પિશાબને શોષી ભૂખ વધારનાર ગ્રાહી છે. કોઠાની શુદ્ધિ કરનાર, ગર્ભના રોગને, લુખ્ખાસે, પાચન થવાને ભારી, શિતળગુણે. ૮૪

(પદ્મકેશર, પુષ્પરેણુ, કમળ ફુલ મધ્યેની કેશર.)

કિંજલ્કઃ, કેશરં, ગીરમાપીતં, કાંચના હ્વયમ; ચાર નામ છે. શિતળ ઝાડા પિશાબને સોષી ભૂખ વધારનાર ગ્રાહી, લોહી પડવાના હરસ રોગને, કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૮૫ ॥

(પદ્મબીજ, કમળબીજ.)

પદ્મબીજં, તુકાલેયં, પદ્માક્ષં, પદ્મકર્કટી; ચાર નામ છે. શિતળ. મીઠાસે, ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે, પચવાને ભારી. ॥ ૮૬ ॥ કફ અને વાયુને હરે, શરીર બળને વધારે, ઝાડા પિશાબને શોષે ભૂખને વધારનાર ગ્રાહી, પિત્તકોપને, બળતરને જીતે છે.

(ભીંસું, ભિસા, મિસ, શાખ્ત કમળનું ડીટયુ; કાળોવાળો, પીળોવાળો.)

મૃણાળં, વિષમમ્ભોજં, નાળન્ચ, નળિં નીરૂહમ. ॥ ૮૭ ॥ પદ્માદિમૂળં, શાળુકં શાળીનં, કરહાટકમ્; છ નામ છે. શિત્તળ, સરીર પુષ્ટકર્તા. પિત્તકોપને. દાહને, લોહગંધીને જીતે, પચવાને ભારી. ॥ ૮૮ ॥ ઝાડા પિશાબને શોષી, ભૂખ વધારનાર સંગ્રાહી, મીઠાસે. લુખાસે અને કમળકંદ જેવા ગુણે છે.

(જાઈના ફુલનો રોપ, ચંબેલીનો રોપ, જાતિ સ્વર્ણ જાતી.)

જાતીપ્રિયં, અમ્બદા રાજ્ઞી, માલતી સુમનામતા. ॥ ૮૯ ॥ પીતાજાત્ય, અપરા, પીતપુષ્પા, કાન્ચન પુષપિકા; સાત નામ છે. પાચન થવાને હલકી, ગર્મ, મસ્તકના રોગને, આંખોના રોગને, દાંતોના રોગને, વિંધની ગાંઠો ફોડકાના વેહેતા લોહીને જીતે છે. ॥૯૦॥

(મોગરાફુલનો રોપ, લક્ષ્મણાકંદ, ઈન્દ્રગોપ, કાળો-
કુડો, ઘોડાવજ.)

મલ્લિકા, મોદિની, મુક્તા, બન્ધના, મદયન્તિકા; પાંચ નામ છે. ગર્મે, પચવાને હલકો, શરીર પુષ્ટકર્તા, વાયુ કોપને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને જીતે છે. ॥ ૫૧ ॥

(જાઈફુલનો રોપ, શફેદ અને પીળા ફુલની જુઈ.)

યુથિકા, હરિણિ, બાળા, પુષ્પગન્ધા, શિખન્ડિની, સ્વર્ણયુથા, અપરાપીતા, ગણિકા, સ્વર્ણપુષ્પિકા. ॥ ૫૨ ॥ નવ નામ છે. શિતળ, હાડકાના રોગને, મસ્તકના રોગને, આંખોના રોગને જીતે છે; કફ અને વાયુકોપને ઉપજાવે.

(કુંજસેવતી, કાંટેસેવતી, બે જાતના ફુલનો રોપ, ગુલાબ ફુલનો રોપો.)

કુંજકા, ભદ્દતરૂણી, વૃહત્પુષ્પા, મહા સહા. ॥ ૫૩ ॥ શતપત્રી, તરૂણ્યુંક્તા, કર્ણિકા, ચારૂકેશરા, રક્તા, પરારક્તપુષ્પા, લાક્ષાપુષ્પા. અતિ મંજુલા,॥૫૪॥ બાર નામછે. શિતળ, હૈયાને વધારી કુવત આપે, ઝાડા પીશાબને શોષી ભુખ વધારનાર ગ્રાહી, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, પાચન થવાને હલકી. વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના રોગને, લોહગંધી રોગને જીતે, શરીરનો રંગસુધારે, બે જાતની સેવતીના રોપા અને ગુલાબફુલના રોપા ત્રણેના ગુણદોષ સરખાછે.॥૫૫॥

(સફેદ અને પીળા કેવડો તથા સ્વર્ણ કે સોન કેવડો.)

કેતકી, સૂચિકા, પુષ્પી જમ્બુકઃ, કકચ ચ્છદઃ, સફેદ અને પીળા કેવડાના ચાર નામ છે.

સુવર્ણકેતકી, ચાન્યા, લઘુપુષ્પા, સુગન્ધની ॥ ૫૬ ॥ સોન-કેવડાના ચાર નામ છે. બેહું કેવડા સ્વાદિષ્ટ, મીઠાસે, પાચન થવાને હલકા, ઉગ્ર, તિખાસે, કફકોપને જીતે છે.

(કુસરી, કસ્તુર કે બટમોગરો, સફેદ મોટી જાઈ, વેલમોગરો)

વાસન્તી, સારચી, કુન્દા, પ્રહસન્તી, વસન્તજા; પાંચ નામ છે.

શિતળ, પચવાને હલકી. ઉગ્ર, તિખાસે વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના રોગને હરે છે. ॥ ૯૭ ॥

(નેપાળનો મણસળ, મણશીળ અને ત્રાયમાણ.)

નૈપાળી, ઐબ્મિકા, ળુતા, લાપિની, વનમાલિકા, વાર્ષીકી, ત્રીપુટાત્વન્યા, શ્રીમતી, ષટ્ પદપ્રિયા. ॥ ૯૮ ॥ આઠ નામ છે. શિતળ. તિખાસે, પાચન થવાને હલકી, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના રોગને હરેછે. કાનના રોગને, આંખના રોગને, મુખરોગને જીતે અને ત્રાયમાણનું સંસ્કૃત નામ વાર્ષીક છે તેનો ગુણદોષ મનશીળને મળતો છે. ॥ ૯૯ ॥

(મધુકના ફુલનો રોપો, ધાયટીના ફુલનો રોપો.)

માધવી, મન્ડપઃ, કામી પુષ્પે ન્દ્રો, અર્ભાટગન્ધકઃ; ચારનામ છે. મીઠાસે, શિત્તળ, પચવાને હલકી, વાયુપીત્ત અને કફ ત્રણેદોષોના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૦૦ ॥

(ચાપાના ફુલ, સોનચાપાનું ઝાડ.)

ચમ્પકઃ, કાન્ચના, રમ્યસઃ, ચામ્પેય, સુરભીશ્રળઃ; પાંચનામ છે. શિતળ, પિશાબના રોગને, સોઝાને, કફ અને પિત્તકોપને, લાહેગંધીને, ઊલટીને, વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૧૦૧ ॥

(સુરંગી, સોરંગી, ઉંડીનું ઝાડ)

પુન્નાગઃ, પાટલી, પુષ્પ, કેશર, ષટ્પદાલયઃ; પાંચ નામ છે. મીઠાસે, શિત્તળ, લોહગંધીને, પિત્તકોપને, લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને. કફકોપને જીતે છે. ॥ ૧૦૨ ॥

(બકુલ, મોરસળીના ફળ, ફુલનું ઝાડ)

બકુલઃ, કેશરો, મધ્વગન્ધઃ સિંહો, વિશારદઃ; પાંચ નામ છે. શિત્તળ, રસવિકારને, કફકોપને, પિત્તકોપને, દાંતોના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૦૩ ॥ તેના ફળ વાયુ ઉપજાવનાર. ઝાડા પીસબને શોષી ભુખ ઉપજાવનાર ગ્રાહી, તુરાસે, કફ અને પિત્તકોપને જીતે, પાચન થતા શિતળ છે.

(મોટી શંખાહુલી, મોટા બકુલવૃક્ષ, મખમાલના
ફુલનું ઝાડ.)

વુષોવુકઃ, સ્થુળ પુષ્પો, વસુકશ્ચિવ, સોધકઃ ॥ ૧૦૪ ॥ ચાર નામ છે. શિત્તળ, ઝેરના રોગને, રસવિકાર અને કફ કોપને, પિત્તકોપને, મસ્તકના રોગને, પિશાબના રોગને, બળત્તરને જીતે છે.

(કુન્દ, ડોલરના ફુલનું ઝાડ.)

કુન્દઃ, શુકળઃ, સદા પુષ્પી, ભૃંગ બંધુ, મનોરમઃ ॥ ૧૦૫ ॥ પાંચ નામ છે. શિત્તળ, પચવાને હલકુ, રસવિકાર અને કફકોપને, મસ્તકના રોગને, ઉલટીને, ખાંશીને, ઝેરના રોગને, પિત્તકોપને જીતે છે.

(મુચકંદ વૃક્ષ.)

મુચુકુન્દઃ, ક્ષેત્ર વૃક્ષસ, અચિવુકઃ, પ્રતિવિપ્લુષઃ ॥ ૧૦૬ ॥ ચાર નામ છે. મસ્તકના રોગને, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને, મુખના રોગને જીતે છે.

(મોગરી ફુલની વેલ.)

ભૂમન્ડલો, વિચચ્ચિછઓ, દ્વિપદાષ્ટપદો; ચાર નામ છે. શિત્તળ, પચવાને હલકુ, અર્ધુ મસ્તક દુઃખવાના રોગને, કફકોપને, પિત્તકોપને, ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૦૭ ॥

(તલના ફુલનો રોપો.)

તિલકઃ, ક્ષુરકઃ, શ્રીમાન્, વિચિત્રો, સુખમન્ડનઃ પાંચ નામ છે. કફકોપને, શરીરસડાને હરે છે. અતિશય ગર્મ, રસાયન ગુણે.॥૧૦૮॥

, (પારીંગાનુ ઝાડ, નરવેલ, અણેરી ફુલનો રોપો.)

ગણેરૂકઃ, કર્ણિકારઃ, કર્ણશ્ચ, ગણકારિકા; ચાર નામ છે, કોઠાનું શોધનકર્તા, સોઝાને, રસવિકાર અને કફકોપને, લોહગંધીને, વિષની ગાંઠો નાસૂર ફોડકાને, શરીરસડાને જીતે છે. ॥૧૦૯॥

(દુપારી, અસાલીયો કે દુપ હરિયા, બંધુ જીવકફુલનો રોપો.)

બન્ધુજીવઃ, શરતપુષ્પો, બન્ધુબન્ધુક, રક્તકઃ; ચાર નામ છે. કફકોપને વધારે, તુરાસે, ઝાડા પિશાબને શોધી વાયુ પિત્તને હરે, પચવાને હલકા. ॥ ૧૧૦ ॥

(જાસવંદ ફુલનો રોપો.)

જપાપુષ્પં, જપારક્તં, ત્રિસન્ધ્યા, અત્યારૂણુસિતા; ચાર નામ છે. ઝાડા પિશાબને શોષી ભૂખ વધારનાર આકી. શરીરના, વાળને વધારી શરીરના ત્રણે સાંધાઓના રોગને, કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૧૧૧ ॥

(સિંદુરી કે સેંદરી ફુલનો રોપો.)

સિન્દુરી, રક્તવીજા, રક્તપુષ્પા, સુકોમળા; ચાર નામ છે. ડફ અને પિત્તકોપને, લોહગંધીને, પાણીની તૃષાને, ઊલટીને જીતે છે, પચવાને હલકો છે. ॥ ૧૧૨ ॥

(તુલસીનો રોપ કાલો અથવા લીલો.)

તુલસી, સુરસા, ગૌરી, ભૂતઘ્ની, બહુમંજરી; પાંચ નામ છે. કડવાસે, તીખાસે, હૈયાને વધારી મજબુત કરે, ગર્મ, બળતરની દાહ અને પિત્તકોપને ઉપજાવે. ॥ ૧૧૩ ॥ ભૂખ વધારનાર દીપની. શરીરસડાને, સોઝાને, પિશાબના રાગને, લોહગંધીને, પાસળાના. શૂળરોગને, કફ વાયુકોપને જીતે.

(મરવા નામે સુગંધીનો રોપ.)

મરૂમ. મરૂવકર તીક્ષ્ણા, ખરપુષ્પઃ, ફણિંજકઃ ॥ ૧૧૪ ॥ ભૂખ વધારે, દીપન. હૈયાને વધારી કુવત આપે, ઊગ્ર અને ગર્મ છે, પિત્તકોપને વધારે. પાચન થવાને હલકો, વિછુઆદિકના ઝેરને. રસવિકારને. વાયુકોપને. શરીરસડાને, જીવાતના કૃમિરોગને, સોઝાને જીતે છે. ॥ ૧૧૫ ॥

(દમનો, દોના સુગંધીનો રોપ.)

મદનો. મદના, દાન્તો, દમો મુનિ, સુતો મુનિઃ, ગન્ધોત્કટો, મદનકો. વિનીતા પુલ પુત્રકઃ ॥ ૧૧૬ ॥ આઠ નામ છે. આંખોના રોગને, ઝેરના રોગને, શરીરસડાને, લોહગંધીને, મુખમાંથી લાળ ગળવાના રોગને, ખુજલી અને ખરસવાને, વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપના રોગને જીતે છે.

(ત્રિમષ, આજવળા,-નાંદરૂખી, તીળવણ, કાનફોડીના ફોપ.)

વર્વરી, વર્જકઃ, કુન્ઠો વૈકુન્ઠઃ, કુડેરકઃ ॥ ૧૧૭ ॥ કપિત્થાર્જક, વટપત્રઃ, કઠિંજરાઃ, કૃષ્ણાર્જકઃ, કાળમાસઃ, કરાળઃ, કૃષ્ણા મલ્લિકા ॥ ૧૧૮ ॥ અગીયાર નામ છે. ત્રણે દોષોના રોગને, લુખાસે, શિતળગુણે, કડવા તિખાસે, કોઠાગાં અગ્નિ ઉપજાવનાર વિદાહી, પિત્તકોપને વધારે, કફ અને વાયુ, લોહગંધીને, દરાઝને, જીવાતં કૃમિરોગને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૧૯ ॥

श्री राज्ञां मुख तिलकः कटार मल्लस्तेन
श्री मदन नृपेण निर्मित ऽत्र ग्रन्थेऽभून्मदन
विनोद नाम्नि पुर्णः कर्पूर प्रभृति
सुगन्धि द्रव्य वर्ग स्तृतीयः ॥ ३ ॥

શ્રીમદનપાળ નૃપના નિઘંટનો કપુરાદિક ફુલ, સુગંધી વર્ગનો
ત્રીજો અધ્યાય સંપૂર્ણ ॥ ૩ ॥

यद्यान्छयां विश्वकृतोऽपि देवा ब्रह्मादयो यान्ति मुहुर्भवन्ति
अचिन्त्य कृत्यं पुरुषं पुराणं गोपत्वमाप्तं तमुपाश्रयामि ॥

ઈચ્છાએ વિશ્વકૃત વનસ્પતીને ઉપજાવી બ્રહ્માદિ દેવતાઓએ પ્રાચીન થી ॥૧॥ વારવાર અનુભવ મેળવી પારાદિક ધાતુ પ્રાણીમાત્રને માટે પ્રસિદ્ધ કરી છે.

(સુવર્ણ, સોનાનો વર્ક. ભસ્મ.)

સુવર્ણ, કાન્ચનં, હેમહાટકં, તપ્તકાંચનમ, ચામીકરં, શાંતકુંભં, તપનીયં, રૂકાકમ. ॥ ૨ ॥ જામ્બુનદં, હિરણ્યં, સ્વરલં, જાત રૂપકમ; બાર નામ છે. પાચન થતાં શિતળ, શરીર પુષ્ટકર્તા, પચવાને ભારી, રસાયન ગુણે. ॥ ૩ ॥ શરીરની કાંતિને વધારે, ઝેરના રોગને, ભેળાપણાના ઊન્માદ રોગને. વાયુપિત અને કફ ત્રણે કોપના તાવને, શરીરશોષ રોગને ઝીતે છે; તુરા અને ઊચસવાદે, મીઠાસે, પચવાને ભારી, રસાદિ ધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાંતળા કરનાર લેખન ગુણે છે. ॥ ૪ ॥

(રૂપુ, રૂપાનો વર્ક, ભસ્મ.)

રૂપ્યકં, રજતં, રૂપ્યતારં, શ્વેતં, વસૂત્તમમ; પાંચ નામ છે. પાચન થતા શિત્તળ, સહરાસે, વાયુ અને પિત્તકોપને હરનાર, રસાયણગુણે ॥ ૫ ॥ વાતાદિક દોષનું શોષણકરનાર લેખનગુણે, કસામલા અને ખટાસે, પાચન થતા મીઠારસે, જુવાની કાયેમ રાખનાર, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, સાતે ધાતુને વધારી હિતકારક થાય છે. ॥ ૬ ॥

(તાંબાનો વર્ક, ભસ્મ.)

તામ્રં, મ્લેચ્છમુખં, શુલ્વં, નેપાળં, રવિનામક, ઉદુમ્બરં, સૂર્યપ્રિયં, રક્તજં, રક્તધાતુકમ ॥૭॥ નવ નામ છે. સહરાસ, પચવાને હલકુ, મીઠાસે, પાચન થતાં શિત્તળરસે, પિત્ત અને કફકોપને જીતે, શરીરના રૂપરંગને વધારે, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, શરીરસડાને, હર્શના રોગને, સોઝાને, હાફણ દમને, ખાંશીને જીતેછે. ॥ ૮ ॥

(કાંશાનો વર્ક, ભસ્મ.)

કાંસ્યંલોહં, નિજન્ઘોષં, પંચલોહં, પ્રકાશકમ; ચાર નામ છે. પચવાને ભારી, ગર્મ, આંખોનું તેજ વધારે, કફ અને પિત્તકોપને હરે, તીર જેવા રોગને જીતે છે. ॥ ૯ ॥

(સોનપિતળ કે પિતળનો વર્ક. ભસ્મ.)

પીતલોહં, સિંહલકં, કપિલં, સૌકચમારકમ, વર્ત્તલોહં, ત્રિલોહન્ય, રાજરીતિર, મહેશ્વરી ॥ ૧૦ ॥ નવ નામ છે. શિત્તળ, લુખાસે, કડવાસે, ગર્મ, કફ અને પીત્તકોપને જીતે છે.

(કલઈનો વર્ક, ભસ્મ.)

રંગક, રતીરક, વન્ગંત્રપુ, સ્યાલકરટી, ધનમ ॥ ૧૧ ॥ પાંચ નામ છે. પચવાને હલકી, સહરાસે, લુખી,પાચન થતા ઉગ્રરસે, ગર્મ, પરમાને, કફકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, હાફણ, દમ, ખાંશીને જીતે છે; તેઉપરાંત સોન પીતળના ગુણ દોષને મળતા છે. ॥ ૧૨ ॥

(જસદનો વર્ક, ભસ્મ.)

જસદં, રન્ગસદ્દશં, હિતિહેતુશ્ચ, તન્મતમ; ચાર નામ છે.

તુરાસે, તીખાસે, પાચન થતા શીતળ, કફ અને પિત્તકોપને હરે આંખોના રોગને, અતિ શખ્ત પરમાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, હાફ્ણુ, દમને જીતે છે.

(સીસાનો વર્ક, ભસ્મ.)

સીસં, ધાતુમળં નાગમુરગં, પરિપિષ્ટકમ, જવનેષ્ટચ, ભુજંગ વિસૃષં, કૃષ્ણાકં, વિદુઃ ॥ ૧૩ ॥ આઠ નામ છે. શરીરનો રંગ સુધારનાર, ઘણું કરીને પરમાના રોગને જીતે છે.

(તિખ્ખા લોહડાનો કીટ, લોહુ ભસ્મ.)

લોહં, શસ્ત્રમયઃ, કુષ્ં, બ્યંગં, પારાવતં, ધનમ ॥ ૧૪ ॥ કૃષ્ણયસ્તન્મળં, કિટટં, મણ્ડુરો, લોહજંરજઃ; દશ નામ છે. લોહભસ્મ સવાદે સહરી, પચવાને ભારી, સ્વાદિષ્ઠ, કસાએલી, કફ અને પિત્તકોપને જીતે ॥૧ ॥ શિત્તળગુણે. આંખોના રોગને ગુણ થાય. ખુખાસે, શરીરબળ વધારે, વાયુકોપને ઉપજાવે. તીર જેવો રોગને જીતે, સોઝાને, શરીરસડાને, પરમાને, હરશના રોગને. શરીર પીળુ થવાના પાંડુરાગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૧૬ ॥ લોહનો કાટ કે કીટ-ઉપલા ગુણોને મળવા છતા પાંડુરોગને તરત જીતે છે.

(પારાની કઝળી, ભસ્મ.)

પારદસ, ચપળો, હેમનિધિઃ, સૂતો રસોત્તમઃ ॥ ૧૭ ॥ ત્રિનેત્રો, રોષણઃ, સ્વામી, હરવીજં, રસઃપ્રભુઃ. રસેન્દ્રશ્ચ, રસલોહં, મહારસઃ, બાર નામ છે. જીવાતના ક્રમિરોગને. શખ્ત શરીરસડાને, આંખોને હિતકર્ત્તા, ગર્મ, રસાયન ગુણે. ॥ ૧૮ ॥

(અભ્રખકે અભ્રકની ભસ્મ.)

અભ્રકં, સ્વચ્છમાકાશં, પટલં, વરપીતકમ; ચાર નામ છે. પચવાને ભારી. શિત્તળ, શરીર પુષ્ઠકર્ત્તા, બળ વધારનાર, શરીરસડાને, પરમાને, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને હરે છે.

અભ્રખનું પાંચમું નામ (ગગનં) છે તે જીવાતના કૃમિરોગને, શરીરસડાને, પરમાને, ઝેરના રોગને, શુક્રધાતુ ઉપજાવવાને, ભૂખ વધવાને દીપન. ॥ ૧૯ ॥ તેવિશે પૂર્વે શરીર પુષ્ટ થવા અને શુક્-

ધાતુ ઉપજાવવામાં માટે ઋષીમુનિઓએ તેનું વખાણ કરી સેવન કરવા કહેલું છે.

(આમળસાર ગંધકનું ચુરણ.)

ગંધઃ, સૌગન્ધ. કોલેખી, ગંધાસ્મા, ગંધપીતકઃ ॥ ૨૦ ॥ લેલીતકો, વળિવસા, વેગંધો, ગંધકોવળિઃ; નવ નામછે. પાચ થતા કડવારસે, ગર્મવીર્યે, પિત્તકોપને ઉપજાવે, સહરાસવાદે ॥ ૨૧ ॥ શરીરસડાને,શરીર ઘસાઇ જવાના ક્ષયરોગને, ખાંશીને.હાફણુ દમને, કેફશાના રોગને, કલેજા અને તાપતિલ્લીના રોગને, કફ અને વાયુ કોપને જીતે; રસાયન ગુણેછે.

(સોનમુખી, સુવર્ણમાક્ષિકા સોધેલી.)

માક્ષિકં, ધાતુમાક્ષિકં, તાપ્યં, તાપીજ મુચ્યતે ॥ ૨૨ ॥ ચાર નામ છે. તુરાસે, શરીર પુષ્ટકર્તા. શુક્રધાતુને ઉપજાવે, પાચન થવાને હલકી. રસાયન ગુણે. આંખોને હિતકારક;શરીરસડાને,સોઝાને, હરશના રોગને, પરમાને, પિશાબની કોથલીનાં રોગને. શરીર પીળું થવાના પાંડુરોગને જીતે. ॥ ૨ ॥ તે કોઠાની અગ્નિમાં નહી જતાં આખા શરીરે કફની રીતે પસરનાર વ્યવાયિગુણે, કડવાસે, શરીર-સડાસાથે પેટના સોઝાના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, ઝેરના રોગને, ક્ષયરોગને જીતે છે.

(મનઃશિળ સોધેલો.)

મનઃશિળા, શિળાઓળા, નેપાળી, કુનટી, કુળા. ॥ ૨૪ ॥ દિવ્યૌષધી, રનાગમાતા, મનોગુપ્તા, મનોહ્મ્બિકા; નવ નામછે. પિશાબ અટકવાના રોગને હરે, સહરાસવાદે, ગર્મ; રસાદિ ધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાતળા કરનાર લેખનગુણે, પાચન થતા કડવો રસ થાય. ॥ ૨૪ ॥ ઉગ્ર તિખાસે, ચિકાસેસ્નિગ્ધ; ઝેરના રોગને, હાફણને, દમને, ખાંશીને, ભૂતવાયુને, કફકોપને જીતે છે.

(હરતાળ સોધેલી.)

હરિતાળ, મળતાળં, ઓદન્તં, નટભૂષણુમ ॥૨૫॥ ચાર નામ છે. કડવાસે, તિખાસે, ચિકાસે, સ્નિગ્ધ, કષાયલાસવાદે, ગર્મ, ઝેરના

રોગને જીતેછે; ખુજલીના રોગને, શરીરસડાને. મુખરોગને, લોહીગંધી રોગને, કફકોપને, પિત્તકોપને, માથાના વાળમાં થતા રોગને, દુષ્ટ ગ્રહના રોગને જીતે છે. ॥ ૨૭ ॥

(ગેરૂ અને સોના ગેરૂ સોધેલો.)

ગૈરિકં, રક્ત પાષાણં, ગિરિમૃચ્ય, ગવેધુકમ, સ્વર્ણવર્ણ.-પર સ્વર્ણ, મણકળં, સ્વર્ણગૈરિકમ, ॥ ૨૭ ॥ આઠ નામ છે. શરીર બળતરની દાહને, પિત્તકોપને, લોહીગંધીને, કફકોપને. હેડકી ઉચકીને, ઝેરના રોગને, આંખોના રોગને જીતેછે. સાદો ગેરૂ ઘણુકરીને વાયુ કોપ અને ઉલટીને જીતે છે. ॥ ૨૮ ॥

(કૃત્રિમ રસાજન, સોધેલો નખલો તથા મોરથુથુ.)

તુત્થકં, કર્પૂરિકા. તુત્થમમૃતા, સંગમુચ્યતે, મયુરગ્રીવકં, ચાન્ય ચ્છિખિ, કન્દંચ તુત્થકંમ ॥૨૯ ॥ આઠ નામ છે. રસાદીધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાતળી કરનાર લેખનગુણે, વાતાદિક દોષ ઝાડા પશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી પાડી બહાર કાહાડનાર ભેદનગુણે, ખુજલી, ખરસવા, શરીરસડા, ઝેરના રોગને, કફકોપને. જીવાતના મીરોગને હરેછે. શખત મોરથુથુ ઝેરીછે તે ફક્ત આંખના રોગ માટે અંજનમાં વપરાય છે. ॥ ૩૦ ॥

(હિરાકસી બેજાતની, આક્ષિક મધ.)

કાસીસં, ધાતુકાસીસં, ખેચરં, તમલોમશમ, અપરં, પુષ્પ કાસીસં, તુવરં, વસ્ત્રરાગ ધૃક ॥ ૩૧ ॥ આઠ નામ છે. બેહું ખટાસે, ગર્મ, ઉગ્ર, શરીરના વાળને સુધારે, આંખોનું તેજ વધારે, ખુજલીના રોગને. ઝેરના રોગને, ચિત્રીના રોગને, પિશાબ અટકવાના રોગને, કફકાપને, વાયુકોપને જીતેછે. ॥ ૩૨ ॥

(હિંગળો સોધેલો.)

હિંગુળં, દરદં, મ્લેચ્છં, સૈક્તં, ચુર્ણપારદમ, મણિરંગં, કર્મા વરં, ધન; આઠ નામ છે. પિત્તકોપને, કફકોપને, આંખોના રોગને; ઝેરના રોગને, શરીરસડાને હરે છે. ॥ ૩૩ ॥

(સિંધુર સોધેલો.)

સિન્દૂરં, નાગજં, રક્તં, શ્રીમચ્છ, શૃંગારભૂષણમ, વસન્ત મંડનં, નાગરક્તં, રક્તરજસ્તથા; ॥૩૪॥ આઠ નામ છે. ગર્મ, બળ- તરના વીસર્પરોગને, શરીરસડાને, ખુજલીને, ખરસવાને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ભાંગેલા તુટેલાને સાંધે, વીંધ નાશૂર ફોડકાનું શોધન કરી રૂઝાવે. ॥ ૩૫ ॥

(સુરમો સફેદ અને કાળો સોધેલો.)

સૌવીર મંજનં, કૃષ્ણં, કાળનીળં, સુવીરજમ, સ્રોતોયન્જનં, સ્રોતોજં, નદીજં, યામુનંવરમ ॥ ૩૬ ॥ દશ નામ છે. ભૂખ વધારી આમાદિકનું પાચનકર્તા ગ્રાહીગુણે, મીઠાસવાદે, આંખોના રોગને. કફકોપને, વાયુકોપને, શરીરસડાને, શરીરક્ષયની ખાંશી હાફણ દમને ઝીતેછે. અંજન કરવાને સુરમો પ્રખ્યાત છે. ॥૩૭॥

(રસાંજન એટલે દારૂહલદનો બકરીના દુધમાં કરેલો માવો.)

રસાંજનં, રસોદ્ભૂતં, તાર્ક્ષ્યં, શૈલંચ, તાર્ક્ષ્યજમ, રસાગ્રાં, કૃત્રીમં, તાર્ક્ષ્યં, દાર્વ્યં, દાર્વીરસોંભવમ ॥૩૮॥ દશ નામ છે. કડવાસે, રસવીકાર અને કફકોપને, મુખરોગને, આંખોના રોગને ઝીતેછે. ગર્મ, રસાયનગુણે, ઉગ્ર, તિખાસે,વાયુપિત અને કફ ત્રણેના કોપે બંધાયેલા રોગને છુટા પાડનાર છેદનગુણે, નાસુરાદિક વિંધના રોગને ઝીતેછે.॥૩૯॥

(પુષ્પાંજન જસતફુલ એટલે તાંબુ અને જસતને ગાળતી વખતે સફેદ ફુલ જેવી ભસ્મ ઉડી બહાર પડે છે તે.)

પુષ્પાંજનં,પુષ્પકેતુ, રીતિજં, કુસુમાંજનં, ચાર નામછે; ખાર, ભ્રમ, ગર્મ છે; આંખના કાચબિંદુના અને પડળરોગને ઝીતેછે. ॥૪૦॥

(શિળાજીત, પત્થરફુલ.)

શિળાજતુ, અષ્મજં, શૈલં, નિર્યાસો, ગિરિશાહ્વયમ્, શિળાહ્વં, ગિરિજં, શૈલં, શૈલેયં, ગિરિજત્વપિ ॥ ૪૧ ॥ દશ નામ છે. ગર્મ, કડવાસે, ઝેરની રીતે શરીરે પસરનાર યોગવાહી અને રસાયનગુણે છે; ઉલટીના રોગને, પરમાના રોગને, વાયુકોપના હર્શરોગને, શરીર- સડાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, હાફણને, ખાંશી દમને, ક્ષય

રોગને. ઘેલા થવાના ઉનમાદ રોગને, લાહી ઉકાળાને, લોહગંધીને, સોઝાને. કફકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. તેનો ઉકાળો કરી શત્વ કહાડી ઘી કે માખણ સાકર સાથે થોડી થોડી ચાટવાથી, ભુખ ઉઘાડી મંદાઅગ્નિને, શરીર ક્ષીણ થવાના રોગને, સાતે ધાતુ ક્ષીણ કે બગડવાના રોગને, પાંડુરોગને, કમળવાયુને, કફકોપને, પિત્તકોપને, વાયુકોપને જીતે, મુખે રૂચી લાવે; હાફણને, દમને, ખાંશીને, તાવને હરેછે.

(હીરાબોળ.)

બોળં; ગંધરસં, બોરં, નિર્લોહં, પર્વરંજલમ ॥ ૪૩ ॥ સુગંધિ. ના બિહ્નાપિન્ડ, રસગંધજ તદ્વિધા; આઠ નામ છે. બગડેલા કે બંધાયલા લોહીને સુધારે, શિત્તળ, બુદ્ધિને વધારે, ભૂખ વધારનાર દીપન પાચન થાય ॥ ૪૪ ॥ તાવને, ફેફરાના રોગને, શરીરસડાને જીતે છે; સ્ત્રીઓના ગર્ભસ્થાનનું સોધન કરેછે.

(ફુટકી સેકી ફુળવીને વાપરવી તથા શોરટી મટોડી.)

સ્ફટિકા, અમૃતા, વાપ્ પીકાક્ષી, સૌરાષ્ટ સંભવા; ॥ ૪૫ ॥ આઢકી, તુવરા, ત્વન્યા, મૃતિકા, સુરમૃતિકા; નવ નામ છે. તુરાસે, ગર્મ, કફ અને પિત્તકોપને, ઝેરના રોગને, વીંષની ગાંઠો, નાસુર ફોડકાને ॥ ૪૬ ॥ ચિત્રીને, બળત્તરના વિસર્પ રોગને જીતે છે; તુવરી એટલે સોરઠી મટોડી, ગોપીચંદનનાગુણને મળાતા ગુણ ફટકીનાછે.

(સમુદ્રફીણ, માકડીમાચ્છલીનીપીઠ.)

સમુદ્રફેનો, ડિન્ડીર., ફેનીબારી, કફોદ્વિજઃ ॥ ૪૭ ॥ ચાર નામ છે. આંખો તથા કાનના રોગને જીતે, રસાદિધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાતળા કરનાર લેખનગુણે, રોગનું શમનકર્તા શિતળ, સરાહ સવાદે છે.

(પરવાળાની ભસ્મ.)

પ્રબાળં, વિદ્રુમં, સિન્ધું લતાગ્રં, રક્ત વર્ણકમ; ચાર નામ છે. શરીર પુષ્ટ થવાને, કન્તિનો વધારો થવા, શરીર બળ વધવાને, શુક્રધાતુ વધવાને સરશ છે. બળતરના વિસર્પરોગને; કફ અને વાયુકોપને જીતે છે. ૧

(મોતીની ભસ્મ.)

મૌક્તિકં, તૈતિલા, મુક્તાફળં, મુક્તાચ, શુક્તિજમ; પાંચ નામ છે. મીઠાસે, શીતળ રોગને જીતનાર, ઝેરના રોગને હરનાર, રાજક્ષયરોગને, અતિપિત્તકોપને, સર્વે પ્રકારની નબળાઈને દુર કરી શરીર પુષ્ટી કર્તા છે. ૨

(લાલ, માણેક નામે ઝવેરાતની ભસ્મ.)

માણિક્યં, પદ્મરાગં, વસુરત્નં, સુરત્નકં. ॥ ૪૯ ॥ ચારનામ છે. ૩

(વલંદી, ત્રિમણી, સુર્ય કાંતાની ભસ્મ.)

સૂર્યકાન્તા, સૂર્યમણિઃ, સૂર્યાક્ષો, દહનોપળઃ, ચાર નામ છે. ૪

(સ્ફટીક, ચંદ્રકાંતાની ભસ્મ.)

ચંદ્રકાંતસ, ચંદ્રમણિઃ, સ્ફટિકઃ, સ્ફટિકોપળઃ ॥ ૫૦ ॥ ચારનામછે. ૫

(પોખરાજ, ગોમેદની ભસ્મ.)

ગોમેદં. સુંદરં, પીતરત્નં. તૃણચરં; ચાર નામ છે. ૬

(બીલીયાન હીરાની ભસ્મ.)

હીરકં. ભિદુરં, વજ્રં, સૂચીવક્રં, વરાર્ધકમ. ॥ ૫૨ ॥ ૭

(નીલરત્ન. સ્નિસચરની ભસ્મ.)

નીળરત્નં. નીળમણિઃ, વૈદુર્ય્ય, બાળવાયજમ. ચાર નામ છે. ૮

(લીલારંગે પાનાની ભસ્મ.)

ગારૂત્મતં, મારકતં. દૃપગર્ભ, હરિન્મણિ. ॥ ૫૩ ॥ ચાર નામ છે. ૯

(મોતીની છીપલીની ભસ્મ.)

મુક્તાસ્ફોટો, અબ્ધિમન્ડૂકી, શુક્તિ, મૌક્તિ, કમન્દિરમ; પાંચ નામ છે. ૧૦

ઉપર લખેલા પરવાળા. મોતી, માણેક. સૂર્ય; પાચન થતા શિતળ ગુણે થાય. ॥ ૫૪ ॥ પોખરાજ, હીરા, સનિસચર, પાનાદિ-મળી દશે આંખોના રોગને જીતે, રસાદિક ધાતુ અને વાતાદિક દોષોને શોધી પાતળા કરનાર લેખનગુણે, શિતળ, કશાયલા સવાદે, મીઠાસે, સહરાસે, ॥ ૫૫ ॥ માંગલીક સુભ કામ કર્તાં, તેનો ઉપયોગ કરેથી, દુઃખ, બળત્તર દુષ્ટ ગ્રહના દોષે રોગ, ઝેરના રોગને હરે છે.

(શંખભસ્મ.)

શંખ, કમ્બુર્જ, જળધરો, વારિજો, દીર્ઘ નિઃસ્વનઃ, પાંચ નામ છે. તે હાડકા જેવું, કશાયલા સવાદે, પાચન થતા મધુર રસે, પચવાને હલકુ ॥ ૫૬ ॥ આંખોના રોગને ઝીતે, રસાદિ ધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાતળા કરનાર લેખનગુણે, શરીરસડાથી પાકેલાને, શુળરોગને, પિત્તકોપને ઝીતે છે. આંખોના રોગને હિત કરે, શીતળ, પચવાને હલકી, પિત્ત અને કફ કોપને ઝીતે છે.

(નહાના શંખલા, કોડીની ભસ્મ.)

લઘુશંખાદય, શમ્બુક, વારિશુક્ત, કર્પદી ક્ષુલ્લક, ચરાચર, વન્ટિકા; છ નામ છે. પાચન થતા શીતળ, આંખોના રોગને, ફુલા પડવાના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૫૭ ॥

(ચાક, ખઠી નામે મોઠી મટોડી, ઘોળ.)

ખટી, કપોળઃ, ખટિનો, શ્વેતા, નાડી તરંગકઃ, તદ્ભેદો, ગૌડ પાષાણુઃ, ક્ષીરપાક, ઓદાત્દતઃ ॥ ૫૮ ॥ નવ નામ છે. શરીર બળતરની દાહને, લોહગંધી રોગને ઝીતે છે. શિતળપણું, ગોળાના ગુણને મળતા ગુણો છે.

(જવાદિ કસ્તુરી, કીચવાળુ, કાદીવાળુ, એળવાળુ, ગાર નામે જાડી રેતીની ભસ્મ.)

પંકઃ, કર્દમકો, ગ્રાયો, વાલુકાઃ, સિકતાસ્તથા. ॥ ૫૯ ॥ પાંચ નામ છે. શરીર બળત્તરની દાહને, પિત્તકોપને, તૃષાને, સોઝાને ઝીતે છે, શીતળ, સહરાસવાદે, રસાદિધાતુ અને વાતાદિક દોષને શોષી પાતળા કરનાર લેખનગુણે, શિત્તળ છે તેથી વિંધના નાશ્રૂરની ગાંઠો, ફોડકા, જખમના રોગને હરે છે. ॥ ૬૦ ॥

(લોહચુંબક પત્થર)

ચુંબકઃ, કાન્તપાષાણોય, અસ્કાન્તો, લોહકર્ષકઃ; ચાર નામ છે. રસાદિધાતુ અને વાતાદિક દોષનું શોષનકર્તા લેખનગુણે, શીતળ, ખરાબ ચરબી વધવાના મેદોરોગને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ॥૬૧॥

(કાંચ નામે પત્થર, બીલોરી કાંચ.)

કાચઃ, કૃત્રિમરત્નં, પિંગળા, કાચભાજન; ચાર નામછે. વાતાદિકદોષ બંધાયલાને જુદા પાડનાર વિદારણગુણે, વિંધની ગાંઠો નાશૂરાદિક ફોડકાને, આંખોના રોગને જીતેછે. રસાદિધાતુ અને વાતાદિકદોષને પાતળા કરનાર લેખનગુણે, પચવાને હલકા છે. ॥ ૬૨ ॥

यो राज्ञां मुख तिलकः कटार मल्ल-
स्तेन श्रीमदन नृपेण निर्मितेऽत्र ।
ग्रन्थेऽभून्मदन विनोद नाम्नि पूर्णः
श्चित्रोऽयं ललितपदैः सुवर्ण वर्ग श्चतुर्थः ॥ ४ ॥

ઈતિશ્રી મદનપાળ વિરચિતે નિઘંટનો સુવર્ણાદિક ધાતુની ભસ્મનો વર્ગ ચોથો અધ્યાય પૂર્ણ.--

---

करेण संगृह्य कुचौ महिष्याः पयः पिबंतं पुरुषं पुराणम् ।
विचित्र लीलं परि शुद्ध शीलं तमाल नीलं शिशुमाश्रयामि॥ १॥

વનસ્પતિના દુધ, પાણી પીવાનો પાંચમો અધ્યાય પ્રારંભ.

(વડનામે ઝાડ)

વટો, રક્તપદા, ક્ષીરી, બહુપાદો, વનસ્પતિઃ, યક્ષવાસઃ, પદારોહી, ન્યગ્રોધઃ, સ્કંધ, જોધ્રુવઃ ॥ દશ નામ છે. શીતળ, પચવાને ભારી. ભૂખ વધારી મળમુત્રાદિનું શોષણ કર્તા ગ્રાહીગુણે, કફ અને પિત્તકોપને, વિંધની ગાંઠોને. નાશૂર ફોડકાના રોગને જીતેછે.

(પિપળાનું ઝાડ.)

પિપ્પળઃ, શ્યામળો, અશ્વત્થઃ, ક્ષીરવૃક્ષો, ગજાશન. ॥ ૩ ॥ હરિવાસશ્ચ, બળદળ મંગળ્યો, બોધિ પાદપઃ; આઠ નામ છે. દુષ્ટ રોગને જીતે, શીતળ, પિતકોપને, રસવિકારકે કફકોપને, વિંધની ગાંઠો નાશૂર ફોડકાના રોગને જીતે છે. ॥ ૪ ॥

(પારસ પીપળાનું. પીપલીનું ઝાડ.)

પરિશોન્યઃ, કૂળોશઃ, કપિનૂતઃ, કપીતનઃ; ચાર નામછે. શરીર

પુષ્ટકર્તા, ચિકાસે સ્નિગ્ધ છે, રસ વિકાર અને કફકોપને તથા જીવાતના કૃમિરોગને ઉપજાવે છે. ॥ ૫ ॥

(સફેદ ઊંબરાનું ઝાડ.)

ઊદુંબર:, ક્ષીરવૃક્ષો:, જન્તુ વૃક્ષ:, સદાફળ, હેમદુગ્ધ, કૃમિફળો, યજ્ઞાંગ, શીતવલ્કલ: ॥૬॥ આઠ નામછે. શિતળ, રૂપને વધારે. કફ અને પિત્ત કોપને જીતે, પચવાને ભારીછે.

(કાળા ઊંબરાનુંઝાડ.)

કાકો દુમ્બરિકા:, ફળગુઅંબળા, યુશ્ચિત્રભેષજમ ॥ ૭ ॥ ત્રણ નામ છે. સફેદ ઊંબરાના ગુણુને મળતા ગુણે છે; ઘણું કરીને ચિત્રીના રોગને સમાવે છે.

(અશોક, રૂદ્રમોથ, પિંપરી)

પ્લક્ષ:, પ્લવ. શ્રારૂવૃક્ષ:. સુપાર્શ્વો, ગર્ભભાંડક: ॥ ૮ ॥ વરીકમંડલુ:, પુપ: પિપ્પરિ, શ્રારૂદર્શન: ॥ આઠ નામ છે. શિતળ, વિંધના નાસુરાદિ રોગને, રસવિકાર અને કફકોપને, પિત્તકોપને, સોઝાને. બળતરના વિસર્પ રોગને જીતે છે. ॥ ૯ ॥

(મુષિકપર્ણી, ઊદિરકાની, વડાદિક દુધના પાંચ ઝાડ.)

ન્યગ્રોધો. ઊદુંબરો. અસ્વત્થ. પરિશ. પ્લક્ષશ્ચપાદપ; પાંચ ઝાડને ક્ષીરીણુ એટલે દુધના કેહેછે. તેશરીરને પોષણ અને સંતોષકર્તા છે; તેની ચામડી કે છાલ શિતળ, તુરાસ્વાદે, કડવાસે. ॥૧૦॥ પાંચેની ચામડી શીતળ હિમ, ભૂખ વધારનાર. ઝાડા પિશાબનું શોષનકર્તા ગ્રાહી છે. વિંધની ગાંઠોને, નાસૂરને. ફોડકાને. સોઝાને, બળત્તરના વિસર્પરોગને જીતે છે. (કેચિતુ પારિશ સ્થાને શિરીષં વેતસંપરે. ॥ ૧૧ ॥) દુધના ઝાડ સર્વે શીતળ ગુણે, વિંધની ગાંઠ નાસૂરાદિક રોગને. બૈરીના પિશાબ માર્ગે થતા રોગને. સોઝાને, પિત્તકફકોપને, બોહગંધી રોગને જીતે છે; ભાંગેલા હાડકાને સાંધે ॥ ૧૨ ॥ તેના પાંત્રા શીતળ, ભૂખ વધારનાર અને ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે; કફ અને વાયુકોપને જીતે, પચવાને હલકા છે. તેના ફળ.

મળમુત્રાદિક બંધાયેલી આંટોને, કોઠાની કબજીતને છોડે, ભૂખ વધારનાર સંગ્રાહી ગુણે, રક્તપિત્ત રોગના લોહીના ઝાડા કે ઊલટીને, સોઝ ગંધીને, કફકોપને જીતે છે. ॥ ૧૩ ॥

(નન્દીવૃક્ષ, નાંદરૂખી, જળનું ડીકા, સફેદ અઘાડો)

નન્દીવૃક્ષો, અશ્વત્થભેદઃ, પ્રરોહી, ગજપાદપઃ; ચાર નામ છે. તેના ગુણદોષ પિપળાને મળતા છે. તે ઉપરાંત પચવાને હલકુ. ગર્મ ઝેરના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૪ ॥

(કદંબ ત્રણ જાતના ઝાડ.)

કદંબો, ગન્ધવત્પુષ્પઃ, પ્રાવૃષેણ્યો, મનોજ્ઞતિઃ. પેહેલાના ચાર નામ છે. બીજુ ધુલિકદંબ, ત્રિજુ રાજકદંબનું ઝાડ છે. ॥ ૧૫ ॥ ત્રણે શીતળ, રસવિકાર અને કફકોપને, પિત્તકોપને. લોહી વિકારને જીતે છે.

(અર્જુનવૃક્ષ, આંઝણીપાનું ઝાડ.)

કકુભો, અર્જુનનામઃ, સ્યાન્નદી મંજુઃ, શઠદ્રુમઃ ॥ ૧૬ ॥ ચાર નામ છે. શીતળ, ભાંગેલા હાડકાને સાંધનાર, જખમને, ક્ષયરોગને, ઝેરના રોગને જીતે છે.

(જળ શીરીષવૃક્ષ, અસાલિઓ, ઢિંઢિણીકા ઢાંઢાણીનું ઝાડ.)

શિરીષઃ, પ્લવગીવિપ્રઃ, શુકવૃક્ષઃ, કપીતનઃ ॥ ૧૭ ॥ મૃદુપુષ્પઃ શ્યામવર્ણી, ભણ્ડીરઃ, શંખિનીફળઃ; આઠ નામ છે. શીતળ, શરીરના રૂપને સુધારે, ઝેરના રોગને, બળત્તરના વિસર્પરોગને, સોઝાના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૮ ॥

(આર્તગળ, કોરાંટો, ચેરવર્ણીનું ઝાડ.)

આર્જટઃ, આર્તગળા, બહુકંટઃ, પ્રધર્શણઃ; ચાર નામ છે. તુરાસે, શીતળ, વિંધની ગાંઠો નાશુરાદિકનું શોધન કરી રૂઝવે. ॥૧૯॥

(નેતરનું ઝાડ, વેતસ.)

વેતસી, બંજુળો, નમ્રો, વાનીરો, દીર્ઘપત્રકઃ, નદિયો, મઘ્મ પુષ્પો, અન્યસ્તોય, કામી, નિકુંજક; ॥ ૨૦ ॥ દશ નામ છે. તેના ગુણ નીચે લખેલા છે.

(જળવેત્તસ, પાણીમાં થતી નેતર.)

જલૌકા, સંભૃતો, અંભોજે, નિચુલો, જળવેતસ; પાંચ નામ છે. તેના ગુણદોષ નીચે લખેલા છે.

(ઈજર નામે પાણીમાં થતો વેલો.)

ઈજજળો, હિજજલો, ગુચ્છપળો, કચ્છપોલિકા. ॥ ૨૧ ॥ ચાર નામ છે. તેના ગુણદોષ નીચે લખેલા છે.

નેતર—શીતળ; બળત્તરને, સોઝાને, હર્શનારોગને ઝીતે; વિષની ગાંઠો અને નાસુરાદીક રોગનું સોધન કરી રૂઝવે; બળત્તરસહિત વિસર્પરોગની ગાંઠોને, પિશાબ અટકવાના રોગને, પિત્તકોપે પિશાબમાં બંધાતી પથરીના રોગને. કફકોપને ઝીતે છે.૨૨॥

જળવેતસ—શીતળ; ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર આહી ગુણે; પણ વાયુકોપને વધારે છે.

ઈજર—ઉપલા ગુણોને મળતા છતા ઝેરના રોગને ઝીતે છે.

(ગુંદીકે ગુંદાનું ઝાડ.)

શ્લેષ્માંતક, કર્બુદાર, પિચ્છલો. ભૂતપાદપ. શેળુ. શૈળુશ્ર. શેલુક. શૈલિકો. દ્વિજકુસ્તીકઃ. ॥ ૨૪ ॥ નવ નામ છે. વિસ્ફેટક ફોડકાના ઝેરીરોગને. વિષના ફોડકા, ગાંઠો, નાશ્રુરને, બળતરની વિસર્પ ગાંઠોને, શરીર સડાને ઝીતે છે. તેના ફળ ગર્મ, પુટીકર્તા ભારી, વાયુ અને પિતકોપને, લોહગંધી રોગને ઝીતેછે. ॥ ૨૫ ॥

(પીળુડાનું ઝાડ, અખરોડનું ઝાડ.)

પીળુ, શતસહસ્ત્રાંશો, તીક્ષ્ણન્તુ. કરભપ્રિય, સહસ્ત્રાંગી. ગુડફળસ, તત્ફળં, પાંડુ, પીળુજમ; ॥ ૨૬ ॥ નવ નામ છે. ગર્મ, ભૂખ વધારનાર દીપન, ઝાડા પિસાબાદિક બંધાયલા મળને છુટો પાડનાર ભેદી ગુણે, રક્તપિત્ત રોગનો લોહીઝાડો અને ઉલટી થાય; પચવાને હલકા છે. પેટમાં ચહડતા ગોળાના રોગને. હર્શના રોગને, ક્લેગ્ન અને તાપતિલ્લીના રોગને, વાયુકોપને, પથરીના રોગને, કફકોપને ઝીતે; રસાયન ગુણે છે. ॥ ૨૭ ॥

(શાક, સાગવાનનું ઝાડ.)

શાક, ખરચ્છદો, ભૂમી સહો, દીર્ઘચ્છદોમતઃ॥ ચાર નામ છે. રસવિકારના કફકોપને, વાયુકોપને, લોહીગંધીને જીતે છે. ગર્ભસ્થાનને સુધારે, પાચન થતા શીતળ છે. ॥ ૨૮ ॥

(શાયલાનું-શાલનું ઝાડ.)

શાળ, સર્જરસ, સર્જ્જ, શ્રીકૃતં, મારિચપત્રક; પાંચ નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડા પીશાબને શોષનાર ગ્રાહી. વિંધની ગાંઠોને, નાશુરોને, ફોડકાને, રસવિકારના કફકોપને, બળેલાને રૂઝાવે, ઝેરના રોગને જીતે, પચવાને શીતળ છે. ॥ ૨૯ ॥

(તમાલપત્રનું ઝાડ.)

તમાલ, ઉક્તાસ્તા, પિચ્છ, કાલસ્કંધો, મિતદ્રુમ; પાંચ નામછે. ભીમાના ગુણને મળતા ગુણુદોષે, સોઝાને, બળતરને, વિસ્ફોટકના ફોડકાને જીતે છે.

(ખેરનું ઝાડ સફેદ અને લાલ.)

ખદિરો, રક્તાસાર, ગાયત્રી, બાળપત્રક; લાલખેરના ચાર નામ છે. શ્વેત સારોડન્ય, કામુક, કુંજ કયટક. ॥ ૩૧ ॥ સફેદ, ખેરના ત્રણ નામ છે. ખેહું શીતળ, દાંતના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, પરમાના રોગને, તાવને, વિંધના ફોડકા નાસૂરને, ચિત્રી કરોડીયાને, સોઝાને, આમવાયુના રોગને, પિત્તકોપને, લોહીગંધી રોગને, પાંડુરોગને, શરીરસડાને, કફકોપને જીતે છે. ॥ ૩૨ ॥ ખેરની લાખ મીઠાસે. શરીરબળ અને શુકધાતુને વધારે છે. ખેરઝાડનો ગર ઝેરના રોગને, ગળાની ગળગ ડ ગાઠને, મુખરોગને કફકોપને જીતે છે. ॥૩૩॥

(ખેરના ઝાડની જડ-મૂળ.)

ધરિમેદો, વિટ્ખદિરી, ગોધાસ્કંધો, અરિમેદકઃ; ચાર નામ છે. કસાયલા સવાદે. ગર્મ, મુખરોગને, દાંતના રોગને જીતે છે. ॥ ૩૪ ॥ ખજવાળને, ઝેરના રોગને, રસવિકાર અને કફકોપને, જીવાતના કૃમિરોગને, શરીરસડાને, વિંધની ગાઠો, ફોડકા નાસૂરને જીતે છે.

(બાવળનું ઝાડ.)

વવુળ, કિન્કરાળ, પીતક, પીતપુષ્પક. ॥૩૫॥ ચાર નામ છે. કફકોપને ઝીતે. ભૂખ વધારી ઝાડા પીસોબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે. શરીરસડાને, ખુજળીને, જીવાતના કૃમિરોગને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. બાવળની અંતરછાલનો ઉકાળો, સાત દિવસ પીધાથી લોહીનો ઝાડો અને ઉલટીનો રક્તપિત રોગ દૂર થાય છે.

(બિબળાનું ઝાડ.)

બીજકો, શનક, સૌરીપ્રિય, કામ્યો, પલકપ્રિય; પાંચ નામ છે. શરીરસડાને, ખુજલીને, બળતર સહિત વિસર્પરોગની ગાંઠને, ચિત્રાંના ખોડાને, પરમાને, તાવને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતેછે. ॥૩૬॥ રસવિકારના કફકોપને, લોહગંધીને, પિતકોપને, સડતી ચામડીના રોગને ઝીતે છે. શરીરના વાળને રંગે અને રોગને ઝીતે, રસાયન ગુણે છે.

(તમરનું ઝાડ, તિવસનું ઝાડ.)

તિનસ, સ્યન્દનો, નેમી, સર્વ સારો, યસ્મગન્ધક; પાંચ નામ છે. રસવિકારના કફકોપને, પિત્તકોપને, લોહગધી રોગને, બગડેલી ચરબીના મેદરોગને, શરીરસડાના કુષ્ટરોગને, પરમાને ઝીતે છે. ॥ ૩૮ ॥

(ભોજપત્ર. ભૂર્જપત્ર.)

ભૂર્જપત્ર, ભૂજ, બહુપુટો, મૃદુત્વ, ગર્ભષ્પ પત્રકઃ; પાંચ નામ છે. દુષ્ટ ગ્રહોના રોગને, રસવિકારના કફકોપને, કાનના રોગને, પિતકોપને ઝીતે છે. ॥ ૩૯ ॥

(પળાસ, ખાખરાનું ઝાડ–ફુલ, પળશપાપડો ફળ.)

પલાશ, કિંશુક, કિર્મીયાગ્નિકો, બ્રહ્મ પાદપા, ક્ષીરશ્રેષ્ઠી, રક્તપુષ્પ, ત્રિવૃત, સમિદ્ધત્તમ; ॥ ૪૦ ॥ આઠ નામછે. ભૂખ વધરાનાર દીપન, પુષ્ટીકર્તા, સહરાસે, ગર્ભ, વિષના ફોડકા અને ગાંઠોને. પેટમાં ચહડતા ગોળાનાં ગુલ્મરોગને ઝીતે, ભાંગેલા અવયવને સાંધે, કલેજા અને તાપતલ્લીના રોગને, સંગ્રહણીના ઝાડાને, હર્શના રો-

ગને, જીવાતના કૃમિરોગને હરે છે. ॥ ૪૧ ॥ તેના ફુલ કફ અને પિતકોપને, લોહગંધીને, પિશાબના રોગને, સોઝાને જીતે; ભૂખ વધારી ઝાડા પીશાબને સોષનાર ગ્રાહી, શિત્તળ ગુણે; તેના ફળ. પચવાને હલકા, ગર્મ, પરમાના રોગને, હર્શને, જીવાતના કૃમિ રોગને, વાયુ અને કફકોપને હરે છે. ॥ ૪૨ ॥

(**ધાવરો, ધાવડાનું ઝાડ.**)

ધવો, નન્દિતરૂ, રગૌર, શકટાક્ષી, ધુરંધર; પાંચ નામ છે. શિતળ, પરમાના રોગને, હર્શના રોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ-રોગને, પિત અને કફકોપને જીતે છે. ॥ ૪૩ ॥

(**ધામણીનું ઝાડ, ધમાસાનું ઝાડ.**)

ધન્વની, ગોત્રવિટપી, ધમ્મણી, ગોત્રપુષ્પક; ચાર નામ છે. કફ અને પિતકોપને, લોહગંધીને, ખાંશીને જીતે, પચવાનેહલકું. ॥ ૪૦ ॥

(સાયલાનું ઝાડ, શાલનું ઝાડ.)

સર્જજી, યજ્કર્ણ, સ્વેદઘ્ની, લતાવૃક્ષ, કુદેહક; પાંચ નામ છે. શરીરના રંગ રૂપને સુધારે, કફ કોપને, પરસેવાને. ઝાડા પીશાબાદિક મળ બંધાવાના રોગને. પિત્તકોપને, કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૪૫ ॥

(શાખોટાનું. સાહોડાનું, શુકનાસાનું ઝાડ.)

શાખોટ, પીતફળ, સ્છાગી, ક્ષીરવિનાશન; ચાર નામ છે. ગળત કોડના વાતરક્ત રોગને, લોહગંધીને. કફ અને વાયુકોપના અતિસારને જીતે છે. ॥ ૪૬ ॥

(**વરૂણનુ—વાયવર્ણાનું, વાવડીંગનું ઝાડ.**)

વરૂણો, વરૂણા, શ્વેત, શાકવૃક્ષ, કુમારક; પાંચ નામ છે. પિત્ત-કોપને ઉપજાવે, શરીરમાં પસરનાર ભેદી ગુણે, રસ વિકારના કફ-કોપને, પીશાબના રોગને, વાયુકોપને, ॥ ૪૭ ॥ પેટના ગુલ્મરોગને, વાયુકોપના કૃમિરોગને. સોઝાને જીતે; ભૂખને વધારીઅગ્નિ દીપનથાય.

(**મંજીઠનું-મોઈનું-મોણનું-મદનમંજરીનું ઝાડ**)

જિંગિણી, ઝિમિણી, જિંગી, સુનર્યાસાચ, મોટકી; ॥ ૪૮ ॥ પાંચ નામ છે. વિંધના ફોડકા નાસુરની ગાંઠોને, હૈયાના હૃદ્રોગને,

વાયુકોપના અતિસારને જીતે, સવાદે કડવું, ગર્મ છે. તેનો ગુંદર હાથ પગની વેદનાને દુર કરે છે. ॥ ૪૯ ॥

(સાળથીનું-સલઈનું-સાલકનું ઝાડ.)

સલ્લકી, વલ્લકી, મોચો, ગજભક્ષા, મહારૂહા, ગંધવીરા, કુન્દુરૂકી, સુશ્રાવા, વનકર્ણિકા;॥૫૦॥ નવ નામ છે. વિંધના ફોડકા નાસુરના રોગને, પિતકોપને, લોહગંધીને, રસવિકારના કફકોપને, પિતકોપના અતિસારના ઝાડાને જીતે છે.

(હીંગણબેટનું-ઈંગોળીયાનું ઝાડ.)

ઇંગુદી, અલ્લકી, વૃક્ષકંટક, રતાપસમુદ્ર; ચાર નામ છે. શરીરસડાને, ભૂતાદિ ગ્રહને, વિંધના ફોડકા નાશૂરોની ગાંઠોને, ઝેરના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને ॥ ૫૧ ॥ ગરમીને, પિત અને કફ કોપને, અતિશખ્ત શૂળરોગને જીતે છે. તેના ફળ કફ અને વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૫૨ ॥

(ટેટુનું ત°। લોધરનું, કિન્હીનું ઝાડ.)

કટંભર, શ્રારૂ, શૃંગી, કટભી, તૃણ શૈંડકા; પાંચ નામ છે. પરમાના રોગને, લોહગંધી રોગને, નાડીવણુના નાશૂરને, ઝેરના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે ॥૫૩ ॥ ગરમીના રોગને. પિતકોપને. કફકોપને, શરીરસડાને જીતે; તેના ફળ કફ અને શુક્ર ધાતુને ઉપજાવે છે. લોધરના ઝાડનો ગુંદર પચવાને ભારી, શરીર પુષ્ટ કતો. બળ વધારનાર, વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૫૪ ॥

(મોરવાનું-મોખાનું ઝાડ.)

મુક્ષકો, મોક્ષકો, ધુયેટી, શિખરી, ક્ષુદ્રપાટલા; પાંચ નામ છે. કફ અને વાયુકોપને જીતે, ભૂખ વધારી ઝાડા પીશાબને શોપનાર ગ્રાહી, પેટના ગુલ્મરોગને, ઝેરના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે; ॥ ૫૫ ॥ ગરમીના રોગને. ઝાડા પિશાબના બસ્તિરોગને, ખુજલીને, ખરસવાના રોગને જીતે; તેના ફુલ કફ અને પિતકોપને જીતે; તેનો ગુંદર અતિ શરીર પુષ્ટકર્તા, શરીર શોપને, પિતકોપને દુર કરેછે.॥૫૬

(પારિભદ્રનું-પારિજાતનું-પર્બતનિંનું-પાંગારાનું-પ્રાજતનું ઝાડ.)

પારિભદ્રો, નિંબવૃક્ષો, રક્તપુષ્પ, પ્રભદ્રક, કયેટકી, પારિજાત, મન્દાર, કટિકિંશુક. ॥ ૫૭ ॥ જીવાતના કૃમિરોગને, રસવિકારના કફકોપને, બગડેલી ચરબીના રોગને, સોઝાને, વાયુકોપને જીતે છે.

(**સાંવરોનું** ઝાડ-ફળ, **ફુલ**.)

શાલ્મલી, તૂલિની, મોચા, કુકકુટી, રક્તપુષ્પિકા, કયટકાઢયા, સ્થુળફળા, પિચ્છલા, ચિરંજીવની; ॥૫૮॥ નવ નામ છે. શીતળ, શરીર પુષ્ટકરી બળ વધારે, લોહીના ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિતરોગને જીતે, રસાયનગુણે, સ્નિગ્ધ ચીકાસે છે. તેના ફુલ ભુખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર આહી; પિત્તકોપને જીતે છે. તેનો ગુંદર અતિ બળ વધારનાર, સોઝાને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુકોપને જીતે છે.॥૫૯

(**નાંદુરખીનું, આજવળાનું** ઝાડ-ફળ. **ફુલ**.)

તુણિ, કુંદેર, આપીત સ્તનું, કોનાન્દ પાદપ; ચાર નામ છે. ભુખ વધારી ઝાડા પીશાબને શોષનાર ગ્રાહી,શીતળ,શરીર બળ વધારનાર, વિંધના ફોડકા ગાંઠોને, શરીરસડાને, લોહગંધીને, પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૬૦ ॥

(**સાતવણનું** ઝાડ-ફળ, **ફુલ**.)

સપ્તપર્ણો, ગુચ્છપુષ્પ છત્રી શાલ્મલી, પત્રિક; ચાર નામ છે. વિંધના ફોકડા ગાંઠો ને, રસ વિકારના કફકોપને, વાયુકોપના ગળતકોઢના શરીર સડાને હરે છે. ॥ ૬૧ ॥

(હળદવાનું-હળદરનું ઝાડ-ફળ, ફુલ)

હારિદ્રક, પીતવર્ણો, શ્રીગાન, ગૈર દ્રુમીવર; ચાર નામ છે. કફ કોપને હરનાર, વિંધના ફોડકા ગાંઠોને શોષી રૂઝાવનારઃ; ॥૬૨॥

(**નખલાનું-કાચકાનું, કરંજનું મોટું ઝાડ**-ફળ **ફુલ, પાંત્રા**.)

કરંજસ્તો, નક્તમાળ, નરતાહી. ઘૃતવર્ણક, પૂતીકાયન્ય, પૂતિવર્ણ, પ્રકાર્ણશ્રિ, રવિલ્વક; ॥૬૩॥ આઠ નામ છે. કડવાસે. ગર્મ, વીર્યોષ્ણો, ઐરીના પીશાબની જગાએ થતા રોગને જીતે; શરીરસડાને, જ્વરતરને, પેટમાં ગોળાના ગુલ્મરોગને, હરશનારોગને વિંધના

ફોકડા અને ખુજલીને,જીવાતના કૃમિરોગને,કફકોપને જીતે છે. ॥૬૪॥ તેના ફુળ—કફ અને વાયુકોપને. પરમાને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. તેના પાંત્રા—કફ અને વાયુના હર્શરોગને, જીતાવના કૃમિરોગને, સોઝાને જીતે, અતિ ગુણકારી છે. ॥ ૬૫ ॥

(કરંઝીનું ઝાડ-ફુળ-પાંત્રા.)

કરંજી, કાકતિક્તાચ, વયસ્ય, નંગાર વલ્લરી; ચાર નામ છે. વાયુના હર્શને, કૃમિરોગને, શરીરસડાને, પરમાના રોગને જીતે છે. ॥૬૬॥

(સાગરગોટીનું—તિરગિછીનું ઝાડ-ફળ, ફુલ.)

તિરિગિચ્છિ, ગર્જિકચેટ, કરંજી, ક્ષિરિણી, દિપ; પાંચ નામ છે. બગડેલી ચરબીના મેદોરોગને, હર્શને, જીવાતના કૃમિરોગને, શરીરસડાને, પરમાના રોગને, સોઝાને જીતે છે. ॥ ૬૭ ॥

(નહાની સમીનું—જીવકનું. સમડીનું ઝાડ ફળ.)

શમી, તુંગા, શાકુફળા, પવિત્રા કેશહૃત ફળા, લક્ષ્મી શિવા, આન્યાધિમતી, ભુશમી, શંકરાહ્વયા, ॥ ૬૮ ॥ નવ નામ છે. શીતળ, પચવાને હલકી, ખાંશીને, હાફણને, શરીરસડાને હર્શને, કફકોપને જીતે છે. તેના ફળ—પિત્તકોપને ઉપજાવે, લખાશે. બુદ્ધિને વધારે, શરીરના વાળનો નાશ કરે છે. ॥ ૬૯ ॥

(મોટી શમીનું, પાણીની શરસીનું, અશાળીયાનું ઝાડ-ફળ ફુલ)

શમીવિકા, ટિણિટિણિકા, દુર્બળાંગુ, શિરીવિકા; ચાર નામ છે કફકોપને, શરીરસડાને, હર્શને, વાયુ પિત્ત અને કફના સન્નિપાતરોગને, ઝેરનારોગને જીતે છે. ॥૭૦ ॥

(અરીઠાનું ઝાડ-ફળ ફુલ.)

અરિષ્ટકો, ગર્ભપાતિ, કુંભવીર્યશ્ચ, ફેનિલ, કૃષ્ણવીજો, રક્તબીજ, પીતફેનો, અર્થ સાધન; ॥ ૭૧ ॥ આઠ નામ છે. વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને જીતે, ગર્ભ, બૈરીના ગર્ભને પાડે, ખરાબ મહને દૂર કરે છે.

(શિંસમનામે કાળા લાકડાનું ઝાડ.)

શિંશપો, કપિલા, કૃષ્ણા, સારા, મયડળપત્રિકા, ॥ ૭૨ ॥ કુ-શિંશપા, ભસ્મ પિંગળા, વસાદની; આઠ નામછે. ગર્ભ, પરમાને, શરીરસડાને, સફેદ કોહોડને, ઉલટીને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે ॥ ૭૩ ॥ ઝાડા પિશાબના રોગને. વિંધના ફોડકાને, બળતરની દા-હને. ગર્ભના છોડ બંધાયલાને, અબોલા મુકા થવાના રોગને, બૈરીનો ગર્ભ પાડવાને ઝીતે છે.

(અગથ્યાનું ઝાડ-ફુલ.)

અગસ્ત્ય, વંગસેનાહ્વ, મધુશિગ્રુ, મુનિદ્રુમઃ; ચાર નામ છે. પિત્તકોપને, કફકોપને ઝીતે, ચોથીયા તાવને કહાડે, શિત્તળ ગુણેછે.

તેના લીલા ફુલ.—રસવિકારના શળકમ, કફકોપને, પિત્તકો-પને, નાકના પિનૂસ રોગને ઝીતે છે.

योराज्ञांमुखतिलकःकटारमल्लस्तेनश्रीमदननृपेणनिर्मितेऽत्र ।
ग्रंथेऽभून्मदनविनोदनाम्निपूर्णश्चित्रोऽयंललितपदैर्वटादिवर्गः ॥

મોટા ઝાડનો પાંચમો અધ્યો સમાપ્ત.

વેલા અને ફળનો છઠ્ઠો અધ્યાય પ્રારંભ.

भ्रमीच्छलद्दद्धरिकारिकाग्रपिष्टं मन्दस्मितंवेणुनिनादरक्तम् ।
गोपालिकानाङ्करतालिकाभिर्नृत्यन्महस्तत्परमंस्मरामि ॥१॥

(દરાખનો વેલો-ફળ.)

દ્રાક્ષા, મધુફળા, સ્વાદ્વી, હારહુણ, ફલોત્તમા, મૃદ્વાકા, મધુ-યોનિશ્ચ, રસાળા, ગોસ્તની, ગુડા; ॥ ૨ ॥ દશ નામ છે. પાકેલી દરાખ સરાહસે. શિતળ, આંખોને ગુણકારી, શરીર બળ વધારે, પચવાને ભારી, તૃષ્ણા રોગને, પાણીની તૃષાને, તાવને, ખાંશી અને હાફણને, વાયુકોપને, પિત્તકોપને, લોહગંધિને, કમળાને; ॥ ૩ ॥

પિશાબના રોગને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને, શરીરશોષ રોગને, ભુખ બેસી જવાની મંદાગ્નિને ઝીતે છે.

કાચી દરાખ,—ખટાસે, પચવાને ભારી, લોહગંધી અને પિત્તકોપને ઝીતે, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્તને ઉપજાવે; ॥ ૪ ॥ ઝીણી અને મોટી દરાખનો ગુણ સરખો છે. પહાડ ઉપર જે વેલા થાય છે તેની દરાખ સામળી કે કાલી હોય તે પચવાને હલકી અને રસવિકારના કફકોપને, પિત્તકોપને ઝીતે છે. ॥ ૫ ॥

આંબાનું ઝાડ, ફળ.

આમ્ર, શ્રુતો, રસાળો ડસી, સહકારી, અતિ સૌરભ, માકન્દ, પિકબન્ધુ, સ્યાદ્રસાળ, કામ વલ્લભ ॥૬॥ નવ નામછે. આમવાયુ અને ભુખ વધારી ઝાડા પિશાબનું શોષણ કરનાર ગ્રાહી, પરમાને, કફ અને પિત્ત કોપને, ફોડકા, નાશ્કરના વિંધ રોગનેઝીતેછે. તેના કાચાફળ—ચઢેલા મદને ઉતારે, લુખાસે, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ઉપજાવે ॥૭॥ પાકેલા ફળ—મિઠાસે, શરીર બળને વધારે, ચીકણા સ્નિગ્ધ, હૃદયને બળ આપે, પચવાને ભારે. વાયુ કોપને હરે. મુખે રૂચી લાવે, વિંધના ફોકકાને ઉપજાવે, શીતળ, પિત્તને ઉપજાવે. તેનો કાઢેલો રસ—પચવાને ભારી, ચીકણો રેચન, બળને વધારે, વિંધના ફોડકાને ઉપજાવે. ૮ ઘણો મીઠો આંબો—વાયુ કોપને વધારે, પિત્ત કોપ અને રસ વિકારનો નાશ કરેછે. તેના રસનો ઉકાળો અથવા કઢી મીઠાસે, બળ વધારનાર, પચવાને ભારી, ચીકણી સ્નિગ્ધ, શિત્તળ. ઘણા પાકેલા આંબા—આવરદાને વધારનાર, મીત્ર, શુક્ર ધાતુ અને બળને વધારનાર. ॥૯॥ કાચા આંબાને શુકવેલા અથવા આંબોશીનો ઉકાળો—શરીરમાં ગુણ દોષ પસરનાર ભેદી ગુણે, આમને, રસવિકારને, કફ અને વાયુ કોપને ઉપજાવે છે.

(નાહાના મોટા રસાળ જાંબુનું ઝાડ, ફળ)

મહાજંબુ, રાજજંબુ, મહાસ્કન્ધા, વૃહત ફળા, ॥ ૧૦ ॥ ક્ષુદ્રજંબુ, ક્ષીરપત્રા, મેઘાભા, કમવલ્લભા, નાદેયી, ક્ષુદ્રફળા, તત્ ફળજજમ્બુ, જામ્બવમ; ॥ ૧૧ ॥ બારનામ છે. ભુખવધારી ઝાડાપિશા-

અને શોષનાર ગ્રાહી, લુખાસે, કફ અને પિતકોપને, વિંધના ફોડકાને જીતે, લોહગંધીને દુરકરે છે. રાજજાંબુના મોટા ફળ–સ્વાદીષ્ટ, મીઠા, તુરાસે, પચવાને ભારી, ઝાડો લાવનાર રેચન છે. જાંબુના ઝીણા ફળ–ઉપલા ગુણને મળવાછતા દાહની બળતરનેસમાવે છે. ॥ ૧૨ ॥

(નારીયળનું ઝાડ ફળ.)

નારીકેલો, દૃઢફળ, મહાવૃક્ષો, મહાફળ; ॥ ૧૨ ॥ તૃણુરાજ, સ્તૃણુફળો, તૃણાહવી, દૃઢવીજક ॥ આઠનામ છે. પાણીભરેલું ફળ, શીતળ, ઝાડાપિશાબની બસ્તી સ્થાનનું શોધન કર્તા; ॥ ૧૩ ॥ કોઠાની કબજાત અને ગર્ભરોગને; બૃંહણુરોગને જીતે; પુષ્ટીકર્તા, વાયુ અને પિત્તકોપને, બળતરની દાહને જીતે, નારીયળનું પાણી શિતળ, હૈયાને કુવત આપે, ભુખ વધારનાર દીપન છે, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, પાચન થવાને હલકુ છે. ॥ ૧૪ ॥ નારીયળના ઝાડઉપરનો ગર્ભ–શુક્રધાતુને ઉપજાવે, વાયુ અને પિત્ત કોપને જીતે.

(ખજુરીના ઝાડ ત્રણ જાતના–તેનાફળ.)

શ્રેણીનામે મોટી ખજુરીને–શ્રીફળા, દ્વિપસંભવા. બેનામ છે પિંડનામે ખજુરીને–ખર્જુ, દુઃપ્રધર્ષા, સુકંટકા; ॥ ૧૫ ॥ સ્કંધફળા, સ્વાદ્વી, દુરાસ્નેહ, મૃદુચ્છદા, છનામ છે. ભૂમિખજુરીને–કાક કર્કટી, કાસુક કર્કટી. ॥૧૬॥ બેનામ છે. ખજુરીના ફળ દળદાર. પાચન થતા શિતળગુણે, સ્વાદીષ્ટ મીઠાસે, ચીકાસે, જખમ ચાઠાને રૂઝવનાર, પુષ્ટા. કર્તા, વાયુકોપને, પિત્તકોપને. મદચઢેલાને, બેસુદ્ધ થવાના મૂર્છા રોગને, ઘેળાપણાના મદાત્ય રોગને જીતે છે. ॥૧૭॥ ખજુરાના ફળ વગર દળદારનો ગુણ થોડોછે. ફળનાં ઠલીઆ. શખ્ત શિત્તળ, પુષ્ટીકર્તા, શરીર સડાને, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, બળતરનીદાહનેજીતે; ॥૧૮॥

(અંજીરનું ફળ.)

શિલેમાની, પરાલોકે, મૃદુલા, નિર્વલી ફળા; ચાર નામછે. મહેન્તના ઠાકોટાને, બેભાન થવાની ભ્રાંતીને, બળત્તરની દાહને, પડી જવાના મૂર્છા રોગને, લોહગંધીને, પિત્તકોપને જીતેછે. ॥૧૯॥

(કેળનું ઝાડ, કંદ, ફળ–ફુલ.)

કદલી, ગ્રંથિની; મોચા, રંભા, વીરા, યતચ્છંદા, કદળી, વારણી, પુંસાં, રંમ્ભા મોચા, મહત ફળા; અગીયાર નામછે. બૈરીનાયોનિ રોગને, પિશાબનાપથરી રોગને સમાવે, લોહી ઝાડા અને ઊલટીના રક્ત પિત્ત રોગને હરે, શીતળ ગુણે; ॥૨૦॥ કેળનો કંદ શીત્તળ, શરીર બળ અને વાળને વધારે, પિત્તકોપને, કફકોપને, લોહગંધીને ઝીતે. કેળનાફળ કેળા--મીઠાસે, શીત્તળ, ઝાડાને કબજ કરે, કફકોપને વધારે, પચવાને ભારી. ॥૨૧॥ ચિકાસે સ્નિગ્ધ, તર, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, પાણીની તૃષાને, બળત્તરને, જખમને, શરીર ક્ષયને, વાયુકોપને ઝીતેછે. ॥૨૨॥

(દાડમનું ઝાડ–ફળ.)

દાડિંમી, રક્ત, કુસુમા, દન્ત વીજા, શુક પ્રિયા; પાંચ નામછે. ભૂખ વધારનાર દીપન, મનની શક્તિ વધારે, મુખે રૂચી આપે, પિત્તકોપને સમાવે; ॥૨૩॥ કસાયલા સવાદે. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, ઘણું ગુણકારી, ખટાસે, મીઠાસે, સ્વાદીષ્ટ, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણેના રોગોને સમાવે, ખાટું ફળ હોય તો વાયુકોપને વધારી શરીરે બળ આપે, ॥૨૪॥ દાડમના શુકવેલા બે દાણાનો ઉકાળો કફ વાયુકોપને હરેછે.

(કમરખનું ઝાડ–ફળ.)

પ્રસાદિરિકં, સેકંતકં, તકળંચ, તત્ ॥ ૨૫ ॥ કતકસ્ય, ફળ નેત્રાં, જળનિર્મળતા, કરમ; આઠ નામ છે. વાયુ અને રસવિકારને હરનાર, શીતળ, મીઠાસે. તુરાસે, ખટાસે, પચવાને ભારી. ॥ ૨૬ ॥

(ઝીણા સકરજન ફળ, ત્રણ જાતના. ખારેકી મોટા બોર.)

બદરી, કર્કંકટી, મોઘા, કોરયટી, યુગ્મ કયટકા; પાંચ નામ મોટા બોરના છે. સ્નિગ્ધચ્છંદા, વકોશાફળા, સૌવીરીકા; ॥૨૭॥ ત્રણ નામ બીજી જાતના બોરના છે. હસ્તિકોલિ, પરાવન્યા, લક્ષ્વી, કર્કન્ધુ, કોધુકા; ચાર નામ રાની બોરના છે. શીતળ, ઉગ્ર, લુખા, પિત્ત, અને કફકોપને સમાવે છે.

(પાંચ નામે મોટા બોર.)

બદરં,વપરં, લોકે, કૈનિલં, કુવળં, કુહમ; ॥૨૮॥ પાંચ નામ મોટા બોરના છે. કર્કંન્ધુ. હ્રસ્વવદરં, વરટં, ધુકંધુકમ; ભોયબોર અથવા રાયબોરના ચાર નામ છે. પાકેલા ફળ ઘણા મીઠા, ખટાસે, શીતળ, સફરજનના ગુણને મળતા છે. બદરં નામે ઝીણા બોર પચવાને હલકા, ભુખ વધારી, ઝાડા પીશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, મુખે રૂચી આપનાર, ગર્મ, વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૨૯ ॥ કફ પિત્ત-કોપને ઉપજાવે છે. કોલં નામે બોર, પચવાને ભારી, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, સ્મૃતિકે બુદ્ધિને સુધારે. **સૌવીરં નામે બોર.**—શીતળ, શરીરમાં પસરનાર ભેદી ગુણે, પચવાને ભારી, શુક્રધાતુને વધારનાર, શરીરપુષ્ટકર્તા, પિત્તકોપને, બળતરની દાહને, લોહ-ગંધીને, જખમને, પાણીની તૃષાને ઝીતે છે. ॥ ૩૦ ॥ **શુકવેલા બોર.**—શરીરમાં પસરનાર ભેદીગુણે, ભૂખને બેસાડે, પચવાને હલકા, પાણીની તૃષાને, વાયુ અને કફકોપને ઝીતે છે. **કર્કંધુ**—એક ચીનીઆ બોરનું નામ છે. મીઠાસે, ચીકાસે, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુ અને પિત્તકોપને હરેછે. **બોરના ઠલીઆની મીજ.**—શરીરપુષ્ટકર્તા, શુક્રધાતુને, શરીર બળને વધારનારે છે. ॥ ૩૧ ॥

(**રાયેણ, ક્ષીરણી, રાન કોકડી ત્રન જાતના** ઝાડ-ફળ.)

ક્ષીરી, ક્ષત્રિય, રાજહવા, રાજદન, ફળાશિત; પાંચ નામ એક જાતના છે. રાજન્ય, બીજી જાતે સ્તંભન ગુણે છે. ક્ષચિવુકી, મુચિ-લિયેટક; ॥૩૨॥ બે નામ ત્રીજી જાતના છે. ત્રણે જાતના ફળ, શીતળ, ચિકાસે, પચવાને ભારી, શરીરબળને વધારે, પાણીની તૃષાને, બે-શુદ્ધ થવાની મૂર્છાને, શરીરે મદ ચઢેલાને, ભ્રમ કે ભ્રાંતીમાં પડવાના રોગને, શરીર ક્ષયરોગને, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના રોગને, લોહગંધીરોગને ઝીતે છે. ॥ ૩૩ ॥

(**ચારોળીનું**-ઝાડ, ફળ, **મીજ.**)

ચારો, ધનું, પટ, શાળ, પ્રિયાળી, મુનિવલ્લભ; છ નામ છે.

પિત્તકોપને, કફકોપને, લોહગંધીને જીતે છે. **તેના ફુળ—મીઠાસે,** પચવાને ભારી, ॥ ૩૪ ॥ ચિકાસે, વાયુકોપને, પિત્તકોપને, બળતરની દાહને, પાણીની તૃષાના રોગને, જખમના રોગને ઝીતે છે.તેની મીંજ ચારોળી, મીઠાસે, શરીરપુષ્ટકર્તા, શુક્રધાતુને ઉપજાવનાર, પિત્તકોપને, વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૩૫ ॥

(ફાળસાનું ઝાડ-ફળ.)

પરૂષકો, મૃદુફળ, પરૂષો, રોપણપર; ચાર નામછે. કાચા ફળ—કસાયલા સવાદે, ખટાસે, પિત્તકોપને ઉપજાવે, પાચન થવાને હલકા. ૩૬॥ પાકેલાફળ—પાંચન થતા મીઠારસે, તુરાસે, શરીર બળને વધારે, હૈયાને હીતકારી, પાણીની તૃષાને, પિત્તકોપને, બળતરની દાહને, લોહગંધી રોગને, જખમને, ક્ષય રોગને, વાયુકોપને ઝીતેછે, ॥૩૭॥

(ટેંભુરણીનું, ટેંમરૂનું, કાજરાનું-કાજુનું ઝાડ-ફળ.)

તિંદુક, સ્પંદન, સ્ફુર્જય, કાળ સારશ્વ, રાવણ, કાકપીળુ, કુપીળુ, વિષતિંદુક; ॥ ૩૮ ॥ આઠ નામછે. ટેંમરૂ-વિંધના ફોડકા, નાસૂરનીગાંઠોને, વાયુકોપને ઝીતે, તેનો ઉકાળો પિત્તકોપને ઝીતે, તેના કાચાફળ, તુરાસે, ભૂખ વધારી ઝાડા પીશાબને શોપનાર ગ્રાહી, વાયુકોપને ઉપજાવે, શીત્તળ, પાચન થવાને હલકાછે.॥૩૯॥ પાકેલાફળ—પિત્તકોપને, પરમાને, લોહગંધીને, રસ વિકારના કફકોપને ઝીતે, કેફ ચઢાવે, પચવાને ભારીછે.

વિષતિંદુક જે કાજુછે તેના ગુણ દોષ ઉપલા ટેંમરૂને મળતા અને અતિશે ગ્રાહી ગુણે, પાચન થતા શીતલછે. ॥૪૦॥

(વેહેકળનું-કરટોળીનું-હાંસાનું ઝાડ-ફળ.)

કિંકિણી, વ્યાઘ્રપાદો, દેવતરૂ, ચર, કવચિત; પાંચ નામછે. તુરાસે, તિખાસે, પિત્ત અને રસ વિકારને હરનાર, શીતળ ગુણે. ॥૪૧॥ તેના ફળ કાચા, વાયુકોપને ઉપજાવે; પાકેલા ફળ—મીઠાસે, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને ઝીતેછે.

(હિમાચળ પર્વત ઉપર આદું નામે-વીરસેન, વીર, વિશારૂક, અરૂક નામે ઝાડ-ફળ.)

આરૂક, વીરસેન, તજ્જાતિ ભેદા; ચાર જાતનાફળ ; ॥૪૩॥ ભુખ વધારનાર જારક, વાયુકોપને, પરમાને, હર્શને, કફકોપનો નાશ કરેછે.

(જેઠીમધ બે જાતના, મહુવડાના, શોનચાપાના, ઝાડ-ફળ-ફુલ.)

મધુકી, મધુક, સ્તીક્ષણુ, સારશ્ચ, ગુડ પુષ્પક, ગીળાફળો, મધુકોષ્ટો, મધુ દ્રમઃ ॥ ૪૪ ॥ આઠનામ એક જાતના છે. -હસ્વફળો, મધુરી, દીર્ઘપુષ્પક, ત્રણનામ બીજી જાતના છે. જેઠીમધ-કફ અને વાયુકોપને ઝીતે, કસાયલા સ્વાદે, વિંધના ફોડકાને, નાશ્રરના રોગને રૂઝવે; ॥૪૫॥ તેના ફુલ મીઠાસે, શરીરબળ વધારે, શીતળ, પચવાનેભારે. પુષ્ટીકર્તા.; તેના ફળ-શીતળ, પચવાને ભારી, મીઠા, શુક્રધાતુને વધારનાર, વાયુ અને પિત્તકોપને ઝીતે; ॥ ૪૬ ॥ હૈયાને નબળુંકરે , પાણીની તૃષાને, લોહગંધીને, બળતરની દાહને, ખાંશીને, જખમને, આફ્રણુ અને દમને, ક્ષયરોગને ઝીતે છે.

(ફણસનું ઝાડ-ફળ.)

પનસ. કંટકિફળ, સ્વાસહા, ગર્ભકંટક; ॥ ૪૭ ॥ ચારનામ છે. પાકેલુંફળ-શીતળ, ચિકાસે. પિત અને વાયુકોપને ઝીતે, શરીરે બળઆપે, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્તને સમાવે, જખમને રૂઝવે, ક્ષયરોગને હરે. ॥ ૪૮ ॥ કાચુફળ, આમને વધારે. ઝાડો પિશાબશોષે, વાયુકોપને ઉપજાવે, તુરાસવાદે, પાચન થવાને હલકુ.

(ક્ષુદ્રફનસનું ઝાડ-ફળ.)

લકુચ, ક્ષુદ્રપનસો, લકુચી. ગ્રંથિમત ફળ; ॥૪૯ ॥ ચારનામ છે. પચવાને ભારી, ઝાડા પીશાબને અટકાવનાર, મીઠાસે, તુરાસે, ખટાસે. લોહીની ઉલટી અને ઝાડાના રક્તપિત્તને. રસવિકાર અને કફને ઉપજાવે; ગર્મછે, શુક્રધાતુને. વાયુને, કોઠાની અગ્નીના રોગનો નાશકરે છે. ॥ ૫૦ ॥

(તાડ નોરસ, ફળ, તામ્રવલ્લી, તાળીસપત્રનાફળ.)

તાલી, ધ્વજી, દુરારોહ, તૃણરાજી, મહાદ્રુમ; પાંચનામ છે. શીતળ, વાયુ પિતકોપને, વિંધના ફોડકા, નાશૂરને ઝીતે, કેફલાવે, શુક્રધાતુને ઉપજાવે; ॥ ૫૧ ॥ તેનાફળ—શીતળ, શરીરબળ વધારે, ચીકાસે, મીઠાસે, પચવાને ભારી, કોઠાની કબજીયતને, વાયુકોપને, પિતકોપને, લોહગંધીને, જખમને, બળતરની દાહને, ક્ષયરોગને ઝીતે છે. ॥ ૫૨ ॥ ધાતુવીર્યમે, પિશાબને વધારે, લોહીઉકાળાને નમેપાડે, વાયુ અને પિતના શરીરસડાને ઝીતે, શીતળ ગુણે છે.

(ખરબુજાની વેલ—ફળ—શકરટેટીની વેલ—ફળ)

ખર્બુજં, ફળરાજં, અમૃતાહવં, દશાંગુળમ; ॥૫૩॥ પીશાબ, વધારેલાવે, કોઠાનું શોધનકરી ઝાડોપિશાબ થાય, પચવાને ભારી, ચીકાસેમીઠાસે, શીતળ, શરીર બળ વધારે, પિતકોપને, વાયુકોપને, પાકાફળ ઝીતે છે. ॥ ૫૪ ॥ કાચા ફળ—ખટાસે, મીઠાસે, વાયુને, રશવિકારને, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિતને વધારે, મૂત્ર કૃચ્છને, પીશાબ અટકવાના રોગને ઉપજાવે.

(સફરજનનું ઝાડ—ફળ.)

હિંમ, સ્યંદનકં, મુષ્ટિ પ્રમાણં, બદર, સેવં, શીવફળં, ફળં, સિતિકાપૂર્વ; આઠ નામ છે. મીઠાસે, શીતળ. કોઠામાહેની અને બહાર બળતરની દાહને, હૈયાના કંપારાને, પિત્તકોપને ઝીતે; વાયુકોપને, મળમુત્ર બંધાયેલાના તાવને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. તેના ફળ. શીતળ, પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, પચવાને ભારી છે. ॥૫૫॥ શરીર પુષ્ટકર્તા, કફને, ચરબીને વધારે, મીઠાસે. પાચન થતા મીઠો અને શીતળ રસ થાય છે.

(જાડી ચામડીના સફરજન, નાશપતિનું ઝાડ—ફળ.)

અન્યદંભ, ફળંચાન્યો, મહત્સિં, ચિતિકાફળ; ચાર નામ છે. પચવાને ભારી, વાયુકોપને હરે, મીઠાસે. ખટાસે, મુખને રૂચી આપે, શુક્રધાતુને ઉપજાવે; ॥ ૫૬ ॥ તે ઉપરાંત સફરજનના ગુણને મળતા છતા તુરા સવાદે અને શિતળ ગુણે છે. ॥ ૫૭ ॥

(બદામનું ઝાડ-ફળ.)

બદામં, સુફળં, વાતવૈરી, નેત્રોપમં, મતમ; પાંચ નામ છે. ગર્મ, ચીકાસે, મગજ તરકતા, વાયુકોપને હરતા, શરીરબળ અને શુક્રધાતુને વધારે છે. ॥ ૫૮ ॥

(પિસ્તાના, અંકોળના ઝાડ-ફળ.)

નિકોચકં, ચારૂફળં, મકીઠં, ગળકોંજકમ, પિત્તં, મુકુળકં, જ્ઞેયં, દંતીફળં, સમાકૃતિ; ॥ ૫૯ ॥ નવ નામ છે. પચવાને ભારી, ચિકાસે, બળ વધારનાર, ગર્મ, મીઠાસે, ધાતુ ઉપજાવનાર, લોહી વધારનાર, બળવાન, વાયુકોપને હરનાર, કફ અને પિત્તકોપને ઉપજાવનાર. ॥ ૬૦ ॥

(એળચીના ઝાડ-ફળ.)

તન્નમુકુલં, જ્ઞેયં, વિશેષાદ્દગુરૂ, દુર્જર; ॥ ૬૧ ॥ ચાર નામછે. વાયુકોપને હરે, જરા ગર્મ. પચવાને ભારી, ઝાડો પિશાબ લાવનાર રેચન ગુણે, પાકેલા ફળ-મીઠાસે, શીતળ, બળ વધારનાર, વાયુ અને પિતકોપનો નાશ કર્તા છે. ॥ ૬૨ ॥

(આળુબોખારાનું ઝાડ-ફળ.)

આલ્લૂ, કમલ્લૂ, ભલ્લૂક, ભલ્લૂ, રકત્તફળં, પાંચ નામછે. કાચા અને પાકેલા ફળ રસ વિકારને વધારે, શીતળ, મીઠા અને ખાટા; વાયુ અને પિત્તને ઝીતે. ॥૬૩॥

(અંજીરનું ઝાડ-ફળ.)

અન્જીરં, મજ્જલં, જ્ઞેયં કાકો, દુમ્બરિ કાફળં; ચાર નામછે. શીતળ, મીઠા, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુકોપને ઝીતે. ॥૬૪॥

(અખરોટના ઝાડ-ફળ.)

આક્ષોટકી, વૈત્રૃતફળં, કન્દલાભ, પૃથગ્છદઃ, ॥૬૫॥ ચાર નામછે. મીઠાસે, બળ વધારે, પચવાને ભારી. ગર્મ, વાયુકાપને હરેછે.

(દ્વીપાંત્તરના, ખજુરના ઝાડ-ફળ.)

પાળેવતં, સિતં પુષ્પૈ, સ્તિન્દુકં, ફળં સ્મૃતમ; ॥૬૬॥ ત્રણ

નામ નહાના ફળના છે; તથા માનવકં મોટા ફળનું એક નામ છે. હૈ-યાને પાણીની તૃષાને ઝીતે, મીઠાસે, ખટાસે. ॥૬૭॥ શીત્તળ, મીઠાસે, પચવાને ભારી, ગર્મ. ભૂખ વધારનાર, વાયુકોપને ઝીતેછે.

(તુતીનું ઝાડ-ફળ. પારસ પિપળાનું ઝાડ-ફળ.)

તૂતં, તૂદં, બ્રહ્મકાષ્ઠં. બ્રાહ્મણ્યં, બ્રહ્મદારૂચં; ॥૬૮॥ પાંચ નામછે. પચવાને ભારી, શીતળ, પાકેલા ફળ-મીઠા, પિત અને વાયુકોપને ઝીતે.

(કાકડાનું-તોરણાનું ઝાડ-ફળ)

અંગેરૂકં, કકટકં, કારકં, મૃગલિંડકં; ॥૬૯॥ તીદનં, ક-ન્દનં ચાન્યં, મૃદંગં, વિટસ દશન્તથા; આઠ નામછે. કાચાફળ ઝાડો લાવનાર રેચકછે. પાકેલા ફળ-પચવાને ભારી, વાયુકોપને, પિતકોપને, લોહગંધીને ઝીતેછે. ॥૭૦॥

તોરણાના ફળ.—ભૂખ વધારી ઝાડો પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, તુરાસે, મીઠાસે, વાયુ અને પિતકોપને ઝીતે, પચવાને હલકાછે.

(તુંબરૂના, તિવરના, ચિરના ઝાડ-ફળ.)

તુંવરા, તુંબરૂના ઝાડ જંગલમાં થાય તેના કાળામરી જેવા ફળ ત્રણ જાતના સામળા રંગે હોય છે, ગર્મ. કાચા ફળ પિતકોપને ઉપજાવનાર. ॥ ૭૧ ॥ કાળાયન ફળૈ. પત્રૈ, કેશરાર્મૈ, સમુદ્રજે; ચાર નામે સમુદ્રમાં તુંબરૂ નામે ઝાડના ફળ કાળામરી જેવા થાય તે ઉપલા ગુણે છે. વૃક્ષસ્તુંબરકીં; નામે ભીલામા ફળના ગુણે છે. ॥૭૨॥ **ઉપલા ત્રણે ફળો.**—તિખાસે કફકોપને ઝીતે, પાચન થતા કડવો અને તિખો રસ થાય, અતિ ગર્મ, વિંધના ફોડકા, ગાંઠો, પરમાના રોગને ઉપજાવે છે.

(બીજોરાનું ઝાડ, ફળ.)

બીજપૂરી, માતુલિંગ, કેશરી, ફળપૂરક; ॥૭૩॥ ચાર જાતના ઝાડ છે. મુખને રૂચી આપે, ફળનો રસ ખટાસે, ભૂખ વધાર નાર, પચવાને હલકો. લોહી ઝાડા અને ઉલટાના રક્તપિત્ત રોગને ઉપજાવે, ગળાના અને ઝીભના રોગનું શોધન કરે છે. એ ઝાડની

છાલ પચવાને ઘણી ભારી છે. ॥ ૭૪ ॥ બીજોરાફળનો ગર, શરીરબળને વધારે, શીતળ, પચવાને ભારી, પિતકોપને, વાયુકોપને જીતે; બીજોરા ફળનું ખમણ અથવા તેની કેશર પચવાને હલકી ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર ગ્રાહીગુણે, શૂળવાયુને, પેટના ગોળાના ગુલ્મરોગને, પેટના સર્વે રોગને દૂર કરે છે. ॥ ૭૫ ॥ તેના બીજ ગર્મ, કૃમીરોગને, જીવાતને, રસવિકારના કફકોપને, વાયુકોપને, ગર્ભને ઉપજાવે, પચવાને ભારી; તેના ફુલ વાયુને ઉપજાવે, ભુખ વધારી, ઝાડા પીશાબને શોધનાર ગ્રાહી, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત રોગને જીતે, પચવાને હલકા, ॥ ૭૬ ॥ શૂળવાયુને, અજીરણના રોગને, બંધ કોઠને, કોઠાની મંદા અગ્નિને, ભૂખ બેસી જવાને, કફકોપને, વાયુકોપને, મોહની અરૂચીને, ખાંશીને, દમને, હાફણુને રસની રાતે જીતે છે. ॥ ૭૭ ॥

(મીઠા બીજોરાનું, પપનન્સનુઝાડ-ફળ, મધુકાકડી.)

મધુકર્કટિકા, સ્વાદુ, લુંગી ઘંટાલિકા, ઘટા; પાંચનામ છે. શીતળ, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિતરોગને જીતે, પચવાને ભારી; ॥ ૭૮ ॥ તેનામૂળ મોરચીના રોગને, કાનના સોઝાને જીતેછે.

(નારંગીનું ઝાડ-ફળ.)

નારંગી, નાગરંગ, ગોરક્ષો, યોગસાગર; ॥ ૭૯ ॥ ચાર નામ છે. ખટાસે, ગર્મ, પિત અને વાયુને હરે, મોહને રૂચી આપે, ખાટા સ્વાદે, હૈયાને સુધારે, બગડેલા વાયુકોપને જીતે છે.

(મોટા ખાટા લીંબુના-આજવળાના ઝાડ, ફળ.)

જંબીરકી, દન્ત સટી, જંભારી, જંગલો મોત ; ॥૮૦॥ ચાર નામ છે. ખટાસે, શૂળરોગને જીતે; પચવાને ભારી. ગર્મ. કફ અને વાયુકોપને જીતે, મુખરોગને, હૈયાના રોગને, ભૂખ બેસી જવાની મંદાગ્નિના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥૮૧॥

(આંમલીનું, કોકમનું ચુકાનું જળવેતસ ઝાડ-ફળ.)

આમ્લો, અમ્લવેતસ, ચુકો, વેતસ, શરભેદક; પાંચ નામ છે. ગર્મ, શરીરમાં પસરનાર ભેદીગુણે, પાચન થતા હલકી, ભૂખ વ-

ધારનાર દીપન; ॥ ૮૨ ॥ હૈયાના રોગને, શૂળરોગને, પેટના ગુલ્મ-રોગને, પિત્તકોપને, બગડેલા કફકોપને ઝીતે છે.

(ખાટા લિંબુનો ભેદનું, સારામ્ળનું ઝાડ-ફળ.)

સારામ્લક, સારફળો, રસાળ, સારપાદપ; ॥ ૮૩ ॥ ચાર નામ છે. ખટાસે, વાયુકોપને ઝીતે, પચવાને ભારી, પિત્ત અને કફને હરે.

(ખાટા લિંબુનું, કાગદી લિંબુનું, મીઠા રાજલિંબુનું ઝાડ-ફળ.)

નિંબુકં, નિંબુકં, રાજનિંબુ, કમપરં, સ્મૃતમ; ॥૮૪ ॥ પાંચ નામ છે. ખટાસે, વાયુને ઝીતે, ભૂખને વધારે, પચવાને હલકા. **રાજલિંબુના** ફળ-મીઠાસે, સ્વાદિષ્ટ, મુખને રૂચી આપનાર, પચ-વાને ભારી, પિતકોપને, લોહગંધી રોગને ઝીતે. ॥ ૮૪ ॥

(**કર્મરંગ, નીવ, કરબેલ.**)

કર્મરંગ, નાગફળ, ભવ્યં, પિચ્છિળ, બીચકમ; પાંચ નામ છે. શીતળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, ખાટા સવાદે. કફ અને પિતકોપને ઝીતે. ॥ ૮૫ ॥

(**સફેદ પીહોડી, અંબાડાનું, પીચોડાનું, આંમલીનું**, ઝાડ ફળ.)

અમ્લિકા, ચુક્રિકા, ચિંચા, તિંત્તિડી, શુક્તિચંદ્રિકા; પાંચ નામ છે. કાચાફળ, ખટાસે, પચવાને ભારી, વાયુકોપને હરે, પિત અને કફને ઉપજાવે. ॥ ૮૫ ॥ પાકા ફળનો ગુણ કાચાને મળતો. મુખને રૂચી ઉપજાવનાર, ભૂખ વધારનાર, ઝાડા પિશાબના બસ્તિ સ્થાનને શુદ્ધ કરનાર છે. સુકવેલી હોયતો હૈયાને કુવત આપે મેહ-નતને વિશામો મળે, બેશુદ્ધીની ભ્રાતીને, પાણીની તૃપાને સમાવે, પચવાને હલકા છે. ॥ ૮૬ ॥

(**કોકમના, આંબોણીના** ઝાડ-ફળ.)

તિંત્તિડીક. વૃક્ષામ્લ, અમ્ળશાકો, અમ્લપાદપ; ચારનામ છે. કા-ચાફળ વાયુકોપને હરે, ગર્મ, પચવાને ઘણા ભારી; ॥ ૮૭ ॥ પાકેલા પચવાને હલકા, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષ નારગ્રાહી, ફોડકાને રૂઝવે, કફવાયુ કોપને ઝીતે.

(કરમદીના કાચા પાકા-ફળ.)

કરમર્દી, સુષેણા, કૃષ્ણફળા; ત્રણ નામ છે. ॥ ૮૮ ॥ કાચાફળ પચવાને ભારી, ગર્મ, ખટાસે, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને, કફકોપને ઉપજાવે; પાકેલા ફળ-મીઠાસે, મુખને રૂચી ઉપજાવે. પચવાને હલકા. પિત્ત અને વાયુકોપને ઝીતે. ॥ ૯૧ ॥

(કોઠનું-કવિઠનું ફળ.)

કપિત્થકો, દધિફળ, કપિત્થ, સુરભિચ્છદ; ચાર નામ છે. કાચા ફળ-તુરા, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, પચવાને હલકા, વાયુ પિત્ત અને કફને હરે છે. ॥ ૯૨ ॥ પાકેલા ફળ-પચવાને ભારી, પાણીની તૃષાને, હેડકી તથા ઉચકીને સમાવે, વાયુપિત્ત કોપને ઝીતે. સ્વાદે ખટાસે, મીઠાસે, તુરાસે, ગળાનું શોધનકર્તા, ભૂખ વધારી ઝાડાપિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, પુષ્ટીકર્તા છે. ॥ ૯૩ ॥

(ઝરસની ભાજી-ઝરસી, ફણી.)

કપિત્થપત્રી, ફણિજા, ફુલજા, જીવપત્રિકા; ચાર નામ છે. તીખાસે, ગરમ, કફકોપને, પરમાને, ઝેરના રોગને ઝીતે. ॥ ૯૪ ॥

(અંબાડાનું ફળ.)

આમ્રાતક, અમ્રવટ, ફળીમોદ, ફળકપિ; ચાર નામ છે. કાચાફળ-વાયુકોપને ઝીતે, પચવાને ભારી. ગર્મ, મુખને રૂચીઆપે, લોહગંધી રોગને ઝીતે. ॥ ૯૫ ॥ પાકેલા ફળ-મીઠાસે, સ્વાદીષ્ટ, શિત્તળ, શરીર બળને વધારે, વાયુ અને પિત્તકોપને. ક્ષયરોગને, લોહગંધીને ઝીતે.

(મોટા અંબાડા-રાજાગ્રનું ફળ.)

રાજાગ્રાહ્ય, કામ્રમાના, કામાહવી, રાજપુત્રક. ॥ ૯૬ ॥ ચાર નામ છે. મીઠા, શિત્તળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, પિત્ત અને કફ કોપને ઝીતે.

(ચાર તથા પાંચ ખાટા ફળ એટલે પંચામ્લ.)

વૃક્ષામ્ળં એટલે કોકંમના ફળ, દાંડિમી એટલે દાડમ, ચિચ્ચા એટલે આંમલીના ફળ, કપિત્થૈ એટલે કોઠફળએ ચારે ફળને આં-

ત્ળિકમ કહે છે. ॥ ૯૭ ॥ આંમ્લ વેતસમાં-ચુકા, ખાટા લિંબુ, કોકમ, દાડમ,બોર,ગરમાળો કે બીજોરૂ લિંબુ મેળવેથી પંચામ્લ થાય છે. ૯૮

(કસર્ઈનું, કોશામ્રનું-લાલ જંગલી આંબાનું ઝાડ-ફળ.)

કોશામ્રકો, ધનસ્કન્ધો, ૯૮ંતુ વૃક્ષ, સુકોશક; ચાર નામ છે. શરીર સડાને, સોઝાને, લોહગંધાને, હરશને, પિત્તકોપના ફોડકાને, કફકોપને હરેછે. ॥ ૯૯ ॥ તેના કાચાફળ, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, વાયુકોપને ઝીતે. ખટાસે, ગરમ, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને વધારે; પાકેલા ફળ-ભૂખવધારનાર દીપન, મોહને રૂચી આપનાર, પચવાને હલકા, ગરમ, કફ અને વાયુકોપને ઝીતે. ॥ ૧૦૦ ॥ તેની ગોઠલી, પિત્ત અને વાયુ કોપને હરે, મીઠાસે, શરીર બળ વધારનાર, ભૂખ વધારનાર દીપન છે.

(સોપારીનું ઝાડ-ફળ.)

ક્રમૂકં, ક્રમુકં, પુગં, પૂગીફળં, મુદ્દાલ્હતં. ॥ ૧૦૧ ॥ પાંચ નામ છે. પચવાને ભારી, શિત્તળ, લુખાસે, તુરાસે, કફ અને પિત્ત કોપને ઉપજાવે, કેફ ચઢાવે, એ શુદ્ધ કરે, ભૂખવધારે, મુખને રૂચી આપી સાફ કરે, શુક્રધાતુનો નાશ કરે; ॥ ૧૦૨ ॥ લીલી સોપારી-ઉપલા ગુણસહિત પચવાને ભારી, તેની ચિકાસ સર્વે નસોમાં ભરાઇ શરીર ભારી કરી જખડનાર અભિષ્યન્દિ ગુણે, કોઠાની અગ્નિ અને આંખોના તેજને અતિ બગાડે; ચિકણી સોપારી, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને ઝીતે; પાકેલી અને સુકવેલી સોપારી વાયુ કોપને ઉપજાવે ; આછીગરી સોપારી ઘણા પ્રકારે શિત્તળ. ॥૧૦૩॥ પાચન થતા શરીરની નસોમાં નહી ભરાતા વિભેદન ગુણે; ચિકણી સોપારી સર્વે રોગને હર્તા, કૃમિ જીવાતને ઉપજાવે; સોપારી ઝાડના ફુલ-તુરાસે, મીઠાસે, પાચન થવાને ભારી. ॥ ૧૦૪ ॥ ચિકાસે, વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષનેહર્તા, શરીર બળ વધારનાર, શરીરમાં પસરનાર ભેદી ગુણે છે.

(નાગર વેલી કે માંડવાના પાન અને તેની વેલ.)

તાંબુલ વલ્લી, તાંબૂલી, નાગિની, નાગવલ્લરી; ॥ ૧૦૫ ॥ પાંચ

નામ છે. કફ ચઢાવે, મુખે રૂચી આપે, તીખાસે, ગર્મ, ભૂખને વધારે, તુરાસે, લોહગંધી રોગને ઝીતે, તીખાસે, ખારાસે, કામાતુર અથવા બૈરીવાશે હવશને, લોહીને, પિત્તકોપને, વસી કર્ણને ઉપજાવે, પચવાને હલકા. શરીર બળને વધારે, રસવિકારના કફકોપને, મુખમાંથી નિકળતી દુર્ગંધીને, વાયુકોપે ઝાડો પિશાબ અટકાવાના રોગને, અતિ મેહનતથી ઉપજેલા રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૦૬ ॥

(નાગરવેલી પાન, સોપારી, કાથો, ચુનો ઈત્યાદિક.)

પાન સોનાની ભસ્મની રીતે ગુણ કરે; સોપારી કફકોપનો નાશ કરે; જાયફળ, જાવંત્રી, અગર અને તગર ભૂખને વધારી ઝાડા પીશાબને શોધનાર ગ્રાહી ગુણે, કપુરકાચલી, એલચી બગાસા લાવે. ખેરશાળ કે કાથાની ગોળી પિત્તકોપને હરે; ચુનો ગળાને, કફકોપને ઝીતે; સુખડ મુખનું તેજ વધારી આનંદમાં રાખે; મુખ અને દાંતનું સાધન થઈ દુર્ગંધી દુર થાય, ઉપલી સર્વે જણસો મેળવી પ્રથમથી રાજાઓ ખાધાથી તેના દાંત દીપી નિકળે છે. ॥ ૧૦૭ ॥

(ખેરશાળ. કાથો. કાથાની ગોળી)

ખદિરં; એક નામ. તેનું ચુર્ણ ખાધાથી કફ અને વાયુને હરે. કફપિત્તને ઝીતે; વશાણા મેળવીને ગોળીઓ બાંધી પાન સોપારી સાથે ખાધાથી વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને હરી. સેહેજ કફ લાવે છે. ॥ ૧૦૮ ॥ મુખની દુર્ગંધી કહાડી સારી સુગંધી બેહેકે, શરીરની કાંતિનો વધારો થઇ સોભાવાન થાય.

(હરપર રેવડીનું, લવલીનું, ટાંકળાનું કે ટાયફળ.)

ઘનસ્નિગ્ધા, મહત્પાંશુ, પ્રપુન્નાટ, સમચ્છદા, સુગન્ધમૂળા, લવલી, પાંડુકોમળા, વલ્કલી. ॥૧૦૯॥ આઠ નામછે. વાયુકોપને, હર્શના રોગને. પિત્તકોપને હરે, પચવાને હલકા, ઝેરના રોગને, અજીર્ણને, વાયુકોપને ઝીતે, ઝુમખાસે, હૈયાના રોગને, પિત્ત કફકોપને ઝીતે. ॥૧૧૦॥ તેના ફળ ઉપળા ગુણને મળતા છે; તેની મીંજ અને બીજ ઉપલા રોગને હરે છે. તેના ફળ-બળાત્તરને, વાયુકોપને, સર્પાદિક ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ॥૧૧૧॥ એકાએક ઉપજેલા પાકાતિસા-

રના શખ્ત અતિ સારના ઝાડાને, જખમને, આમ વાયુના કોપને ઝીતે છે. ઘણુ કરીને ફળ ખડબચડા શરીરના રોગને ઝીતે, જરૂર જરૂર એ ફળ શુક્ર ધાતુને અતિ ઉપજાવે છે. ॥૧૧૨॥ તેમજ તેના બીજ અને મીજ પણ સાતે ધાતુને ઉપજાવનાર છે. રોગીને જીવાત કે કૃમિ રોગને કોપ થયાથી તેને બહાર કહાડનાર છે. ॥૧૧૩॥

इतिश्री मदनपालविरचिते निघन्टेफलादिवर्गः षष्ठं ऽध्यायसंपूर्ण.

ઇતિ ફળાદિ વર્ગ છઠ્ઠો અધ્યાય સમાપ્ત.

अथ पुष्पवर्ग प्रारंभः

સર્વે ફુલ, શાકભાજી ઇત્યાદિનો સાતમો ભાગ પ્રારંભ.

राधापदाब्जे निपतन् विनोदी मानापनुत्यै जगदेक वन्द्यः। केनाऽपि कामेन सगोपरूपी पायाद पायात्पुरुषः पुराण. ॥ १ ॥ सर्व शाकेषु जीवंति श्रेष्ठा निंद्यस्तु सर्षषः। शाकं चतुर्द्धा तत्पुष्पं छदकन्द फलैःस्मृतम् ॥ २ ॥ कूष्मांडकी पुष्प फली पचनालि चतुर्विधः । कर्क्कारुर फला कन्दीस्यादारुराज कर्क्कटी ॥ ३ ॥

ભાજીપાલો, ફુલ, ફળ, શિંગ, કંદમૂળ, ઢાખલી; મળીને
પ્રકારે શાકમાં વનસ્પતી વપરાયછે.

(કોહોળું સફેદ અને લાલ.)

કૂષ્માંડકી, પુષ્પફળી, પચનાલિ; ત્રણ નામેજ, ચાર તરેહના ચતુર્વિધ;સફેદ કોહોળા છે. કર્કવારૂર, ફળાકન્દી, રૂરાજ કર્કવટી; ત્રણ નામ લાલ કોહાળાના છે. સર્વે કોહોળા શરીર પુષ્ટકર્તા, શિત્તળ, પચવાને ભારી છે; પિત્તકોપને, લોહગંધીને, વાયુકોપને ઝીતે છે. કાચુ કોહળું પિત્તકોપને વધારે. શિત્તળ પુષ્ટ છે ; અરધુ પાકેલું કફ કોપને વધારે; ॥ ૪ ॥ ઘણું પાકેલું ઘણું શિત્તળ નથી, મોઠાસે, ખરાસે, ભૂખવધારનાર દીપન, પચવાને હલકુ, ઝાડાપીશાબના બસ્તિ સ્થાનનું સો-

ધ ન કરનાર, શરીરની ધાતુ વહી જવાના રોગને, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે રોગને હરેછે. ॥ ૫ ॥

ફીકાં સવાદનું કોહોળુ વાયુ કોપને, પિશાબમાં બંધાતી પથરીના રોગને, કફકોપને વધારે છે. તેના બીજ પિત્તકોપને હરે, શરીર પુષ્ટ કરે, મીઠાસે, ઝાડાપિશાબના બસ્તિ સ્થાનનું સોધન કરેછે. ॥૬॥

(મીઠી કાકડી.)

કર્કટી; એક નામ છે. કાચી શીતળ, ભૂખ વધારી ઝાડાપિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને હરે, પચવાને ભારી; પાકેલી કાકડી પિત્તકોપને, શરીર બળત્તરને જીતે, ખરાસે છે તેથી રસવિકારના કફકોપને, વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૭ ॥ કાકડીનો વેળો, પાંત્રા, દાખલા, મૂળ, રસ, ફળ, સર્વે એકસરખા ગુણમાં શીતળ. લુખાસે. ભૂખવધારી ઝાડા પિસાબને શોષનાર ગ્રાહી. મીઠાસે. પચવાને ભારી. ॥ ૮ ॥ મુખે રૂચી આપનાર. પિત્તકોપને હરે,વાયુને વધારે; પાકેલી કાકડી ઇત્યાદી વેળો સુકાયલો ગરમ, પિત્તકોપને, શરીર બળત્તરને વધારે છે.

(તરબુજ, કલિંગડ)

કિલિંગ, કૃષ્ણ બીજં, સ્યાત્કાલિંગ, ફળ વર્તુલમ; ચાર નામ છે. કાચા ફળ ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી; આંખોના રોગને. પિત્તકોપને જીતે; શુક્ર ધાતુના રોગને વેહવડાવે, પચવાને ભારી. ॥૯॥ પાકેલા ફળ–શરીર બળત્તર અને ગર્મીને શોષે, પિત્તને ઉપજાવે, કફ અને વાયુકોપને જીતે.

(મીઠા દુધીઆ, મીઠી તુંબડી.)

તુમ્બી મિષ્ટા, મહા તુમ્બી, રાજલા, તુરલાવુની ॥ ૧૦ ॥ ચાર નામ છે. શરીર પુષ્ટ કરે, કફ પિત્તકોપને હરે, પચવાને ભારી.

(કડવા દુધીઆ, કડવી તુંબડી.)

કટુ તુમ્બી. મિષ્ટ ફળો, રાજ પુત્રી, દુગ્ધિની. ॥૧૧॥ ચાર નામ છે. કડવુ દુધુંયું શિતળ, હૈયાના રોગને, પિત્તકોપને, ખાંશીને. ઝેરના રોગને હરે છે. ॥ ૧૨ ॥

(કડવીકાકડી.)

ત્રપુસં, કયટ કિળાતા, સુધાવાસો, અપરંકટુ, છર્દિયણી મૂત્ર ફળા, પિત્તકં, હસ્તિ પર્ણિની. ॥ ૧૩ ॥ આઠ નામ છે. કડવી કાકડી કાચી પિશાબ વધારે લાવે, શિત્તળ, લૂખાસે, પિત્તકોપને સમાવે, અટકેલા પિશાબને છોડે. પાકેલી કડવી કાકડી-ગર્મ, ખટાસે, પિત્તને વધારે, કફ અને વાયુકોપને ઝીતે. ॥ ૧૪ ॥

(ચીભડા મીઠા.)

ચિર્ભિટ, અન્ધેનું, દુગ્ધં, ભેયં. ગોરક્ષ, કર્કટી; છ નામ છે. કાચા ફળ મીઠાસે. લુખાસે, પચવાને ભારી, પિત્ત અને કફ કોપને હરે. ॥ ૧૫ ॥ શિત્તળ, બંધ કોઠાની સુદ્ધિ કરી ઝાડો પિશાબ છોડવે, ગર્ભના બંધાયલા છોડને પીગળાવે, ભુખવધારી ઝાડા પીશાબને શોધનાર ગ્રાહી ગુણે. પાકેલા ગર્મ અને પિત્તકોપને ઉપજાવે છે.

(અતિ મોટી વાળુક કાકડી.)

વાળુકં, કાંડકં; બે નામછે. કાચી શિત્તળ, મીઠાસે, પચવાને ભારી લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને હરે, ઝાડો પિશાબ છોડનાર ભેદી. પચવાને હલકી, ગરમ છે. પાકેલી વાળુક મોટી કાકડી, કોઠાગ્ અગ્નિ ઉપજાવી ભૂખ વધારે છે.

(કોઠીંબડા મીઠા.)

શીર્ણવૃન્તં, ચિત્રફળં, વિચિત્રં, પીત્તવર્ણકમ; ચાર નામ છે. પચવાને હલકા, મીઠાસે. ઝાડો પિશાબ છોડનાર ભેદી. ગરમ, કોઠાની અગ્નિ ઉપજાવી ભૂખ લગાડનાર, પિત્તકોપને ઉપજાવે છે. ॥ ૧૭ ॥

(તુરીઆ, ગળકા, પંડોળાની વેલ, તેના કડવા ફળ.)

કોશાતકી. કૃતાક્ષુદ્રા, જાલિની, કૃતવેધના, મૃદંગફલિની, જવેરાં ઘોટાકી, કુર્કશછંદા; ॥ ૧૮ ॥ સાત નામ છે. પચવાને હલકા, ઉગ્ર સવાદે, લુખાસે, આમાસ્યને શોધનાર સોઝાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, પેટના રોગને, તાપતિલ્લિ કે કલેજાના રોગને, શરીરસડાને, હરસના રોગને, કફ અને પિત્તકોપને ઝીતે છે. ॥ ૧૯ ॥ તેના કડવા ફળ-ઝાડો પિશાબ છોડનાર ભેદી ગુણે, શીતળ, પચવાને હલકા, પરમાના રોગને, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના કોપને ઝીતે છે.

(મીઠા તુરીઆ, ગળકા, પંડોળા કુમળા.)

રાજકોશાંતકી, મિષ્ટા, મહાજાળી, સપીતકાઃ; ॥ ૨૦ ॥ ચાર નામ છે. શીતળ, તાવને હરનાર, કફ અને આમ, વાયુકોપને ઉપજાવે છે.

(મોટા તુરીઆ, ગળકા, પંડોળા મીઠા.)

મહાકોશાંતકી, ત્વન્યા, હસ્તિઘોષા, મહતફળા; ॥ ૨૧ ॥ ચાર નામ છે. ચિકણા, સ્નિગ્ધ, મીઠા, પિત્ત અને વાયુકોપને હરે છે.

(વેગન, વંત્યાક કાળા.)

વૃન્તાકી, વાર્તિકી, વૃંત્તા, ભંટાકી, ભંટિકા; ॥ ૨૨ ॥ પાંચ નામ છે. કાચા વેગણ મીઠાસે, સ્વાદીષ્ટ, તીક્ષ્ણ, ગર્મ; પાચન થતા તીક્ષ્ણ રસ થાય, પિત્તકોપને વધારે, કફ અને વાયુકોપને હરે, હૈયાના રોગને હરે, ભૂખવધારનાર દીપન, શુક્રધાતુને ઉપજાવે, પચવાને હલકા છે. ॥ ૨૩ ॥ તાવને, અજીર્ણને, ખાંશીને હરે; પાકેલા વેગણ પિત્તકોપને વધારે પચવાને ભારી છે.

(વેગન, વંત્યાક સફેદ.)

શ્વેતવાર્ત્તાકુ, કુકકુટાંડ, ફળોપમ; ॥ ૨૪ ॥ ત્રણ નામ છે. ઉપર લખેલા કાળા વેગણના ગુણ દોષથી સફેદ ઉતરતા છે પણ ઘણું કરીને હર્શના રોગને થોડા હીતકારી છે.

(તિન્દોડા, તીંડોરા, કન્દુરીના વેલ–મીઠા ફળ.)

બિંબનિ, રક્તફળા, ગોળાતુંડી, દન્ત છદોપમાં; ॥૨૫॥ ચાર નામ છે. ઉલટી કરાવે, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રોગને, લોહગંધી રોગને, કમળ વાયુકોપને જીતે છે. તેના ફળ–શીતળ, મીઠાસે, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, શરીર બળતરને જીતે છે.॥૨૬॥ વાયુકોપને ઉપજાવનાર સ્તંભન ગુણે, વાતાદિક દોષને શોષી પાતળા કરનાર લેખન ગુણે, બંધાયલા વાયુકોપને છુટો પાડે છે.

(કારેલાની વેલ–ફળ.)

કારવેલ્લં, કટિલ્લં, દુગ્ધકાંડં, સુકાંડકમ, કારવલ્લી, વારિવલ્લી, વૃહફલ્લા, પરારમૃતા; ॥ ૨૭ ॥ આઠ નામ છે. શિત્તળ, ઝાડો પિશાબ.

છોડનાર ભેદી, પચવાને હલકા, કડવાસે, ઉગ્ર, વાયુ કોપને ઉપજાવતા નથી, પિત્તકોપને, લોહગંધીને, કમળાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, કફકોપને, પરમાને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતેછે. ॥૨૮॥

(કંટોળા, કરોળી, કકોડાની વેલ–ફળ.)

કર્કોટકી, પીતપુષ્પા, મહાજાલિની, રૂચ્યતે; ચાર નામ છે. તેનો અને ફુલનો ગુણ દોષ કારેલાને મળવા છતા શરીર સડાના કરોડીયાને, અરૂચીને ઝીતે છે. ॥ ૨૯ ॥

(કકોડાનો વાઝીઓ વેલ એટલે ફળ ન આવતા હોય તે.)

બન્ધ્યા કર્કોટકી, દેવી, નાગારી, વિષ કંટકા; ચાર નામ છે. ઉગ્ર, ઝેરના રોગને, બળાત્તરના વિસર્પ રોગને, ખાંશીને ઝીતે છે. ॥૩૦॥

(ડોડીં, હરણ દોડીનો વેળ–ફળ.)

ડાડીંકા. વિષ મુષ્ટી, સ્યા દ્વિષ મુષ્ટી, સમુષ્ટિકા; ચાર નામ છે: કફ કોપને. પિત્તકોપના હર્ષને, જીવાતના કૃમિ રોગને, પેટના ગુલ્મ રોગને, ઝેરના વિષ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૩૧ ॥

(ટીંગ ટીંગ કે ઘેંડશીની વેલ–ફળ.)

ડિંડિસો. રોમ સફળો, તિન્દિસો, મુનિ નિર્મિત; ચાર નામ છે. વાયુને ઉપજાવે, લુખાસે, પિશાબ વધારે લાવે. પિશાબની જગાએ પથરીના રોગને ઝીતે. ॥ ૩૨ ॥

(મીઠી ખાજવણીની, ચીનીકબાલાની, કાળા આંબાની વેલ–શિંગ.)

કોળ શિમ્બિ, કૃષ્ણ ફળા, ષડવસીકર, પાદિકા; ચાર નામ છે. વાયુકોપને હરે, પચવાને ભારી, ગરમ. કફ અને પિત્તકોપને ઉપજાવે. ॥ ૩૩ ॥

(મોથા તૃણની, જંગલી મગની, લાલ કુલથીની, શિંબી ધાન્યની શિંગ.)

શિંબી, કુશિમ્બિ. કુત્સાસ્ત્ર. શિંબિપુત્રક, શિંબિકા; પાંચ નામ છે. શિત્તળ, પચવાને ભારી, શરીર બળ આપનાર, રસ વિકાર અને કફ વધારે, વાયુ અને પિત્તકોપને ઝીતે; ॥ ૩૪ ॥

(પાળકની ભાજી, લીલો બથુવો, ચંદનબથુવા, ચાકવત.)

વાસ્તુક, શાકપત્ર, કંબીરસ્તુ:, પ્રસાદક; ચાર નામ છે. પાચનકર્તા, મુખે રૂચી આપનાર, પચવાને હલકી, શુક્રધાતુ અને શરીરબળને વધારનાર; ॥ ૩૫ ॥ તાપતિલ્લીને, લોહગંધીને, પિત્તકોપના હરશને, જીવાતના કૃમિ રોગને, વાયુ, પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષોને જીતે છે.

(જીવશાકની, જીવંતીની, પુનર્નવાની, લાલપાલકની ભાજી.)

જીવન્તક, શાકવીરો, રક્તનાલ, પ્રનાલક; ॥ ૩૬ ॥ ચાર નામ છે. વાયુને ઉપજાવે, ખારા સવાદે, પાચન થતા મીઠો રસ થાય, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને, આંખોના રોગને ઝીતે છે.

(લોધરની, લાલ ચીલની, મેથીની, સુવાની, ભરૂચી ભાજી.)

ચીલ્લી, સરાલઘુ, શીતારૂચ્યા, મેધ્યાગ્નિ, દીપની; ॥ ૩૭ ॥ પાંચ નામ છે. શરીરબળ વધારે, લુખાસે, તાપતિલ્લી, કલેજાના રોગને. ફેફસાના રોગને, લોહી ઉકાળાને, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે.

(સરપંખો, કાળશાક, કલોજી, મેઢાશિંગ–ભાજી.)

કાળશાકં, કાલિકા, ચુંચુકા, ચુંચુકો અપર; ચાર નામ છે. સહરાસે, મુખે રૂચી આપનાર.વાયુને ઉપજાવનાર, કફ કોપ અને સોઝાને ઝીતે છે. ॥ ૩૮ ॥ તેના પાંત્રા કે ભાજી પવિત્ર સર્વે રોગ હરતા, આયુષ વધારનાર. પિત્તકોપને વધારતી નથી; તેના બીજ શીતળ, સહરાસે, લુખાસે, મીઠાસે, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષના કોપને ઝીતે છે. ॥ ૩૯ ॥

(તાંદળજાની, ચોલાઈની ભાજી.)

તંડુલીયો, મેઘનાદ, કાંડીરસ, તંડુલીયક, વિષઘ્ન. ક્ષરોઅન્ય. મારીષો, માર્ષિકસ્તથા;॥૪૦॥ આઠ નામ છે. પચવાને હલકી, શીતળ, લુખાસે, પિત્તકોપને, કફકોપને, લોહગંધી રોગને ઝીતે છે. ઝાડા, પિશાબને લાવે અને સોધે. મુખે રૂચી લાવે, ભૂખ વધારનાર દીપની છે. લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિતને ઝીતે છે. ॥ ૪૧ ॥

(અતીવિખા, લાલકાંપશી, અંબાડાની, મજીઠની, ધમાસાની, ફોગુનીભાજી.)

ફોગો, મરૂભવ, શૃંગી, સૂક્ષ્મપુષ્પ, શશાદન; પાંચ નામ છે. ભૂખવધારી ઝાડાપિશાબને શોષનાર સંગ્રાહી, શીતળ, લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્તરોગને, કફ કોપને જીતે છે. ॥ ૪૨ ॥

(માઠની ભાજી.)

મારિષ; એક નામ છે. ઝાડા લાવનાર રેચન, શીતળ, પચવાને ભારી, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના કોપને જીતે. ॥ ૪૩ ॥

(પરવરની વેલ-પાંત્રા-મૂળ-ફળ.)

પ્રટોળ, પાંડુકો, જાતીફલક, કર્કશચ્છદ, રાજીફળ, પાંડુફળો, રાજીમાના, મૃતાફલમ ॥ ૪૪ ॥ તિક્તોત્તમાં, વીજગર્ભા, અપરા, રાજપટોલિકા, જ્યોતસ્નિ, પટોલિકા, જાળીનાદેયી, ભૂમિજમ્બુકા; ॥ ૪૫ ॥ સોળ નામ છે. પાચનકર્તા, હૈયાના રોગને જીતે, શરીર બળવધારે, પચવાને હલકુ, ભૂખવધારનાર દીપન, ચીકાસેતર, વાયુ, પિત્ત, લોહગંધીને, તાવને, ખાંશીને, હર્શીને, વાયુપિત્ત અને કફકોપના ત્રણે દોષને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥૪૬॥ તેના પાંત્રા પિત્તકોપને હરે, શીતળ છે. તેની વેલ કફ કોપને જીતે છે. તેના મૂળ ઝાડો પિશાબ લાવનાર રેચન છે; તેના પાકેલા ફળ વાયુ પિત અને કફના ત્રણે દોષને હરે છે. ॥ ૪૭ ॥

(ચંચુની ભાજી, ચંચુડા, કિંચિન્યુ. મીઠા પંડોળા.)

ચંચુડો, વેશ્મકુળો, શ્વેતરાજી, બૃહતફળા; ચાર નામ છે. તેનો ગુણ દોષ ઉપલા પરવરને મળતો છે; તે ઉપરાંત શરીર બળ વધારે, તુરાસે, ચઢેલા મદને, ખાંશીને, દમને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિત્તકોપને, ઝેરના વિષ રોગને જીતે છે.

(કાળી પાલકની, વાસ્તુંકાની, પાળકની ભાજી.)

પાલક્યા, વાસ્તુંકાકાર, ચક્ષુરિકા, ચીરિતચ્છંદા; ચાર નામ છે. વાયુકોપ ઉપજાવનાર, શીતળ, બંધાયલા મળ મુત્રાદીને છુટો

પાડનાર ભેદી, રસવિકાર અને કફ ઉપજાવનાર, પચવાને ભારી; ॥ ૪૯ ॥ બંધ કોઠાને શોધી ઝાડો પિશાબ લાવે, મદ સ્વાસને; લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્તપિતને, કફ કોપને જીતે છે.

(સફેદ અને કાળી મયાળ વેલ, પોઈ, કોઈ, મયાળની મોટી વેલ.)

પોતકયા, પ્રોદિકા, પ્રોક્તા, મત્સ્યાકાળી, સુરંગિકા; પાંચ નામ છે. શીતળ, ચિકાસે સ્નિગ્ધ, રસવિકાર અને કફકોપને ઉપજાવે, વાયુ અને પિત્ત કોપને જીતે. ॥ ૫૦ ॥

(કાળી મયાળવેલ.)

પોતકયા, પ્રોદિકા, દિવ્યા; ત્રણ નામ છે. તે શુક્રધાતુને વધારનાર, લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્તરોગને જીતે છે.

(ચાંગેરીની, લુણીની, ઘોળની, ચુકાની, કુંજીની ખાટી ભાજી.)

લોણિકોક્તા, વૃહચ્છોટી, કુટિરસ્તુ, કુટિંજર, દુન્દુર, ગુડેરીક, પિંડી, પિન્ડીતકસ્તથા; ॥ ૫૨ ॥ આઠ નામ છે. લુખાસે, પચવાને ભારી, શીતળ, સહરાસે, બંધ કોઠાના રોગ હરે, ઝાડો પિશાબ છોડવે, સર્વે રોગ હરે, પાચન થતા મીઠા રસે, તે ઉપરાંત પચવાને ભારી, ॥ ૫૩ ॥ કુંજીની ભાજી વાયુને ઉપજાવનાર, ખાંશી અને દમને, રસવિકાર અને કફકોપને, ઝેરના રોગને હરે છે.

(કાળાનિશોત્તરની, કરડીની, કુરકુંની, મુળાની, તલની ભાજી.)

સુષેણુસ્તુ, સ્વસ્તિક, બવદ, સ્તિળપર્ણિકા; ॥ ૫૪ ॥ સુનિષણ્ણી; પાંચ નામ છે. શીતળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર ગ્રાહી, પરમાને, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે રોગને જીતે છે. તિળપર્ણી; તળની ભાજીનું એક નામ છે. તે શીતળ, મુખે રૂચી લાવે, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર ગ્રાહી, કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે. ॥ ૫૫ ॥

(સુરપત્રીની, સાલસની, લાલ ઊંદાની, ધમાસાની, ધાણાની, કુંભાની, કોથમીરની, ચવકની સફેદ સરશીની ભાજી-ફુળ.)

સૂક્ષ્મ પત્ર, સ્તીક્ષ્ણ શાકો, ધનુપુષ્પ, સુબોધક, ચૌરક; પાંચ નામ છે. કફ અને વાયુકોપને જીતે, તીખાસે, પિત્તકોપને હરેછે. ॥ ૫૬ ॥

(ડીંડાની, પીળા લોધરની, ધામણીની ભાજી.)

હુહુકો, વિટપો, રૂક્ષ, ખર પત્ર, સ્વર ચેડજ; પાંચ નામ છે. વાયુ ઉપજાવનાર, લુખાસે, બંધ કોઠાના ઝાડા પિશાબને છોડનાર, કફ કોપનો નાશ કરનાર છે.

(જંગલી અડદની, રૂદ્ર જટાની, વેલ-ફુલ, ફળ.)

ધના, ગમભવા, ગમભવાવલ્લી, પ્રસિદ્ધોનામ, વસ્તિજ; ॥ ૫૭ ॥ પાંચ નામ છે. વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ઝીતે છે. તેના ફુલ મીઠાસે, સહરા સવાદે; તેના ફળ સહરાસે, બળ વધારનાર મીઠાસે, વાયુને ઉપજાવનાર છે.

(ગુંદાનું ફળ, બાજરીનો પોખ, ઘેવડો, કરંડકા, નાડીશાક, પટુવાની ભાજી.)

શીતવાર, કુરંડી, નાડીતુ, નલિકા મતા; ॥ ૫૮ ॥ ચાર નામ છે. સહરાસે, શરીર બળ વધારે, સોઝાને હરે, વાયુ અને પિત્તને ઉપજાવે છે. નાડીશાક—સહરાસે, પચવાને હલકી, શીત્તળ, પિત્તને હરે, કફ અને વાયુકોપને ઉપજાવે.

(સફેદ શરસ્વની, જંગલી કસુબાની, પુષ્પાં જનની, કરડીની ભાજી-ફુલ.)

સાર્ષપં, સાર્ષપોં ભૂતં, કૌસુંભંકં, કુસંભકમ; ॥ ૫૯ ॥ ચાર નામ છે. શરસ્વનું શાક ઝાડા પિશાબને શોષી અટકાવે, ભૂખ વધારે, પચવાને ભારી, ગરમ, બાયુ પિત્ત અને કફને ઉકળાવે છે.

કસુબા અને કરડીના ફુલનું શાક, મીઠાસે, લુખાસે, ગરમ, કફકોપને ઝીતે, પિત્તને ઉપજાવે, પચવાને હલકા.

(ચણા, વટાણા લીલા તથા સુકા.)

ચણંકં; એક નામ ચણાનું છે. ઝાડા પિશાબને જુદો પાડી છોડે, કફ અને વાયુ ઉપજાવતો નથી. ॥ ૬૦ ॥ કલાય વટાણાનું એક નામ છે.

(ચુકાની ખાટી ભાજી, આમ્લલોણીકાની ભાજી.)

ચાંગેરી. આંમ્લિકા, ચુક્રા, ક્ષુદ્રામ્લિકા, ચતુચ્છદા; પાંચ નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન, મુખે રૂચી આપનાર, પચવાને હલકા, ગરમ, કફ અને વાયુ કોપને ઝીતે છે. ॥ ૬૧ ॥

(કાસમર્દની, કસોંદી ગાજરની, કપિલાની, કાસવિંદાની ભાજી.)

કાસમર્દ, કર્કશ, સ્યાદ્દગૃંજણા, ગજરસ્તથા; ॥૬૨॥ ચાર નામ છે. પચવાને હલકી. ગળાના કંઠરોગને, ખાંશીને, ઝેરના રોગને. લોહ-ગંધી રોગને ઝીતે છે.

(લાલ મુળો. ગોળાકારે મુળો, લાલ ગાજર, લાલ લસણ.)

ગૃંજનં; એક નામ છે. ઉગ્ર, કડવાસે, તીખાસે, ગરમ. ભૂખવધારનાર દીપન, પચવાને હલકા; ॥ ૬૩ ॥ ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી. લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિત્તને. હ-રસના રોગને, સંગ્રહણીના ઝાડાને. કફ અને વાયુકોપને ઝીતે છે.

(સફેદ કુમળા મુળાની. મોટા મુળાની ભાજી—ફુલ, ફળ.)

મૂળકં. હસ્તિ દંતક. બાળ મૂળં. કપોતિકા; ચાર નામછે. કુમળા મૂળાની ભાજી.વાયુને છુટો પાડનાર.મુખે રૂચી આપનાર,ગરમ. પાચન કર્તા. પચવાને હલકો; ॥૬૪॥ વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ખાંશીને.હાફણ દમને, ગળાના રોગને. આંખોના રોગને, સળકમ અને નાકના પિન્સ રોગને ઝીતે છે.

મોટા મૂળાની ભાજી. ઉપલા ગુણને મળતા છતા પચવાને ભારી છે. ગરમ છે, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષોને ઉપજાવે છે. કુ-મળા મૂળા ચીકણા છે, તેથી વાયુ પિત્ત અને કફ કોપના ત્રણે દો-ષોને ઝીતે છે. શુકવેળા મૂળા—ઝેરના વિષ રોગને, સોઝાના રોગને પચવાને હલકા, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષોને ઝીતે છે. ॥૬૫॥ મૂળાના ફુળ—રસવિકાર અને કફકોપને, પિત્તકોપને ઝીતે છે. ફળ એટલે મૂળા; વાયુ અને કફકોપને ઝીતે છે.

(કુઅળી કારવાઈની, ઉપલેટની, પીપલી મુળની, આંમ્રુની, અંકોળની બાજી. મુળ, ફુલ, ફળ.)

કરીરકો, ગુઢ પત્ર, કકચો, ગ્રંથિ લોમત; ॥ ૬૬ ॥ ચાર નામ છે. કડવાસે, ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી પાડનાર ભેદી ગુણે, તીખાસે ગર્મ. કફ અને વાયુને. કોડકાનાશ્રરને. સોઝાને, ઝેરના રોગને, હરશના રોગને જીતે છે. તેના ફુલ. કફ અને પિત્તકોપને હરે છે; ॥ ૬૭ ॥ તેના ફળ–ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, કશાયળા સવાદે, ગરમ. મીઠાસે. રસ વિકાર અને કફ તથા પિત્તકોપને ઉપજાવે છે.

(લાલ તથા સફેદ બીજનો કડવો મીઠો શેકટો પાંત્રા, ફુલ. શિંગ. હરિતશાક, સોહુજ.)

શિગ્રુ, સૈભાંજજન, કૃષ્ણગંધ, બાહુચ્છદ; ચાર નામ તેમાં લાલ બીજનો શેકટાંને ગધુ અને સફેદ બીજના શેકટાંને હરિતચ્છદ કહે છે. બેહું ઉગ્ર. ગરમ, પચવાને હલકા, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, કોઠાની અગ્નિને ભૂખને વધારે કફ અને વાયુકોપને જીતે; ઉગ્ર અને ગરમછે તેથી કોડકાને, તાપતીલ્લી કે કલેજાના રોગને, વિંધના નાશરાદિક રોગને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિત રોગને ઉપજાવે. ॥ ૬૯ ॥ બેહું શેકટા ગુણે દોષે સરખા છે પણ મીઠો શેકટો ભૂખવધારનાર દીપન, પિત્તકોપને, લોહગંધાને હિતકારી છે. તેના ફુલ પચવાને હલકા, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર સંગ્રાહી છે, વાયુકોપને ઉપજાવનાર, કફકોપ અને સોઝાના રોગને જીતે છે. શેકટાંના ફળ એટલે શિંગ, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, કશાયલા સવાદે, ગરમ. મીઠાસે, રસવિકારના કફ અને પિતકોપને હરે છે. ॥ ૭૦ ॥ શેકટાંના પાત્રાનો રસ આંખોમાં નાખવાથી સર્વે રોગ હરે છે.

(લસાનનો કાંદો. તેની કુમળી જડ. પાંત્રા.)

લસુન, ઉગ્રગંધો, યવનેષ્ટો, રસોનક, ગૃજનો, મહાકંદો, જજર્જરો, દીર્ઘ પત્રક; ॥ ૭૧ ॥ આઠ નામ છે. પૂષ્ટીકર્તા, મ-

ગર્જ અને શરીરને તરકતા, સ્નિગ્ધ ચીકણું, ગરમ, ખોરાકનું પાચન કર્તા, સહરાસે, ભાંગેલા તુટેલાં અવયવને સાંધનાર, શરીરના વાળ વધારનાર, પચવાને ભારી, પિત્તકોપને, લોહીબંધીને, બુદ્ધિને ઉપજાવે; ॥ ૭૨ ॥ રશાયન ગુણે, કફકોપની હાફણ અને ખાંશીને, પેટના રોગને, ચઢતા ગોળાને, ગુહ્યમ રોગને, તાવને, મુખની અરૂચીને, સોઝાને, પરમાને, હર્શને, શરીર સડાને, વાયુકોપને, શુળ રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૭૩ ॥ લશનના પાંત્રા મીઠાસે, ખરાશે, કુમળીજડ મીઠાસે, પિત્તકોપને ઉપજાવે.

(લીલા શુકા સફેદ અને લાલ કાંદા, પિયાજ, પાંત્રા, મૂળ.)

પલાંડુર, ધવળાક્ષશ્ચ, દુર્ગન્ધો, મુખદૂષક; ચાર નામ છે. એહુના ગુણ દોષ ઉપર લખેલા લશણને મળવા છતા કફકોપ ઉપજાવતો નથી, પિત્તાળ છે. ॥ ૭૪ ॥ થોડાક ગરમ, ફકત વાયુ કર્તા, પાચન થતા મીઠારસે થાય તેથી પિત્તકોપને સેવટે સમાવે છે.

(લાલશિગ્રુ, લાલલશણ, લાલમુળો.)

ગૃજ્જન; એક નામ છે. પિત્તકોપ ઉપજાવનાર, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર ગ્રાહી. તીખાસે, હર્શના રોગને ઝીતે છે. લાલ દેખાવે ગંધાતો, રસ ભરેલો, થોડા પાંત્રાનો, મૂળાના આકારે ગુણદોષને મળતો છે. ॥ ૭૫ ॥

(મોટું સુરણ કંદ, મૂળ, ભાજી, કડવું સુરણ જંગલી બે જાતના.)

સુરણ, કન્દલ કન્દો, ગુદામય, હરો ડપર, વજ્રકન્દ, સુરેન્દ્ર; પાંચ નામ એક જાતના અને બીજી જાતનું નામ ચિત્ર કન્દક ॥૭૬॥ ત્રણે જાતના ભૂખ વધારનાર દીપન, લુખાસે, તુરાસે, કડવાસે, ખુજલીના ચળ લાવનાર, ઝાડા પિશાબને છોડનાર, ઘેન ચઢાવે, મુખે રૂચીઆપે, કફકોપના હર્શ રોગને ઉપજાવે, પચવાને હલકુ; ॥ ૭૭ ॥ સુરણનાં કુમળા મૂળ-ભાજી; મુખે રૂચી આપનાર, કફ અને વાયુકોપને હરે, પચવાને હલકા; ॥ ૭૭ ॥ હર્શ રોગની શાંતીકર્તા, ઘણું કરીને કામ વ્યાપવાને, ભૂખવધારવાને હિતકારી છે; સૂરણની ચાકી ભૂખવધારનાર દીપન, લુખાસે, કફકોપના હર્શને ઉપજાવે, પચવાને હલકુ

છે. બીજી જાતનું જંગલી કડવા સૂરણને વજ્ર કન્દ કહે છે. બેહુ જાતના મીઠા સૂરણુની ચાકી કફકોપને હરે, પિત્તકોપ અને લોહીને ઉપજાવે. ॥ ૭૮ ॥

(વાવડીંગની, અસ્થિસિંહીની, અસ્થિશૃંગાલીકાની ભાજી.)

અસ્થિ શૃંકાલિકા, વજ્રગ્રંથિ, માનસ્થિ સંહતિ; ત્રણ નામ છે. પુષ્ટી કર્તા, રસવિકાર અને કફને ઉપજાવે, મીઠાસે. શિત્તળ. ॥ ૭૯ ॥ભાંગેલા હાડકાને સાંધનાર, શરીર બળવાન કરે, પિત્તકોપને, લોહી ઉકાળાને, વાયુકોપને ઝીતે.

(કુંકરકંદની, પીપરની, સફેદ ભોય કોહોળાની ભાજી, કંદ.)

વારાહી, માગધી, ગૃષ્ટિસ્તલ્કન્દ, સૌકરકાંતા. ॥ ૮૦ ॥ ચાર નામ છે. પિત્ત ઉપજાવનાર, શરીરના તેજને વધારે, મીઠાસે, ઉગ્ર, રસાયન ગુણે, આયુસને, શુક્રધાતુને; ભૂખને વધારે, પરમાને, કફકોપને, શરીરસડાને, વાયુકોપને ઝીતે.

(મુસળી, કાળી અને સફેદની ભાજી-કંદ.)

મુસળી તાલપત્રી, ખલિની, તાલ મૂલિકા; ચાર નામ છે. શરીરપુષ્ટકર્તા, બળ વધારનાર, વીર્યને ચેતવનાર, ગરમ, હર્ષીને વાયુકોપને ઝીતે છે. ॥ ૮૨ ॥

(આસનની, આસકંદની, બેંબકાની, પીળુડાની, કંચુકાની ભાજી-શાક.)

કંચુકા, પીળુની, પીળુ, ફેલુકા, દલશાલિની; પાંચ નામ છે. વાયુ ઉપજાવનાર, ભૂખવધારી ઝાડા પીશાબને શોપનાર ગ્રાહી. ભૂખવધારનાર દીપન, કફ અને પિત્તકોપને ઝીતે; ॥ ૮૩ ॥

(ભોય કોહોળાની ભાજી-કંદ.)

ભૂછત્રં, પૃથિવીકંદ, શિલીધ્રં, બળાકં મતમ; ચાર નામ છે. શીત્તળ, શરીર બળવધારનાર, પચવાને ભારી, ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડનાર ભેદી ગુણે, વાયુ પિત્ત અને કફ કોપના ત્રણે દોષને ઝીતે.

(ક્ષુદ્રકૃષ્ણુસ, કચોરો, ખારૂસૂરણ, હસ્તિકંદ, રતાળુકંદ, માનકંદ, માળાકંદ.)

સ્થુળસ્કંદો, શ્રામકંદો, માનકંદો, મહચ્છંદ; ચાર નામ છે. ॥૮૪॥ પચવાને ભારી, રસવિકાર અને કફને. વાયુકોપને ઉપજાવે, પિત્તકોપના સોઝાને ઝીતે; આનકંદ શીતળ, ગીઠાસે, પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને ઝીતે છે. પચવાને ભારી છે. ॥ ૮૫ ॥

(નાગરમોથની, ખરસવાની, કચરાની, શિંગાડાની ભાજી–કંદ.)

કસેરૂકં, સ્વલ્પકંદ, બૃહદ્રાજ; ત્રણ નામ ખરસવાનાછે. કસેરૂકં, સિંધાડે, શૃંગાટ, જળકંદો, ત્રિકોણુ, ત્રિકુટ, દાત્રક; સાત નામ શિંગાડાના છે. ॥ ૮૬ ॥ બેહુ શીતળ, મીઠાસે, પચવાને ભારી. પિત્તકોપને, લોહગંધીને. શરીર બળત્તરને ઝીતેછે; ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોપનાર ગ્રાહીગુણે, પિત્તને. વાયુને. કફને ઉપજાવે છે.

(બાર જાતના કંદમૂળમાં ગુળવેલ. રતાળુ સફેદ અને લાલ. મીઠાઅળુ. ભોયકોહોળુ, કંટાળુ. ભોયઆંમળા, હસ્તાળુ. કોનફળ, બટાકાયાદિ કંદ.)

પંડાલુકં, તૃષ્યગંધ, મંધ્યાળુ. રોમસમ, શૃંગાળુ. ચિત્રશંકા શંકાળુ. સ્વલ્પ કાકકમ; ॥૮૮॥ હસ્તાળુકં, મહત્કાઇં, રક્તકંદ, મહત્ફળં; બાર જાતના કંદ મૂળ બાર નામે છે. સર્વે શીતળ, મુખે રૂચી આપનાર, શરીરને હીતકારી. પુષ્ટીકર્તા, ઝાડા પિશાબને છુટો પાડનાર વિષ્ટંભિ. મીઠાસે, સહરાસે; ॥ ૮૯ ॥ પચવાને સક્ષ્મ. ઝાડા પિશાબને ઉપજાવે, લુખાસે. લોહી ઝાડા ઉલટીને હરે, કફ અને વાયુને ઉપજાવે, શરીરે બળ વધારી પુષ્ટ કરે, સ્રીના ધાવણામાં દૂધ વધારે; ॥ ૯૦ ॥ તેમાં કંદ ગુળવેલ કડવા સવાદે, પોતાના ચીકણા ગુણે શરીરની નસોમાં પ્રવેશ થાય, અભિષ્યંદિ ગુણે ઉગ્ર ગરમ છે. વાયુ પિત્ત અને કફને વધારે, પચવાને ભારી છે. મીઠા કંદમાં રતાળુ ઇત્યાદી પિત્તને, પાચન થતા કડવા રસે, થઇ કફને સમાવે છે. ॥ ૯૧ ॥

(કેમુકકંદ, જળગીઅરકંદ, કમળકંદ, કેળફુલનો
આંડ, કેલહુકંદ, કિલુટકંદ.

કેલુટ, સ્વલ્પવિટપ, કંદળ, સ્વાદુકંદળી; ॥ ૯૨ ॥ચાર નામછે. શીતળ ગુણે, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર આહી ગુણે. પિત્તને ઉપજાવે. કફ અને વાયુકોપને ઝીતે.

अति जीर्णमकालोत्थं रूक्षं स्निग्धं भूमिजम् ॥९३॥
जठरः कोमलं वात शीत पीत्तानिलापहम् ।
शुष्कं शाकंच सकलं नाश्नीयान्मूलकैर्विना ॥ ९४ ॥

અતિ પ્રાચીન કમળકંદાદિક કંદ લુખા ગુણે, ચિકણા ગુણે, પૃથ્વીમાંથી ઉપજે છે; ॥૯૩॥ કોમળ પેટના, કફ અને વાયુરોગને. શિતળ ગુણના કંદમૂળનું શાક ખાવાથી વાયુને ઉપજાવે છે, પણ પિત્ત વાયુ રોગને સમાવે છે. શુષ્ક અને લુખારો કંદમૂળના શાકમાં ફક્ત મૂળા વગર સર્વે કંદમૂળ પેટના રોગને વધારનાર છે. ॥ ૯૪ ॥

यो राज्ञांमुखतिलकःकटारमल्लस्तेनश्रीमदननृपेणनिर्मितेऽत्रा ।
ग्रंन्थेऽभून्मदनविनोदनाम्निपूर्णःकूष्मांडप्रभृतिरयंचशाकवर्गः ॥
इतिश्री मदनपाल विरचित मदनविनोदे निघंटौ शाकाख्यवर्गः

ઇતિશ્રી મદનપાલ નૃપે કહેલા નિઘંટના કોહોળાદિક
શાકનો સાતમો અધ્યાય સમાપ્ત.

आठमो अध्याय प्रारंभः

करेणसंगृह्यकुचौकपोले मात्रांगुलीभिर्मृदुताड्यमानम् ।
मुक्तन्त्वराजानुबलेनपानं नमामिकृष्णंनवनीतचौरम् ॥ १ ॥

પાણી, દુધ, માખણ, ઘી, તેલ, ઉકાળાદીક માત્રા પીવાનો સંગ્રહ કહેલો છે.

(ઘણી જાતનું પાણી પીવાનું થાય છે, તેના ગુણ દોષ ઘણા છે.)

પાનીયં, જીવનં, નીરં, કીલાલ અમૃતં, જલં, આપો,

અંભ, ઉદક, પાથો, અંબુ, સલિલં, પય; તેર નામ છે. ॥ ૨ ॥ શિત્તળ ગુણે, હૈયાને હીતકાર્ક, પિત્તકોપને, ઝેરને, લોહી ઉકાલાની ગરમીને બેસુદ્ધના ભ્રમિષ્ટરોગને, બળત્તરની દાહને, અજીરણને, મેહન્તે થાકોટાને, ઉલટીના ઉછાળાને, કેફ મદ ચહડેલાને, પડીજવાની ચકરીને, બે ભાનને, મસ્તાન થયેલાને. ઘેળા પણાના ચહડેલા મદના રોગને શિતળ અને મીઠું પાણી પીવાથી ઉપલા રોગને હરે છે. ॥ ૩ ॥ પણ સરદીને, બગડેલા કફકોપને, કોહાના રોગને, બૈરીના અડકાવના રોગને, ગળાના રોગને, સન્નિપાતના નવજ્વરના મેતાવને. ॥ ૪ ॥ સંગ્રહણીના ઝાડાના રોગને, નાકનો પીનસ રોગ અથવા રસવિકારના શળકમને, હેડકી ઉચકીને, ચડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને, પેટના રોગને, ફોડકા અને નાશુરાદિક વિંધના રોગને, ખાંશીને, પરમાના રોગને, દમ હાફણ અને સ્વાસના રોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને, વાયુકોપના સર્વે રોગને; ॥ ૫ ॥ પાસળાના કે શરીરમાં થતા શૂળ ઈત્યાદી વાયુકોપના રોગીએ શિતળ અને મીઠું પાણી પીધાથી રોગનો વધારો થાય છે. ૧ પહેલુ. દિવ્યં તુષાર, કહુરા કે ઝાકળનું પાણી અતિ શિતળ છે, તે પીધાથી સરદી અને વાયુના રોગનો વધારો થાય. ॥૬॥ બીજી ચતુર્વિધ વરન્ધારં; આકાશનું વરસેલું પાણી ચાર તરેહનું, તેમાં બે પ્રકારનું હલકું છે; ૩ જું ગંગાદિક નદી અને ૪ થું સમુદ્રમાં નદીનો સંગમ હોય તેનું પાણી પીવાને શ્રેષ્ઠ અને ઉતમ કહેલું છે. ॥ ૭ ॥ પાંચમું આસો મહીનામાં વરસાદ વરશેથી સમુદ્રનું પાણી ગંગાદિક નદીના જેતું ગુણકારી થાય; તે સોનાદિક ધાતુ અથવા મટોડીના વાશણમાં ભરવાથી; ॥ ૮ ॥ તે પાણી શિતળ ગુણે છતા વાયુ પિત અને કફના ત્રણે કોપના ઝેરી રોગને હરેછે; તેમજ ગંગાદિકનું વેહતું પાણી આસો મહીનામાં પીધાથી સર્વે રોગનો નાશ કર્તા છે. ૬ ઠું સમુદ્રનાં સંગમ થયેલી નદીનું કે સમુદ્રનું પાણીમાં ॥ ૯ ॥ ખારમળો હોય. તે પાણી પીધાથી શુક્રધાતુનું, આંખોનું બળ ઘટાડે છે. રસાયણ ગુણે, પાણીની તૃષાને. ચકરીની મૂર્છાને, બે સુદ્ધ પડવાને,

બળત્તરની દાહને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે. ॥૧૦॥ સાતમું રાત્રે શિત્તળ પણાથી ઝરપેલુ પાણી ભૂમીમાં પ્રવેશ થયેલું કે પહાડ ઉપરથી ઝરો વેહેલું તેને રસાયન કેહે છે. તે ગુણકારી છતા મહા નિદ્રાના અતિ એ સુદ્ધ થવાના તન્દ્રા રોગને, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે રોગને ઝીતે, લોહી કોપના અને જન્મથી તમકશ્વાસ રોગના સંતાપને, ખુશી ઉપજાવે, અત્તિ મેહન્તે થાકેલાની સાંતી થાય. બુદ્ધિને વધારે. ॥૧૧॥ આઠમું વરસાદનું તાજુ પાણી સુદ્ધ પૃથ્વિમાં પ્રવશ થઇ, સુદ્ધ થઇ ગળાઇ તેના ઝરા જે કુવામાં પ્રવેશ થાય તે પવીત્ર પાણી અતિ ગુણકારી ગણાય છે.॥૧૨॥ તેવા નવા ઝરા આવતું કુવાનું તાજુ પાણી પીધાથી રસવિકાર અને કફકોપને હરે છે કેમકે તેમાં ખાર હોય તેથી પિત્ત તપી ભૂખને વધારી દીપન ગુણે થાય, પચવાને હલકુ છે. ૯ મું તળાવનું પાણી વાયુને વધારનાર, મીઠાસે, તુરાસે, પાચન થતા તીખા રસ થાય.॥૧૩॥ દસમું ડુંગરની ખીણનું પાણી પિત્તને વધારનાર, તિખાસે, વાયુ અને કફને ઝીતે. ડુંગરના ઝરાનું પાણી વાયુ પિત્ત અને કફના રોગોનું અને રસાદિક ધાતુનું શોષણ કર્તા લેખન ગુણે. હૈયાને તથા કફકોપને ઝીતે, ભૂખ વધાનાર દીપન ગુણે, પાચન થવાને હલકુ. ॥૧૪॥ અગીયારમું નદીના ટોહનું પાણી પચવાને હલકુ. પિત્ત અને ભૂખને વધારનાર દીપન ગુણે. ખાડા ખબોચીઆમાં ભરાયલું વરસાદનું પાણી, ભૂખવધારનાર, લુખાસે, મીઠાસે, રસવિકાર અને કફને વધારનાર. ॥ ૧૫ ॥ બારમું મોટી નદીનું વેહતું પાણી ભુખવધારનાર દીપન ગુણે,લુખાસે, વાયુકર્તા, પાચન થતા હલકુ, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષના રોગ અને મળ મૂત્રાદિકનું શોધન કર્તા લેખન ગુણે. મોટા સરોવરનું પાણી મીઠાસે, શરીર બળવાન કરે, પાણીની તૃષાને ભાંગે, તુરાસે, પાચન થતા હલકુ. ॥ ૧૬ ॥ તેરમું ખેતરના ખાડાનું પાણી ઉલટી લાવનાર ખરાબ સવાદે, પચવાને ભારી, રોગને ઉપજાવનાર છે. ચઉદમું ટાંકાનું કે ભરી રાખેલું પાણી ગંધાયેલા પાણી જેવું, ઝેરજેવું,. સર્વે રોગને ઉપજાવનાર. ॥ ૧૭ ॥

પંદરમું ખારો દવ કે ઝાકળનું પાણી વાયુનો કોપ કર્તા, શીતળ ગુણે, લુખાસે, પિત્ત અને કફને હરનાર છે. ૧૬ મું વેહતા ઝરાનું તાજુ પાણી સર્વે રોગને તરત હર્તા છે. ।। ૧૮ ।। સતરમું મોટ. ઝરાનું પાણી પીધાથી શરીરના તેજને વધારે, બગડેલા કફ અને વાયુ કોપને હરે છે. અડારમું બરફ બધાયેલું પાણી, પચવાને ભારી; તરી આપનાર, સરદી કર્તા, પિત્તને સમાવનાર, વાયુકોપને વધારનાર. ।। ૧૯ ।। ઓગણીસમું સુરજના તાપે ઝરેલું બાફનું પાણી રાતના થાય. તે પીધાથી સરદી થાય. ।। ૨૦ ।। વીસમું તાજુ પાણી હાંડલામાં ભરી દીવસે તડકામાં તપાવેથી સુવાળુ થઇ વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને હરે છે. ૨૧ મું અન ભિષ્યન્દિ પાણી નિર્દોષ છે. ૨૨ મું મન્તરિક્ષ જળોપમમ ।। ૨૧ ।। શરીરે બળ વધારે, રસાયન ગુણે, શરીરમાં પસરે, શીત્તળ, પચવાને હલકુ. બુદ્ધિને વધારે. ૨૩ મું વર્ષા રૂતુંનું તાજુ પાણી જરૂર ગુણ-કારી છે. ।। ૨૨ ।। ચોવીસમું સરદરૂતુંનું તાજુ પાણી અગથ્યાનાં ગુણે ઝેર ઉતારનાર છે. પચીસમું હેમંતૠતુનું તાજુ પાણી શાંતિ સાર જેવું અથવા તલાવના પાણી જેવા ગુણે છે. ।। ૨૩ ।। છવીસમું વસંત અને ગ્રીષ્મૠતુનું તાજુ પાણી કુવા, વાવ અને ઝરાના પાણી જેવું છે. સતાવીસમું આખા ચોમાસામાં વરસાદનું તાજુ પાણી નદી નાળા જેવું, મળ મૂત્રને અટકાવનાર વિષ્ટંભિ છે. ।। ૨૪ ।। અઠાવીસમું (નદ્યઃ) જે નદીનું પાણી ઘણુંજ ઝડપ કે જોરથી વહી જતું હોય તે પચવાને હલકુ છે તેથી શરીરના સર્વે રોગ અને મળ મૂત્ર સોધનાર છે. ૨૯મું (મન્દગા જે નદી નાળાનું પાણી વેહતું નથી અથવા ખબોચીઆનું કે જેમાં ભેસાદીક જનાવરે બગા-ડેલું હોય, તે પાણી પચવાને ભારી તેમાં સેવાળ અને લીળ ઉપજે છે. ।। ૨૫ ।। તિસમું હિમાલય પરવતમાંથી નીકળેલી નદીનું શિ-તળ પાણી હલકુ પરેહજી રાખવા જેવું, વેહતી નદીના જેવું, ગરમ કરેલા પાણીને ગુણે છે. એકતિસમું ગંગા કે ભાગે-રથી, શતરૂદ્રા ત્રણે નદીનું પાણીએક સરખા ગુણે ઉત્તમ છે. ।।૨૬।।

તેનું શોધન કરેથી પિત્તને જરા ઉપજાવે. ચોખું, સુખ આપનાર, વાયુ અને કફ કોપને હરતા છે. ૩૨ મું મળયાચળ નદીનું. પાચન થવાને હલકું, જડપથી વેહનાર. ગુણકારી છે. ॥ ૨૭ ॥ તેતરીસમું (કૃત માળા અને તામ્ર પર્ણી) નદીના મુખનું પાણી નિર્મળ, સ્થિરપણે વેહેતું હોય તે પીધાથી અપચો. હાથી પગાનો શ્લીપદ રોગ ॥ ૨૮ ॥ શરીરે હાથે પગે, માથે, સોઝો, ગળગંડ ગળરીગા ર્બુદની ગળામાં ગાડ, જીવાતનો કૃમિરોગ થાય છે. ૩૪ મું (સચ, શૈળભવાં, ત્રીવેણી, ગોદાવરી નદીમાં મુખ્ય ત્રિવેણી અને ગોદાવરી છે ॥ ૨૯ ॥ તેનો આડો અવળો વિસ્તાર થયો છે તેનું પાણી પીધાથી શરીરસડાને, વાયુકોપને, કફકોપને હરે છે. ૩૫ મું વિધાચળ પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીમાં શિપ્રા અને રેવાધાનું પાણી શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગ અને શરીર સડાને ઉપજાવે છે.॥૩૦॥છતરીસ મું પારિયાત્રા પર્વતમાંથી નીકળેલી જે નદીમાં ચર્મ ગૈવતીનું મુખ્ય તળાવનું પાણી છે તે પરેહજી રાખવા જેવું, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષોને જીતે, શરીર બળ વધારે છે. ॥૩૧॥ સાડતીસમું, સાદરીમાંથી જે નદીઓ નીકળી છે તેનું પાણી શરીરસડાને, કોઠાની અગ્નિને, રસવિકારને, શ્લીપદરોગને ઉપજાવે છે; પણ પૂર્વે તરફની નદીનું પાણી પાચન થવા પછી ઝાડા પિશાબના ગુદસ્થાને કોપકર્તા છે. ॥ ૩૨ ॥ આડતીસમું, મરૂગ્ન નદીનું પાણી મીઠાસે, શરીર બળ વધારે, પચવાને હલકું, ભૂખ ઘણી વધારે છે. ૩૯ મું પશ્ચિમદિશા તરફથી આવેલી નદીમાં પાતેતા, ગોમતી, નર્મદાદયનું પાણી॥૩૩॥ પરેહજી રાખવા જેવું, વાયુકોપને, લોહગંધી રોગને હરે, શરીર બળ વધારે, ખુજલી અને કફકોપને હરે છે. ૪૦ મું દક્ષિણદિશાથી આવતી નદી જે સમુદ્રમાં ગઈ છે, તેનું પાણી શરીર બળ વધારે, પિત્તકોપને હરે, કફ અને વાયુને વધારે છે. ॥ ૩૪ ॥ એકતાળીસમું પુર્વે દિશાથી આવેલી નદીમાં જેનો વેગ થોડો છે તેનું પાણી પચવાને ભારી, શખ્ત છે. ૪૨ મું પૃથ્વીમાંથી નીકળતા ઝરાનું પાણી સવારેપીધાથી ગુણકારી ॥ ૩૫ ॥ નિર્મળ ગુણે, શીતળ, સર્વે

પ્રકારેગુણકારી છે પણ ભૂખ્યા પેટે જમવાની અગાઉ પાણી પા-
ધાથીશરીર નબળુ કરે ભૂખ ઘટાડે. કોઠાની અગ્નિ મંદકરી રોગો
ઉપજાવે છે. ॥ ૩૬ ॥ અરધુ જમવા પછી નિર્મળ પાણી થોડું
પીધાથી ભૂખવધારી દીપન પાચન થવાને શ્રેષ્ઠ ગણાય, શરીર જાડું
થઈ કફને વધારે છે જગતમાં પાણી પીધાથીશરીરનું રક્ષણ સર્વેનું
થાય છે.॥ ૩૭ ॥ જમવા પછી છેલ્લું પાણી પીનારને વિદ્વાન અ-
ંદસ્થે કોઇ વેળા અટકાવેલું નથી;પાણી પીધાથી પ્રાણી માત્રના જીવ,
નિશ્ચમેયનો તન્મય એટલે શરીરમાં પાણી પસરી જીવનું રક્ષણ કર્તા છે;
પણ ભોજન કીધાપછી છેલ્લુ પાણી પીનારને કોઇજ વખતે અટકાવ
થાય છે. કેમકે પાણીમાંથી પાણી કરેલું કે બાંધેલો બરફ અથવા
દેશોદેશનું પાણી ॥ ૩૮ ॥ તેમાં કેટલાક શીતળ, ગરમ, ગુણે અને
બગડેલું હોય. કેટલાક પાણીમાં રોગકર્તા ઝાડ પાનના મૂળ હોય
તેનો અટકાવ કરેલો છે. કાચા અજીર્ણ ઉપર ખારૂ અને ખુબ પાકેલા
અજીર્ણ ઉપર નિતરેલું મીઠું પાણી પીવું. પાણીની જેને ઘણી
તૃષા લાગતી હોય તેણે અને ખાધેલુ પાચન ન થતા કાચુ રહી
છારીઆ કે ખાટા ઓડકાર આવે તેને શીતળ પાણી પીવું. જેને
પેટમાં કે છાતીએ બળતરની દાહ થતી હોય અથવા અનાદિ ખો-
રાક પાચન થતા થોડો કાચો રહી બળતર થાય તે ઉપર શીતળ
પાણી પીવું. ૪૩ મું નૈરૂત દિશ્યાની નદીનું પાણી રોગકર્તા છે.
માટે પીવાને અટકાવ કરેલો છે. ॥ ૩૯॥ ચુમાલીસમું જંગલનું
વહેતું પાણી સર્વે રોગને હરી, ભૂખને વધારે છે. ૪૫ મું સાધા-
રણ હેમતરૂતુંમાં ખીકાસને, તૃષાને હણનાર, ખુશી ઉપજાવનાર,
પચવાને હલકુંછે. ॥ ૪૦ ॥ છેતાળીસમું વર્ષારૂતુંના વરસાદનું
પકડેલાં નવા પાણીમાં કરકું ઇત્યાદિ ઝાડોના મુળો પાંત્રાથી બ-
ગડેલું પીધુ હોય તો શરીરની બહાર અને ભીત્તરમાં રોગો
ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૪૧ ॥ સુડતાળીસમું ડોહવાયલું કે મેલુ એકાંત
સ્થળનું દુષ્ટ ઝેરી પવનથી બગડેલુ. ઊંદરોના ઝેરનું, ભીલામાના
રોપાનું. ખાખરા ઝાડ અને પાત્રાં ભરેલું, ગળીના રોપા ઉપ-

જોહ્લાનું, ધાસ ઇત્યાદિક ઝેરી રોપા ભરેલું, દુરગંધી ભરેલું, જે પાણીમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના કીર્ણો પડતા ન હોય તે, એટલા બગડેલા પાણી સર્વે રોગને ઉત્પન્ન કર્તા છે ॥૪૨॥ તેટલા પાણીને રદ કરવા કેમકે તે પીધાથી સર્વે રોગ ઉપજાવી મરણ પમાડેછે. રોગ ઉપજાવનાર પાણીવિશે ગ્રંથોમાં કહેલું છે કે તે પાણી શુરજની ગરમીથી તપેલું. ॥ ૪૩ ॥ શુરજના તાપે તપેલું, રેતીની જગામાં ગળાયલું, પહાડ પર્વતનું, દિપ્વથનું પાણી પીવાને યોગ્ય છે. તેમજ કપૂરની જગાનું, જલપ્રવાહનું વેહેતુ પાણી, કડવી કે મીઠી ઉંડી વૃક્ષ તળેનું, સુરંગીના ઝાડ તળેનું. સફેદ અને લાલ પાકળના કે શાલિનું, કાલીકિન્હી, તામ્રવલિ, જીમૂતકા, તામ્ર પુષ્પી ઝાડ તળેનું. સારી સુગંધનું પાણી ॥ ૪૪ ॥ સ્વચ્છ ચોખ્ખુ, સોન કમળનું, નાનુ મોટુ રાળનું ઝાડ, નાગ કેશરનું. સફેદ અને કાળા ધંતુરા હોય ત્યાનું. પીળા કોરાટાનું, ગુગળ કે મોતી ઉપજાવતા હોય તે જગાનું. શીતળ પાણી પીવાને કોઈ પ્રકારે અટકાવ કે દોષ નથી. ઉકળેલું, ફીણ વિનાનું. ગતિ વિનાનું. નિર્મળ પાણી ॥ ૪૫ ॥ સર્વે રોગ સમાવનાર, ભૂખ વધારનાર, પાચનકર્તા. પચવાને હલકુ છે. તપાવેલું ગરમ. તાજા ઝરાનું હલકું અગ્નિ ઉપર સોધેલું ॥ ૪૬ ॥ પાસળાના શૂળને, અજીરણના અરોચકને. રસવિકારના સળકમ રોગોના વધારાને, ઉચકી હેડકીને, વાયુ કોપને. કફકોપને જીતે છે; પગની બળતરને. વાયુકોપને, મદ ચડેલાને, પિત્તકોપને જીતે છે, ॥ ૪૭ ॥ ગાંઠોના મૂળને હણે. રસવિકારના સળકમને, ઝાડા પિશાબને સોધી ભુખને વધારનાર સંગ્રાહી, કોઠાની અગ્નિને વધારે, પચવાને હલકું છે; પણ અતિ બગડેલા કે વધેલા રસવિકારના શળકમને, વાયુના કોપે અતિ તવાયલાને ધટાડતો નથી ॥ ૪૮ ॥ અજીરણ થવા ઉપર, અતિ ધડપણ આવેલાને. પિત્તકોપ વધેલાને તપાવેલુ પાણી રાત્રે પીધાથી, ખોરાક ખાધેલાનું પાચન થાય છે; પગ વટો કે વટે મારગુને ગ્રીષ્મ. સરદ રૂતુનું તાજુ પાણી ॥ ૪૯ ॥ હેમન્ત, શશિર અને વષારૂતુનું, લાગેરથી નદીનું, તપાવેલું, મથીને સુધારેલું; પકવેલું પાણી શીતળ, સદા પથ્યનું, પચાવાને હલકુ, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષોને હરે છે. ॥ ૫૦ ॥

ફુપલી ફીરચા કીધા વિનાનું, કાચુ શિત્તળ, ઘણા દિવસનું વાસી, ખટાયેલું, કસાયલું પાણી વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ઉપજાવેછે. દિવસે પકવેલું પાણી, રાત્રે સુતીવખતે દુધ પીધાથી તામસપણું જાય. ॥ ૫૧ ॥ પકવેલું પાણી રાત્રે પીવાથી ઘણા રોગોને ઉપજાવે છે.

(દુધ.)

દુગ્ધં, પ્રસ્ત્રવણું, ક્ષીરં, સૌમ્યં, સંજીવનં, પય; છ નામ છે. બળ વધારતાં, શીત્તળ, મીઠાસે. વાયુ અને પિત્તકોપને જીતે. ॥૫૨॥ ચીકણું, રસાયન ગુણે, પવિત્ર, જીવાડનાર, ધાતુનો વધારો કરનાર; લોહીને ચેતવનાર, પિત્તકોપની ખાંશીને, હાંફણને, ક્ષયરોગને, હર્શને, ચકરીની ભ્રમન્તાના રોગને હરે, પચવાને ભારી છે. ॥ ૫૩ ॥ બાળકને, વૃદ્ધને, તવાયલા શરીરને, નબળાને, મૈરીના અભિલાશીને ફાયદો કરે છે. અન્નાદિ ખોરાક તજનારે, મરણતોલ થનારે પીધાથી, ઘણુ શ્રેષ્ટ ગણાય. ॥ ૫૪ ॥ તાજુ દોહેલું ધારોષ્ણ દુધના એવી-રીતે સાધારણ ગુણો છે.

ગાયનું દુધ મીઠાસે, શીત્તળ, પચવાને ભારી, ચીકાસે, રસાયણ ગુણે, શરીર પુષ્ટ કર્તા, ધાવણામાં દુધ ઉપજાવે, ઉમ્મર વધારનાર, વાયુ અને પિત્તકોપને જીતે. ॥ ૫૫ ॥ કાળી ગાયનું દુધ ઉપલા ગુણો સહિત શ્રેષ્ઠ છે. સફેદ ગાયનું દુધ કફને વધારે, પચવાને ભારે; વાછરડીનું કે પ્રથમ જણેલીનું દુધ ઘણુંકરીને વાયુ, પિત્ત અને કફને ઉપજાવે છે. ॥ ૫૬ ॥ કપીલા રંગની અથવા ખોળ ખાનાર ગાયનું દુધ પચવાને ભારી અને કફકોપને હરે છે. બકરીનું દુધ ગાયના દુધ બરોબર ગુણે છતા ભુખ વધારી ઝાડા પિશાબનું શોષણ કર્તા ગ્રાહી ગુણે, પાચન શક્તિ વધારનાર દીપન, પચવાને હલકું છે. ॥ ૫૭ ॥ ક્ષયરોગને, હર્શને, અત્તિસારના ઝાડાને, મૈરીને પિશાબ માર્ગે વેહતી ધાતુના પ્રદર રોગને, લોહગંધી રોગને, માથુ ફરવાના ભ્રમિષ્ટ રોગને; સર્વે પ્રકારના તાવને હરે છે. જે બકરી નહાની છતા કડવો અને ઉગ્ર તીખો ચારો ખાય. ॥ ૫૮ ॥ થોડું પાણી પીતી હોય તેનું દુધ પીધાથી, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના સર્વે

રોગ- દૂર થાય છે. મેંડીનું દુધ મીઠાસે. નબળું, ચિકણું, વાયુ અને કફકોપને હરે છે. ॥ ૫૯ ॥ પચવાને ભારી. વાયુકોપની ખાંશીને હરે છે. ભેશનું દુધ મીઠાસે, પુષ્ટ, ચીકણું, પચવાને ભારી, બળ વધારનાર; ॥ ૬૦ ॥ નિદ્રાને, શુક્ર ધાતુને વધારે, શીતળ, મળ મૂત્રાદિકનું સોધન કર્તા, ભૂખને સમાવે. માતાનું કે થાવ સ્ત્રિઓનું દુધ પચવાને હલકું, શીત્તળ, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, વાયુ અને પિત્તકોપને ઝીતે; ॥ ૬૧ ॥ આંખોના શૂળાદિક રોગને, નાક અને કાનના રોગને ઝીતે. હાથણનું દુધ—સ્વાદિષ્ટ મીઠાસે, શરીર બળ વધારે, આંખો, નાક અને કાનના રોગને ઝીતે; શીતળ, પચવાને ભારી. ॥ ૬૨ ॥ ઉટણીનું દુધ સ્વાદિષ્ટ, મીઠું, લુખાસે, છ ગુણ ભરેલા રસનું, ખારૂં, પચવાને હલકુ, ભૂખ વધારનાર દીપન, જીવાતના કૃમિરોગને, શરીર સડાને, કફકોપને, સોઝાસહિત પેટના રોગને તીરની રીતે ઝીતે છે. ॥ ૬૩ ॥ ઘોડીનું દુધ ગર્મ, લુખાસે, શરીર બળવધારનાર, વાયુ અને કફ કોપને હરે, ખરાસે, ખટાસે, પચવાને હલકુ, મીઠાસે, સર્વે ગુણે ખડી બંધાતુ. ॥ ૬૪ ॥ ધારોષ્ણ તાજુ દુધ ગરમ, પીધાથી ભુખ વધારનાર દીપન ગુણે, શરીર બળવધારનાર, પચવાને હલકુ, શીતળ, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ઝીતે; મુહૂર્તના ગુણે, ત્રણે તરેહની દુષ્ટ બુદ્ધિને તરત સુધારે, બેવડા ગુણે, ઘણા દિવસ પીવાની ટેપ પડેથી, તે પીધાવિના ચેહેન નપડે, તલફલાગે કેફ આવે, દુધ પીધાથી તૂર્ત શીત્તળતા જણાય, ઘણા દિવસ પીધાથી મેઘની રીતે શરીરમાં જમાવ થાય. ભૂખને અમૃતની રીતે સમાવે; ધારોષ્ણ દુધ શીત્તળ થયાપછી પીધાથી વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને ઉપજાવે છે. ॥ ૬૫ ॥ ગાયનું ધારોષ્ણ દુધ નબળુ અને ભેશનું શીત્તળ થયેલું દુધ નબળુ. ગરમ કરેલું ગામનું દુધ પરેહજી રાખવા જેવું; ગરમ થયેલું પાછુશીત્તળ થયેલું મજાપમ એટલે ઝાડની છાલની નાર જેવું. ॥ ૬૬ ॥ દુધ ગરમ કરીને શીત્તળ થયા પછી પીધાથી પિત્તકોપને અને ગરમ પીધાથી કફ તથા વાયુને ઝીતે, અતિશે ઉકાળી બાશુદી જેવું પાકુ થયેલું દુધ પીધાથી

પચવાને ભારી, વધારે પીધાથી ઝાડા થાય, ચિકણું, સ્નિગ્ધ, પુષ્ટીકર્તા, બળ વધારનાર. ॥ ૬૭ ॥ દુધની ખીર આમ રોગને ઉપજાવે, નસોમાં દહીની રીતે પસરે, પાચન થતા ભારી, આમ વધારનાર, શિત્તળ થયેલી ખીર પરેહજી રાખવા જેવું હોવા છતા, ફરીને ઉકાલી પીધાથી રોગોને ઉપજાવે. ॥ ૬૮ ॥ પ્રભાતેકે પરોડીએ ધારોષ્ણ દુધ પીધાથી, ઝાડા પિશાબને સોધ નાર, પચવાને ભારી, શરીર પુષ્ટ કરનાર. રાતના ચન્દ્રની શીત્તળતાનું બળગુણવધારે હોય, શરીર કસરત ન થાય, નિંદ્રા આવે તેથી મોડીરાતે દુધ પીવાને વર્જેલું છે. ॥ ૬૯ ॥ સાંઝના પીધાથી બળ વધારે, આંખોના રોગને, વાયુ પિત્ત કોપને હરે. દિવસે સૂરજના કીરણો તપવાથી, ઘણી મેહનતમાં નિંદ્રાન નહી આવેથી દુધનું સેવન કરેથી પાચન થાય. ॥ ૭૦ ॥ બગડેલું,–ખાટું, ગંધાયળું,–ખારૂ–ગાંઠો બંધાયલું દુધ–વર્જેવું એટલે પીવું નહી. ખાટુ, ખારૂ, બગડેલું દુધ પીધાથી શરીર સડાના કુષ્ટાદિ રોગો ઉપજાવે. ॥૭૧॥ દુધની તરીકે ફીણ અતિ ઘણા લૂખાસે; ઉકાલેલા દુધની મલાઈ વાપરવી, મલાઈ પચવાને ભારી, શીત્તળ, બળ વધારનાર, પિત્તકોપ અને લોહગંધીને, વાયુકોપને જીતે. ॥ ૭૨ ॥ સાત રાત સુધી ખુશીથી બગડેલું કે ઉતરેલું અથવા તરતની જણેલીનું કાચુ દુધ પીધું હોય તો ઝાડના મૂળની રીતે પેટમાં રોગ નીગાંઠ બંધાય. ॥ ૭૩ ॥ તે દુધની ગાંઠ લાંબે દિવસે જણાય માટે પીવાનું છોડી દેવું. તે ઉકાળેલું હોય તો દહી જેવા ગુણે, તે દુધ મેળવેલું કે અધરે કેલું ગણાય. ॥૭૪॥ તેની છાસ કીધી હોય તો છાસ અધ્રકેલા જેવી છતા ગોળીઓ બંધાય; વગર પકવેલું નિશ્ચય કરીને તે દુધ સરદી કર્તા છે. ॥ ૭૫ ॥ બગડેલા દુધની મલાઈ મેળવેલા દહી કે છાસ જેવી છે. ગોળા બંધાયલું દુધ ખાટા સવાદે હોય, તે ખાધાથી ઘણી નિંદ્રા લાવે. ॥ ૭૬ ॥ પચવાને ભારી, રસવિકાર અને સળકમે શરીર ભારે થાય, બળવધે; હૈયાના રોગનો, વાયુ કોપનો, બળત્તરની અગ્નિનો નાશ થાય; વાયુ કોપને વધારે. દુરજર, લુખાસે, ઝાડા પિશાબને શોષી ભૂખને વધારનાર ગ્રાહી, કે છાસ મેળવેલા જેવા ગુણે. ॥ ૭૭ ॥

(દહી ત્રણ જાતના.)

દધિ, સ્તાનંપય; સમ્યક્, સ્તાનમીષતુ, મંદકમ્, તન્મિષ્ટમ, મ્ળમત્યમ્ળ, મધુરામ્ળમિતિ, સ્મૃતમ્; ॥ ૭૮ ॥ નવ નામ છે. ગરમ, ભૂખવધારનાર દીપન, સ્નિગ્ધ ચિકાસે, કસાયલા સવાદે, રસવિકારને વધારે, પચવાને ભારી, પાચન થતા ખાટોરસ થાય. ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, લોહ ગંધીઅને પિત્ત કોપને સમાવે, સોઝાના રોગને, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને, કફ કોપને વધારે. ॥ ૭૯ ॥ ગરમીના પિસાબના મૂત્ર કૃચ્છરોગને સમાવે. શળકમ ને, શીત્તળતાને, આળસને વધારે; એકાત્તરાકે ચોથીઆ તાવના વિષમ જ્વરને, અતિસારના ઝાડાને, મુખની અરૂચીને ફાયદો કરે, શરીર બળ વધારે. ॥ ૮૦ ॥ મંદ બુદ્ધિને, મૂર્ખને, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના કોપને ઉપજાવે. મીઠું દહી—વાયુપિત્ત કોપને ઝીતે, ખાટું દહી—પિત્તકોપને, લોહગંધી રોગને સમાવે; કફ કોપને ઉપજાવે, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને સમાવે. ॥ ૮૧ ॥ મોળુ દહી—ખાટા કે મીઠા—એહું દહીના ગુણ દોષને મળે છે. ગાયના દુધનું દહી—ઉત્તમ ગુણે, શરીર બળને વધારનાર, પાચન થતા મીઠારસે, મુખે રૂચી આપનાર. ॥ ૮૨ ॥ પવિત્ર, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, સ્નિગ્ધ ચીકાસે, શરીર પુષ્ટ કર્તા, વાયુ કોપને ઝીતનાર છે. બકરીના દુધનું દહી—ઉત્તમ ગુણે, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, પચવાને હલકુ, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે કોપને ઝીતે છે. ॥ ૮૩ ॥ હાફ્ણ કે દમનવા રોગને, સશણીને, ખાંશીને, ક્ષય રોગને, શરીર તવાયલાને, ક્ષય રોગને, ઝીતે. ભૂખવધારનાર દીપન, ખોરાક પાચન કર્તા છે. મેડીના દુધનું દહી પોતાના ચીકણા પણાથી શરીરની સર્વે નસોમાં પસારે, કફ અને વાયુ કોપને વધારે. ॥ ૮૪ ॥ અભિષ્યન્દિ રસના ગુણે, પાચન થતા મીઠારસે ઘણુંકરીને રોગોને ઉપજાવનાર છે. ભેશના દુધનું દહી—સ્નિગ્ધ ચિકાસે, રસવિકાર ઉપજાવનાર, વાયુપિત્તને સમાવે છે. ॥ ૮૫ ॥ શરીર બળને વધારે, પાચન થતા મીઠોરસ થાય, પચવાને ભારી,

શરીરના લોહીને બગાડે છે. બૈરીઓ કે ધાત્રના દુધનું દહીવાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપના રોગોને હરેછે, આંખોના રોગ ઉપર પોળાકે તર્પણ કરાયછે, પચવાને ભારી, ॥ ૮૬ ॥ શરીર બળ વધારનાર, પાચન થતા મીઠો રસ થાય, સ્નિગ્ધ ચિકાસે, ઘણી ભૂખ વધારનાર છે. હાથણીના દૂધનું દહી—વીર્યે ઉષ્ણ, ગરમ પાચન થતા તીખાંરસે, ભૂખનોનાશકરનાર ॥૮૭॥ કશાયલા સવાદે, ઝાડા પિશાબાદિ મળને બાંધે. કફ અને વાયુકોપને ઝીતે. ઊંટણીના દૂધનું દહી—પાચન થતાં તીખા રસે, ઝાડા પિશાબની બંધાયલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડનાર ભેદી ગુણે, ખારા અને ખાટા સવાદે દહી છે. ॥ ૮૮ ॥ તે પેટના સર્વે રોગને, શરીર સડાને, હરસના રોગને, શૂળ રોગને, વાયુ કોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે. ઘોડી ઇત્યાદિ આખી ખૂરીના જનાવરોના દુધનું દહી—લૂખાસે, ગુલગુલીત અને સ્નિગ્ધછતા પોતાના ગુણે શરીરની નસોમાંપસરી,શરીર ભારેકરનાર અભિષ્યન્દિ રોગ કર્તા; ॥૮૯॥ ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, મીઠાસે, આંખોના રોગને હર્તા. વાયુ કોપને ઉપજાવે. કફ કોપને, મૂત્ર રોગને ઝીતે. સર્વે પ્રકારનાં દુધમાંથી થયેલા દહીમાં ગાયના દુધનું દહી શ્રેષ્ટ ગુણે કહેલુ છે. ॥૯૦॥ કાપડમાંથી ગાળી કે છાણી કહાડેલું દહી, સુસ્નિગ્ધ ચિકાસે, વાયુ કોપને હર્તા, રસવિકાર અને કફને વધારનાર, પચવાને ભારી, શરીર બળ વધારી પુષ્ટીકર્તા, મૂખે રૂચી આપનાર, મીઠાસે, પિત્તકોપ હર્તા છે. ॥ ૯૧ ॥ રંધાયેલું અથવા તપાવેલું કે પાકેલું દહી—ભૂખને રૂચી આપનાર, સ્નિગ્ધ ચીકાસે, ઉત્તમગુણે, પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, સર્વે ધાતુને, ભૂખની અગ્નિને, શરીર બળને વધારનાર છે. ॥ ૯૨ ॥ કાચુ દહી, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર સંગ્રાહી ગુણે, કસાયલા સવાદે, વાયુકોપને ઉપજાવનાર, પચવાને હલકુ, શરીરની નસોમાં ભરાઇ ઝાડા પિશાબને રૂંધનાર વિષ્ટંભિગુણે, ભૂખને વધારનાર દીપનગુણે, મૂખે રૂચી આપનાર, સંગ્રહણીના ઝાડાના રોગનો નાશ કરનાર. ॥૯૩॥ મથેલું કે નીચવેલુ દહી—શ્રેષ્ઠ ગુણે, તૃષાના રોગને, લોહગંધી રોગને, પિત્તકોપને, શરીર બ-

બળત્તરની દાહને ઝીતેછે. નીચવેલા દહીમાં ગોળ શાકર કે ખાંડ મેળવી શીખણ કરેલુ હોય તે—વાયુકોપને ઝીતે, શરીરબળ વધારે, પુશ્ટીકર્તા, પચવાને ભારીછે. ॥ ૯૪ ॥ તે વસંત, શરદ. ગ્રીષ્મરૂતુમાં શિત્તળતા કોઠામાં હોયછે તે વખતે શીખણ ખાવાનો અટકાવ કરેલો છે; પણ હેમંત. શશિર અને વર્ષારૂતુમાં સર્વેના કોઠામાં ગરમી અતિ હોય, તે વખતે શીખણ ખાધાથી કલ્યાણકર્તા સર્વે પ્રકારે ગુણ દાયેક છે. ॥૯૫॥ કાચુ દહી કે છાસ અભાવે રાત્રે પિત્તકોપ ઉપર કલ્યાણ કર્તા, નિંદરા લાવનારછે. દહી ઉપરની મલાઈ કે તરી, દહીની ચીકાસ ખાધાથી ઉગ્ર સવાદે પાચન થતા તીષ્ણ રસે, તીરની રીતે શિત્તળ શરીર કરનાર ॥૯૬॥ દહી તીર જેવું શિત્તળ ગુણે, પચવાને ભારી, બળ વધારનાર, વાયુ અને ભૂખ વધારનાર, નબળાઈનો નાશ કર્તા છે. ઝાડા પિશાબના બસ્તિસ્થાનનું શોધન કર્તા, ખટાસે, પિત્ત કોપને સમાવે, રસ વિકાર અને કફને વધારે છે. ॥ ૯૭ ॥ દહી નીચવીને ફકત પાણી કહાડેલું હોય, તે પીવાથી સંતાપ કે રીશનો, પિત્તકોપની બળત્તરનો નાશ કરે, શરીર બળ વધે; પચવાને હલકુ. અન્નાદિ ખોરાકની ઈચ્છા વધારે છે. કાનના રોગનું શોધન કર્તા, વીગરે કફકોપને, તૃષ્ણાને, વાયુ કોપને સમાવે છે. ॥ ૯૮ ॥ જરા તૃપ્તીકર્તા. મળ મૂત્રાદિકની જુદી જુદી જગાએ બંધાયલી ગાંઠો હોય તેનો સંગ્રહ તાકીદે કરે છે.

(છાસ–દહીમાંથી કરેલી હોય તે)

દંડાહતં, કાળપેયં, ગોરસશ્ચ, વિલોડિંતમ; ॥ ૯૯ ॥ સરસં, નિર્જળં, ઘોળં, મથિતં, રસવર્જિતમ, સમોદકં, શ્વેતમથ, મુદશ્વિત્વર્ધ્ધં, વારિકમ; ॥ ૧૦૦ ॥ પાદોદકં. ભવેત્તક્ર, મર્ધ્ધાંબી, અન્યેઅવ ભાવિરે; સત્તર નામછે. દહીમાં થોડું પાણી નાખી વહલોવી જાડા મઠાની છાસ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર આદીગુણે, તુરાસે, કસાયલા સવાદે, ખટાસે, મીઠાસે, ભૂખ વધારનાર દીપન, પચવાને હલકી; ॥ ૧૦૧ ॥ ગરમ, બળ વધારનાર, લુખાસે, તૃપ્તિકર્તા, વાયુકોપનો નાશ કર્તા, સોઝાના રોગને, ઝેરના રોગને, ઉલટીના રોગને, કફકોપના રોગને, એકાંત્તરો

બીજે-ત્રીજે કે ચોથે દિવસે આવતો તાવ વિષ્મજ્વરને; ॥ ૧૦૨ ॥ શરીર પીળું થવાના પાંડુ રોગને, બગડેલી ચરબીના મેદો રોગને, ઝાડાના સંગ્રહણી રોગને, હર્શના રોગને, પિશાબના રોગને, ભગંનદરના રોગને, પરમાના રોગને, પેટના ગુલ્મ રોગને, અતી સારના ઝાડાને, શૂળ રોગને. ફેફસા અને કલેજાના તાપત્તિલી રોગને, કફકોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને; ॥ ૧૦૩ ॥ પિત્તકોપના કરોળ્યા કે ચિત્રાંને, શરીર સડાને, કફકોપના શરીર સડાને, તૃષ્ણાકે તૃષાના રોગને, પેટના ઉદર રોગને, અપચાના રોગને ઝીતેછે. દહીનાભાગવિના છાસકે પાતળું પાણી પીધાથી સરદીકર્તા, નબળાઈમાં, ભ્રમીષ્ટરોગ, કે માથુ ફરવાના રોગને. પડીજવાની ચકરીના મૂર્છા રોગને; ॥૧૦૪॥ લોહી ઉકાળાના પિત્તકોપને. ચડેલા મદને, સોઝાદિક રોગને. કોઈ વેળા એજ એવી છાસમાફક આવેછે. શીતકાળે એટલે શીતળતામાં કે તહાડના દિવસમાં, સંગ્રહણીના ઝાડામાં, હર્શના રોગમાં, કફ અને, વાયુકોપના પરમાના રોગમાં. ॥ ૧૦૫ ॥ કાન બેહેરા થવાના રોગમાં, ભૂખ બેશી જવાનો મંદાગ્નિ રોગમાં, જાડી છાસ અમૃત પીવા જેવી ગુણકારી છે. મીઠી જાડી છાસ—સર્વે રસવિકારના શ્લેષ્મ રોગને. વાયુઅને પિત્તકોપને ઝીતેછે. ॥ ૧૦૬ ॥ ખાટી જાડી છાસ—વાયુકોપને હરે. લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિત્તકોપને ઉપજાવેછે; વાયુકોપ માટે ખાટી જાડી છાસમાં સિંધાલૂણ મેળવી અને પિત્તકોપ માટે મીઠી જાડી છાસમાં ખાંડ કે શાકર મેળવીને પીવી. ॥ ૧૦૭ ॥ કફકોપ માટે મોળીજાડી છાસમાં સુંઠ, મરી ને પીપરનું ચુર્ણ તથા જવખાર મેળવીને પીવી. સમુદ્રનું મીઠુ કે નિમખ જાડી મીઠી કે મોળી છાસમાં મેળવીને પીધાથી પરેહજી રાખવા જેવી, પચવાને વાને હલકી, ઘણું કરીને જુવાનીમાં સર્વેને માફક આવેછે.॥૧૦૮॥ જાડી છાસના મહામાં, ઘીની ચીકાસ વધારે રહી હોય. તે પીધાથી-શરીરમાં ઘણું બળ વધે, પુષ્ટ, પચવાને ભારી, કફકોપને ઝીતે છે. જે છાસમાં ઘી થોડું હોય તે પીધાથી શીત્તળ જણાય પચવાને ભારી, પુષ્ટિકર્તા, કફકોપને વધારેછે.॥૧૦૯॥ ઘી વિનાની છાસ, નરસા દહી-

ના ગુણને મળતી છાસ ગણાય. તે પીવાથી તળાવના કે ડોહવાયલા, ચુથાયળા નરસ પાણી જેવું, રસ પદાર્થેતજેવું. ॥ ૧૧૦ ॥ દહી નીચ વીલાયેલા પાણી કે દહી ઉપરના તરતા પાણીને મળતુ અથવા હલકી છાસ જેવું કે દૂધમાં તરત દહી મેળવેલા જેવા ગુણે ગણાય. ॥૧૧૧॥

(માખણ, મસ્કો.)

હૈયંગવીનં, સરજં, નવનીતંતુ, મંથનમ્; ચાર નામછે. દહીની છાસને વહલવવાથી કે મથવાથી તાજુ માખણ નિકળેછે. તે ખાધાથી પચવાને હલકુ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, તરત ગુણ દેખાડે, મીઠાસે, શીત્તળ. ॥ ૧૧૨ ॥ બુદ્ધિને વધારનાર, કસાયલા સવાદે, ખટાસે, પુષ્ટિકર્તા, પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, શરીર બળત્તરને સમાવે, ભૂખને વધારે, આંખોના રોગને, શરીર ક્ષય કે ક્ષય રોગને, હર્શના રોગને હરે, ફોડકા અને નાશૂરને ઝીતે, જખમને રૂઝવે, ખાંશીને ઝીતે. ॥૧૧૩॥ વાસી માખણ ખાવાથી પચવાને ભારી, ચરબી અને કફને વધારે, સોઝાના રોગને હરે, શરીર બળ અને પુષ્ટી વધારે, ઘણુ કરી બાળકોને અમૃત જેવું છે. ॥ ૧૧૪ ॥ લાંબા વખતનું ઘણું જુનું માખણ અત્તિ ચીકણું હોય તો આંખોના રોગને, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને ઝીતે. પૂષ્ટીકર્તા શરીર બળ વધારનાર, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહીગુણે, મધુરસવાદે ઘણું શીતળછે. ॥ ૧૧૬ ॥

(ઘી—માખણ તપાવીને કરેલું)

ઘૃતમાજ્યં, હવિઃ, સર્પિરા, ધારમમૃતા, હવ્યમ; પાંચ નામછે. રસાયણગુણે, મીઠાસે, આંખોના રોગને હરે, પચવાને ભારી, ભૂખ વધારનાર દીપનગુણે. ॥ ૧૧૭ ॥ શીત્તળ વીર્યે, ઝેરના રોગને હરે, શરીર સંપત્તી વધારે. વાયુ અને પિત્ત વાયુકોપને ઝીતે, પોતાના ગુણે સર્વે નસોમાં પસરી રૂંધે, કફ કરે, અતિ અભિષ્યંદિ ગુણે. કાંતીને, ચરબીને, શરીર તેજને, શરીર રંગ રૂપને. બુદ્ધિને ઉપજાવે. ॥૧૧૮॥ ચડતો વાયુ અને ઝાડા પિશાબ અટકાવવાના ઉદ્દાવર્ત રોગને, પિત્તકોપના સર્વે તાવને, ગરમીથી ઘેળાપણાના ઉન્માદ

રોગને, શૂળ રોગને, અજીરણના આફ્રાને, લોહી બગડવાના ફોડકા, નાશૂરના જખમોને જીતેછે. સ્નિગ્ધ ચીકાસે, કફને ઉપજાવે, લુખારૂક્ષ ગુણે, ક્ષય રોગને, બળત્તરની ગાંઠોના વીસર્પ રોગને, લોહી ઉકાળાના રોગને જીતે. ॥ ૧૧૯ ॥ પોતાના સ્વવીર્યથી ઉપજેલું ધી જખમોને હરે, ઘણા અર્થે સુવાળું, નબળુ. શરીરના વાળની વૃદ્ધિકર્તા છે. દૂધમાંથી ઉપજાવેલું ધી ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહીગુણે, શીતળ, આંખોના રોગને જીતેછે. ॥ ૧૨૦ ॥ પિત્તકોપને, બળત્તરની દાહને, લોહી ઉકાળાને, ઘેલાપણાને, ચડેલામદને, પડી જવાના મૂર્છા રોગને, મસ્તક ફરવાના ભ્રમરોગને, વાયુકોપને, જુનારોગને જીતેછે; પાચન થતા તીખારસે, સર્પના ઝેરાદિક રોગને, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણે કોપને જીતે. ॥૧૨૧॥ કાનના રોગને, આંખોના રોગને, મસ્તક શૂળને, શરીર સડાને, ફેફરાનાં રોગને, સોઝાના રોગનેજીતે, ઔરીને પિશાબની જગાએયોનિ રોગને, તાવને, હાફ્ણ કે શ્વાસને, હર્શને, ભગંદરને, પેટના ગુલ્મરોગને, સળકમ કે નાકના પીનસ રોગને જીતે. ॥ ૧૨૨ ॥ ભૂખ વધારનાર દીપનગુણે, બસ્તિસ્થાનમાં પિચકારી મારવાને, નાકમાં રેહડવાના નસ્યકર્મ કરવાને, શરીરની દુર્ગંધી દૂર થવાને ગુણકારી છે. ઘી ઉપરની તરીકે છારી ઘીના ગુણનેમળવા છતા તિક્ષણગુણે. પચવાને હલકુ, તીરના જેવું ગુણી. ॥૧૨૩॥ દશ વરશસુધી ઘીને મંટોડીના વાશણમાં જતનથી, ભરી રાખેલું હોયતે પચવાને હલકુ. તે ઉપરાંત સર્વે ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ, આવરદાને વધારનાર, મહાઘૃત ગણાય. ॥૧૨૪॥ ઘીના ગુણ દોષો દૂધને મળતા જણાયછે. સર્વે દૂધમાંથી થયેલા ઘીના ગુણ દોષમાં ગાયના દૂધમાંથી ઉપજેલું ઘી ઉત્તમછે તેમાં કોઈ પ્રકારે અવગુણ નથી. ॥ ૧૨૫ ॥ ઘણું ઉકાળેલું કે ઘણું પકાવેલું ઘીનું વીર્ય હીણ થાય છે.

(તલનું તેલ.)

તેલ: એક નામ. ગરમ, પચવાને ભારી. સ્થિર પસરનાર, શરીરબળ અને રંગરૂપને તીરની રીતે વધારે, પુષ્ટીકર્તા, શરીરના

સાંધા નર્મ રાખનાર, ઝેરના રોગને વધારનાર, મીઠાસે, પાચન થતા સૂક્ષ્મ રીતે, શરીરમાં પ્રવેશ થાય, ૭ રસ મધ્યેનો એક રસ, પાકેલા જેવું. ॥ ૧૨૬ ॥ સોષ્ણ કર્તા. કસાયલા સવાદે, ઉગ્ર, તીખાસે, રસવિકારના કફ અને વાયુ કોપને હરે છે, પાચન થતા મીઠારસે, તીક્ષ્ણ, બળ વધારનાર, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રકતપિત્ત રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૨૭ ॥ રસવિકારના કફ કોપને, તીક્ષ્ણ પણાથી પિશાબ અટકવાને, મુખના રોગને, બૈરીઓના ગર્ભાસ્યનું શોધન કરે છે; ભૂખ વધારનાર દીપન, બુદ્ધિ અને શરીરના વાળ વધારનાર, ઠાકોટાને વિસામો આપનાર, જખમને રૂઝવનાર. પરમાને હરનાર છે. ॥ ૧૨૮ ॥ કાનના રોગને, બૈરીને પિશાબની જગાએ થતો યોનિરોગને, મસ્તક શૂળ રોગને, આંખોના રોગનો નાશ કરે છે. મથેલું, વલોવેલું કે સુદ્ધ કરેલું તલનું તેલ, ભાંગેલા તુટેલા હાડકાને સાંધે, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૨૯ ॥ તે ઉપરાંત ફોડકાને, નાશૂરના જખમોને, દાઝેલા કે બળેલાના જખમોને ચોપડવા અને ખવાડવા પીવાડવાને પરેહજી રાખવા જેવું સદા છે. ધાને ઘણું ઉકાળે કે પકવેથી હીણવીર્ય થાય છે. ॥ ૧૩૦ ॥ પણ તેલને ઘણું ઉકાળેથી કે ઘણું પકવેલું લાંબે દિવસે તેના ગુણમાં વધારો થાય છે.

(એરંડયું તેલ.)

એરંડ તેલ; એક નામ છે. મીઠાસે, ગરમ, ભૂખ વધાનાર દીપન, શરીરનું શોધન કર્તા; ॥૧૩૧॥ બળ વધારનાર, ચામડી નેતર કરનાર, ઉંમર વધારનાર, યાદ શકિતને વધારનાર, શરીરની કાંતીને વધારનાર, બળ ઉપજાવે, કસેલા સવાદે, સૂક્ષ્મ રીતે શરીરમાં પ્રવેશ થાય, બૈરીના પિશાબની જગાના યોનિરોગ અને પુરૂષની શુક્રધાતુનું શોધન કરે. ॥ ૧૩૨ ॥ વાયુકોપના પેટના રોગને, અજીરણના રોગને, પેટના ગુલ્મ રોગને, અષ્ટીલા કંબરના રોગને, ગળાના રોગને, વાયુકોપના લોહી વિકારને, શૂળાદિક નાશૂરાદિક વિંધના રોગને, સોઝાના રોગને,.વિદ્રધીની ઉંડમી ગાંઠના રોગને હરેછે.૧૩૩

(સરસ્વ, કરંઝ ઈત્યાદિક, તિલણ પદાર્થનું તેલ.)

પૃથ્વીકા, ભૂમીમાંથી નિકળેલું, મૂળજીમૂતા–પીલૂનું, દન્તી–દાંતીનું, કવચ–કવચબીજનું, શિગ્રુજન્મ--શેકટાના બીજનું, નિમ્બાત-લિંબડાના બીજનું, તસી–અળશીનું, કરંજા–કરંઝનું, આર્ક--આકડાનું, હસ્તિનું, કર્ણ–કેશરનું, ઇંગુદી–ઇંગોલીનું, ભત્રમ--શંખિની કે શંખાહુલીનું, ॥ ૧૩૪ ॥ નિંબક–કપિલાનું, તૈલતેલ–તલનું, જયોતિષ્મ–માળકાંગોણીનું. કુસુંભ–કસુંબાનું, સર્ષા–સરસ્વનું એટલી જાતના તેલ સૌવર્ચલ એટલે સંચળખારના ગુણે. ॥ ૧૩૫ ॥ પાચન થતા કડવા અને તીખારસે, ગરમ, તીક્ષણુ રસે, પાચનથવાને હલકા છે. તે શરીરસડાને, રસવિકારના કફકોપને, પરમાને, પડીજવાના મૂર્છાના રોગને; ગાંડા ઘેલા થવાના મદ રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૩૬ ॥

(લિંબડાનું તેલ.)

નિંબતૈલં; એક નામ છે. શરીરસડાને, ફોડકા અને નાશ્વરાદિક વિંધના કે જખમના રોગને, રસવિકારના કફકોપને, તાવને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે.

(અળસીનું તેલ.)

અતસીતૈલં; એક નામ છે. કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, ચીકાસે, સ્નિગ્ધ, ગરમ, કફ પિત્તકોપને હરે, પાચન થતા તિખા રસે, આંખોના રોગને હરે, શરીરબળ વધારે, વાયુકોપને હરે, પચવાને ભારી. ॥ ૧૩૮ ॥

(સરસ્વનું તેલ.)

સાર્ષતૈલં; એક નામ છે. જીવાતના કૃમિરોગને, શરીરસડાને, ખુજલી અને ખરસવાને ઝીતે, પચવાને હલકુ, પિત્તકોપને, ઝેરના રોગને, બગડેલા લોહીના રોગને, પરમાના રોગને, કાનના રોગને, મસ્તક દુખવાના રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૩૯ ॥

(કસુંબાના બીજનું તેલ.)

કૌસુંભતૈલં; એક નામ છે. તિખા સવાદે, પિત્તકોપને ઉકળાવે

આંખોના રોગને જીતે, શરીરબળ વધારે, ફકત વાયુકોપને હરે, તીક્ષણ ગુણે, ભૂખ વધારનાર વિદાહી, ગરમ ગુણે, પિત્તકોપ અને ગરમીના નવા રોગ ઉપજાવે. ॥ ૧૪૦ ॥

(માળકાંગોણીના બીજનું તેલ.)

જ્યોતિષ્મતીભવતૈલં; એક નામ છે. પિત્તકોપને વધારનાર, ગરમ, યાદશક્તિ અને બુદ્ધિને વધારે છે. ॥ ૧૪૧ ॥

(અખરોટનું તથા નારિયલનું તેલ.)

અક્ષોટિકા; એક નામ અખરોટનું છે. નારિકેળ, એક નામ નારિયળનું છે. બેહુંનું તેલ પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, વાળને વધારે, પચવાને હલકું, રસવિકારના કફને વધારે, શિત્તળગુણે;॥૧૪૨॥

(શિરંશુ ચાર જાતની માંછલીનું તેલ.)

શિંશપા મોટી, ગંડીર, રસાળા, દારૂજમ; ચાર જાતની માંછલીનું એકેક નામ છે. તેનું તેલ પચવાને ભારી, કસાયળા સવાદે' કડવાસે, તીખાસે, શરીરસડાને, ફોડકાદિક નાશૂરના વિંષરોગને જીતે છે. ॥ ૧૪૩ ॥ વાતરક્તના ગળતકોડને, ઝેરના રોગને, રસવિકારના કફકોપને, ખુજલી અને ખરસવાને, શરીરસડાને, વાયુકોપને જીતેછે.

(ભીળામાનું તેલ.)

ભલ્લાતક; એક નામ છે. તુરાસે, ગરમ, મીઠા, તીખાસે. શરીરસડાને, બગડેલી ચરબીના મેદને, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપને, પરમાને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૧૪૪ ॥

(ખાખરાના, પટોળના કે પાડલીના બીજનું તેલ.)

પલાશ; એક નામ ખાખરાનું મધુર સવાદે છે. પાટલા; પાંડલીનું એક નામ છે. બેહું તુરાસે, કસાયળા સવાદે, મીઠા સવાદે; બળતરને, પિત્તકોપને, રસવિકારના કફકોપને હરે છે. ॥ ૧૪૫ ॥

(કોહલાના, તરબુજના,દુધી ઈત્યાદિના બીજનું તેલ.)

કૂષ્માંડ, ત્રપુ, સૈંવારૂ, તુંબીકા, લિંગ, તિકતકેઃ, કૃતં, પ્રિયાળ, જીવંતી; નવ જાતના કોહલાના બીજને કુષ્માંડ કહે છે. તેના બીજ રસવિકારના કફકોપને વધારે. ॥ ૧૪૬ ॥ તેનું તેલ પચવાને ભારી,

મીઠાસે, પાચન થતા શીતળ રસે, પિશાબ વધારે કરાવે, ભૂખને ઘટાડે, કઢીના જેવા અભિષ્યદિ ગુણે, કફને વધારે, વાયુ પિત્ત કોપને જીતે.

(ચેકૈષજં, ચેકુપિક, કરડીનું તેલ.)

ચેકૈષજં; એક નામ છે. તેલ શીતળ, પિત્તકોપને હરનાર, કફ અને વાયુકોપને વધારે છે.

(જવનું તેલ.)

યવ; એક નામ છે. તીખાસે, તેલ ઉગ્ર, તીક્ષ્ણરસે, રસાયન ગુણે. ॥ ૧૪૭ ॥ ભૂખ વધારનાર દીપન, રસાદિ ધાતુ અને વાતાદિક કોપનું શોષણ કરી શરીર નબળું કર્તા લેખન ગુણે, બુદ્ધિને વધારનાર, પરેહેજી રાખવા જેવું, વાયુ પિત્ત અને કફ કોપને જીતનાર.

(આંબાની ગોટલીનું તેલ.)

આમ્રતેલં; એક નામ છે. સહરાસે, તીખાસે, મીઠાસે, પિત્ત કોપ નહી કર્તા, કફ અને વાયુ કોપને હરનાર, લુખાસે, સુગંધી ભરેલું ઘણું સ્વચ્છ. ॥ ૧૪૮ ॥

(સરવે જાતના ઘી, તેલ, ચરબીના ગુણ દોષ.)

ઘી જગમ ગુણે; તેલ સ્થાવર ગુણે, વાયુ કોપને હર્તા, સર્વે તેલમાં સફેદ તલનું તેલ શ્રેષ્ટ અને બળ વધારનાર છે. ॥૧૪૯॥ ગામમાં વશનાર મેંડાદિજનાવરોની ચરબીનું તેલ પચવાને ભારી, મીઠાસે, ગરમ, વાયુકોપનો નાશ કરે છે. ॥ ૧૫૦ ॥ જંગલમાં વશનારા એક ખુરીના જનાવરોની ચરબીનું તેલ ખરાબ ગુણે, કશાયલા સવાદે, પચવાને હલકું, શીતળ, રક્ત પિત્ત કોપના લોહી ઝાડા ઉલટીને જીતે છે. ॥ ૧૫૧ ॥ ફરીને જણાવેલું છે કે,વાંદરાદિક વનચરની ચરબીનું તેલ કફને વધારનારછે. ઘી, તેલ, ચરબી, ચીકણાઇ, હાડકા મધ્યેની મજ્જાનું તેલ વાયુનો નાશ કર્તા છે. ॥ ૧૫૨ ॥ ઉપલા સર્વે તેલ સરખા ગુણે પેહેલાથી બીજાનો ગુણ દોષ અધીક પાચન થતા સરશ સ્વાદે.

(પીવાના સર્વે જાતનો આસ્વ, ઉરાખ, તાડી, સરખાદિક દારૂ, અરકના ગુણદોષ.)

મધં, હાલા, સુરા, શુંડા, મદિરા, વરૂણાત્મજા, સૂરા, ગંધા-

ત્તમા, કલ્યા, દેવ સ્પૃષ્ટાચ, વારૂણી; ॥ ૧૫૩ ॥ અગીઆર જાતે છે. પિત્તકોપ વધારનાર, થોડો થોડો પીતાં સહરા સવાદે, ખોરાક ખાતા રૂચી આપનાર, ભૂખ વધારનાર દીપન, કોઠાની અગ્નિ વધારે, ઝાડા પિશાબને ઉપજાવે, તીક્ષણ ઉગ્ર, વાયુ અને કફ કોપને જીતે. ॥૧૫૪॥ જમણુનીસાથે થોડો નબળો દારૂ પીધાથી અમૃત પીધા-બરોબરછે, જમવા પછી કે આડે વખતે પીધાથી અનેક રોગોને ઉ-પજાવે, વધારે દારૂ ઈત્યાદી તાડી જલદ પીધાથી ઝેર પીધા બરોબરછે. ॥૧૫૫॥ દરાખનો દારૂ થોડો પીધાથી ભૂખ વધારે, લોહીના ઝાડા ઉ-લટીના રકતપિત્ત રોગને જીતે, શરીરબળ વધારી પુષ્ટ કરે, લોહી ઝા-ડાના હરશ રોગનો નાશ કરી, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણેછે. ॥૧૫૬॥ મવડાનો દારૂમાં થોડાગુણ ખજુરના દારૂને મળતો કે સરખો, મુખે-રૂચી આપનાર, રસવિકારના કફને હરે, ચાળા કરે, બુમબરાડા પડા-વે, પચવાને હલકો. ॥૧૫૭॥ ભાતના છાલાનો કે ચોખાનો, ચોખા-ના લોટનો દારૂ, તાડી, સરખો, પચવાને ભારી, બળ વધારનાર, શ-રીર પુષ્ટકર્તા, ચરબી અને કફ વધારનારછે. ॥૧૫૮॥ ભૂખ વધારી ઝાડાપિસાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, સોઝાને, પેટના ગુલ્મરોગને, હ-ર્શના રોગને, સંગ્રહણીના ઝાડાને, પિશાબ અટકવાના મૂત્રકૃછ રોગને જીતેછે. પુનર્નવા એટલે ઘેટુંલી તથા ભાતના ચોખાના લોટની ખટા ઇ, તાડી સરખો. ॥ ૧૫૯ ॥ ઉરાક દારૂથી સરખો તાડી પચવાને હલકી, નાકના પીનસ રોગને, અજીર્ણને, શૂળરોગને જીતે છે. ખજુ-રાદિક ફળની તાડીના ઉરાક,દારૂથી નીરો કે તાડી થોડી પીધાથી ખુશી ઉપજાવે, ઘણુંકરીને તેના ગુણદોષ નબળા દારૂને મળતાછે. ॥૧૬૦॥ જંગલના ટપકતા તાડીના ઝાડમાં ખજુરાદીક, કાચા ફળ સેડ-વેલાનો અર્ક ભારીછે, પાકેલા ફળનો ઉરાક દારૂના ગુણ દોષને મળ-તાછે. ॥૧૬૧॥ ખુશી ઉપજાવનાર, ઝાડો પેશાબાદિ બંધથવાનો આ-નાહરોગને, પેટના ગુલ્મરોગને, હર્શ રોગને, ઉલટીને, અપચાના અ-રોચકરોગને,વાયુકોપને જીતેછે, ભૂખ વધારનાર દીપન, કોઠાના બંધે-જને, છાતીના શૂળરોગને, હૃદયરોગને જીતેછે. ॥૧૬૨॥ દારૂ પચવાને

ભારી, પુષ્ટીકર્તા, ભુખ વધારનાર દીપન, કફ ઉતરતા કે પાછળથી વાયુ કોપને વધારે. સહરા સવાદે. જંગળીફળનો દારૂ કફકોપનેહરે, ભૂખવધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહીગુણે, સોઝાના રોગને, હર્શના રોગને, ઝાડાના સંગ્રહણી રોગને જીતેછે. ॥૧૬૩॥ કાચાફળ સેડવીને કરેલો આસ્વ, મીઠાસે, બળવધારનાર, ઝાડાપિશાબને બાંધે, શીત્તળ, પચવાને ભારી. (પાકેલા ફળ છોલી સેડવીને કરેલો આસ્વ) ઝાડોપિશાબ કબજ કરનાર વિષ્ટંભી, વાયુકોપ વધારનારછે. ॥૧૬૪॥ ફળને ખમણી સેડવી કરેલો આસ્વ વાયુકોપને સમાવે, હૈયાના રોગને બગાડે, પચવાને ભારી. સેરડીનો, તાડીનો, તેમજ ખજુરનો, મહુવડાનો, ફાળસાદીક ફળનો, ભાતનો, ચોખાનો એટલા દારૂને આક્ષિકી કહેછે. ॥૧૬૫॥ તે શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, સોઝાના હર્શ રોગને, પિત્તકોપને, સોહગંધીને, કફકોપના શરીર સડાને જીતે; પણ થોડો વાયુકોપને વધારે, લુખાસે, ભૂખ વધારનાર દીપન, ઝાડો પિશાબ છોડનાર રેચનગુણે, પચવાને હલકોછે. ॥ ૧૬૬॥ જવના લોટનો બનાવેલો દારૂ જવના આસ્વ કે ખાટીના ગુણ દોષને મળતોછે. તેમજ કાકોલિકા કે કંટોલી, સાળઈનો, સેરડીનો, અનાજનો આસ્વ મળતો છે. ॥૧૬૭॥ આસ્વ અને તાડી બેહું એક જાતના યંત્ર માં થાયછે. બેહુંને ઉકાળવાની કીરયા અસલી રીત ઘણી શરસછે. કોઇ વખતે ધાવરાના ફુલનો, ગોળનો, ધાણાના રસનો આસ્વ બનાવે છે. ॥૧૬૮॥ તે પચવાને ભારી, જવનો લુખાસે, સ્વાદિષ્ટ, વાયુ પિત્ત અને કફ કોપને ઉપજાવનાર છે. આસનનો આસ્વ કે દારૂ શરીર પુષ્ટ કર્તા, બળ વધારનાર, આંખોનું તેજ ઘટાડનાર. પચવાને ભારી. (મૈરેયં) એટલે સેરડીના રસનો આસ્વ, મહુવડાના ફુલ, ગોળ, ચોખા અને જવાદિક અનાજનો આસ્વ, શરીર પુષ્ટકર્તા, બળ વધારનાર, પચવાને ભારી, તેજ વધારી તૃસ કરનાર, સહરાસવાદે; ॥ ૧૬૯ ॥ તે સર્વેનો આસ્વ, ખાટી, સરકો અથવા દારૂ બનાવેલો હોય તેને મધુલક કેહે છે. તે પચવાને ભારી, મીઠા સવાદે, ચીકાસે, શુક્ર ધાતુ અને કફને ઉપજાવે. ખાંડ, શાકરનું સરબત, આસ્વ,

ભૂખ વધારનાર દીપન, મીઠાસે, પાચન કર્તા, મુખે રૂચી આપનાર, પચવાને હલકી છે. ॥ ૧૭૦ ॥ સ્ત્રિ સંગની ઇછા થાય, વાયુ કોપને, શરીર શોષ રોગને, ઝાડા પિશાબની બસ્તિ સ્થાનના રોગને ઝીતે છે. (મધ્યાસવો) મધુકના ફુલનો, મહવડાના ફુલનો, દરાખનો આસ્વ પચવાને હલકો, લુખાસે, શરીર સડાને, પરમાને, ઝેરના રોગને ઝીતે છે. (ગોળનો આસ્વ) કોઠાની અગ્નિ વધારે, શરીરનો રંગ રૂપ વધારે, બળ વધારે, તૃપ્ત કરે, પાચન થતા કડવારસે. ॥ ૧૭૧ ॥ (તિકતકો એટલે વાવડીંગનો આસ્વ) શરીર બળ વધારનાર, મીઠાસે.ઝાડા પિશાબ અને વાયુ કોપને છુટો કરે; તેને પકવીને અર્ક કહાડે તો તેને સીધુ, દારૂ કે અર્ક કહે છે; અને કાચા રસનો આસ્વ કરેથી શીતળ રસ કે આસ્વ કેહવાય છે. ॥ ૧૭૨ ॥ એ બેહુંમા પકવેલો સીધું અર્ક શ્રેષ્ટ છે, તે ગળાના સ્વરને સુધારે, કોઠાની અગ્નિ ને, શરીર બળ અને રંગ રૂપને વધારે, વાયુ અને પિત્ત કોપને વધારે, હૈયાને કુવત આપે, ચીકણાસે, ઝાડા પિશાબને ઝીતે છે. બંધ કોઠાને, પિશાબ અટકવાને, સોઝા સહિત હર્શ રોગને, સોઝા સહીત પેટના ઊદર રોગને, કફ કોપને ઝીતે છે. ॥ ૧૭૩ ॥ તે ઉપરાંત અલ્પ શીત્તળ ગુણે રસ, સંલેખણ ગુણે. (જાંબુનો આસ્વ) મધના ગુણે અને જાંબુનો રસ ગોળના ગુણે; ઝાડા પિશાબને બાંધે, તુરા સવાદે, અભિષ્યંદી, કશાયલા સવાદે, વાયુ કોપને વધારે ॥૧૭૪॥ જાંબુના આસ્વને પકવેથી સીધુ દારૂ કે અર્કના ગુણે; તેની ક્રીયા કરવાથી થાય છે. તાજો દારૂ કે અર્ક તેની ક્રીયાથી કરેલો હોય તે વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને ઉપજાવનાર અભિષ્યંદી છે. જુનો દારૂ કે અર્ક, ભૂખ વધારનાર, દુર્ગંધિ દૂરકર્તા, શરીર પુષ્ટ કર્તા, વિરસં, જીવાતના કૃમિ રોગને, કફ અને વાયુ કોપને ઝીતે છે. ॥ ૧૭૫ ॥ હ્રદયને, જુવાની આપનાર, લુખાસે, ગરમ, મુખે રૂચી આવે, ભોજન ભાવે, સ્થિતીને સુધારે, અલ્પ ગુણનું ઓષડ, ફરવાનું સુઝવે, પોતાનો મત ચલાવે, દહિ ખાધા જેવા પિચ્છલ ગુણે, કફ કોપને વધારે, કેફ ચડે, મદચડે, બડબડ ઘણી કરાવે,

ઓંતરડાને ગળાવે, દુર્જર કરે છે. ॥ ૧૭૬ ॥ અતિ પિત્ત કોપને વધારે, ઊગ્ર અને તીક્ષ્ણ, ગરમ, કોઠાની અગ્નિ ઉપજાવનાર; હૈયાને, ચતુરાઇને, ખુબસુરતીને, ખડબચડા કે કાંટાવાળા શરીરને, કરમન જીવડાને જીતે. વિરસં, પચવાને ભારી છે; જલદ દારૂ કે અર્ક કહાડેલો હોય તે થોડો કે ઘણો હમેશા પીધાથી ગાલઉપર ફોડકા અને વાયુ કોપ વધારે છે. ॥૧૭૭॥ સર્વે દોષોના રોગોને ઉપજાવે. ઘણા વરસનો બગડેલો કે ઉતરેલો દારૂ પીધાથી–વાયુ કોપને ઉપજાવે. ॥ ૧૭૭ ॥ સર્વે રોગોને એકઠા કરી સર્વેનો કોપ વધારે છે. ઘણા વરસનો બનાવેલો (આસ્વ) ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, કફ અને વાયુ કોપને જીતે, મુખે રૂચી આપે, આનંદ ઉપજાવે, સુરાતન ચહડાવે, પવીત્ર રાખે, પીવાની ઉમેદ થાય. ॥૧૭૮॥ કોઇ વખતે જલદ આસ્વનો ગુણ દારૂ જેવો વાસ બહાર નીકળે,અનુક્રમે સુક્ષ્મ અવગુણે, વાયુકોપને ફેલાવે, આસ્તે આસ્તે નચાવે, ભૂખને ઉપજાવે. કોઇ વખતે હૃદયને જરા મળે, ધમની નાડી રૂંદ્ધે બગાડે. ॥ ૧૭૯ ॥ છીકાવે, ઇંદ્રિઓને ધ્રુજાવે, ચિતને ભમાવે, ઘેલા ગાંડાકરે, મદ ચડાવે, શુક્ર ધાતુને પીગળાવે, લાંબી મુદતે રસ વિકારને બગાડે, ફોડકા ઉપજાવે, ડોળા જખડાવે, પાડી નાખે, કેફ ચહડાવે. ગચરકાઅને ઊલટી કરાવે, ડોળા કે આંખો ફેરવે; પિત્ત કોપને તૂર્ત ઉપજાવે. ॥૧૮૦॥ નવો કહાડેલો દારૂ–પોતાના ગુણે શરીરની નસોમાં કેફ ભરાઇ રૂંધે, વાયુ પિત્ત અને કફ કોપ ઉપજાવે, સહરાસવાદે; શરીરનો બગાડ કર્તા, જલદ, બલત્તર વધારે, દુર્ગંધ, ઝેર ચહડાવે, પચવાને ભારી, નિર્મળ, તર્ત કેફ ચડાવે, તેજદાર, કૃમિના જીવાતને, રસ વિકારને, વાયુ કોપને જીતે છે. ॥ ૧૮૧ ॥ ગોળ, દરાખ, ફાળસાદિક શિતળ ફળનો નબળો દારૂ થોડો પીધાથી હૃદયને ખુશી કરે, સુગંધી ભરેલો, સારા ગુણે વર્તે, પચવાને હલકો, નાક કાનના વિંધનું શોધન કરે, મનની શાંતી કરે, ગીત ગવાડે, હસાવે, રમાડે, ગુરવા સ્વભાવે, સાહસાદિક કર્મો કરાવે, તામસ સ્વભાવને હણે, વાતોના ગપાટા મારે કે નરસા કામ કરે, બેસુદ્ધ પાડે, નિંદ્રા ઘણી તરત લાવે છે. ॥ ૧૮૨ ॥

શુક્ર ધાતુને વધારે, રસ વિકારને હરે, તીક્ષ્ણ, ગર્મ, પચવાને હલકો, મુખે રૂચી આપનાર, પાચન શક્તિ વધારે છે. શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને હરે, લુખાસે, ઝાડા પીશાબની બંધાયલી ગાંઠોને પીગલાવી બહાર પાડે, ગોળકે ફળ ઈત્યાદિકનો દારૂ, વધારે પીવાની ટેવ પાડેથી લોહી માંસ અને શરીરને બગાડી, લોહીનો ઝાડો અને ઊલટીનો રક્ત પિત્ત રોગ ઉપજાવે છે. ॥૧૮૩॥ અગાઊ લખેલા ગુણ દોષને મળવા છતાં પચવાને ભારી, શરીર તરફરેકે નસોમાં ભરાઈ શરીર ભારી કરનાર છે. ઉપલી જણસોની રાબ કે કાંજીને સૌવીર કહેછે; એટલે તેનું તત્વ ગુણકર્તા, અને તેનો કુચો રોગને ઉપજાવનાર છે. ॥૧૮૪॥ ઉપલી રાબ શિશિર રૂતુમાં પીધાથી પાચન થાય; મુખે રૂચી આપે, પચવાને હલકી; ભાતાદિક અનાજના છાલા કે તુસ, કુંડો, જવાદિક અનાજના છાલા કહાડેલા અથવા છાલા સુદ્ધા જવાદિક અનાજની કાંજીમાંથી આસ્વ કે દારૂ કરવામાં આવે છે. ॥૧૮૫॥ સૌવીર નામે રાબ કે કાંજીને ઉકાળવામાં, વિલમ ન લાગતા તુર્ત જવાદિક પાકીને સરસ દારૂ થાયછે. સર્વેજાતના અનાજને સેડવેથી તેનો રસ ખાટો થાયછે, પણ તેને ઉકાળેથી સૌવીરને કાંજી કરેથી તેની ખટાસ ઘટી જાય છે. ॥૧૮૬॥ ભાતના છાલા કે કુંડો પાણીમાં સેડવેલો પીધાથી ભૂખવધારનાર દીપન, હૈયાને સુધારે છે, પાંડુરોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને જીતે છે. સોવીરની કાંજી પીધાથી સંગ્રહણીના ઝાડાનો, હરસના રોગનો નાશ કરે, ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડે, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે છે. ॥૧૮૭॥ અનાજને ભીંજવી રાખવાથી તેમાં ખટાઇ આવે, તેથી તેનો પ્રથમ ગુણ દોષ અનાજનો જતો રહે છે, તે પીધાથી મેરીના પિશાબની જગાએ વાયુ કોપકર્તા, સળકળનો પીન્સરોગ કર્તા, પચવાને હલકુ, ભૂખવધારનાર, તે ચોપડવાથી બળતર અને દાહ શરીરે ઉપજાવે, પીધાથી ખોરાકનું પાચન થઇ રસ વિકારનો નાશ કરે છે. ॥૧૮૮॥ તેના કોગળા કરવાથી મુખના સર્વેરોગને જીતે, મુખની દુર્ગંધી કહાડે કફને વધારે છે.

(મૂત્ર–માણસનું અને જનાવરોના પિશાબ).

ગૌ તે ગાય, નાગ તે સર્પ કે નાગ, હાથી, મહિષી તે ભેસ, હયા તે ઘોડો–ઘોડી, યજા તે બકરી–મેંઢી, ખરો તે ગધેડો, ઔષ્ટ્ર તે ઉંટ, નરાણુંચ તે માણસનું મૂત્ર; આંઠ જાતે પિશાબના આઠ નામ જુદા છે. સર્વે પિશાબમાંથી હરેકનું પીધાથી, ખાધેલા ખોરાકનું પાચન થાય, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, પચવાને હલકું છે. ॥૧૮૯॥ તે સર્વેમાં ખાર રસ મળેલો હોય તિખાસ્વાદે, લુખાસે, કાનાદિક વિષનું સોધન કર્તા, પિત્ત કોપને વધારનાર, કડવા અને ઉગ્ર સવાદે, હૈયાનું સોધન કરે, ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડે, ઝાડા પિશાબ વધારે લાવે, વાયુ કોપે શરીરના વાળને થતો રોગ દૂર થાય. ॥૧૯૦॥ વાયુકોપે પેટના ગુલ્મ રોગને, હર્સના રોગને, પેટના ઉપર સોઝાના સોફોદરને, કફ કોપના કૃમિના જીવાતના રોગને, શરીરસડાને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને, ઝાડો પિશાબ બંધ થનાર આનાહ રોગને, ઝેરના રોગને, વાયુ કોપના શળ રોગને, અરૂચીના રોગને ઝીતે છે. ॥૧૯૧॥ ઉપલા સર્વે પિશાબમાં ગાયનું મૂત્ર પાવાને સરશ કહેલું છે. હાથણનું મૂત્ર ઝેરના રોગનું સોધન કર્તા, શરીર સડાને, પેટના ગુલ્મ રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૯૨ ॥ ભેંશનું મૂત્ર સોઝાના રોગને, પેટના ગુલ્મ રોગને, હર્સના રોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને, પરમાના રોગને ઝીતે છે. ઘોડીનું મૂત્ર ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડનાર ભેદી ગુણે, ઘણું કરીને કફ કોપની દરાઝના શરીર સડાને, જીવાતના કૃમિ રોગને હરે છે. ॥ ૧૯૩ ॥ બકરીનું મૂત્ર પેટના ગુલ્મરોગને, ઝેરના રોગને, શ્વાસ કે હાંફણના રોગને, આંખો પીળી થવાના કમળાના રોગને, શરીર પીળુ થવાના પાંડુ રોગને ઝીતે છે. મેંઢીનું મૂત્ર સોઝાના રોગને, શરીર સડાને, હર્સના રોગને, પરમાને ઝીતે બંધ કોઠાના રોગને છોડે છે. ॥ ૧૯૪ ॥ ગધેડીનું, મૂત્ર સંગ્રહણીના ઝાડાને, પરમાને, શરીર સડાને, મસ્તાનપણાના ઉન્માદરોગને, જીવાતના કૃમિરોગને ઝીતે છે. ઉંટણીનું મૂત્ર મસ્તાન-

પણાના ઉન્માદરોગને, સોઝાના રોગને, હર્ષના રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને, પેટના શૂળ રોગને જીતે છે. ॥ ૧૯૫ ॥ માણુસનું મૂત્ર સહરાસવાદે, હમેશા પીધાથી સર્વે રોગ હરતા, રસાયનગુણે છે. ગાય, બકરી, ભેશનું મૂત્ર હરયેક રોગી બૈરીએ પીધાથી ગુણકારી છે. ॥ ૧૯૬ ॥ ગધેડી, ઊટણુ, ભેસ, ઘોડીનું મૂત્ર રોગી પુરૂષે પીધાથી ગુણકારી છે.

इतिश्री मदनपालविरचिते मदनविनोदे निघंटौ पनीयनाम विशेषवर्गोऽष्टमः ॥

ઈતિશ્રી મદનપાળ નિઘંટનો પાનાદીક આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

(નવમોઅધ્યાય પ્રારંભ)

(સેરડી ઇત્યાદિનો રસ ચુશવાની વીધિ.)

मृद्वक्षितानेनस्वेतिवक्रेप्रसारितेवीक्ष्यततोजगन्ति ।
सविस्मयंसादरमीक्ष्यमाणंयशोदयानन्दसुतंनमामि ॥ १ ॥

કુમળો ગર ખાવાને, સુકાયલાનો મુખેથી રસ ચુસવાને લાંબો સાટો વધી, ઉપર છાલ આવે, વચમાં ગર્ભ બંધાય, તેમાં મીઠો રસ ઘણો વખાણવાલાયેક, ઊપજાવનાર વિષ્ણુસુતને નમસ્કાર કરૂછઊ.

(તેર જાતની સેરડી અને તેનો રસ.)

ઈક્ષુર, મહારસો, વેણુર્નિ:, સ્તો, ગુડ પત્રક:,–॥ ૨ ॥ ત્દરવમૂળો, લોહિતેક્ષુ:, પૈડ્રિક:, પૌંડ્રકોઅપાર:, રસાળ:. સુકુમારો, અપિ કૃષ્ણેક્ષુર, ભીરૂકોમત:;॥૩॥ તેર નામ છે. સર્વે મીઠાસે, પચવાને ભારી, શીત્તળ; પુષ્ટ, ચિકણી, શરીરે બળ વધારે, પાણી ભરેલી, સંતોષકાર્ક, વાયુ અને પિત્ત કોપને હરે, તે ઉપરાંત પિશાબના રોગને. કફ કોપને, જીવાતના કૃમિ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૪ ॥ થડમૂળનો રસ વધારે મીઠો, ગાંઠની વચ્ચેનો જરા ઓછો મીઠો, ગાંઠોના મૂળની જગાએ ખારો અને મીઠા સવાદે, પિશાબ વધારે કરાવે. ॥૫॥–લાલ-

સેરડી પચવાને ભારી, શિત્તળ, પુષ્ટ, દાહની બળતરને. પિત્ત કોપને, લોહગંધાને, પિશાબ બંધ થવાના રોગને ઝીતે છે.–પીળી–સેરડી શિત્તળ, ચિકણી, પુષ્ટ, કફ વધારનાર, સહરાસવાદે. ॥૬॥ કાળી-સેરડી—જરા ફીકાસે, ખરાસે, જરા ઓછા પણ મળતાગુણે.–વંશ નામે બાંબુને મળતી લીલી સેરડી–બીજી સેરડીના મળતા ગુણે; કુદરતે એકમાંથી સેહજ બીજી ઊત્પન્ન થતી, ગરમ, વાયુના સર્વે કોપને ઝીતે. ॥ ૭ ॥ કાંતા નામે સેરડી–બળત્તરને સમાવવા છતા લાકડા જેવી, વાયુ કોપને ઉપજાવે, શિત્તળ. કાસકારો નામે સેરડી-પચવાને ભારી, શિત્તળ, લોહીના ઝાડા ઊલટીના રકતપિત અને ક્ષય રોગને ઝીતે છે. ॥૮॥ સૂચી પત્રો નામે સેરડી–ઝીણા પાંત્રાની.નીળપરો નામે સેરડી–અસ્માની રંગની. નૈપાળો દીર્ઘ પત્રક નામે નેપાળી મોટા પાંત્રાની સેરડી–ત્રણ જાતની વાયુઅને કફ કોપને વધારે, પિત્ત કોપને ઝીતે, કસાયલા સવાદે, બળતરા અતિ ઉપજાવનાર. ॥ ૯ ॥ સેરડીને દાંતે છોલી રસ ચુશનારનો પિત્ત કોપ અને લોહી ઊકાળાનો રોગ દૂર થાય. ખડીશાકરનો ગુણદોષ સરખા વીર્યે છતા ભૂખ વધારનાર વિદાહી અને કફ વધારનાર છે. ॥૧૦॥ પચવાને ભારી, ભૂખ વધારનાર વિદાહી, બંધ કોઠા વાળાને ઝાડો પિશાબ છુટે, પ્રવાસમાં પાણીની જગાએ ઉપયોગ પડે, શરીરને સંતોષ પમાડે.

(ગોળ, ગોળની કાકવી, લાલ અને સફેદ ખાંડ, શાકર.)

સિતા, મત્સ્યાંડિકા, પલીમ માંડી, બળકસ્તથા. ॥૧૧॥ ચાર નામ છે. બીજી જાતને વિષપલોદ્ગન્ધા, શિગ્રકા, કૃત્તિકા મળા, ખંડ મન્યત્, ખંડસિતા, માધવી, મધુશર્કરા. ॥૧૨॥ યવા, સશર્કરા; નવ-નામ છે. ત્રિજીજાતને–સાયવા, સકવાથ, સંભવા; ત્રણ નામ છે. ચોથીજાતને-પુષ્પ સિતા, પ્રોક્તા, પુષ્પ સંસ્મૃત, શર્કરા, ॥૧૩॥ ફણિતં, ક્ષુદ્ર, ગુડકો, ગુડં, સ્તિવક્ષુરસોદ્ભવ; નવ નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડો પિશાબ છોનડાર આહીગુણે, બળ વધારે, પચવાને ભારી, પિત્ત અને વાયુ કોપને ઝીતે. ॥૧૪॥ સિતોપળા-એક નામ શાકરી-આખાંડનું નામ છે. પચવાને ભારી, વાયુ પિત્ત કોપને હરે, શિતળ.

ખંડ-એકનામ ખાંડનુ છે. સંતાપ દૂરકરે, ગરમીના ઝાડા પિસાબને અટકાવે, મુખે રૂચી આપે, પુષ્ટ અને બળવધારે. ॥૧૫॥ માધવી સકરા-શાકરીઆ લાલ ખાંડનું નામ છે-લુખાસે, કફપિત્તને હરનાર, પચવાને ભારી. યવાસ શર્કરા-જવના દાણા જેવી શાકરીઆખાંડ; શિતળ. વાયુકોપને વધારે, કફ પિત્ત કોપને જીતે. ॥૧૬॥ સિતપુષ્પ, એક નામ; ખાંડનાફુલ, ખુરો, બાંધેલી સાકરનું છે; શિત્તળ, હૃદયને હીતકારી, લોહીઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિતને જીતે, પચવાને ભારી.-ફાણિતં-ખટાયેલી કાકવીનું નામ છે. પચવાને ભારી, પોતાની ચિકાસ નસોમાં ભરાઈ શરીર ભારે કરે, વાયુપિત્ત અને કફ કોપના રોગ ઉપજાવે, પિશાબનું શોધન કરે. ॥૧૭॥ મધૂકં, ફણિતં, મીઠી કાકવી; ઝાડાની જગાના બસ્તિ રોગને, વાયુ પિત્તકોપ ઉપજાવે. ગુડઃ ક્ષારા; નવો ગોળ-ખરાસે, પચવાને ભારી, મીઠાસે, વાયુ પિત્ત કોપને, કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે; સહરાસે. ॥ ૧૮ ॥. શરીર બળને, જીવાતના કૃમી રોગને, રસ વિકારને વધારે, પિશાબનું અને લોહીનું શોધન કરે. જુનો ગોળ, લવાયલા શરીરને પુષ્ટ કરે, હૈયાના રોગને જીતે, પચવાને હળકો, નિરોગી, નસોમાં ભરાઇ શરીર ભારે કરનાર, ભૂખ વધારી પુષ્ટીકર્તા. ॥૧૯॥ સર્વે સેંરડીમાંથી જેટલી વસ્તુ થયેલી હોય તેમાંથી જે નિર્મળ હોય તે સર્વે જાણસો ગુણવાન છે, તૃષાને, દાહની બળતરને, મૂર્છાને, પિત્તકોપના સર્વ રોગને, લોહી ઉકાળાને, ઝેરના રોગને, પરમાને જીતે, શિત્તળ. ॥૨૦॥ પચવાને ભારી, મીઠાસે, બળ વધારે, ચિકાસે, વાયુકોપને હરે, સહરા સવાદે છે.

(રાની મધ, સર્વે ફુલોમધ્યેનો મધુર રસ.)

મધુ, પુષ્પાસવઃ, પુષ્પરસે, માક્ષિ, કમીરિતમ. ॥૨૧॥ માક્ષિકં, પૈતિકં, ક્ષૌદ્રં, ભ્રામરં, મધુવિસ્તરાત માક્ષિકં, તૈલસંકાશં, પૈત્તિકં, ઘૃત, સન્નિભમ. ॥૨૨॥ ક્ષૌદ્રં, કપિલ, વર્ણું, તેમજ ભ્રામરં, સ્ફટિકોપમંમ; વીસ નામે મધ જુદાજુદા છે. શિત્તળ, પચવાને હલકી, મીઠાસે, લુખાસે, ભૂખ વધારી ઝાડાપિશાબને સોષનાર આહી, રસાદિ ધા-

તુ અને વાયુ પિત્ત અને કફકોપના રોગને શોષી પાતળા કરનાર છે. ॥૨૩॥ આંખોના રોગને જીતે, ભૂખ વધારનારદીપન, સ્વવીર્યને વધારે, ફોડકાંકેના સૂરાદિક વિંધના રોગનું સોધન કરી રૂઝવે, શરીરના રંગરૂપને સુધારે, બુધ્ધિને વધારે, પુષ્ટીકર્તા, ઝેરના રોગને હરે, ઝાડાનારોચન રોગને જીતે છે. ॥૨૪॥ શરીર સડાને, હર્શના રોગને, ખાંશીને, પિત્તકોપને, લોહી ઉકાળાનાં લોહ્ગંધી રોગને, કફ કોપને, પરમા રોગના જોસ્સાને, જીવાતના કૃમિ રોગને, મદ્યચડી ગાંડા થવાને, તૃષ્ણા કે તરસને, ઉલટીના રોગને, હાફણ અને દમને, હેડકી અને ઉચકીને, અતિસારના ઝરાને, હૈયાના રોગને, દુષ્ટ ગ્રહના રોગને જીતેછે. ॥૨૫॥ શરીર બળત્તરની દાહને, જખમ સાથેના ક્ષયરોગને, રશી વેહેતારોગને, મોગવાહી રોગને, વાયુકોપને જીતેછે. માક્ષિકં–મધમાખે ભેળુંકરેલું મધ–મિઠાસે, ગુણોમાંશ્રેષ્ટ, આંખોના રોગને, પરમાને જીતે, પચવાને હલકુછે. પૈતિકં નામે માખીએ ભેળું કરેલુ મધ--મિઠાસે, લુખાસે, ગરમ, પિત્તકોપને વધારે, દાહની બળતરને, લોહી ઉકાળાને, વાયુકોપને ઉપજાવે છે. ॥૨૬॥ ક્ષૌદ્રં નામે માખીએ ભેળુ કરેલું મધ--મધના ગુણને મળતું, ઘણું કરીને પરમાના રોગને હરે છે. ભ્રામર નામે ભમરાનું ભેળુ કરેલું મધ-લોહીના ઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિત્ત રોગને જીતે, પિશાબ જાડો થઇ થોડોક આવે, પચવાને ભારે. ॥૨૭॥ નવીનં મધ્વ નામે–મધુ પુષ્પમાંથી ભેળું કરેલું નવું મધ-નસોમાં તેની ચિકાસ ભરાઇ શરીર ભારેકરનાર, ચિકણુ, રસવિકારના કફને હરે, સહરાસવાદે. પુરાણું નામે જુનું મધ કે ગોળ–ભુખ વધારી ઝાડાપિશાબને સોષનાર ગ્રાહી, તે ઉપરાંત લુખાસે, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને જીતે બુધ્ધિને વધારે, રસાદિધાતુ અને વાયુ પિત્ત કફ ત્રણે કોપના રોગને શોષી, પાતળા કરનાર લેખન ગુણે. ॥૨૮॥ વિષાદિ નામે માંખીનું ઉપજાવેલું મધ-શરીર પુષ્ટ કરે, ફુલના મધ જેવું, તેમાં માંખીનું ઝેર રહેલું હોય છે. મધુનામે ભમરાનું ઉપજાવેલું મધ–ઘણું કરીને સ્વભાવે ઝેર સહિત હોય છે. ॥૨૯॥ તે ઉપરાંત ગુણોમાં લોહી તપાવનાર છતા, તે

ખાધા પિધાથી માણુસને પ્રાણલેનાર, ગરમીના વખતે અથવા ગરમ દેશમાં ઓષડોની સાથે કે લોહી સાથે મેળવી ઉપયોગ કરેછે. ॥૩૦॥ તેવું એખલુંમધ ખાધાપિધાથી ઉલટી થવાનેચુકે નહી,તેવખતે અટકાવ તેનો નહી કરવો. તે ઉપરાંત ઉકાળી તેનો પાક કરી ખાધા પિધાથી, ઝાડા- પિશાબાદિક મળને અટકાવે અને કોઈ વખતે બેહું રસ્તાને વેહતા કરે. ॥૩૧॥ આમાસ્યની કાચી આમને, પાણીને,તેઉપરાંત ખાવાપીવાનાદ્રવ્ય ખોરાકને વિરૂધ થાય.— મદનં, મધુજં, સિકથં. મધુચ્છિષ્ટં, મધૂ લિતમ ॥૩૨॥ પાંચ નામ. ધતુરાના ફુલ મધ્યેના મધના છે. તે સુ- બાહલું અને ચિકણું સ્નિગ્ધ, ભૂતવાયુના રોગને હરે, નાશરાદિક ગાંઠો અને ફોડકાનું સોધન કરી રૂઝવે, ભાંગેલા તુટેલા હાડને સાંધે, તે ઉપરાંત વાયુકોપના શરીર સડાને, બળતરના વીસર્પ રોગને, બગ- ડેલા લોહીના રોગને ઝીતે છે. ॥૩૩॥

योराज्ञांमुखतिलकःकटारमल्लस्तेनश्रीमदननृपेणनिर्मितेऽत्र।
ग्रन्थेऽभून्मदनविनोदनाम्निपूर्णोवर्गोऽयंमधूररसैरिक्षुकादिः ॥
इतिमधुरवर्गोनवमंअध्यायसंपूर्ण. ॥९ ॥

શ્રીમદનપાળ નૃપના કહેલા મધુરાદિક રસનો નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

અન્નાદિકના ગુણદોષનો દશમોઅધ્યાય પ્રારંભ

अजन्ममृत्युं बहुजन्ममृत्युं तमालभासं विशदप्रकाशम् ॥
मुक्तिप्रदोबन्ध मुलूखलेन त्रैलोक्यतातं शिशुमाश्रयामि॥ १॥

અર્થ—જન્મ મૃત્યું અનેક જન્મ મૃત્યુંમાં તમાલપત્રની સુધં- દી જેવું ભાષણ, સકર્મે આત્મા સુધ્ધ કરી નીતિનો પ્રકાશ દેહ મુક્તિ બંધના મૂળની લગામજગત પત્તી બાપના હાથમાં છે. તેને હું બા- ળ બુદ્ધિએ નમસ્કાર કરૂ છઉં. ૧

(ભાત સર્વેજાતના ચોખા)

શાળચી સફેદચોખા-રક્તશાળાદ્યાઃ લાલ ચોખા-વ્રીહયઃ શા- માના ચોખા, ષષ્ટિકાદયઃ કોદરનાચોખા,-મુદગાદિ મગ,-વૈદલં,-શૈલં, કંગવાદિ એટલે કાંગ ઈત્યાદિક આઠ જાતના અનાજને તૃણ એટલે નબળું ધાન્ય કહેછે. ॥ ૨ ॥

ક્ષુદ્ર ધાન્ય, કુંધાન્યન્તું, શૂકધાન્યં લુખાસે અલ્પ ગુણે, યવાદિક એટલે જવાદિક ધાન્યક. રક્તશાલિ—લાલ છાલાનો સાલીનાં ભાત, લોહિત—મસૂરાદિક અનાજ, જેમ ગરૂડ કે શકુની પક્ષી ન દેખાય તેમ તેથી તૃપ્તી ન થાય. ॥ ૩ ॥ સુગંધિકો—ખુશબોદાર ચોખા, મહા શાળિ—આંબા મોહરાદિક કમોદના ચોખા, કલમસ્તુઃ જીરા સાળ ચોખા : કલામકઃ, ભાતના રોપાને કાપી ફરીવાવેલા ચોખા, રક્ત શાળિ—તાંબા સાળના ચોખા, દીર્ઘશૂકઃ—જવ જેવા અણીદાર લાંબા ચોખા. પુંડ્રો—એક જાતના સફેદ ચોખા, મહિષ મસ્તકઃ—હલવાના જાડા ચોખા. ॥૪॥ પૂર્ણ ચંદ્રો-એક જાતના ચોખા, મહાશાળિઃ-ખુશબોદાર ચોખા, પુંડરીકઃ-સફેદ એક જાતના ચોખા, પ્રમાદકઃ-એક જાતના ચોખા, પુષ્પાંડકઃ-એક જાતના ચોખા, શીત ભીરૂઃ—એક જાતના ચોખા, કાંચનઃ—એક જાતના ચોખા, શકુની પક્ષીની ઝડપ ચાલની રીતે ચોખાનું પાચન થાય છે. ॥ ૫ ॥ પાંડુગોરઃ—પીળા રંગના ચોખા, શારિવાખ્યો—એક જાતના ચોખા, રોધ્રપુષ્પઃ—એક જાતના ચોખા, સુગંધકઃ—ખુશબોના એક જાતના ચોખા, હાયનો—એક જાતના ચોખા, દીર્ઘ લાતશ્ચ—એક જાતના ચોખા, મહાદૂષક—ખરાબ જગાના મદકારી ચોખા, દૂષકો—રોગ ઉપજાવનાર જગાના ચોખા. ॥૬॥ પાતરીસ જાતના ચોખા થાય છે. ચોખા—મીઠાસે, સુહવાળા, ચીકણા, બળવધારનાર, બેવડું તેજ વધારનાર, પિત્ત કોપ સમાવનાર, વાયુ કફ અને પિશાબ વધારનાર. પચવાને હલકા, શિત્તળ. ॥ ૭ ॥ લાલચોખા—શ્રેષ્ઠ ગુણે, શરીર બળ અને રંગરૂપને વધારે, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને ઝીતે; આંખોના રોગને, પિશાબના રોગને હરે, શુક્ર ધાતુને વધારે, તાવના રોગને તુર્ત હરે છે. ॥ ૮ ॥ ઝેરના રોગને, નાશ્રરની ગાંઠો અને ફોડકાના વિંધ રોગને હરે, થોડા અથવા અલ્પ ગુણો કરે. ॥ ૯ ॥ કાંમઠાની રીતે પિત્તને સમાવે, આનંદ ઉપજાવે, ખુશબો નીકળે, કોમળ, બળવાન, મુકુન્દકઃ નામે એક જાતના ચોખા છે. મહાષષ્ટિક કેદારં—મહાષષ્ટિક—ખેતરના ક્યારા

ના ચોખા, પુષ્પાંકુ—ફુલસંબંધી અવાજ. ॥ ૧૦ ॥ ષષ્ટિકા નામે સાંઠ દિવસે પાકેલા ચોખા, મધુર સ્વાદે, શિત્તળ, પચવાને હલકા, શરીર બળ વધારે, તેજ કાંતિને વધારનાર, વાયુ પિત્ત કોપને સમાવે, સુવાળા, સરખા ગુણે, અતિ ઉત્તમ, તુર્ત પચનાર, હલકાં, ચિકાસે, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને ઝીતે. ॥ ૧૧ ॥ પાચન થતા મીઠો રસ થાય, કોમળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, સ્થિરતા રાખનાર, બળવધારનાર. રક્તશાળિ—લાલ ચોખા, સરખા ગુણે, તે ઉપરાંત અલ્પ ગુણ વધારે છે. કૃષ્ણ વ્રીહિસ્તુ—કાળા ચોખા, રિતકઃ—ચોખા વિનાનો ખાલી ભાત, કુકકુટાંડક નામે એક જાતના ચોખા, પાટળઃ—વેણુ ચોખા લાલ અને સફેદ મળેલા. ॥ ૧૨ ॥ શળાયુશ્ચ—એક જાતના ચોખા, રાજીવાક્ષો—એક જાતના ચોખા, નન્દી જન્તુ—એક જાતના ચોખા, મુખાદયઃ—એક જાતના ચોખા, આઠ જાતના ચોખાને વન્હયા કહે છે તે મધુર સ્વાદે, શિત્તળ, શાઠ દિવસે પાકનાર ચોખાના સરખા ગુણે. કૃષ્ણ વીન્હિ—ઉપલા કાળા ચોખાના ગુણો ઉપરાંત અલ્પ ગુણે ઓછા છે. ॥ ૧૩ ॥ શાળયો—છોતરા સાથેનો ભાત બળેલો કે સેકીને ભાતની ધાણી કરેલી પચવાને હલકી, લુખાસે, કફ કોપને હરે—સ્થૂળજા—જાડા મોટા ચોખા, સ્વાદિષ્ટ, મુખે રૂચિ આપનાર, પિત્ત અને કફ કોપને હરનાર, વાયુ અને ભૂખ વધારનાર. કેદારા—ખેતરોમાં ઉપજેલા ચોખા વાયુપિત્ત કોપને હરે, પચવાને ભારી, કફ અને શુક્ર ધાતુને વધારનાર. ॥ ૧૪ ॥ રોપ્યાતિરોપ્ય—વાવેલા ભાતને ફરી રોપેલો હોય તેના ચોખા પચવાને હલકા, પિશાબને વધારે, ગુણેતર. છિન્નરૂઢા-નવા કાપેલા ચોખા શિત્તળ, લુખાસે, પિત્ત કોપને હરે, પચવાને હલકા. પુરાણું—જુના ચોખા, આંખો અને મનને હિતકાર્ક, કુવત આપનાર, કામ કાજ કરવાને સુઝે. ॥૧૫॥ વધારે શોષાય, યુક્તધર્મ, લુખાસે, પચવાને હલકા, યાદશક્તિ વધારનાર, ભૂખ વધારનાર દીપન ગુણે, પાચન કર્તા, પવિત્ર, વાયુ અને

રસવિકારના કફ કોપને અત્તિશે હરનાર. વ્રીહિત્વં એટલે ચોખા જુદા જુદા છ ભાગે પેટમાં વેહેચાતા ઝડપથી પાચન થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

(ઘંઊ, સેકેલા, રાંધેલા.)

ગોધૂમઃ, સુમનઃ, ક્ષુદ્રી, મધૂલી, રૂપશીતળા, નન્દીમુખો, અલ્પગોધૂ, મોળોકશી, પાસિકોચ્યતે; નવ નામ છે. મધુર; શિત્તળ, વાયુ અને પિત્ત હરનાર, પચવાને ભારી. ॥૧૭॥ કફ અને શુક્ર ધાતુ વધારનાર, બળવાન, ચિકણુસ્નિગ્ધ, ભાંગેલા તુટેલા અવયવને સાંધનાર તીર જેવા, જીવાડનાર, સંરક્ષણ કરનાર, તેજ વધારનાર, આનંદી, મુખે રૂચી આપનાર, સ્થિર પણું કરતા, દૂધ સહિત મધ જેવા, શિત્તળ, ચીકાસે, પિત્ત કોપ હરતા, મધુર સ્વાદે, હલકા. ॥૧૮॥ શુક્ર ધાતુ વધારનાર, પુષ્ટીકર્તા, પરેહજી રાખવા જેવા, આનંદ ઉપજાવનાર, મુખ્ય મતા, ઘણું કરીને લાંબા કાઠા ઘંઊ લૂખાસે, ઓછી ચિકાસે, હલકા ગુણે.

(જવ, રાંધેલા, સેકેલા.)

યવઃ, શુચિ, સ્તીક્ષ્ણુ, શૂકો, નિશૂકો, અતિયવો, યપરઃ ॥ ૧૯ ॥ પાંચનામ જવના અને એકનામે યતી ચવ છે. કશાયળા સવાદે, મધુર, શિત્તળ, પિત્ત અને કફકોપને ઝીતે, નાશૂરાદિક વિંધના રોગ ઉપર કરીજેવા, તલનીરીતે લુખાસે, બુદ્ધિ અને ભૂખને વધારે છે. ॥ ૨૦ ॥ રસાદિ ધાતૂ અને વાતાદિક દોષનું શોષણ કર્તા લેખનગુણે, ઝાડા પિશાબને બાંધે, વીર્યને વધારે, પરમો અને તૃષાના રોગને ઝીતે, વાયુ અને મળને ઘણો વધારે, મનની સ્થિર્તા રાખે, શરીરના રંગરૂપને વધારે, સવાદ વગરના ॥૨૧॥ તે ઉપરાંત અતિયવમાં ગુણ દોષ ઉપલા જવને મળવા છતા થોડોક ઓછા ગુણે જણાય છે.

(દાલ એટલે શિંગમાં થતું અનાજ, રાંધેલું, સેકેલું.)

મુદ્દગસ—મગ, ચણો—ચણા, માષ—અડદ,—ત્રણે અનાજ એક સરખા ગુણે છે. મસૂરસ—મસુર, ચક્રમંગલ્યો—ભમરડી, મકુષ્ટ—મઠ, ત્રણે એ ફ્રાડચાના છે. ॥ ૨૨ ॥ છ નામ છે.

વૈદલા એટલે વાલ-ચણા-વટાણા-તુવર ઈત્યાદિ બે ફાડચાના અનાજ મધુર સવાદે, લુખાસે, તુરાકે કસાયલા સવાદે,પાચન થતા તીખો રસ થાય, વાયુકોપ વધારનાર, કફ અને પિત્તકોપ હરનાર, મળમૂત્રાદિકને બાંધનાર, શરીરબળ વધારનાર, શિત્તળ. ॥ ૨૩ ॥ મગ અને મશૂર એ ઉપરાંત બાકીના ઉપલા સર્વે અનાજ અજીર્ણ કર્તા છે. શિંગનું અનાજ ઝાડા પિશાબને અટકાવનાર વિષ્ટંભી, પરમો અને આંખના રોગને હરે, વાયુ અને પિત્તકોપને ઊપજાવે. ॥ ૨૪ ॥ ઝેરના રોગને નિર્મળ કરે, પચવાને ભારી, મનને કુવત આપે, લુખાસે. પાચન થતા તિખો રસ થાય; સફેદ-લીલી-કાળી જુદા જુદા રંગે શિંગો ઘણી તરેહની થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

(મગ અને તેની દાળ, રાંધેલી, સેકેલી)

મુદગો—મંગ એક નામ, બળાઢયો-અડદ, મંગલ્યો-મસૂરાદિ, હરિત એટલે લીલા મગ, કાળા અને અસમાની સરદી કર્તા શિત્તળ અનાજ છે. પીત્ત-પીળારંગે, પ્રચેતો-વરૂણરંગે, બળાકો—બળવાન, માધવ એટલે મીઠા સવાદે, વખણાયલા મગ પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૨૬ ॥ વનમુદ્ગગસ—જંગલી મગ, તુવરકો—તુવર, રાજમૃદુરતું, એ બે ફાડચાનું અનાજ લુખાસે, પચવાને હલકુ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, કફપિત્તકોપને હરનાર, શિત્તળ. ॥ ૨૭ ॥ મીઠાસે, અલ્પવાયુ કર્તા, આંખોના રોગને, રંગ રૂપને ગુણ કર્તા છે. લીલા રંગે અનાજ પાચન થતા તિખો રસ થાય. ॥ ૨૮ ॥

(અડદ અને તેની દાળ, રાંધેલી, સેકેલી.)

માષો, જીર્ણુ કરો, ધારિ, ધવળો રાજમાષક; પાંચ નામ છે. પચવાને ભારી, પાચન થતા મીઠા રસે, ચિકણા, પુષ્ટ, વાયુને હરતા. ॥ ૨૯ ॥ ગરમ, બળવીર્યને ઉપજાવનાર, શરીરબળ વધારે, શુક્ર ધાતુને ઉપજાવે, પુષ્ટા કર્તા વૃંહણ અતિશે, ઝાડા પિશાબાદિક મળને. જુદો પાડનાર, કફ ભરેલી ચરબીને, પિત્તને, કફને વધારે. ॥૩૦॥ હરસના રોગને, ખાંશી અને હાફણને, પંક્તી શૂળરોગને જીતે છે.

રાજમાષ-મોટા અડદ મીઠાસે, લૂખાસે, કસાયળા સવાદે, પુષ્ટીકર્તા પચવાને હળકા. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર, વાયુ, કફની ચરબીને, લોહીને વધારે છે. ॥ ૩૧ ॥

(મસૂર અને તેની દાળ, રાંધેલી, સેકેલી.)

મસૂરિકા. મસૂર, એ નામછે. બળ વધારનાર, વાયુ કર્તા, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, કફપિત્તકોપને હરે, પચવાને ભારી છે. ॥ ૩૨ ॥ ઉલટીને જીતે, પાચન થતા મીઠો રસ થાય, જીવાતના કૃમિ રોગને ઉપજાવે, તાવને જીતે.

(કાંગ, ચોળા, વાળની દાલ રાંધેલી, સેકેલી.)

નિષ્પાવોં, એક નામ છે. વાયુ ઉપજાવનાર, પિત્તને સમાવનાર, પિશાબ વધારે, તીરની રીતે દૂધ ઉપજાવનાર ॥ ૩૩ ॥ બળાત્તર ઉપજાવનાર વિદાહી, ગરમ, પચવાનેભારી, રસવિકારના સળાકમને, સોઝાને, પિશાબ અટકવાને, શુક્રધાતુના રોગને જીતે છે.

(વટાણા કાળા, લીલા અને સફેદની દાલ, રાંધેલા, સેકેલા.)

વર્તુળાસ્તુ; ગોળ વટાણાનું એક નામ છે. બીજી જાતના સતીન ચપટા વટાણા છે. ગોળ વટાણા શિત્તળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, કફ અને પિત્તકોપ હરનારા, પચવાને હલકા છે. ॥ ૩૪ ॥ પાચન થતા મીઠા રસે, લુખાસે, ત્રીજી જાતના લીલા વટાણાને હરેણુ કહે છે. તે ત્રણેના ગુણ દોષ એક બીજાને મળતા છે.—કલાય, ખંડિક, પ્રોક્ત, ત્રિપુર, ક્ષુદ્ર ખંડિક; પાંચ નામ સફેદ વટાણાના છે. કફ અને પિત્તકોપને જીતે, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, શિત્તળ, અતિશે વાયુકોપ ઉપજાવનાર. ॥ ૩૫ ॥ ત્રણે જાતના વટાણા સરખા ગુણે છે; તે ઉપરાંત કફ અને પિત્તકોપને જીતે છે.

(ચણા અને તેની દાળ રાંધેલી, સેકેલી.)

ચણકો; એક નામ છે. હરિ મન્થ એટલે વાયુનું મથન કરે, સ્યાદ્વાજી મન્થશ્ચ એટલે શુક્ર ધાતુનું મથન કરનાર વાજીકરણ ગુણે, પાણીના ગુણે જીવન કે આયુસ વધારનાર. ॥ ૩૬ ॥ શિત્તળ,

ભુખાસે, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિત્ત અને કફ કોપને જીતે, પચવાને હલકા, કષાયલા, ... પિશાબાદિક મળની બંધાયળી ગાંઠોને છુટી કરી બહાર પાડનાર વિષ્ટંભી, વાયુ ઉપજાવનાર, શરીર સડાને જીતનાર. ॥ ૩૭ ॥

(કાળી, પીળી મસૂર આંખી કે દાલ, રાંધેલી, સેકેલી.)

મસૂરિકારિ, મસૂરિ મંાંગલ્યા, પાંડુ રાપળ; મસૂર ત્રણ જાતની છે. પાચન થતા મીઠો રસ થાય, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, શિત્તળ, પચવાને હલકી, કફ પિત્ત અને બળને ઉપજાવે, રોગને સમાવે, સંકોચ કરે, પાચન થતા હલકી છતા તેનો તિખોરસ થાય. ॥ ૩૮ ॥

(કુલ્થીનું અનાજ, રાંધેલું, સેકેલું.)

કુલત્થ, ચક્ષુક, ચક્ષુ, કુલાલી, વનજ : પર :; પાંચ નામ છે. બીજી રીતે કબુલ કરવાથી આંખોનો રોગ કુલ્થી નિર્મળ કરે છે. કુલાલી એટલે જંગલની કલ્થી આંખોને હિતકારી. કુંભકારી એટલે તેનું અંજન કરેથી આંખનો મળ દૂર થાય છે. ॥ ૩૯ ॥ કુલ્થી ખાધામાં ઉગ્ર, તિખાસે, તુરાસે, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિત્તરોગને જીતે, પચવાને હલકી, અગ્નિ ઉપજાવનાર, ગરમવીર્ય. શ્વાસ હાફણને, ખાંશીને, કફ અને વાયુ કોપને, હેડકીને, પિશાબની જગાએ પથરીના રોગને, શુક્ર ધાતુ ગત રોગને, અજીર્ણું રોગને, નાકના રોગને, રસવિકાર કે સળકમના રોગને જીતે છે, હાથે પગે ઝરતું પાંણી કે વહેતા પરસેવાને બંધ પાડે, પેટના ગુલ્મ રોગને, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને, જીવાતના કૃમિ રોગને મહાદેવના ઝુધની રીતે જીતે છે. ॥ ૪૧ ॥ જંગલની કુલ્થી અતિ શિત્તળ, આંખોના રોગને, ઝેરના રોગને જીતે છે.

(તલ સફેદ, રાતા અને કાળા રાંધેલા, સેકેલા.)

તિલ, પુળ, રતૈલ, ફળરિતલ, પિંજોયપર, સિત. ॥ ૪૨ ॥ જાતિસો, વનજાત, આઢકી, તુવરી મતા; દશ નામ છે. તુરા સવાદે, મિઠાસે, તિખાસે, પાચન થતા તિખારસે, ભૂખ વધારી

ઝાડા પિશાબને શોષનાર, પચવાને ભારી, સ્વાદિષ્ટ, ચીકાસે, પુષ્ટીકર્તા, કફ અને પિત્તને ઉપજાવે છે. ॥ ૪૩ ॥ બળ વધારનાર, શરીરના વાળને વધારનાર, શરીરે શિતળ તેલ મરદન કરેથી ચામડીને સુવાહલી કરે, ફોડકા નાસૂરાદિક વિંધના રોગને ઘણું હિતકારી, કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, વધારે થતા પિશાબને અટકાવે, શરીરમાં પસરે, શરીરની ધાતુનો નાશ કરનાર, અગ્નિને ઉપજાવે છે. ॥ ૪૪ ॥—કાળા તળ સર્વે ગુણે શ્રેષ્ઠ, શુક્ર ધાતુના વીર્યને વધારે, સફેદ મધ્યમ શિત્તળ ગુણે; ત્રિજી જાતના ગાજરા તલ ઓછા ગુણે, લોહી ઉકાળાના સર્વે રોગને જીતે છે. ॥ ૪૫ ॥

(ધાણાના બીજ, રાંધેલા, સેકેલા.)

તુંબરી ; એકનામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, શિત્તળ, પચવાને હલકા, કફકોપને, ઝેરના રાગને, લોહી ઉકાળાના સર્વે રોગને જીતે છે.

(અળશીના બીજ, રાંધેલા, સેકેલા.)

અતસી, મસૃણા, નીળ પુષ્પી, ચેલૂત્તમા, ક્ષુમા ; ॥ ૪૬ ॥ પાંચનામ છે. શુક્રધાતુને વધારે, આંખોના રોગને હરે, ચીકણી, વાયુકોપને જીતે, પચવાને ભારી છે. ॥ ૪૭ ॥

(કસુંબોઅને તેના બીજ, રાંધેલા, સેકેલા.)

કૌસુંભં, વાધ્ધંકી, પીત મલક્ત, વસ્ત્રરંજની; ચાર નામ કસુંબાના છે. કિરટી, સ્ત્રવ્વી, શુદ્ધ પયોત્તરા; ત્રણ નામ તેના બીજના છે. ॥ ૪૮ ॥ કસુંબો—વાયુ ઉપજાવનાર, પિશાબ અટકાવના મૂત્ર કૃચ્છરોગને, લોહી ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિત્તરોગને, કફ કોપને જીતે છે. કસુંબાના બીજના ગુણ દોષ અળસીને મળવા છતા ઘણું કરીને ઝેરના રોગને હરે છે. ॥ ૪૯ ॥

(રાઈ, સરશી, અસાલીયાના બીજ, રાંધેલા, સેકેલા.)

સર્ષપ :, કટુક :, સ્નેહો, ભૂતઘ્નો, રક્ષિતાફળ :, તુંતુંભોયન્યઃ પાંચ નામે સરશી છે. પોતાનો તિક્ષણ ગુણ ખચીત દેખાડનાર, સિદ્ધાર્થ એક નામ ; સફેદ સરશીનું છે. ॥ ૫૦ ॥ રાજીકા ; એક

નામ રાઈનું છે. સુરીરાજી એક નામ અશાલીઆનું છે. તીખ્ખા કે તીક્ષ્ણ પણે કૃષ્ણ સર્ષપ એટલે કાળા રંગે સરશી, રાઈ, અશાલીઓ કફ અને વાયુ કોપને હરે, તીક્ષ્ણ ગુણ ભરેલા ગરમ, લોહી ઝાડા અને ઉલટીને ઉપજાવે, થોડા રૂક્ષકે લુખાસે, કોઠાની અગ્નિને વધારે, ખુજલી અને શરીર સડાને, જીવાતના કૃમિરોગને જીતે છે. ॥ ૫૧ ॥ રાઈનાં સર્વે ગુણ તેમાં મળવા છતાં અતિ તીખાસે ગરમ છે.

(સણઅને તેના બીજ રાંધેલા, સેકેલા.)

શણ, માતુલાની, જન્તુ. તન્તુ મહાશણ; ચાર નામ છે. શિતળ, ભારી, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોધનાર ગ્રાહી ગુણે, તેના ફુલ બૈરીના પિશાબ માર્ગે ધાતુ વહેવાના પ્રદર રોગને જીતે છે. ॥ ૫૨ ॥

(કાંગના ચોખા, સામો, કોદરા, વરહી જંગલી અનાજ.)

કંગુ શ્યા, માકની, વાર, વરક. ઉદ્દાળ, નર્તકા. વરટિકા, તોદપર્ણી, કો દ્રવશ્વ, મધુલિકા ॥ ૫૩ ॥ નન્દી મુખી, વેણુંર્યવા, પ્રિયંગુ. કોરદુષિકા, ગવેધુકા. નજો, નાળી, મુકુન્દં, વારિકાદિકમ્. ॥ ૫૪ ॥ ઓગણીસ જુદા જુદા નામે જંગલી અનાજ છે. પચવાને હલકા, મીઠાસે, પાચન થતા તિખો રસ થાય. રસાદિ ધાતુનું શોષણ કર્તા લેખનગુણે. લુખાસે. ગરમ, ઝાડા પિશાબાદિકને શોષે, વાયુપિત્તનો કોપ ઉપજાવે. ॥ ૫૫ ॥

(પીળા અને શામળા કોદરા, રાંધેલા કે તળેલા.)

પીત તંડુલિકા. કંગુઃ, પ્રિયંગુઃ, કર્કટીમતા, સિત કંગુસ્તુ, મુસટી, રક્તકંગુસ્તુ, શોધિકા, ચીનાકઃ, કાક કંગુ. તેમજ શામળા રંગના—શ્યામકઃ, શણુ કંગુકઃ ॥ ૫૬ ॥ બારનામ છે. તેનો ગુણ દોષ નિચે લખેલા છે.

(છાળા સાથેના કોદરા, રાંધેલા.)

શાળાદયઃ, કંગુભેદાઃ. કોદ્રવ, કુરસઃ. કોદ્રવઃ. કોરદુષઃ, તેમજ ઉદ્દાલી, વનકોદ્રવઃ,પ્રિયંગુઃ, નવનામછે. ઉપલા પીળા કોદરા પુષ્ટીકર્તા,

ભાંગેલા તુટેલા અવ્યયવને સાંધનાર, પચવાને ભારી. ॥ ૫૭ ॥ શામળા રંગે કોદરા શોષણ કર્તા, શિત્તળ. લુખાસે, પિત્ત અને કફકોપને હરે છે. ઉપર લખેલા સર્વે કોદરા શિત્તળ ગુણે, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહીગુણે, ઝેરના રોગને, પિત્તકોપને, કફકોપને જીતે. ॥ ૫૮ ॥

(નીવાર નામે દેવભાત રાંધેલો.)

નીવાર, ઉટિકાનાડી, મુનિ વ્રીહિર, મુનિ પ્રિયઃ, ચાર નામ છે. શિત્તળ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહીગુણે, પિત્તકોપને જીતે, કફ અને વાયુને ઉપજાવે. ॥ ૫૯ ॥

(જુવાર, રાંધેલી, સેકેલી.)

યવનાળો, દેવધાન્યં, જુહવ, લિગ્રુહુંવ, લોયનલઃ, ચાર નામ છે. મિઠાસે, શિત્તળ, વાયુ ઉપજાવનાર, કફપિત્તને જીતે. ॥ ૬૦ ॥

(કસેઈના બીજ, રૂષીને ખાવાના ચોખા.)

ગવેધુકા, કર્ષણી, તેમજ ગોજીહવા, કર્ષિણી; ચાર નામ છે. કડવાસે, મિઠાસે. શરીર નબળાઇ અને કફ કોપનો નાશ કરેછે ॥૬૧॥

ઉપલા ચોખા ઈત્યાદિ ફરાળનું પવિત્ર અન્ન આ ગુણે. નબળા, રોગ હર્તા, હમેશ માટે. પૃથ્વિમાં સર્વે નવા ઉપજેલા, જગતમાં પ્રસિદ્ધ, વનસપત્તિ અન્નાદિક છતા ફરાળમાં ગણાય, અતિ ગુણવાન છે. ॥ ૬૨ ॥ અનાજની રીતે ભૂખને સમાવે, નવા તાજા હોય તો નસોમાં તેની ચિકાસ પસરે, બળ વધારનાર, પચવાને ભારી. મિઠાસે, કફ વધારનાર, પુષ્ટીકર્તા, શિત્તળ. સર્વે અનાજના ગુણને મળતા, ભારીપણું, હરેક રોગમાંથી છોડાવનાર. ॥ ૬૩ ॥ ધાતુ વિર્યને તૂતં નહી વેહવડાવતા બાંધે, હમેશા ખાધા પીધાથી અનુક્રમે સંશુદ્ધિ ઘણી ઉપજાવે, કોઠાની અગ્નિને વધારનાર વિદાહી, પચવાને ભારી, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર ગ્રાહી ગુણે, ખરાબ ઓપડો કે પદાર્થે બગડેલા કોઠાને સુધારનાર, આંખોના રોગને હરે છે. ॥૬૪॥ જુદા જુદા રંગે જવ, ઘંઊ, તલ, મગ, અડદ નવા હોય તો સ્વાદિષ્ટ

રૂચી ઉપજાવનાર, કોઠારમાં ભરી રાખેલું કે જુનું અનાજ સ્વાદ-વિનાનું કે મુખે રૂચિ નહી ઉપજાવે, પણ ગુણકારી છે. ॥ ૬૫ ॥

यो राज्ञा मित्यादि धान्योऽय ललितपदे श्री मदनपाल नृपेण निर्मितेऽत्रस्तु धान्य वर्गः । ईति धान्य वर्गो दशमोऽध्याय संपूर्णः ।

શ્રી મદનપાળ નૃપના નિઘંટનો ધાન્યાદિક રાંધેલા અને સેકેલા વર્ગનો દશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

અગીયારમો અધ્યાય પ્રારંભ.

આહારાદિક વિધીનો.

राधा हरिं चरणयोः पतितं कराभ्यां । कोपाज्जघान तमुदीक्ष्य पुनर्ह सन्तम् ॥ तत् पादयोः समयतश्च किता भियातां ऊत्थापयन् जयति कैतव गोप वेषः ॥ १ ॥

વિશાખા નક્ષેત્રમાં બીજ પેરેલું ઈશ્વર કૃપાથી અને સૂર્ય ચંદ્રના પડેલા કિરણ પ્રતાપે, હાથી ઘોડા બળદ ઇત્યાદિક જનાવર અને માણસોના પગે છુંદીને મસળેલું, જળ વૃષ્ટી થયા પછી બીજી વખતે પગેથી છુંદી મસલી કચર ધાણ કરેલું, તરૂણ રોપાને એક જગાએથી ઉખેડી બીજી જુદી જુદી જગાએ રૂઝવાને રોપેલું; ગામેગામ પૂર્વેથી રીત ચાલે છે.

(અન્નાદિ આહાર કે ખોરાક.)

આહારં, ભોજનં, જગધિર, નિત્યશો, જીવનં તથા (પાંચ નામ છે) અન્નાદિક ભોજન કરવાથી જગતમાં શરીરનું બળ તેજ વખતે વધારનાર, હુશીયારી આપનાર, તૃપ્તિ કરનાર, હમેશા ખોરાક ખાધાથી શરીરની વૃદ્ધિ કરનાર, આયુષને ખરેખર વધારે. ॥ ૨ ॥ માંસ, ચરબીને, શરીર તેજને વધારે, શબ્દ સ્વરને શોહેતા આપે, સંતોષ પમાડી ધીરજ રખાવે, ભૂખે નબળાઈ થયેલીને હટાવી સજીવન શરીરને કરે, તેજી વધારે, બુદ્ધિને ઉપજાવે.

(રાંધેલાં કે બાફેલા, સેકેલા ચોખા, ખીચડી ઈત્યાદિ.)

ભક્ત, મન્ધસ્તુ, ભિત્સોહં, કરંદિ, દિવિશોદનઃ, પાંચ નામ છે. ભૂખ ઉપજાવનાર, પથ્ય કે કરી પાળવા જેવો, નિરોગી, તૃર્ત તૃપ્તી કર્તા, પિશાબ વધારનાર, પાચન થવાને હલકો. ॥ ૩ ॥ ઉકાળેલા પાણીમાંથી ચોખા ગાલી લીધાથીકે ઓશાવી લીધેલા ચોખાનો ભાત, ગરમ, સ્વચ્છ, ગુણકારી, આનંદ ઉપજાવનાર. વગર ઓશાવેલા કે થોડા પાણીમાંજ બાફેલા ચોખા શિત્તળ, પચવાને ભારી, પુષ્ટીકર્તા, કફ ઉપજાવનાર. ॥ ૪ ॥ સેકેલા ચોખા કે ભાતની ધાણી મુખે રૂચી અને સુગંધી ઉપજાવે, કફ કોપને જીતે, પચવાને હલકા છે. ચોખાને માંસ સાથે મેળવી રાંધેલી ખીચડીકે ફળ ફળાદિકમાં, જલમાં અથવા વાળ વટાણાદિક કઠોળ સાથે ચોખા મેળવી રાંધેલી ખીચડી અગર દૂધ કે દહીમાં રાંધેલા ચોખાનો ભાત અથવા ચોખાના ભાતમાં માંસાદિકનો ઊકાળો, ફળ ફળાદિકનો મૂરબ્બો, દાળાદિક કઠોળાની રાબ. દુધ કે દહી આમળી કોકમનો સાર કહી, મેળવીને ખાવાને ગુણકારી રીત છે; તેમાં ઘી તેલાદિક ચિકાસ અને તરેહ તરેહના શાક ભાજી ઇત્યાદી ચોખાના ભાત સાથે મેળવીને ખાધાથી ભૂખને સમાવનાર, શરીર પુષ્ટીકર્તા, બળ વધારનાર. કફને ઉપજાવનાર. ॥૫॥ વાયુ કોપ અને જ્વરાદિક તાવને હરે છે. ઘોલ નામે ચોખાનો ભાત અથવા જાડી છાસનો મઠો, દહી સાથે ચોખાનો ભાત રાંધેલા ખાવાથી સંગ્રહણીના ઝાડા, હર્શનો રોગ, મેહન્તના થાકોટાને દૂર કરે ખાધેલો ખોરાક પાચન કર્તા; શિત્તળ ગુણે.

(ચોખાદિકની રાબ કે ઓશામણ અથવા ઘેસકે માવો.)

અત્તિ ગર્માગર્મ રાબ પીધાથી શરીર બળ અને ચરબીને ઘટાડે, શિત્તળ થયેલી રાબ ફરીને ગર્મ કરી પીધાથી રોગ ઉપજાવે. ॥ ૬ ॥ બગડેલી કે ઉતરેલી પીધાથી શરીરે નબળાઇની ગળાની અને રોગ ઉપજાવી શરીર બગાડેછે. મન પસંદ ઊંફાયલી ચોખાની રાબ કે ઓશામણ (સોમ) ગુણકારી મસ્તકને તર કર્તા, બોલવાની શક્તી વધારે, તાવને, તૃષાના રોગને હરે, બળ વધારનાર, પુષ્ટી કર્તા, ઈચ્છા

ઉમેદ સુખ ઉપજાવનાર, મિઠાસે, સ્વાદિષ્ટ, વારંવાર પીવાને પ્રીય લાગે. ચોખા સાથે માંસનો ઉકાળો કે રાબ પીનારને મિઠ્ઠી લાગે, વધારે પીધાથી અપચો થઇ ઉલટી રીતે વિપરીત થાય. ॥ ૭ ॥

ચોખાના વજનથી ૭ ઘણાં વજને પાણીમાં ઉકાળી સિદ્ધ કરે તો રાબ થાય. છોતરા સાથે ચોખાના વજનથી ચોગણું પાણી મેળવી, ઉકાલી સિદ્ધ કરેથી લાપશીની રીતે નર્મ ઘેસ થાય, રાબ નર્મ કરવાને ચોખાથી ચઉદ ઘણું પાણી મેળવીને ઉકાળવાથી ગુણકર્તા ગણાય. ॥૮॥ જાડી રાબ કે ઘેસ સિદ્ધ કરવાને ચોખાદિક અનાજના વજનથી ચઊદ ઘણું પાણીમાં ઉકાળવાથી નર્મ ઘેશ થાય છે.

(ચોખાઈત્યાદિની જાડી રાબ કાંજી.)

યવાગૂ; એક નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડાપિશાબને શોષનાર ગ્રાહી ગુણે, પાણીની તૃષાને, તાવને સમાવે, ઝાડા અને પિશાબના બસ્તિસ્થાનનું સોધન કરે છે. ॥ ૯ ॥

(ચોખાઈત્યાદિકનો શિરો કે લાપશી.)

વિલેપી; એક નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપની, શરીર બળ વધારે, હૈયાના રોગને સમાવે, ઝાડા પિશાબને શોષે, પચવાને હલકી, વિંધના નાસૂરાદિક રોગ ઉપર કરી રાખવા જેવી, તૃપ્ત કરનાર, ભાંગેલા અવ્યયવને સાંધનાર, તાવના રોગને હરનાર. ॥ ૧૦ ॥

(ચોખાઈત્યાદિકની પાતળી રાબકેકાંજી.)

પેયા ; એક નામ છે. પાસળાના શૂળ રોગે પકડેલાને, તાવને. અતિસારના ઝાડાને ઝીતે, મુખે રૂચે આવે, ભૂખ વધારે, પચવાને હલકી, સર્વે રોગને હરે, ઝાડા પિશાબાદિ બંધાયલા મળને છોડે, શરીર નાવાળને વધારે. ॥ ૧૧ ॥

(ચોખાઈત્યાદિકની ઘેસ, આટોલું રાબ.)

મંડો; ચોખાના વજનથી ચોગણું પાણી મેળવી ઉકાળી જાડી ઘેશ કરવી તેનું એક નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, પચવાને હલકી, શિત્તળ, ભૂખ વધારનાર દીપન, ધાતુ વધાર નાર, કાને સાંભળવાની નબળાઇને, તાવને, રસ વિકારને ઉપજાવે, મેહન્તના થાકોટાને હરે. ॥ ૧૨ ॥

(કાચા કે સેકેલા જવની કે ભાતની ધાણીની રાબ કાંજી ઘેસ, શિરો.)

યાબ મંડો; કાચાજવની રાબ, યવૈર્ભૃષ્ટૈ,–સેકેલાજવની રાબ; લાજ મંડસ્તુ શાળિભિઃ,–છાતરા સાથેના ચોખા પાણીમાં ભીંજવી સેકીને કરેલી ધાણી. ત્રણેના એકેક નામ છે. જુદા જુદા જવની રાબ પચવાને હલકી, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોપનાર ગ્રાહી, શૂળા રોગને, ઝાડો પિશાબ સાફ કરી વધારે, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને ઝીતે. ॥ ૧૩ ॥ નવ તરેહના તાવ રોગ જીતવા ઉપર પરેહજી રાખવા જેવી. પડવળ અને વનસ્પતીના ગુણો નીરોગી છે, તેમ ભાતની ધાણીની રાબ પાણીની પચવાને હલકી, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોપનાર ગ્રાહી, તુર્ત પાચન થઈ ભૂખ વધારે. ॥ ૧૪ ॥

(ચોખા અને મગનો ઉકાળો કે રાબડી જેવી ખીચડી.)

ચોખા અને મગ અરધો અરધ ભાગે જરા સેકીને ઉકાળવા એકરસ થયાથી તેમાં હિંગ અને સિંધાલૂણ ખાર, ધાણા કે તેના પાંત્રા, મરી, સુંઠ અને પિપર મેળવી ઉકાળવું. ॥ ૧૫ ॥ તેને અષ્ટગુણો મંડો કહે છે, તે પીધાથી સર્વે જાતના તાવ કે વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપે થયેલા રોગ દૂર થઈ, લોહી અને ભૂખને વધારે, પ્રાણાદિક જીવને ચેતન આપે, શિત્તળ, પચવાને હલકા. ॥ ૧૬ ॥

(એ ત્રણ જાતનાં અનાજ કે કઠોળાદિકની કઢી કે ઉકાળો.)

યુષઃ, મેળવેલા અનાજ કે કઠોળની કઢી કે સાર કરવાને અનાજના વજનથી અઢાર ઘણું પાણી મેળવી ઉકાળવું; તેમાં મગ મેળવેલી રાબ ઉત્તમગુણે, ભૂખ વધારનાર દીપન, શિત્તળ, પચવાને હલકા છે. ॥ ૧૭ ॥ લિંધના નાસૂરાદિક રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, બળત્તરની દાહને, કફકોપને, પિત્તકોપને, તાવને, લોહગંધાને ઝીતેછે.

(દાડમ ફળની કઢી કે ઉકાળો.)

દાડિમામળકૈર્યુષઃ, એક નામ છે. દાડમફળના દાણા અ-

થવા આંમળા ઉકાળીને કઢી, પીધાથી પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, પચવાને હલકી. ॥ ૧૮ ॥

(મગ અને આંમળાની કઢી, સાર કે ઉકાળો.)

મુદ્ગામળકૈર્યુષ ; એક નામ છે. મગ અને આંમળા ઉકાળી તેની કઢી પીધાથી, તેની શિત્તળતા શરીરમાં ભેદાય, કફ અને પિત્તકોપને જીતે ; પાંણીની તૃષાને, શરીર બળત્તરની દાહને સમાવે, શિત્તળ, ગરમીની મૂર્છાને હરે,અતિ મેહનતના થાકોટાને હરે.॥૧૯॥

(કુલ્થીની કઢી કે ઉકાળો.)

કુલત્થયુષો; એક નામ છે પેટના ગુલ્મરોગને, હર્શના રોગને. કફકોપને, વાયુકોપને સમાવે; મીઠા પરમાના રોગને. પેટના શૂળ રોગને, બગડેલી ચરબીના મેદરોગને. પરમાના રોગને જીતે, ભૂખને, બળને વધારે છે. ॥ ૨૦ ॥

(મસુર, વાલ, વટાણા. ચોળાદિક શિંગના મુળની કઢી કે ઉકાળો.)

સૂપ્યમૂળકજ્ઞેયુષો:, એક નામ છે. ઉપલા અનાજોના રોપાનાં મળ ઉકાળી રાબ પીધાથી ગળાનો સ્વર સુધરે, કફના તાવને, હાફણને. ખાંશીને,સળકમને,બગડેલી ચરબીના મેદો રોગને. કૃમિ કે જીવાતના રોગને જીતે, ભૂખે રૂચી આવે છે. ॥ ૨૧ ॥

(ચણાની કઢી કે ઉકાળો.)

ચણકૈર્વિહિતોયુષો ; એક નામ છે. ચણાની રાબ ઉકાળી પીધાથી શિત્તળ, તુરાસે, પચવાને હલકી, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને, રસવિકારના સળકમને, ખાંશીને, પિત્તકોપને, કફકોપને જીતે છે. ॥ ૨૨ ॥

(મઠની કઢી કે ઉકાળો.)

મકુષ્ઠયુષ:; એક નામ છે. ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષે, પિત્તકોપને, રસવિકારના સળકમનો, તાવના રોગને હરે છે; પચવાને હલકી, શરીર પૂષ્ટ અને તૃપ્ત કર્તા, પરહેજી રાખવા જેવી, હૈયાના રોગને, સળકમને, ખાંશીને જીતે. ॥ ૨૩ ॥

(યૂષ એટલે કઢી કે ઉકાળા.)

યૂષ ; એટલે કઢી ઉકાળવામાં નિમક અથવા સિંધાલુણ ખાર અને ઘી તેલાદિક સ્નેહ તથા મેથી ઈત્યાદિક, કડવી વસ્તુએ વધારવાથી સ્વાદીષ્ટ અને સિદ્ધ થાય, તેને કૃત યુષ કેહે છે; અગર મેથી ઇત્યાદિક કડવી વસ્તુનો વધારાદિક કરયો નહી હોય તો તે કઢી કે સારની સિદ્ધતા ન થતા ઉકાળો ગણાય, તે ઉકાળો પીધાથી પચવાને ભારી, સિદ્ધ થયેલી પાચન થતા હલકી ગણાય; જે કઢીના ઉકાળામાં દહી કે છાસ, ગોળ, ધાણા, મસાલો, નિમખાદિક ખાટા મીઠા ફળફળાદિક મેળવી, મેથી ઈત્યાદિકે વઘારેલી કઢી કે સાર સિદ્ધ કરેલી હોય તો, પ્રથમ કહેલી રીતથી બીજી કઢી કે સાર ભારી, તૃપ્ત કર્તા, વાયુકોપને હરનાર, મૂખે રૂચી આપનાર છે. ॥ ૨૫ ॥ ધીરજ કર્તા, બુદ્ધિને સુધારે, વિચારશક્તિને વધારે, સદગુણે વરતાવે. ॥ ૨૬ ॥

(શિંગોમાં બે ફાડચાના કઠોળની દાળનો ઉકાળો અથવા સેકેલી દાલ.)

સૂપ્યંત્ , સૂપ્યકો ભૂષ્ટૈ :, ચણા, તુવર. વાળ, વટાણા, મગ ઇત્યાદિક, શિંગમાં થતા બેફાડચાના અનાજને દાલ કહે છે. તુરાસ્વાદે, ઝાડા પિશાબાદિક બંધાયલા મળને છુટા પાડનાર, લૂખા ગુણે, ઘણું કરીને નિર્મળ ગણાય છે. છોતરા કહાડેલી દાલને સેકવાથી કે ઘી તેલાદિકમાં, તળવાથી સિદ્ધ અને ઘણી સ્વાદિષ્ઠ ગુણે થાય છે. ॥ ૨૭ ॥.

(ખિચડી એટલે બે ત્રણ જાતનાં અન્ન મેળવી રાંધે છે.)

કૃશરા ; એકનામ છે. થોડી અડદની દાલ પાણીમાં નાંખી ખિચડી કરવાને તલ અને ચોખા વધારે મેળવી કાળવેથી પાણી બળીને ખિચડી થાય ; તે ખાધાથી શરીર બળ વધારનાર, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર, સિદ્ધ કરેલી કઠોલાદિક અને ચોખા મેળવેલી ખિચડી છે. ॥ ૨૮ ॥ શુક્ર ધાતુને ઉપજાવનાર, શરીર પુષ્ટ કર્તા, પચવાને ભારી, પિત્ત અને કફને ઉપજાવે, ઘડપણની નબળાઈને દૂર કરે, પુષ્ટિ કર્તા, ઝાડા પિશાબાદિક મ-

બને ઉપજાવે, હૃદયના રોગને જીતે, વાયુ કોપનો નાશ કરે છે. ॥ ૨૯ ॥ તત્કાળ તેનો ગુણ જણાય, તેનો અઉશ સુખધાન્ય જેવો ગુણકારી છે.

(ખીર.)

ક્ષીરેચ, પરમાન્નં, પાયસં, ક્ષીરતંડુળે. ॥ ૩૦ ॥ ચાર નામ છે. ઘડપણની નબળાઈને દૂર કરે, બળ વધારનાર, ધાતુ પૂષ્ટ કર્તા, પચવાને ભારી, ઝાડા પિશાબની બંધાયેલી ગાંઠોને છુટી પાડે, પિત્તકોપને હરનાર, લોહી ઉકાળાને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્ત પિત્તને સમાવે, તૃષાના રોગને, શરીર બળત્તરને, વાયુ કોપને હરે છે. ॥ ૩૧ ॥

(મૂરબ્બા, અથાણાદિક—)

ખાંડવ; એક નામ છે. ગોળ, ખાંડ અથવા શાકરાદિકની ચાસણીમાં આંબા ઇત્યાદિક ફળો, તેલાદિક ચિકાશ અને આદુ ઈત્યાદિક મસાળો મેળવ્યાથી તેને ખાંડવ કેહે છે. ॥ ૩૨ ॥ તે શિતળ અને મૂખેરૂચી આપવાને, સિંધાળુણાદિક ખાર તથા સ્વાદિષ્ટ થવાને લિંબુ ઇત્યાદિક, ખાટા રસના ફળ મેળવેથી ખાટો મીઠો, રસ તેમાં ઉપજે છે. ॥ ૩૩ ॥ મૂરબ્બો અને અથાણાદિકનો સ્વાદ મીઠાસે, ખટાસે, રસ સહિત થાય છે. તે ભુખને વધારનાર દીપન, પુષ્ટી કર્તા, મુખે રૂચી વધારનાર, તીખાસે, હૃદયને હિતકારી, મેહન્તના થાકોટાને હરનાર. ॥ ૩૪ ॥

(આંબાદિક છ પ્રકારના ફળનો મુરબ્બો, અથાણા.)

આમ્રા, આમલકલેહા; બે નામ છે. હૈયાના બળને, બુદ્ધિ, બળને વધારે, તર્પણ કર્તા, મુખે રૂચી આપનાર, ચિકણા, મીઠાસે-પચવાનેભારી, ઘણા ગુણકારી છે. ॥ ૩૫ ॥

(શિખણ દહીનું.)

પક્વામા, માર્જીકા, માર્જીકા બુધૈઃ; ત્રણ નામ છે. ઘી, મધ, ખાંડ કે સાકર, મરી, એલચી નિચવેલા દહીસાથે મેળવી મથવું. તેમાં કેશર, એલચી, જાયફળ, કપૂરાદિક સુગંધીનું ચૂર્ણ મેળવી

ખુસ્બોદાર કરવું. ॥ ૩૬ ॥ શુક્રધાતુ અને બળ વધારનાર, ભૂખરૂચી આપનાર, વાયુપિત્ત અને કફ કોપને જીતનાર. ॥ ૩૭ ॥ ચીકાસ સ્નિગ્ધ,પચવાને ભારી,રસવિકારના સળકમ ઇત્યાદિ રોગને દૂર કરેછે.

(પન્નુ, સાર, સરબત.)

પાનકં, પંચસારા ભીધં ; એ નામ છે. દરાખાદિક ફળમાં મધ. ઘી પાણી, ગોળ, ખાંડ કે સાકર મેળવી મસલીને એક રસ થયા પછી તેમાં મરી, મસાળો, આદુ, એલચી, લવંગ, કપૂરાદિક ચાર જાતની સુગંધી મેળવી ઉકાળીને સિદ્ધ કરેથી, ખાટું સરબત એક જાતનું અને બીજુ મીઠાસ ભરેળુ સરબત કે પન્નુ થાય. કાચા ફળના રસમાં કે પાણીમાં મસળીને સરબત કરી પીવુ અને બીજો ઉકાળો કરી સિદ્ધ કરે છે. ॥ ૩૮ ॥ એવી બે રીતે પન્નુ થાય છે. દ- રાખ, ખજુર, ફાળસા ઈત્યાદિક કાસ્મર્ય્ય ફળના રસમાં અથવા તેમાં પાણી અને ઘી. મધ ખાંડ કે સાકરાદિક મીઠાસ મેળવી મસ- ળવાથી નિરસ પદાર્થના રૂપ ગુણે(પાનકં)નામે સાર થાય છે. ॥૩૯॥ પાંચે તરેહના ફળ મસળી તેના રસમાં કે ડુંહામાં એલચી, લવં- ગ, કપૂરાદિક સુગંધીની વસ્તું મેળવી પીવાથી, પિશાબ વધારે આવે હૈયાને બળ આપે, રસવિકારના સળ કમને, તૃષાના રોગને, મેહન્તના થાકોટાને હરે છે. ॥ ૪૦ ॥ જેવા ગુણી વસાણુ તેમાં મેળવ્યા હોય, તેવા ગુણો સહિત પચવાને ભારી, હલકાદિ- ક નિર્દોશ સરબત ગણાય છે. પાંચે ફળ મેળવી તેનું સરબત કે સિદ્ધ કરેલો, સાર પીધાથી શરીર પીળુ થવાના પાંડુરોગને, તૃ- ષાના રોગને, શરીર બળત્તરની દાહને, અત્તિમેહન્તે શરીર તવા- યલાને જીતે છે. ॥ ૪૧ ॥ દરાખવેલના રસનું સરબત કે સાર પી- ધાથી અત્તિમેહન્તે તવાયલાને, શરીર બળતરની દાહને, લોહી ઉકા- ળાને, લોહગંધી રોગને, પિત્તકોપને, તૃષાના રોગને જીતે છે. શ- ખ કે કુમળી દાખલીના રસનું સરબત કે સાર પીધાથી હૈયાનું, અને પાચન શક્તિનું બળ વધારે છે. ॥ ૪૨ ॥ આંમળી, કોકમના ડુંહા- માં ગોળ કે સાકર મેળવી, સરબત સિદ્ધ કરેલો સાર પીધાથી, તૃષા

ના રોગને, જીવાતના કૃમિરોગને, શરીર બળત્તરની દાહને, અત્તિ મહેન્તના થાકોટાને ઝીતે છે.

(સદક—દાડમ અને દહી ખાંડનો મેહો.)

સદકો; એક નામ છે. (ઘી તેલાદિક સ્નેહવિના) વગર મ-થેલા દહીમાં ખાંડકે સાકર, મરી, સુંઠ, પિપરનું ચુર્ણ અથવા દાડમ ફળના દાણા મસળીને એક રસ મેઠો કરવો. ॥ ૪૩ ॥ તે ખાધાપી-ધાથી મુખે રૂચી આપનાર, મળેલા પિત્ત અને વાયુકોપને હરે, પચવાને ભારી, ભૂખ વધારનાર દીપન, તૃપ્ત કર્તા, બળ વધારનાર, મેહન્તના થાકોટાને વિસામો આપનાર, મળમૂત્રાદિ બગડેલા મળને સુધારનાર પાણીની તૃષાના રોગને ઝીતે. ॥ ૪૪ ॥

(અન્નાજનાલોટના પુડા, માળપુડા, પૂર્ણ પોળી, મીઠાઈ.)

લોખંડના તાવડામાં ઘી,તેલાદિક સ્નેહ તપાવી તેમાં અન્નાજના રગડામાંથી અકેક વાડકી રેહેડી તેનેમંદાગ્નિએ સેકવામાટે,કાપડનો ડુચે કે દડાએ હલાવી પાથરવુ કે ઉપર નિચે કરવાથી પુડા,વડા,ગેભરાદિક થા-ય,તેને વટગારી કેહે છે.તેની વીધિ અગાઉ લખી છે,તે પચવાને ભારી, પૂષ્ટાકર્તા છે ॥૪૫॥ અન્નાજને પ્રથમ ભીજવી રગડી પાતળો, આથો કરીને મહાળપુડા, પુડા, વડા, ભજીઆ, જલેબી ઈત્યાદિક મીઠા-ઈ કરેલી ખાધાથી, સૂક્ષ્મગુણે, તેમાં એલચી, લવંગ, કપૂરાદિક સુગંધનો ગર્મ મસાળો મેળવીને તળવું. તેમાં ખાંડ સાકરાદિક પૂર્ણ કે માયાળાદિક વેલના પાંત્રાનું પૂર્ણ ભરીને, પૂર્ણ પોલી, ધારી, ઘુઘરાદિક મીઠાઈની પુરીને; પૂપલિકા કેહેછે.॥૪૬॥ બળતા અગ્નિઉપર પૂર્ણપોળી, પુરી કે રોંટલી સેકવાથી તેને અંગારકર્કટી કહે છે. અં-ગારકર્કટી, આટેલા મગકે ચોખાના પુડા ગર્માગર્મ ખાધાથી, પરેહજી રાખવા જેવા શીત્તળ ગુણે, પચવાને ભારી, મુખે રૂચી વધારનાર. ॥ ૪૭ ॥ અંગાર મંડકો, અગ્નિઉપર સેકેલીધાણી ખાધાથી ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોપનાર ગ્રાહી, પચવાને હલકી, વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને ઝીતે. પોળિકા; ઘઉ ઈત્યાદિની પૂરી, પૂર્ણ-

પોળી; ઘી ઈત્યાદિમાં તળેલી કફ અને શરીર બળ વધારનાર, પિત્તને ઉપજાવે, વાયુકોપને હરે, પચવાને ભારી. ॥ ૪૮ ॥ અંગારકર્કટી; શરીર બળ વધારનાર, પુષ્ટીકર્તા, શુક્રધાતુ વધારનાર, પચવાને હલકા, ભૂખ વધારનાર દીપનં, કફકોપ, હૃદયરોગ, નાકના પિન્સરોગને, ખાંશી અને હાફણને, વાયુકોપને જીતે છે. ॥ ૪૯ ॥

(ચોખાનાં લોટમાંથી કરેલા પદાર્થ.)

શાળિપિષ્ટ;એક નામ છે.ચોખાના લોટના રોટલા અને ઘોકલાદિક પદાર્થો ખાધાથી,શરીર બળ વધારતુ નથી, બળત્તરા ન કર્તા વિદાહીન છે; પુષ્ટી ન કર્તા, પચવાને ભારી, રસવિકારના શ્લેષમને, કફને, પિત્તને ઉપજાવે છે. ॥ ૫૦ ॥

(ઘઉંના લોટમાંથી કરેલા પદાથો.)

ગોધુમ વિહિતા; એક નામ છે. ઘઊંના લોટમાંથી કરેલા પદાર્થો, રોટલી પૂરી ઇત્યાદિક પદાર્થ ખાધાથી, શરીર બળ વધારનાર, પિત્ત અને વાયુકોપને હરે છે.

(કઠોળાદિક બે ફાડચાના અન્નાજના લોટના પદાર્થો.)

વૈદલા; એક નામ છે. વાળ, વટાણા, ચણાદિક બે ફાડચાના કઠોળના પદાર્થ, ખાધાથી વાયુકોપ ઉપજાવે, પચવાને ભારી, તેમ તુવર અને મગની દાળ શિત્તળ ગુણે છે॥ ૫૧ ॥

(અડદના લોટના કરેલા પદાર્થો)

માષા ભક્ષ્યા; એક નામ છે. અડદના-પિષ્ટકૃતા લોટમાંથી કરેલી દાલ, વડા, ભજીઆ, પાપડ, વડી ઇત્યાદિ પદાર્થો ખાધાથી શરીર બળ વધારનાર, પિત્ત અને કફને ઉપજાવે.

(તલેલા કે વધારેલા અન્નાજ.)

વિચાર્ય્યાન્ન; એક નામ છે. ઘી તેલાદિકમાં તળીને સીદ્ધ કરેલું, અન્નાદિક લોટના પદાર્થ ખાધાપીધાથી ગુણાકારી, ઉત્તમ પ્રકારે શરીરમાં પસરે છે. તેમાં ગોળ મેળવેલા પદાર્થ ખાધા પીધાથી પુષ્ટીકર્તા, વાયુ કોપને હરે, કફ અને શુક્રધાતુને ઉપજાવે. ॥ ૫૨॥

(ઘીને સિદ્ધ કરેલું.)

ઘૃત—પાચિત; એક નામ છે. ઘીને ઉકાળી સિદ્ધ કરેલુ ખાવાપીધાથી પૂષ્ટીકર્તા, પિત્ત અને કફકોપને ઝીતે છે.

(તેલને સિદ્ધ કરેલું.)

તૈલજા; એક નામ છે. તેલને ઉકાળી સિદ્ધ કરેલું ખાધાપીધાથી વાયુ કોપને હરે, ગર્મ, પિત્તકોપ અને શરીર સડાને ઉપજાવે છે. ॥ ૫૩ ॥

(દૂધ અને ઘઉ તથા ચોખાના લોટનો કરેલો પદાર્થ.)

દૂગ્ધ લોડિત; એક નામછે. દૂધના ઉકાળામાં ઘઊં કે ચોખાને પદાર્થ ઉકાળી પાક અથવા માવો કે શિરો કરી ખાધાથી વાયુ પિત્ત કોપને હરી,હૈયાના બળને, શુક્ર ધાતુને,શરીર બળને વધારે. ॥ ૫૪॥

(કચોરી. ઘેવર, સુતરફેણી. ધારી.)

વિચાર્યોન; એક નામ છે. ગુણાન ભક્ષ્યા નન્યાનપિ વિનિર્દિશેત્. ઘીમાં તલીને સીદ્ધ કરેલા પદાર્થો, ખાધાથી ઉત્તમ ગુણદાયેક. શરીરમાં પસરે છે. ઘઊંના મેદામાં દૂધ પચવી મસળી મસળાને બાંધવો. ॥ ૫૫ ॥ તેમાં ઘી મેળવી ખેંચવાથી લાંબી તાતની રીતે. તાર નીકળે તેમ વધારે મસળવાથી સફેદ રંગે થાય. તે પછી તેમાં ઘી અને પાણી મેળવીને પૂરીઓ વણવાને નિચે લખ્યા પ્રમાણે એલચી લવંગ કપૂરાદિક સુગંધી અને મરી મસાલાનું ચૂર્ણ મેળવી ॥૫૬॥ હથોડાદિક મોઘરે છુંદીછું દીને મસળતા દુધ અને નારીયલનું દુધ થોડું થોડું મેળવીને મસળતા મસળતા પચાવવું. તેમાં ઘી સારી પેઠે મેળવીને ન્હાના નહાના ગોલા કરવા, તે પછી અકેક ગોળાને ઘી ચોપડી પૂરીની રીતે વણીને ઘી ભરેલા પેણામાં તળવી. ॥ ૫૭ ॥ ગેભર કે પૂરી ખાધાથી પચવાને ભારી, શરીર અને હૈયાને પુષ્ટીકર્તા, પિત્ત અને વાયુ કોપને ઝીતે. તરતજ ભૂખને સમાવી જીવનું સંકટ દૂર કરે. બળ વધારનાર, જખમોના ચાહાને ઝીતનાર, શુક્ર ધાતુને અતિશે વધારનાર. ॥ ૫૮ ॥

(કચોરી, સંગજુરી, ઘુઘરા ઈત્યાદિ પદાર્થમાં મસાલો ભરેલી ધારી.)

સમિતાં–પૂરી;સર્પિષા–મેળવેલું,ભ્રષ્ટા–તળેલી,શ્વેતાં-મસલીનોં મેદો સફેદ કરેલો, મરિચમિશ્રિતામ-મરી મસાલો, યેલા-એલચી લવંગ, કર્પુરાદિ ચૂર્ણાદિક ધઉંના મેદાસાથે મેળવીને, મસલેલો. ॥ ૫૯ ॥ ખુદેલા મેદાની પુરી કરવા સોટા જેવો લાંબો કર્તા તેમાં ઘી પચવવું, તેની પુરી કરવાને નહાના નહાના લુવાકે કટકા કરી અકેક ગોળાની વચમાં મસાલાદિકનું ચૂર્ણ અને સાકર મુકી, તળવાની અગાઉ ફરી મસળવું. ॥ ૬૦ ॥ પુરીને શાકરાદિક મધ દુધસાથે મસળી સફેદ સોભાવાન લુવા કરતા, ઘી જેટલું પચે તેટલું તેમાં પચવવું, ફરી તેના ગોળા કરી નવું ઘી લગાડવું. ॥ ૬૧ ॥ તેને ફરી મરીમસાળાનું ચૂર્ણ મેળવી ખુદવુ કે મસળવું. તે પછી કપુરાદિક સુગંધીની વસ્તુ વચમા ભરીને ઘી ભરેળા પેણામાં તળીને સિદ્ધ કરવું.

(ખાજા મોળા અને મીઠા, પકવાસા, સુતરફેની.)

મર્દયિત્વા–તુ–શમિતા–મપૂ–પારત–વનઃ–કૃતાઃ, ઘઉંના મેદાને ઉપલી રીતે વધારે ઘી અને દુધમાં મસળીને, આખી રાત માટલામાં ભરી તેના મોહડાને કાપડ ઢાંકી દોરીથી બાંધવું. તપાવેલુ ઘી મેળવવા મસળવા તે સાથે શાકરાદિક મીઠાસ મેળવવાને હાંડલાનું મોહડું સવારે છોડવું. ॥ ૬૩ ॥ ઉપલું ઘી મેળવી મસળત મસળતા, શાકર અને લિંબુનો રસ મેળવી, નર્માસ એટલી લાવવી કે ખાજાની ચામડી, બરોબર તળાતી વખતે.ફાટીફુટી માથાના વાળ જેવો છુટો તાર પડે. ॥ ૬૪ ॥ તે વખતે મીઠા અનાર્સા કે સુતરફેની કરવાંને એલચી, ચરોલી, પીસ્તા અને કેશરાદિક સુગંધીના ચુર્ણ ભરેલા,વાસણમાં બોલી બેહુ બાજુએ ફેરવવી,તે પછી ખાંડ કે શાકરની ચાષણી બરોબર કરી, તેમાં ઝબોળવાથી મીઠાસનો પ્રવેશ તેમાં થાય છે. ॥ ૬૫ ॥

(મોળા કે મીઠા પુડા.)

સમિતાં–ગુડતોયેન–મેળયિત્વા–સુગાલિતમૂ; ઘઊંના લોટમાં પાણી અથવા ગોળ અને પાણી મેળવી જાડો રગડો, એક રસ કરી લોઢી ઉપર ચીથરાએ ઘી અથવા તેલ દરેક વખતે ચોપડી તે ઉપર લોટનો રગડો, કડછી ભરી નાંખીને કડછીએ પાથરી બેહું તરફ ઉઠઠલાવી સેકવાથી નર્મ પુડા થાય. ॥ ૬૬ ॥

(દહીવડા, વડી)

શાલિપિષ્ટ–યુતં દધ્ના–મર્દ્દ યિત્વા–ઘૃતે પચેત્. ચોખા, ઘઉ ચણા, જવ, અડદ, ચોળા, લાંગ ઇત્યાદિ જેના વડા કરવા હોય તેના લોટમાં થોડું પાણી મેળવી આખી રાત ભીજવી મુકવો. બીજે દિવસે ઘી અથવા તેલાદિક પેણામાં ભરી તપાવવું તેમાં વડા કે વડી બરોબર તલાયાથી દહીં ભરેલા વાશણમાં આથી મુકવા. ॥ ૬૭ ॥

(અન્નાદિકના સર્વે પકવાન)

સંયાવા; મિષ્ટાન–ચુરમાદિક પકવાન, મધુ શીર્ષાઢચા,–ઘેવરાદિક મીઠા પકવાન. પૂપકા,–મીઠી પૂરી, ના આકારે મીઠા પકવાન, દધિ સંભવા–દહીમાં આઠેલાં વડાદિક. ચાર જાતના પકવાનો પચવાને ભારી, શરીર પુષ્ટી કર્તા, હૈયાને હીતકાર્ક, શુક્ર ધાતુને વધારનાર, પિત્ત અને વાયુકોપને હરનાર. ॥ ૬૮ ॥ તેને પૂર્ણ સિદ્ધકે સંસકાર જુદી જુદી રીતે કરી તળવાથી, તેના ગુણમાં વધારો થાય છે. દહી દૂધનો મેળાપ જેમાં વધારે હોય તો તેના ભાગનો વિશેષ ગુણ વધે છે. ॥ ૬૯ ॥ ચોખા, જવ, તલ, ચારોલી, કૃણસ નાગરા ઈત્યાદિ વસ્તું મેળવેલા. ॥ ૭૦ ॥ દૂધ મેળવવું હોય તો સરખા વજને, ઘી અર્ધા ભાગે, શાકર અર્ધા ભાગે મેળવવું; સિદ્ધ કરેલું પકવાન તૂર્તે પચવાને, મરી, પીપર, સુંહનું ત્રિકુટ સરખા ભાગે, કેસર, કસ્તુરી, એલચી, કપૂરાદિક સુગંધી માટે મેળવવું. ॥ ૭૧ ॥ એવું પકવાન ખાધાથી આનંદ ઉપજાવે, એ પદાર્થ દેવલોકને અત્તિ દુર્લભ છે. અવગુણ કર્તા (કાચુધી) મોહમાં લપટાય છે. ॥ ૭૨ ॥ કદાચ હરેક પદાર્થમાં

રંધાઇ વિધીપ્રમાણે પાકુ થયેલું ધી ઝરપે છે, તે મિઠાઈ ખાધાથી શરીર પુષ્ટ થઈ શુક્ર ધાતુની વૃદ્ધિ, હરદયને હેતકારક, પિત્ત અને વાયુ કોપને હરે, પચવાને ભારી. ॥ ૭૩ ॥

(શિરો અને લાપશી.)

લપ્સિકા; એક નામછે. ઘઉંનો લોટ અથવા જાડા રવાને, ખુડતા ઘીમાં સેકવાથી તેનો સફેદ રંગ બદલાઈ, લાલરંગે લોટકે રવો થાય એટલે ખાંડ, ગોળકે શાકરનું પાણી કરેલું હોય, તેમાં દુધ ભેળીને લોટ બુડે તેટલું, તેમાં નાંખીને લોટકે રવાને ઉપર તળે કરતા, સર્વે પાણી બાળીને પચવવુ. ॥ ૭૪ ॥ તેમાં એલચી દાણા, તજ, ખશખશ, ચારોલી પીસ્તા ઇત્યાદી સુગંધી ભરેલા પદાર્થોનું ચુરણ મેળવવાથી, ખાનારને આનંદ ઉપજાવે, શરીર પુષ્ટ અને ધાતુની વૃદ્ધિ કર્તા, વાયુ પિત્તકોપને હરતા, પચવાને ભારી. ॥ ૭૫ ॥

(ગળમાણું.)

ફેનિકા-પુટિની,-શુભ્રા; ત્રણ નામ છે. ઘઉંના લોટને ઘીમાં શાંતવી, લાલરંગે લોટ થયાથી, તેમાં ગોળ, ખાંડ કે શાકરનું મેળવેલું પાણી, આઠ ઘણા વજને તેમાં નાંખી ઉકાળવું, તે પછી તેમાં એલચી લવગાદિક સગંધી ભરેલુ ચુર્ણ નાંખીને પીવું; તેથી વાયુ અને પિત્તકોપ હરે, પચવાને હલકુ; તેના લક્ષણ વિશે સૂપ-શાસ્ત્રાદિક પુસ્તકમાં લખેલા છે. ॥ ૭૬ ॥

(સર્વે લાડવા, મોદક.)

મોદકા, લડુકા, એ નામ કહેલા છે. લાડવા કરવાની અનેક વિધીઓ છે, તેમજ ખટાસ મેળવેલા, અડદના, ઘહુના, મગ ઈત્યાદિ લોટના થાય છે. ॥ ૭૭ ॥ હરેક પદાર્થમાં ઘી, દહી, દુધ મેળવી મુઠીયા બાંધવા, અડદના લોટના, સુરણાદિક કંદ મૂળ-ના, મેથીના, શાળમના, સફેદ કોહોલાના, ભોયકોહોલાના,કમળ કાંક-ડીના, માંસના, માચ્છલીના. ॥ ૭૮ ॥ ઈત્યાદિ ઘણી તરેહથી જુદી જુદી જાતના સૂપ શાસ્ત્રમાં લાડવા કરવાને કહેલા છે. હરેક પદાર્થના લાડવા કરવાને, પાક શાસ્ત્રનો વિચાર જાણવાને બુદ્ધિ બળ

અજ્ઞાવી, સારા ગુણુની જણુસો મેળવવી જોઈએ. ॥ ૭૯ ॥ લાડવા ખાધાથી નબળાઇ કે ઘડપણ ન જણાય, શરીરપૂષ્ટીકર્તા, બળ વધારનાર, પિત્ત અને વાયુકોપ દૂર થાય છે.

(અડદ અને મગ ઈત્યાદિના વડાકે વડી.)

માષ,મુદ્દગાદિ;અડદ અને મગ ઇત્યાદિક લોટ પાણીમાં ભીજવી. તેમાં તિખાસ ઇત્યાદિ મસાળો મેળવી વડાકેવડીઓ ઉપર લખેલી રીતે થાય.તેમાં જે જાતનું અનાજ હોય તેવા તેના ગુણ જણાયછે.॥ ૮૦॥

(અડદના લોટના વડાકેવડી.)

માષાણાં વટકા ; એક નામ છે. અડદના લોટના વડા હૃદયને હિતકારી, બળ વધારનાર, વાયુ કોપને હરનાર, પચવાને ભારી, ઝાડો પિસાબ બંધાયલાને છુટો પાડનાર, તે વડામાં (ઘોળ) ની ભાજી મેળવીને કરવાથી ભૂખને વધારે, વિદાહી, વાયુકોપને હરે. ॥૮૧॥ લોટની રાબ કરી તેના વડા કરેથી, દૃષ્ટિનો નાશ કરનાર. રોગ વધારનાર, પચવાને ભારી, ભાતના છાતરાના પાણીમાં ભીજવેળા લોટના વડા,મુખે રૂચી વધારનાર, પિત્તાળ, કફ વાયુકોપને જીતે. ॥૮૨॥

(મરઘાદીકના ઈંડાનાવડા.)

ઈન્ડલી ; એક નામ છે. શુક્ર ધાતુને વધારનાર, લુખાસે, ઝાડા પિસાબને છોડનાર, કફવાયુને ઉપજાવે. ॥ ૮૩ ॥

(ગરેળકે ગુળવેલનાવડા.)

સુમાલિકા ; એક નામ છે. પચવાને ભારી, શરીર બળ વધારનાર, સંતોષ કારક, પિત્તકોપ હરતા.

(જલેબી કરવાની રીત)

કુંડલિકા ; એક નામ છે. દ્વિ પ્રસ્થા એટલે ૧૨૮ તોલા ઘઉંનો લોટ સુદ્ધ હોય તેમાંથી ૬૪ તોલા મેદો ગાળી લેવો. ॥૮૪॥ તેમાં પચતું દૂધ મેળવી મસળી મસળીને, રાબ જેવો જાડો રગડો કરી,માંટલા માંતેને ખટાવા એક બે દિવસ ભરી રાખવો,જ્યારે તેમાં બરોબર ખટાસ આવે એટલે નારીયલની કાચલી વચમાં એક છિદ્ર પાડી સફાઈ દાર કરવી. ॥ ૮૫ ॥ તે પછી ઘી ભરેલો પેણો ત-

ખવાથી રાબની કાચલી ભરી પેણામાં ફરતી ધારનું કુંડાળું એવડું તેવડું જલેબી જેવું કરી મંદાગ્નિએ તળવી, પાકી તલાયા પછી ખાંડની ચાષણીમાં ઝબોળીને કપૂરાદિક એલચીનું ચુર્ણ તે ઉપર છાંટી કઠરોટ ઉપર કાંમઠાં પાથરી કરેલા છાપરા ઉપર મુકવી જેથી ઘી કઠરોટમાં નિતરે. ॥ ૮૬ ॥ આકરી તળાયેલી રસ ભરેલી હોય, જરા શિત્તળ થયાથી રસ નિતરી જાય છે. પુષ્ટીકાર્ક શરીરની કાંતિને, બળને વધારે, ધાતુને બાંધે; ચેતન્ય ઇંદ્રિયોને તૃપ્ત કરેછે. ॥૮૭॥ તેમાં ખટાસનો ભાગ હોયછે તેથી ઘણી શિત્તળ થયાથી ખાટા ગુણે ઘઉં. ખાંડ મળવાથી પિત્તકોપને હરે છે.

(હલવો, ઘુઘરા.)

ઘહુંને પાણીમાં ભીજવીને બાર કલાકે નીચવવાથી દૂધ તેમાંથી નીકળે છે, તે દૂધ ખાંડની ચાષણીસાથે મેળવી મસળી ઘુટીને એકરસ થયા પછી પાટીઆ ઉપર પાથરી સરખો કરવાથી હલવો થાયછે. તેજ દૂધને જરા સુકી પુરીવણી તેમાં એલચી, બદામ, ચારોળી, પીસતા, ખસખસ અને સાકર ઇત્યાદિ મસાળો વચમાં મુકી તેની ધારો બંધ કરી ઘી ભરેલા પેણામાં તળવાથી ઘુઘરા થાય છે. તે પચવાને ભારી. લુખાસે, વાયુ કોપને ઉપજાવનાર, મળમૂત્રાદિકને જુદા જુદા બાંધે, શરીર પુષ્ટ કરતા છે.

(જવનો મંથો, રાબ.)

મંથો; એક નામ જવની રાબનું છે. નવા જવને છડી તેન છોતરા કાઢી જવને સેકવા, સારીપઠે સેકાયા પછી તેને ઘંટીમાં દલીને લોટ કરવો તેને સત્તુ કહેછે. ॥ ૮૯ ॥ તે લોટમાં પાણી મેળવી જાડી રાબ કરી હોય તેને મંથો કહે છે. ॥ ૯૦ ॥ તે મંથો પીધાથી શરીરબળ વધારે, તૂર્તજ ગુણ દેખાડે, પાછળથી શરીર પુષ્ટ અનેબળવાન થાય. તેથી પરમો, તૃષ્ણા, ક્ષય, ઊલટી, શરીરસડો, બળત્તરની દાહ, મેહન્તનો થાકોટાના રોગને ઝીતે. ॥ ૯૧ ॥ તેમાં દરાખ અને સાકર મેળવી પીવાથી પિત્તકોપના સર્વે રોગને, બળત્તરની દાહને ઝીતેછે. અથવા તેમાં દરાખ અને મધ. મેળવી પીધાથા

શરીરબળ વધારે, કફકોપ અને મેહન્તના થાકોટાને હરે. ॥૯૨॥ ત્રણ પ્રકારની રાબના જુદા જુદા ગુણો છતા શરીરના રૂવાટાનું તેજ વધે.

(જવાદિકનો શત્તુ.)*

શક્તવો; એક નામ જવના શત્તુનું છે. ઉપલી રીતે જવનો લોટ ઘીસાથે મેળવી ખાધાથી શીત્તળ, ભૂખ વધારનાર દીપન, પ-ચવાને હલકો, સહરાસ વાદે. કફ અને પિત્તકોપને હરનાર. રૂક્ષગુણો રસાદિ ધાતુ અને વાતાદિક દોષને સોષી પાતળા કરનાર, તેમાં પાણી મેળવી પીધાથી અતિ તૃષાને હરનાર. ॥૯૩॥ તૂર્ત બળ વધારનાર, પથ્ય કે પરેહજી રાખવા જેવું શરીરે પરસેવો છુટે, દેહની કાંત્તિને વધારે

(ચણા, મગાદિકનો શત્તુ.)

છોતરા વિનાના ચણાનો લોટ ઉપલા જવની રીતે સેકીને સર્વે વીધિએ શત્તુ કરવો. ॥ ૯૪ ॥ તેમાં ખાંડ કે શાકર મેળવી ગરમીના ગ્રીષ્મરૂતુમાં ખાવા તેનું સેવન કરવું; તેનો લાડવો ઘી ઇત્યાદિ સારી વસ્તું મેળવી ખાધાથી હેડકી બંધ થાય. પચવાને હલકો. ॥ ૯૫॥ તે ખાવાનો અભ્યાસ રાખવા પછી બીજા અન્નાદિક પદાર્થ માણસે ન ખાધા હોય તોપણ શરીરને શાંતિ રેહે. વૃદ્ધ માણસ કે જેના દાંત પડી ગયા હોય તેને અથવા હરેકમાણસે શત્તુ રાત્રે નહી ખાવો. પાણી પીધા પછી કે તૃષ્ણાએ પીડાયલા રોગી માણસે એખ-લો શત્તુ ન ખાવો; તથા શત્તુ ખાધાપછી પાણીમાં તરવું નહીં.॥૯૬॥

(જવાદિકની ધાણી.)

લાજા; એક નામ ધાણીનું છે. છોતરાસાથે ભાત અથવા જવને ગર્મ રેતીમાં સેકવાથી ધાણી થાય છે. તે પચવાને હલકી શીતળ, બળ વધારનાર, પિત્તને ઉપજાવી ભૂખ વધારે, કફને ઉપ-જાવી શરીર પુષ્ટ કરે, ઊલટીને, ઝાડાના અત્તિસારને, શરીર બળત્તર-ની દાહને, પરમાના રોગને, ચરબી બગડવાના મેદરોગને, પાણીની અતિ તૃષાના રોગને, તાવને જીતે.

---

* શત્તુ હિંદુસ્થાનમાં મુસાફરી કરનારા હમેશા ખાય છે.

(સેકેલા ધાણા.)

ધાન્યા ; એક નામ છે. ઝાડાપિશાબાદિ મળને છુટા પાડનાર. ભુખાસે. કફકોપને, બગડેલી ચરબીના મેદરોગને હરે, પચવાને ભારી.

(સેકેલા ચોખા દિક ચ્યૂડાં)

પૃથુકા; એક નામછે. પાકેલા ચોખા ઈત્યાદિકને છડી સુધ્ધ થયા પછી તેને પાણીમાં ભીજવી તાવડી ઉપર સેકવાથી તેને ચ્યૂડાં કહેછે. ॥ ૯૮ ॥ તે પચવાને ભારી, શરીરબળ વધારનાર, રસવિકારનાં શ્લેષ્મને, વાયુકોપને ઝીતે.

(અરધુ સેકેલુ અન્નાજ, હોલા.)

હોલકો; એક નામછે. ભરડેલા કે આખા અન્નાજને સુકા અથવા પાણીમાં ભીજવી તાવડી ઉપર થોડા ઘણા સેકીને શિત્તળ કરવ ॥ ૯૯ ॥ તે થોડા સેકવાંથી વાયુકર્તા, ચરબી અને કફ વધારનાર ઘણા સેકવાથી સ્વાદીષ્ટ.

(સેકેલા ઘહું, કુરી.)

લંબ, લંબીકા; એ નામછે. ઘહુને સુકા કે ભીજવી તાવડી ઉપર થોડા સેકવાથી કુરી થાયછે. તે કફ ઊપજાવનાર, બળ વધારનાર, પચવાને હલકા, પિત્ત અને વાયુને હરેછે. ॥ ૧૦૦ ॥ (સંસ્કૃતમાં) અડદ નામે અનાજને માસ કેહેછે તેમજ જનાવરો ઈત્યાદિના માંસને પણ માંસ કેહેછે. અડદનો ગુણદોષ માંસને મળતો છે.

(જનાવરોનું સારૂ અને તાજુ માંસ રાંધવાની રીત.)

(પરિશુષ્ક) એક નામછે. હરેક માંસના ઝીણા કટકા ધોઇ હિંગાદિક ઘીમાં નાંખી કડકડતું ઘી થાય તેમાં હરેક માંસ નાંખી ઉપર તળે કરવાને હલાવી. જ્યારે તેમાંનું પાણી છુટેલું બળી જાય અને માંસનો રંગ લાલ થાય ત્યારે નવું પાણી તેમાં બીજુ ઉમેરીને ઊકાળવું, પાણી સર્વ બળે માંસના રેશા જુદાપડે ॥ ૧૦૧ ॥ તે વખતે મરી આદુ અને સુગંધી ભરેલા મસાલાની ચટણી કે ચૂર્ણ તેમાં નાંખી ઉપર નીચે કરી મેળવીને સુકુ કરવું. ॥ ૧૦૨ ॥ (પ્રલિપ્ત;) એક નામ ઉપલી રીતે માંસ તળીને તેમાં વધારે પાણી નાંખી ઊકાળી એક રસ

ભાડી કઢી જેવું થયાથી વાયુકોપને જીતે, શરીરબળને વધારે, પચવાને ભારી, શુક્રાદિ ધાતુને વધારે. (રસોયુક્તં) એક નામ ઉપલી રીતે માંસ ઘીમાં તળીને અતિ ઘણુ પાણી નાંખી પાતળી કઢી જેવો ઉકાલો કરવાથી શળ રોગ દૂર થાય. (પરિશુષ્ક) એક નામછે. કાચા માંસના કટકા ઉપલી રીતે ફકત ઘીમાં જલદ અગ્નિ ઉપર બરોબર તળવાથી સુવાળુ માંસ થાયતો શરીરની કાંતી વધારનાર, સંતોષકાર્ક શરીર પુષ્ટકર્તા, પચવાને ભારી. (પષ્ટત્વા;) એક નામછે. માંસને છુંદી લોટજેવો ભુકો કરી ઉપલી રીતે મસાલો મેળવી ફકત ઘીમાં અત્તી જલદ અગ્નિ ઉપર લાલ થાય ત્યાસુધી બરોબર તળવાથી શુક્રાદિક ધાતુને વધારનારછે. ॥ ૧૦૪ ॥

(જનાવરોનુ તાજુ સારૂ માંસ સેકવાની રીત.)

(ઊલ્લીમ) એક નામછે. કાચામાંસને મસાલો લગાડી અગ્નિ ઉપર સેકવું તે માંસ, પચવાને ભારી, પથ્ય કે પરેહજી રાખવા જેવું, તે ઉપલા પરિશુષ્ક માંસના ગુણે. (પ્રદિગ્ધ) એક નામછે. ઉપલી રીતે માંસને અત્તિઘણુ સેકેલુ વાયુ ઉપજાવે, બળ વધારનાર, પચવાને ભારી, શુક્રાદી ધાતુને વધારનાર ॥ ૧૦૫ ॥ (સરસં) ઉપલી રીતે માંસ સેકતા તેમાં અલ્પ રસ રહેલો હોય તે ઉપલા ગુણસહિત ઘણુંકરી પચવાને હલકુ, ભૂખ વધારનાર દીપનગુણે. (પ્રોતં) હરેક માંસ છુંદી લોટ જેવો ઝીણો ભુકો કરી તેને ઉપલી રીતે મસાલો લગાડી લાડુવા જેવા ગોળા કરી લોખંડની શિકમાં પોરવી અગ્નિ ઉપર સેકવાને તેમાં તુંબરૂ ફળનો રસ વધારે મેળવવાથી ઘણો રસ છુટે ॥ ૧૦૬ ॥ ચંદનાદિ એલચી લવંગની સુગંદીનું ચૂર્ણ મેળવેલા લાડુવા અગ્નિ ભરેલી સગડી ઉપર બરોબર સેકવા. બરોબર સેકાયલું સર્વેથી ઉત્તમ માંસ થાય, પચવાને હલકુ, (પથ્યોત્તમં) એટલે અતિ ઉત્તમ પ્રકારે પરેહજી રાખવાજેવું છે. ॥ ૧૦૭ ॥ (અંગારાદિષુ) સગડી ઉપર બરાબર સેકવાથી તદ્દા નામે ખાંચા પાડેલા ઝારાઉપર સેકવાને માંસ દાડમફળના દાણા, સિંધાલૂણ, એલચી ઈત્યાદિ સુગંદી ભરેલો મસાલો મેળવી તેના પુડા કે ઢેબરા કરવાને ઘઉ કે ચણાનો

લોટ મેળવી ઢેબરાની રીતે અગ્નિ ઉપર સેકવા તેને (પિષ્ટમાંસપૂપાદિ) કહેછે. તે અગ્નિ ઉપર સેકવા પછી ફરી ઘી ભરેલા પેણામાં તળવાથી તેને (ઘૃતાદિ સાધિત્તમ) કેહેછે.

(ચોખાદિક અન્નાજમાં રાંધેલું માંસ.)

માંસં સૌરભસં લિપ્તં; એક નામ. ચોખાદિક અન્નાજમાં તરેહ તરેહની સુગંદી અને નિમખાદિક ખરાસ, ખટાસ તથા માંસ મેળવી રાંધવાથી મધુર ગુણે થાય. સુકુ કરવું કે થોડું લચપચુ રાખવું. ઘણું સુકુ કરવું, હલકા તાપે રાંધવું. ॥ ૧૧૦ ॥ અગ્નિના અતિસે તાપે તાકીદે સુકુ થાય, સિકમાં માંસ પોરવી સેકવાથી તાકીદે સેકાય.

(તેલમાં હરેક માંસ રાંધવા કે તળવાની રીત.)

માંસં તૈલેન એક નામ. હરેક માંસને રાંધવા કે સેકવાથી ઘણું ગર્મ ગુણે. પચવાને ભારી, પિત્તકોપ વધારનાર, પિત્તાળ થાય. ॥ ૧૧૧ ॥

(ઘીમાં હરેક માંસ રાંધવા કે તળવાની રીત.)

ઘ્રતપક્વં; એક નામ; તૂર્ત તૈયાર થાય, પચવાને હલકુ, મુખે રૂચી આવે. પિત્ત કોપ વધારનાર, અતિ ગર્મ, શુક્રાદિ ધાતુ વીર્યને વધારનાર, શરીર બળ વધારનાર, હ્દયને હીતકારી, આંખોનું તેજ વધારનાર. ॥ ૧૧૨ ॥

(છાસમાં હરેક માંસ રાંધવાની રીત.)

ગોરસ સ્નેહ; હરેક માંસમાં છાસ, ઘી તેલાદીક સ્નેહ, અન્નાદિક ધાન્ય, આંબાદિક ફળ, તિખાસના સુગંદીદાર મસાલો મેળવીને માંસ રાંધવાથી માંસ નબળુ દુર્બળ થાય, તે શરીર પુષ્ટ કર્તા. સ્વાદીષ્ટ, સંતોષકાર્ક. ભૂખ વધારનાર દીપન, પચવાને ભારી. ॥૧૧૩॥

(અતિ ઝીણું રાંધેલું માંસ.)

(માંસમતિરસં;) એક નામ. રાંધેલું કે તળેલુ હરેક માંસ અતિ ઝીણું રસા ભરેલું લચપચતું હોય તે લુખાસે રૂક્ષ ગુણે અને (વિલસં) એક નામ રસા વિનાનું અતિ સુકુ માંસ થયું હોય તો વાયુકોપને ઉપજાવે, પચવાને ભારી.

(હાડકા વિનાનું રાંધવું, તળવું, સેકવાની રીત.)

વેસવારો, ગતાસ્થિમાસં; એકેક નામ છે. હાડકા કહાડી નાંખી ફક્ત માંસને ઝીણું છુંદી ૭૨, હીંગ, મરી, ગરમમસાલો ઘી કે તેલાદિકમાં વઘારવું ॥ ૧૧૪ ॥ તે પછી ઉપલી વીધી પ્રમાણે ઘી કે તેલાદિકમાં રાંધવું તે ઘણું સ્વાદિષ્ટ, શરીર બળ વધારનાર, વાયુ કોપ હરનાર, પચવાને ભારી. ॥ ૧૧૫ ॥

(મગ ઈત્યાદિ અનાજની સાથે માંસ રાંધવાની, તળવાની રીત)

સૌરવ; એક નામ છે. માંસ અને મગ ઇત્યાદિ અનાજની દાળ સાથે ચટણી જેવું ઝીણું માંસ કરી ઉપલી રીતે ઘી તેલાદિકમાં રાંધવાને; હલદ, મરી, ગરમમસાલો, નિમક અથવા સિંધાલૂણ, હિંગ, ધાણા, દાડમના દાણા. ॥ ૧૧૬ ॥ ઇત્યાદિ સુધંદી ભરેલી જણાસો મેળવીને ઉપલી રીતે ઘી કે તેલમાં રાંધવાની અથવા તલવાની વિધી કરવી.

(મગ ઈત્યાદિ અનાજ સાથે માંસની કઢી કરવાની રીત.)

સૌરસ; એક નામ છે. મગ ઈત્યાદિ અનાજ અને માંસ સાથે ઉપલી સર્વે વીધીએ રાંધવા પછી તેમાં પાણી કે છાસ ઇત્યાદિ વસ્તું મેળવવાને કહેલુ છે. તે કઢી ઉકાળતા માંસનો લોટ થઈ કઢી રૂચી કાર્ક થાય છે. ॥ ૧૧૭ ॥ સૌરવથી સૌરસઃ; ઘણું કરીને ગુણકારી નિમખની ખરાસ મેળવેથી થાય છે. ઉપલા વેસવારો મેળવેથી તેનો સવાદ બગડી કે ઘટી જાય. ॥ ૧૧૮ ॥

માંસનો ઉપલી રીતે ઉકાલો રસો અર્ક; હૈયાને હિતકાર્ક, મેહનતના થાકોટાને, ખાંશીને, વાયુ અને પિત્તકોપને, ક્ષયરોગને ઝીતે; જુનો રોગ, વિંધના ફોડકા નાસૂરાદિ રોગ, શરીર ઘસારો કે તવાપલાનો રોગ, ઝાડો પિશાબ સુકાવાનો રોગ, શુક્ર ધાતુ ક્ષીણ થવાનો રોગ. ॥ ૧૧૯ ॥ હાથ પગના સાંધા છુટા કે ઘીલા પડેલાનો રોગ, ભાંગેલા હાડકાનો રોગ, ભૂખ ન લાગવાના મંદાગ્નિ રોગને, શરીર ઘસારાના ક્ષયરોગને, જરૂર કરીને ગળાનો સ્વર ઝીણો થવાને, આંખોના રોગને, કાને ન સાંભળવાના ન બેહેરા કે શ્રવણાર્થિ રોગને ઝીતે છે. ॥ ૧૨૦ ॥

(દાડમના દાણામાં માંસ રાંધવાની રીત.)

દાડિંમાદિ ; માંસને ઉપલી રીતે તૈયાર થયાથી દાડમફળના દાણામાં રાંધેથી શરીર બળ વધારનાર, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને જીતે ; શરીર સંતોષ ઉપજાવે. ॥ ૧૨૧ ॥ તેનો સેરવો કે ઉકાળો સંતોષકાર્ક, હૈયાને હીતકર્તા, શિત્તળ, મુખ શોષને, મેહ, ન્તના થાકોટાને જીતે, ભૂખ વધારનાર દીપન, વાયુ કોપને હરે સર્વે ધાતુનો વધારો કરનાર, ઉકાળાના પાણી વિનાનું સુકું માંસ પચવાને ભારી, પથ્ય, કરવા લાયક ભૂખ વધારનાર છે.।૧૨૨

(માંસની રાબ અને કઢી.)

દકલા ચણિકા ; એક નામ છે. થોડાક માંસને ચણા જેટલા કટકા કરી તેને ઉપલી રીતે વીધી પ્રમાણે કરી તેમાં નિમખ અને સોળઘણું પાણી મેળવીને ઉકાળવું, માંસ પાણીસાથે મળી એક રસ રાબ થયાથી પચવાને હલકા છે. તેમાં છાસ મેળવી ઉકાળો કરવાથી તેને કુથિતા કેહે છે. તે પાચન કર્તા પાચની છે, હૈયાને હીત્તકાર્ક, મુખે રૂચી આપનાર, ભૂખને વધાનાર, પચવાને હલકી. કઢી કફ કોપને. વાયુકોપને , બંધકોષ્ટના રોગને જીતે. પિત્તકોપને અલ્પ રીતે વધારે. ॥ ૧૨૪ ॥

(માંસ અને છાસની કઢી.)

કુથિલી ; એક નામ છે. થોડાક ઝીણા માંસને ઉપલી રીતે વિધી કરી તેમાં સોળ ઘણી છાસ મેળવી ઉકાળવી, માંસ અને છાસ એક રસ થયાથી ભૂખ વધારનાર દીપની, મુખે રૂચી આપનાર વાયુકોપ અને રસ વિકારના શ્લેષ્મને, અત્તિ મેહન્તના થાકોટાને દૂર કરેછે. ॥ ૧૨૫ ॥ તરતની ઊકાળેલી માંસની ઉપલી કઢી તૂર્ત ગુણનો ચમત્કાર બતાવેછે.

(અડદના કે માંસના પાપડ, પાપડી, ઢોકલા, વડી કે વડા,)

પર્પટા; અડદના લોટને પાણીકે છાસમાં ભીજવી તેમાં મસાલો સિંધાલૂણ કે સંચળખાર મેળવીને પુરીને રીતે પાપડ પાત્તળા વણવા, જાડી પાપડી, ઢોકળા, વડી કે વડા વણીને તડકે સુકવી રાખવા-

જ્યારે ખાવાની ગરજ પડે ત્યારે તેને અગ્નિ ઉપર સેકવા અથવા ઘી કે તેલાદિકમાં તળવા તેજ પ્રમાણે જનાવરનાં માંસનો ઝીણો ભૂકો અડદ ઇત્યાદી અન્નાજનો લોટ અને ઉપલી રીતે સર્વ મસાલો નિમખ મેળવી પાપડ, પાપડી, વડી કે વડાની રીતે વણીને ઘી તેલાદિકમાં તળવા ; એહું પચવાને હલકા, મુખે રૂચી આપનાર, લાઘણુ કરવા જેવા ખારા પાપડનો ગુણછે. ॥ ૧૨૬ ॥

(તલ ઈત્યાદિ બીજની ખોળ, માંસનો કુચો લોટ)

પિણ્યાક રિતલકિટ્ટ; એક નામછે. ઘાણીમાં પીલાયલા તલની ખોળ માંસ નીચવેલો કુચો ઉપલી પાપડની રીતે સેકવાથી કે તળવાથી પાચન થતા હલકો, લુખાસે, ઝાડાપિશાબને અટકાવનાર, આંખોના રોગને વધારનાર ॥ ૧૨૭॥ તેના લોટનો પદાર્થ કીધાથી તે શરીર પુષ્ટિ કર્તા, ચિકણું સ્નિગ્ધ, કફ પિત્તને ઉપજાવે, પચવાને ભારી.

હરેક પદાર્થો વિધી પ્રમાણે કરેલા હોય તે ખાધાપિધાથી અને ફરતી નવી નવી રૂતુઓનાં ગુણદોષ, રાંધવા તળવા ઈત્યાદિ ક્રિયાના જુદા જુદા ગુણદોષ, માણસોના શરીરના દેહાદિક પ્રકૃતિના જુદા જુદા ગુણ દોષવીશે પાકો વિચાર કરવો. ॥૧૨૮॥ જુદા જુદા ધાન્ય ઇત્યાદિક ઘણું કરીને સરદી ગરમીની જુદી જુદી ચાલુ રૂતુમાં હરેક પદાર્થના ગુણદોષ ફેરવાયછે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ કેમકે ગરમીની રૂતુમાં જે પદાર્થ ગુણ કરેછે તેજ પદાર્થ સરદીમાં અવગુણ કરેછે.

इतिश्री मदनपाल विराचिते मदनविनोदे मिस्रादि धान्य नामोऽमृत संमः कृतान्नवर्गः एकादशअध्याय समाप्तः ॥११॥

અથ માંસનો વર્ગનો બારમો અધ્યાય પ્રારંભ.

मुखेन्दु पद्म प्रतिबोध लुब्धं विधुन्तुदालि भ्रम माद धानम् ।
लक्ष्मी कपोल प्रति विम्बिताङ्गंनी लाब्जनालं कलयामितेजः ॥

મુખેંદુ–પ્રથમ–પદ્મ–હાથીજેની સૂંઢ ઉપર પદ્મનો આકાર રંગે લો હોયછે. પ્રતિબોધ લુબ્ધં–જુદાજુદા અકેકની સમજણ ઈચ્છ-

વાને. વિધુંતુદાલી ભ્રમમા હધાનમ-વાઘ, હાલતા ચાલતા ધ્રુજતા, જંગલમાં વસનારાને ઊછેરે તેનું પાળણુ પોષણુ કરેછે. લક્ષ્મી કપોળ ભાગ્યવાન હાથીનું કપાળ અને ગાળ-પ્રતિવિંબિતાંગં-એક એક બીજાને આસરે રેહેછે. નીલામ્બ્જ નીલં-સાંમળા રંગે-કળયામિતેજ-મહા બળવાન, તેજેશ્રી મોટા દાંતો, દેવને દુર્લભ હાથી છે.

(હાથી અને તેનું માંસ.)

હસ્તી. મતંગજો, દન્તી, માતંગો, અનેકપઃકરી, સિંદૂરઃ કુંજરઃ, પદ્મીવારણો, દ્વિરદો દ્વિપઃ ॥ ૧ ॥ ઈભો, દન્તા, બલોતાંગઃ, કુંભી, સ્તંવેરમો, ગજઃ. હસ્તિની ધેનુકા, પ્રોકતા કરેણુંઃ, કરિણીચસા ॥ ૨ ॥ અઢાર નામો છે. તેનું માંસ કફ અને વાયુ કોપને હરે, ગરમછે, પિત્તકોપ અને લોહગંધાને વધારે.

(ઘોડા અને તેનું માંસ)

ઘોટકઃ, સૈંધવો, વાજી, તુરંગ, સ્તુરગો, હયંઃ, તુરંગમો, અશ્વો, ગંધર્વો વાહઃ, સપ્તિય જુર્જવી ॥ ૩ ॥ ઘોટિકા, વડંવા, વામી, પ્રસુતા, અશ્વાચ, વાજીની; સોળ નામછે. તેનું માંસ પાચન થતા કડવારસે, ભૂખ વધારનાર દીપન, કફઅને પિત્તને વધારનાર ॥ ૪ ॥ વાયુ કોપ અને હૈયાના રોગને હણે, શરીર બળ વધારનાર, પુષ્ટ, આંખોનું તેજ વધારે, મધુરસ્વાદે, પચવાને હલકુ ॥ ૫ ॥

(ઘોડો અને ઘદેડીના સંગમથી ઉપજેલા ખચ્ચર અને તેનુંમાંસ)

તજ્જો, ઘોટચામ, અશ્વતરો, શીઘ્ર, વેગોઅનંગ, પૂજીતઃ ૭ નામછે. તેનું માંસનો ગુણ ઘોડાને મળાવા છતા પુષ્ટ બળ વધારનાર કફ અને પિત્ત કોપને ઉપજાવે ॥ ૬ ॥

(ઊંટ અને તેનું માંસ)

ઊષ્ટ્રઃ. ક્રમેલકો, વક્રગ્રીવઃ, શાખાશનો મયઃ, શ્રૃંખલ, કરભે દીર્ઘ જંઘો, ધૂમ્રો, મરૂત્પ્રિયઃ ॥૭॥ નવ નામછે. તેનું માંસ પચાવાને હલકુ, મીઠાસે. આંખોનું તેજ વધારે, વાયુકોપ અને હર્શના રોગને જીતે, ચરબી, પિત્ત અને કફને વધારે ॥ ૮ ॥

(ગધેડા અને તેનું માંસ)

ગર્દભો, રાસભો, ભારવાહી, દૂરગમ:, ખર:; પાંચ નામછે. તેનુ માંસ પિત્તાળ, શરીર બળ વધારનાર, પૂષ્ટીકર્તા. કફ પિત્ત ઉપજાવનાર. ॥ ૯ ॥ પાચન થતા કડવારસે, પચવાને હલકુ છે. તેમધ્યે જંગલી ઘદેડાનું માંસ શ્રેષ્ઠ ગુણેછે.

(ભેંસ, પાડા અને તેનું માંસ.)

મહિષ:, સૈરભ:, શ્રૃંગી, વાહ વૈરી. ધનાવન:, કાંસરો. ગવલોદં, શીલુલાય:, કાલવાહન:, ॥ ૧૦ ॥ નવ નામ છે. તેનું માંસ મધુર સ્વાદે, ચિકાસે, ગર્મ. વાયુકોપને જીતે, નિદ્રા, શુક્ર ધાતુ, શરીર બળને, ધાવણામાં દૂધને વધારે, તવાયલા શરીરને વધારે, પચવાને ભારી ॥ ૧૧ ॥ તેમજ જંગલી ભેસના માંસનો ગુણ સરખો છતા જાડા શરીરને પાત્તળુ કરનાર છે.

(રીછ અને તેનું માંસ.)

રૂક્ષોચ્છ, ભલો, ભાલ્લુક:, ખંગી, ખંગશ્ચ, ગંડક:, છ નામ છે. તેનું માંસ ચિકાસે સ્નિગ્ધ, પચવાને ભારી, શરીર પુષ્ટકર્તા, મીઠાસે, ગરમ, વાયુકોપને હરનાર. ॥ ૧૨ ॥

(ગેંડો અને તેનું માંસ.)

ગંડકો; એક નામ છે. તેનુ માંસ ચિકાસે, ભારી, પુષ્ટ, મીઠાસે, ગરમ, પિશાબને સાધી વધારે લાવે, વાયુ કોપને જીતે.

(સિંહ, કેશરી સીંહ તથા શારદુલ અને તેનું માંસ.)

સિંહ:, પંચનનો, દંષ્ટ્રો, મૃગેંદ્ર:, કેસરી, હરી. ॥ ૧૩ ॥ શાર્દૂળ, પંચનખો, મૃગનાથ, સકૃત્પ્રજ:; દશ નામ છે. બેહુંનું માંસ ગરમ, વાયુકોપે આંખોના રોગને જીતે છે. ॥ ૧૪ ॥

(વાઘ અને તેનું માંસ.)

વ્યાઘ્રો; મૃગારિ, મૃગહા, વ્યાલો, ભીમ પરાક્રમ; ચાર નામ છે. તેના માંસનો ગુણ દોષ નિચે લખ્યો છે.

(તરસ અને તેનું માંસ.)

તરક્ષુશ્ચ, એક નામ છે. તેના માંસનો ગુણદોષ નિચે લખેલો છે.

(ચિત્તો, વાઘ અને તેનું માંસ.)

ચિત્રકો, વેગવાન, શ્રિત્રી, દ્વીપી, દીર્ઘ દંષ્ટ્રક : ॥ ૧૫ ॥ પાંચ નામ છે. તેના માંસનો ગુણદોષ નિચે લખેલો છે.

(કોહલો અને તેનું માંસ.)

વૃકદેહ, વૃક :, કોકસ્તર, ક્ષુસ્તુ, મૃગાદન ; પાંચ નામ છે તેના માંસનો ગુણ દોષ નીચે લખેલો છે.

(કુતરો અને તેનું માંસ.)

કુર્કકુર , શુનક :,સ્વાનો, કૌલેય :, સુનક :, શુનઃ,સારમેય :, કૃતજ્ઞશ્ચ, વૃકાણાં, પક્ષંગુરૂ, મૃગદંશક ; ॥ ૧૬ ॥ અગીયાર નામ છે. તેના માંસનો ગુણ દોષ નીચે લખેલો છે.

ઉપલા—વાઘ, તરસ. ચિત્તા, વાઘ, કોહલો, કુતરો, છ જાતના જનાવરોનું માંસ પચવાને ભારી, ગરમ, વાયુકોપને હરનાર, સ્વવીર્યને વધારે, આંખોના રોગને હિતકારી છે. ॥ ૧૭ ॥

(ડુક્કર અને તેનું માંસ.)

સૂકરો, રોમશઃ, પોત્રી, કોલઃ, ઘ્રાણી, કિરી. કિટિઃ, દંષ્ટ્રી, ક્રોષ્ટ, સ્તૂર્ક્ક રોમા, ભૂદારશ્ચ, વરાહકઃ ॥ ૧૮ ॥ બાર નામ છે. તેનું માંસ મીઠાસે, શરીરબળ વધારનાર. વાયુકોપને હરનાર, પચવાને ભારી, ચીકણુ, ગરમ, શુક્ર ધાતુ વધારનાર, મુખે રૂચી વધારનાર, નિદ્રા વધારનાર, શરીર જાડું કરનાર. ॥ ૧૯ ॥

(બકરા અને તેનું માંસ.)

છાગી, ગલસ્તની, મંડા, સર્વ ભક્ષ્યા, ત્વજા, ભૃજા, વર્કવીરઃ, છાગલઃ, છાગો, વસ્તેયઃ, કાલકઃ, પશુઃ ॥ ૨૦ ॥ બાર નામ છે. તેનું માંસ પચવાને ભારી, ચિકણું, કુમળુ, વાયુપિત્ત અને કફ ત્રણેના કોપને જીતે, અગત્તરની દાહનહી કર્તા, પુષ્ટીકર્તા, સરદી ન કર્તા, નાકના પીનસ રોગને હરતા. ॥ ૨૧ ॥ શરીરના સાંધે સાંધા અને સર્વે ધાતુ સરખી કે તર કરતા, આંખો ઝરવાનો રોગ નહી થાય. શરીર પુષ્ટી કર્તા.

(મેંઢા તથા ચરબી ભરેલા દુંબા અને તેનું માંસ.)

મેષો, ભેડો, હુડો, મેદ્ર, ઉરભ્ર, ઉરણોવિકઃ છ નામ મેંઢાના છે. તથા ઉર્ણા, પુરડકો, વૃશ્ચિભદઃ, પુચ્છસ્તુ, દુંબુકઃ ॥ ૨૨ ॥ પાંચ નામ દુંબાના છે. મેંઢાનું માંસ પચવાને ભારી, ચિકણું, શરીરબળ વધારનાર, પિત્ત કફ અને વાયુને વધારે છે.—દુંબાનું માંસ શરીર પુષ્ટકર્તા, કફપિત્ત અને વાયુ કર્તા, પચવાને ભારી.

(હરણ અને તેનું માંસ.)

હરિણુ, રતાભ્રવર્ણઃ, કુરંગ, શ્રારૂલોચનઃ, સારંગો, જીતયોનિશ્ચ, વાતાયુશ્ચ, પળોમૃગઃ ॥ ૨૪ ॥ યેણઃ, કૃષ્ણો, અપરઃ કૃષ્ણ, કુરંગઃ, કૃષ્ણસારકઃ, તેર નામો છે. તેનું માંસ શિત્તળ ગુણે, મુખે રૂચી આપનાર, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર ગ્રાહી, વાયુ પિત્ત અને કફના ત્રણે કોપને જીતે. ॥ ૨૫ ॥ શરીરમાં છ રસ ધાતુને ઉપજાવે, બળ વધારનાર પુષ્ટ, કરી રાખવા જેવું પથ્ય, કુમળુ અને હલકુ હૈયાને હીતકારી, તાવ અને લોહ ગંધી રોગને જીતે.

(ગોકર્ણ તથા સાંબર અને તેનું માંસ.)

ગોકર્ણો વિકટઃ, શૃંગી, વિદ્રુંધ્વો, શંબરઃ ॥ ૨૬ ॥ પાંચ નામ છે. તેનું માંસ શિત્તળ, પચવાને ભારી, ચિકણું, કફકોપને ઉપજાવે. ॥ ૨૭ ॥ પાચન થતા મીઠારસે, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રોગને જીતે. ॥ ૨૮ ॥

(રોઝ અને તેનું માંસ.)

રક્ષો, નીળાંડકો, નીલો ગવયસ, ચારૂ દર્શનઃ, ચાર નામ છે. તેનું માંસ મીઠા સ્વાદે, શરીર પુષ્ટ કર્તા, ચિકણું, ગર્મ, કફ અને પિત્તને ઉપજાવે છે. ॥ ૨૯ ॥

(કસ્તુરીયો મૃગ તથા મુંડાયણ બેહુનું માંસ.)

કસ્તૂરી, હરિણી, ગંધી, મુંડની, મૃગમાતૃકા; પાંચ નામ કસ્તૂરીવાળા મૃગ હરણ જાતના છે. તેનું માંસ મીઠાસે, તુરા સ્વાદે, ભુખ વધારનાર દીપનગુણે, પચવાને કુમળુ હલકુ. ॥ ૩૦ ॥ મુંડની એકનામ મુંડાયણનું છે; તેનું માંસ તાવને, ખાંશીને, લોહગંધાને, લોહી ઉકાળાના ક્ષય રોગને, હાફણને જીતે છે, શિત્તળ ગુણે.

(ચિત્તલ તથા છિક્કારી નામે બેહુ મૃગનું માંસ.

કૃતમાળો, વર્ણચરઃ, પૃષતો, બિન્દુચિત્રકઃ; ચાર નામ ચિત્તલના છે:—વાતપ્રમીર, વાતમૃગઃ, છિક્કારઃ, કૃષ્ણપુચ્છકઃ, ॥૩૧॥ ચાર નામ છિક્કારી મૃગનાછે. બેહુનું માંસ મધુરસ્વાદે, ભૂખ વધારી ઝાડાપિશાબને સોષનાર ગ્રાહીગુણે, ભૂખ વધારનાર દીપનગુણે, હૈયાને હીતકર્તા, શિત્તળ, કુમળુ, હાફ્ણુ શ્વાસને, તાવને, વાયુપિત્ત કફ ત્રણેના દોષને લોહગંધી રોગને ઝીતે. ॥ ૩૨ ॥

(ભૂવાર કે રૂરૂ તથા રોહે નામે મૃગ અને તેનું માંસ.)

રૂરૂ, શરન, મુક્તમૃગો, અન્યંકુર, બહુવિષાણકઃ, પાંચ નામ ભૂવારના છે. તેનું માંસ પચવાને ભારી, મીઠાસ્વાદે, પુષ્ટીકર્તા, પિત્ત અને વાયુ કોપને ઝીતે.—અન્યુંકુઃ, એક નામ રોહે મૃગનું છે. તેનું માંસ કુમળુ પચવાને હલકુ, શરીરબળ વધારનાર, પુષ્ટીકર્તા, વાયુ-પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના કોપને ઝીતે. ॥ ૩૩ ॥

(સસલા અને તેનું માંસ.)

શશઃ, શલી, રોમકર્ણો, લંબકર્ણો, વિલેશયઃ, ચાર નામ છે. તેનું માંસ કુમળુ અને પચવાને હલકુ, મીઠાસે, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, કરી રાખવા જેવું, કોઠાની અગ્નિ ઉપજાવનાર, સન્નિપાતના તાવને, હાફ્ણ અને શ્વાસને, લોહી ઝાડા અને કલઝીના રકત પિત્ત રોગને, કફ કોપને ઝીતે. ॥ ૩૪ ॥

(શલ્લક તથા મેધા નામે કાશ્મીરનો ખવલો બીલાડો અને તેનું માસ.)

શલ્લકઃ, શલ્લી, શ્વાવિદ્, ભેધા, સૂચિની ખરા; પાંચ નામ શલ્લક મોટા ખવલાબીલાજે કાશ્મીર દેશ, તરફ મોટા જંગલમાં મોટા આઠ પ્રકારના ખુશી ઉપજાવનાર ચાર પગના ઉછાળા મારે છે. તેનું માંસ હાફ્ણના શ્વાસને, ખાંશીને, લોહગંધી રોગને, સોઝાના રોગને, વાયુપિત્ત કફકોપના સન્નિપાત રોગને ઝીતે છે. ॥૩૬॥ મેધા; એક નામ છે. તેના માંસનો ગુણદોષ ઉપલા શલ્લકને મળવા છતા ઘણું કરીને બળ વધારનાર છે.

(બીડાલક નામે બીલાડા તથા નોળીયો અને તેનું માંસ.)

બીડાલક; માજર્જારી, વિષદંશક, આખુ ભુખ; ચાર નામ બિડાળકના છે.—નકુળઃ, પિંગળો, વભ્રૂઃ, સર્પારિઃ, સર્વ ભક્ષકઃ, ॥૩૭॥ એહુંનું માંસ મીઠા સ્વાદે, ચીકણું, ઉષ્ણ વિર્યે ગરમ, કફ અને વાયુ કોપને જીતે; તવાયલા શરીરને પુષ્ટ કરે, હાફણને, ખાંશીને જીતે છે. ॥ ૩૮ ॥

(વાંદરા અને તેનું માંસ.)

વાનરો, મર્કટઃ, કીશો, વનૌકાચ, બળીમુખઃ, હરિઃ, શાખામૃગઃ, પ્લાવી પ્લવંગ, પ્લવંગઃકપિઃ ॥ ૩૯ ॥ નવ નામ છે. તેનું માંસ વાયુકોપને, હાફણને, બગડેલી ચરબીના મેદ રોગને, શરીર પાળુ થવાના પાંડુ રોગને. જીવાતના કૃમિ રોગને જીતે છે.

(કોહલા જેવું ગીદડું જનાવર અને તેનું માંસ.)

શૃગાળો, જંઃબુકઃ, ફેરૂગોમાયુઃ, ફેરવઃ, શિવઃ ॥ ૪૦ ॥ શિવેશો, વંચકઃ, કોષ્ટુ, લેપાળઃ, સ્વલ્પ, જંબુકઃ; અગીયાર નામ છે. તેનું માંસ શરીરબળ વધારનાર, પૂષ્ટીકર્તા, સર્વે વાયુકોપને, ક્ષયરોગને હરે છે. ॥ ૪૧ ॥

(ઊંદર અને તેનું માંસ.)

મૂષકઃ, ખનક, સ્તેયી, વૃષ, ઉન્દુરૂ, રાખુકઃ; ચાર નામ છે. તેનું માંસ ઝાડા પિશાબને બાંધી અટકાવે, શરીરબળ વધારે, પુષ્ટીકર્તા, વાયુકોપને હરે.

इति चतुष्पदः समाप्त.

ચાર પગના જનાવરનું વર્ણન સમાપ્ત.

અથ પક્ષી વર્ગ પ્રારંભ.

પક્ષી, विहंगमः, બે નામ પક્ષીના છે. પત્રી પીછાવાળા. શકુન્ભીર,-સમડા, ગીદ, ચલ્લાદિક. વિહગઃ-ઝડપ ચાલે ચાલનારા, ઉડનારા. ખગઃ-ગરૂડપક્ષી.॥૪૨॥ અંડજોતિ-ઇંડાનું સેવન કરેથી ઉપજેલા પ્રાણી. પત્તરથઃ—પક્ષી. પતત્રી—પીછા ભરેલી પાંખોના. શકુનિ-સમડા. ગીધ—ચટકપક્ષી; ચલ્લા છત્યા. દ્વિજ—ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પક્ષીઓ

(તિત્તર પક્ષી અને તેનું માંસ.)

તિત્તિર, શ્ચિત્રપક્ષઃ, કૃષ્ણો, ગૌરઃક, પિંજળઃ, પાંચ નામ છે. તે ચિત્રામણવાળા તિત્તરનું માંસ શરીરનો રંગ સુધારનાર, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર ગ્રાહી, હેડકીના રોગને, વાયુપિત્ત કફ ત્રણેના કોપને ઝીતે. ॥૪૩॥ શ્વાસ હાફ્ણ દમને, ખાંશીને ઝીતે, કરી રાખવા જેવું, તેમાં સફેદ તિત્તરનું માંસ વધારે ગુણકારી છે.

(ગાંઝણપક્ષી તિત્તર જેવા અને તેનું માંસ.)

વર્તિરો, વર્તિકો, શ્ચિત્ર; ત્રણ નામ ગાંઝણપક્ષીના છે. તેને અલ્પ રીતે મળતા બીજો પક્ષી વર્તિકા છે. બેહુનું માંસ કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, શિત્તળગુણે, તાવ અને વાયુપિત્તકફ ત્રણેના કોપને ઝીતે છે. ॥ ૪૪ ॥

(લાવાપક્ષી ચાર તરેહના અને તેનું માંસ.)

લાવ શ્ચિત્ર, શ્ચિત્રતનુઃ; એનામ લાવાનાંછે, બીજા ચાર તરેહના ભેદ લાવાના ગણાયછે. એક પાંશુલો, બીજો ગૌરિકો, ત્રીજો પૌડ્રકો, ચોથો દર્ભરો ॥૪૫॥ લાવાનું માંસ હૈયાના રોગને હીતકાર્ક, શિત્તળ, સુહવાળુ, ચીકણું, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર, કોઠાની અગ્નિ વધારનાર દીપન.–પાંશુળાનું માંસ રસ વિકારનાં કફને વધારે, ગરમ વીર્યોષ્ણેઃ, વાયુકોપનો નાશ કરેછે.॥૪૬॥ ગૈરિકઃનું માંસ કફ અને વાયુકોપને ઝીતે, લુખાસે, ભૂખ અતિશે વધારે છે.–પૌડ્રકઃનું માંસ પિત્તકોપ ઉપજાવનાર, થોડું કુમળુ, રસવિકારના કફને, વાયુકોપને ઝીતે.–દર્ભરો; નું માંસ લોહી ઝાડો ઊલટીના રક્તપિત્તરોગને ઝીતે, હૈયાને હીતકારી, પરમાના રોગને હરે, શિત્તળગુણે; ॥૪૭ ॥

(ચટક પક્ષી, ચક્લા જેવા ગામડાના અને જંગલના. તેનું માંસ)

ચટુકઃ, કળવિંકઃ એનામ જંગલી ચટકનાછે. તેવોજ પુંડ્રક ગામડાના ચીત્રામણનાછે. જંગલીનું માંસ શીતળ, સુહવાળુ ચીકણું, મીઠાસે, શુક્ર ધાતુ અને કફને વધારનારછે, વાયુ પિત્તકફ કોપના સન્નિપાતરોગને હરે, ગામડાનો પુંડ્રકનું માંસ શુક્ર ધાતુને અતિ વધારો કરનારછે.

(ગાંજીણ જેવા પક્ષી અને તેનું માંસ)

વાર્ત્તિકો; એક નામ છે. તેનું માંસ મીઠાસે, શીત્તળ, લુખાસે, કફ અને પિત્તકોપને ઝીતે. ॥૪૯॥

(ખબૂતર તથા કપોત પક્ષી અને તેનું માંસ.)

પારા વતઃ, કળરવો, મંજુઘોષો, મદોત્કટઃ, કપોતા, ધુધુકૃત, ગાંડુરન્યઃ, કાણં કપોતકઃ આઠ નામ કબુતરના છે. ॥૫૦॥ તેનું માંસ પચવાને ભારી, ચીકાસે સુહવાળુ, લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને, વાયુકોપને હરનાર, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર સંગ્રાહી, શુક્ર ધાતુને વધારનાર, શીત્તળ ગુણે.—કપોત પક્ષી ખબુતર જેવા છતા જેનાં ગળાને રંગીન ચીત્રામણ હોય, તેના માંસના ગુણ દોષ ઉપલા ખબુતરને મળતો છે. ॥ ૫૧ ॥

(મોર પક્ષી અને તેનું માંસ.)

મયૂર, શ્ચન્દ્રકી, કેકી, મેઘરાવો, ભુજંગ ભુક ॥ ૫૨ ॥ શિખી, શિખાબળો, વર્હી, શિખંડી, નીળકંઠક :, -સુકલા પાંગ :, કલપીચ, મેઘનાદો, તુલાસ્યપિ. ॥ ૫૩ ॥ ચઉદ નામ છે. તેનું માંસ પુષ્ટીકર્તા, કાનના રોગને, મસ્તકરોગને, વાયુકોપના રોગને, શરીર શોષ રોગને ઝીતે, ગર્મ, શરીર બળને, આયુસને, બુદ્ધિને, કોડાની અગ્નિને, આંખોના તેજને, શરીરના વાળ અને રંગરૂપને વધારે છે. ॥ ૫૪ ॥ હેમન્ત અને શશિર બે રૃતુંમાં મોરનું માંસ ખાવાને ગુણાકારી છે, અને ગ્રીષ્મ રૃતુંમાં કરી પાળવા જેવું, વર્ષા રૃતુંમાં અત્તિ સ્વપ્ના ઉપજાવી રોગ વધારે. ॥ ૫૫ ॥

(શેહેરી, કે જંગલના, પાણીના મરઘા કુકડા અને તેનું માંસ.)

કુકકુટો, વિક્રિર :, શૌંડી, કાળજ્ઞ, શ્ચરણાયુધ :, કૃકવાકુ, સ્તાશ્ચુડ :, યરણ્યકુકુટ. ॥ ૫૬ ॥ આઠ નામ શેહેરી કુકડાના છે. જંગલી મરઘા–લુખાસે રૂક્ષગુણે, તુરાસવાદે. ॥ ૫૭ ॥—પાણીના મરઘા સુહવાળા ચીકાસે, પુષ્ટીકર્તા, રસવિકારના કફને વધારનારા, પચવાને ભારી.

(પોપટ તથા મેના પક્ષી અને તેનું માંસ.)

શુકો, રક્ત મુખ :, કીરી, વાગ્મી, સુન્દર દરશન ; પાંચ નામ પોપટના છે.—સારીકા, રસિતા, દુતી, સુમતી :, પ્રિય વાદિની ॥ ૫૮ ॥ પાંચ નામ મેનાના છે.-પોપટનું માંસ શીતળ, કુમળુ, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર ગ્રાહી, જખમ ધારાને, છાતી દુઃખવાના ક્ષત કાસને, ખાંશીને, ક્ષય રોગને જીતે, લુખાસે રૂક્ષ ગુણે, ગુણકર્તા.-મેનાનું માંસ ઉપલા પોપટના ગુણદોષને મળ-વા છતા સુદ્વાળુ ચીકાસે, બુદ્ધિબળ વધારનાર, કોઠાની અગ્નિને વધારનાર છે. ॥ ૫૯ ॥

(કોયળ અને તેનું માંસ.)

કોકિળ :, કળકંઠ :, પરપુષ્ટો, વનપ્રિય :, પિક :, પરભૃતા અહારી, તામ્રાક્ષો, મધુદ્દુતક : ॥ ૬૦ ॥ નવ નામ છે. ભૂખ વધારનાર દીપન, ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને શોષનાર ગ્રાહી, તુરાસ્વાદે, આંખોને હીતકારી, શરીરક્ષય રોગને, ખાંશીના રોગને જીતે છે.

(કાગડાં, ગીડર, કાક ભેદના પક્ષી અને તેનું માંસ.)

કાકો, ધ્વાંક્ષો, ગૂઢકામી, બળિપુષ્ટ :, સકૃત્પ્રજ :, વાયસો, બળિ ભુક્વાણુ :, કરટ, શ્ચતુરો, દ્વિજ : ॥૬૧॥ બાર નામ કાગડાના છે.—ભાસા. સિખાવા, ભ્રસતી, ગૃધ્રાકારો, રજ :, પ્રજ : છ નામ ભાસના છે. બેહુંનું માંસ આંખોનું તેજ વધારનાર, ભૂખ વધારનાર દીપન, કુમળુ, હલકુ, આયુશને વધારનાર, પુષ્ટી કર્તા, શરીર બળ વધારનાર, ધારા જખમના ક્ષત રોગને, વાયુપિત્ત કફના ત્રણે દોષને, ક્ષય રોગને જીતે છે- ॥ ૬૨ ॥

(ગિદ્ધ પક્ષી અને તેનું માંસ.)

ગૃધ્ર :, સુદૃષ્ટ :; શકુની, વક્ર દૃષ્ટિશ્ચ, દૂરદૃક્ ; પાંચ નામ છે. તેનાં માંસનો ગુણ દોષ કાગડા ને મળવા છતા ઘણું કરીને આંખોના રોગને જીતે છે. ॥ ૬૩ ॥

(હંસ, રાજહંસ, કળહંસાદિક અને તેનું માંસ.)

હંસાઃ શ્વેતા, ગુરૂત્માનઃ, સૌકાર કર્તા, પદાન હૈ; ચાર નામ હંસના છે.—રાજહંસઃ, કૃષ્ણાઃ ધાર્ત; રાણ, માલિકઃ, પાંચ નામ રાજહંસના છે. ॥૬૪॥ મલિનેઃ, એક નામ કળહંસનું છે.—પીતૈઃ પીળા રંગે હંસને કાદંબ કેહેછે. કારંડવઃ પ્લવો, મદ્દગુવરટા, ત્રણનામ કરંડહંસનાછે. ॥ ૬૫ ॥ સર્વે જાતના હંસનું માંસ સુહ-વાળું ચીકણું, પચવાને ભારી, પુષ્ટીકર્તા, ગરમ વીર્યે, ગળાના અવા-જને, શરીરના રંગ રૂપને સુધારે, વાયુકોપને, લોહગંધી રોગને, પિત્તકોપને સમાવે, શરીર બળ અને ભુખને વધારે, ॥ ૬૬ ॥

(સારસ, ચકુવાક, બગલા, આડીપક્ષી અને તેનું માંસ)

સારસો, લક્ષ્મણો, રક્ત મૂર્ધા. પુષ્કરા હ્વઃ; ચાર નામસાર-સનાછે.— ચક્ર વાકઃ, પત્રરથ, શ્રક, શ્રકી, સુકાર્મુકઃ ॥ ૬૭ ॥ રથાંગ, નામાકો, કોયથ, કંકઃ, સ્યાલ્લીહ, પૃષ્ટકઃ; અગીયારનામ ચક્ર-વાકપક્ષીનાછે.—વકો, બકોટી, ધવળો, વગાકા, વિશકંટિકા. ॥ ૬૮ ॥ પાંચનામ બગલાના છે.—આડિઃ, શિરારિરાતિશ્ચ, વિચિત્ર, જળ ચારિણી; ચારનામ બગલાની સ્ત્રીનાછે. સારસ, ચકવાક, બગલા અને તેનાસ્ત્રિ આડિનું માંસ સુહવાળુ ચીકણું. શિત્તળ, પચવાને ભારી. મીઠાસ્વાદે, ઝાડા પિશાબને છોડે, વાયુપિત્તકોપને, લોહગંધી રોગનો નાશ કરતા. ॥ ૬૯ ॥

(કરકુલાપક્ષી, અને તેનું માંસ)

કારેડુકઃ, કર્કરેડુઃ, કરકઃ, કૃંકણસ્તથા; ચારનામછે. તેનું માંસ પુષ્ટીકર્તા, શરીરબળવધારનાર, વાયુપિત્તકોપને હરનાર, કુમળુ પચ-વાને હલકુ. ॥ ૭૦ ॥

(વાળના અને વિના વાળના ખંજરીટ પક્ષી તેનું માંસ)

ખંજરીટઃ, ખંજનક, શ્રાખ, નામાક્રિ. ક્રીદિવી; પાંચ નામ વાળ સાથેના કૈશાખંજરીના છે. તે બેહુના ગુણદોષ નીચે લખેલોછે.

(ચાતક, પપીહા પક્ષી અને તેનું માંસ)

ચાતકસ્તુ. ઘનરવઃ, સારંગ. સ્તોકકો. ભ્રમાઃ ॥ ૭૧ ॥ ચાર નામ પપીહાના છે. તેનો ગુણદોષ નીચે લખેલો છે.

(ભરદ્વાજ, કુંભા, કક્કરાટો પક્ષી જેની ચાંચ કાગડા જેવી, પીછા બાણ જેવા હોય અને તે ખીજવાઈ પીછા છોડવાથી, તીરની રીતે વિંધી નાખે છે તેનું માંસ.)

ભરદ્વાજઃ, કકરાટો, વ્યાઘ્રાટાંહિ, કુટિઃ પરઃ, ચાર નામ ભરદ્વાજ પક્ષીના છે. તેમાં ખંજરી, ભરદ્વાજ, શ્વાપનું માંસ એક સરખા ગુણે રસવિકારના કફને, વાયુ કોપને જીતે છે. ॥ ૭૨ ॥ પીપાહ વાયુ, પિત્તકફના ત્રણે દોષને અને ભરદ્વાજ પિત્તકોપને લોહગંધાને જીતે, કફને વધારે ॥ ૭૩ ॥

(સીંચાન તથા ચીલઝ પક્ષી અને તેનું માંસ.)

શ્યેનઃ, સમાદનઃ, પત્રી. ચિર. શ્રિલ્લી, ચિરિલ્લિકા; છ નામ છે. ચીરીભવં; એક નામ ચીલકાનું છે. બેહુનું માંસ અનેક રોગોને ઉપજાવે, પચવાને ભારી. ॥ ૭૪ ॥

(ઉલુક ઘુવડ પક્ષી અને તેનું માંસ.)

ઉલૂકઃ. કૌશિકઃ, કાકદેરી. ઘુકો, નિશાચર; પાંચ નામ છે તેનું માંસ ખાનારો સુદ્ધિવિનાનો બેભાન ઘુવડ જેવો થાય, વાયુ પિત્ત અને કફ ત્રણે કોપને વધારે. ॥ ૭૫ ॥

(ચકોર પક્ષી અને તેનું માંસ.)

ચકોર, શ્ચંદ્રિકા, પાયી, જીવંજીવઃ, સુલોચનઃ; પાંચ નામ છે. તેનું માંસ પુષ્ટીકર્તા, શરીરબળ વધારનાર, ચીકણું, ગરમ, વાયુકોપને જીતે. ॥ ૭૬ ॥

(ક્રોંચક, કુરરો, ટિટિભથોરી પક્ષી અને તેનું માંસ.)

ક્રોંચકઃ, એક નામ છે. પેચકો, એક નામ છે. તેજ પ્રમાણે પુચ્છાઘો, ભાગલો, ડિતઃ, વક્રોશઃ, ચારનામ કુરરોના છે.—ક્રોયષ્ટિ, ટિટ્ટિ ભરતથા, ॥ ૭૭ ॥ બેનામ ટિટી ભથોરીનાછે.— ક્રૌંચકનું માંસ પિત્તઅને વાયુકોપને હરે.... પેચકનું માંસ કફ અને વાયુ કોપને જીતે.–કુરર અને ક્રૌંચકનું માંસ સરખા ગુણેછે.–ટિટ્ટિ ભથોરીનું માંસ વાયુ કોપને ઉપજાવેછે. ॥ ૭૮ ॥

ઈતિ પક્ષી વર્ગ સમાપ્ત.

(अथ मत्स्य वर्ग प्रारंभ.)

(અથ મચ્છ વર્ગ પ્રારંભ.)

(માચ્છલા)

† મત્સ્યો, મીનઃ--મચ્છલા, કંડી–ગળાનું ભુષણ, વૈસારિણો–એક જાતના માચ્છલા; ઢવઃ-ક્રીડા કરનારા.પૃથુરોમા-એકજાતના માચ્છલા, અભિસાર–પ્રાકમી. તેવાજ વિસાર–એક જાતના માચ્છલા ગમન કર્તા. શકુલી–માચ્છલાની એક જાત ઇત્યાદિઃ ॥ ૭૯ ॥ રક્તોદરો–લાલ લોહી જેવાપેટના રોહીત માચ્છલા, રક્ત મુખો–લાલ મોહના રોહીત માચ્છલા. રોહિતો–લાલ લોહિ જેવા રંગના માચ્છલા, મતસ્યપુંગવ–એક જાતના લાલ માચ્છલા. સહસ્ત્ર દંષ્ટ્ર–એક જાતના માચ્છલા,–પાઠીન–એક જાતના માચ્છલા. કૃષ્ણ વર્ણો.–મહા સિરા. ॥ ૮૦ ॥ શફરઃ. ક્ષુદ્ર મતસ્યઃ,–પ્રોષ્ટી,–શફરી,સ્મૃતા,–જળ મીન.–શ્રિળળિ,–ચિભસ્તિભિઃ–સમુદ્રજઃ ॥૮૧॥ ઓગનતિશ જાતના માચ્છલા જુદા જુદા નામે છે. ઘોળ, ભિંગ, પાળવો, દાંતાળ, કર્લી. તોવરી, વિસ્વણ, તારલી, પેડ, માંદળ્યા, ખુરાટો, ભિર્ઝી. વેર્લી. કાટેરો, બોંબલા, છમના. હલવા, બાંગડા, રાવસ, બાળા, સેતુક, સૈંવટા, ગુંજ્યા, મોડી, મુડૂદસી, વિણંગ, નેવટા, પુતળી, ઘોડીયાર. ધુમા, વાગ, સુંગટ, કોલબી, મોરી, મુસી, ખરવડ. ટોળી, કાળદૂર. પેડવા, દરેક જાત તેનું માંસ શરીર બળ વધારનાર, પુષ્ટીકર્તા, પચવાને ભારી, કફ અને પિત્તને વધારનાર, ગરમ, શરીરની સર્વે નસોમાં તેની ચીકાસનો ગુણ દોષ પસરનાર અભિષ્યંદી ગુણે. ચીકણી સ્નિગ્ધ, શુક્ર ધાતુ વધારનાર, વાયુકોપને જીતે ॥ ૮૨ ॥ નદીના મીઠા પાણીમાં ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ શરીર બળ વધારે, પચવાને ભારી, વાયુકોપને જીતે છે.—કોપ્પા–કુવામાં ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ શરીર બળ વધારનાર, કફકોપને. પેટમાંનીગાંઠને કે પિશાબમાં બંધાયલી પથરીને, પિશાબનાં

---

† पक्कवन्धन्याय.

રોગને. શરીર સડાને બાંધે. ॥૮૩॥ તાડાગા–તલાવ કે ખાબોચીઆની ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ પચવાને ભારી,-પુષ્ટીકર્તા, શીતળ, શરીર બળ અને પિશાબને વધારે.—તડાગ, વન્નિર્ઝરજ્ન–ખાબોચીઆ અને ઝરાના પાણીની ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ શરીર બળને, ઉંમરને, બુદ્ધિને, આંખોના તેજને વધારે. ॥ ૮૪ ॥–સરોજા–સરોવરની ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ મીઠાસે, ચીકાસે, બળ વધારનાર, વાયુ અને પિત્તરૂકોપના રોગને હરનાર.—સમુદ્રમાં ઉપજેલી માંચ્છલીનું માંસ પચવાને ભારી, પિત્તકોપનહી વધારતા, વાયુકોપને હરતા. ॥ ૮૫ ॥ તે ઉપરાંત નિમખ લગાડી તેને ખારી કરી હોય તો ભૂખ વધારી ઝાડા પિશાબને સોષનાર ગ્રાહી ગુણે, આંખોનું તેજ ઘટાડનાર. સ્વચ્છ જળમાં ઉપજેલી માંચ્છળીનું માંસ હૈયાને હીત કારી, શરીર બળ વધારનાર ગણાય છે. ॥ ૮૬ ॥–હેમંત રૂતુમાં કુવાની ઉપજેલી માંચ્છલી શ્રેષ્ટ ગુણે.–શિશિર રૂતુંમાં સરોવરની ઉપજેલી માંચ્છલી શ્રેષ્ટ, મીઠાસે, ગ્રીષ્મ રૂતુના વખતમાં નદીની, ઝરાની, કુવાની, તલાવની ઉપજેલી શ્રેષ્ઠ છે. ॥૮૭॥ સરદ અને વર્ષા રૂતુમાં સરોવર, ઝરા ઇત્યાદિ ઠેકાણે ઉપજેલી હરેક જાતની માંચ્છલીનું માંસ ખાનારને સર્વે પ્રકારે રોગ ઉપજાવનાર છે.—રોહિત : જાતની લાલ માંચ્છલીનું માંસ સર્વે માચ્છલીમાં શ્રેષ્ઠ ગુણે છે, તે પિત્તકોપ ઉપજાવનાર નથી પચવાને હલકી છે. ॥ ૮૮ ॥ તેનો ઉકાળો પીનારને શરીર બળમાં વધારો થાય.—પાઠીના જાતની માંચ્છલીનું માંસ રસ વિકારના કફને વધારે, પચવાને ભારી.—ક્ષુદ્ર મત્સ્યા :–ઝીણા ઝીંગા જાતની માંચ્છલી મીઠાસે. વાયુ, પિત્ત, કફ ત્રણે કોપને જીતે છે.—સૂક્ષ્મા : પરં–અતિ ઝીણો કોલબ"ની માંચ્છલી ખાનારાને પુરૂષ ત્વની શુક્ર ધાતુનો વધારો થાય, મુખેરૂચી ઉપજાવે સ્વાદીષ્ટ, ખાંસી, વાયુકોપને હરે. ॥ ૮૯ ॥

મત્સ્ય ગર્ભ :–માંચ્છલાંનો ગર્ભ કે ઇડાળ, ત્રિદોષનો કોપ ઉપજાવે શરીરબળ અતિ વધારનાર, અતિ પુષ્ટીકર્તા, ચીકણા, સ્થિરતા રાખે, પચવાને ભારી. ॥ ૯૦ ॥ કફ અને ચરબીને વધારે, શરીરબળ વધારે, સુસ્તી વધારે, પરમાના રોગનો નાશ કરે.

(મગરમચ્છ અને તેનું માંસ.)

શિશુમારો, દતેરતુરયો, મકર. રિતમિદંષ્ટ્રકઃ ॥ ૯૧ ॥ ચાર નામ છે. તેનું માંસ પચવાને ભારી, પુષ્ટીકર્તા, કફ વધારે, વાયુ કોપનો નાશ કરે, શરીર જાડુ કરી બળ વધારે, ચીકાસે, ચચલાઈ ઉપજાવે. ॥ ૯૨ ॥

(કાચબા અને તેનું માંસ.)

કચ્છપો, ગુઢપાત્કૂર્મઃ, કમઠો, દઢ પૃષ્ઠકઃ; ચાર નામ છે. તેનું માંસ શરીરબળ વધારે, ચિકાસે, વાયુકોપને જીતે, પુરૂષત્વકે શુક્ર ધાતુને ઉપજાવે. ॥ ૯૩ ॥

(દેડકા અને તેનું માંસ.)

મંડૂકઃ, પ્લવકો, ભેકો, વર્ષાભૂર, દર્દુરો હરિઃ, પાંચ નામ છે. તેનું માંસ રસવિકારના કફને વધારે, પિત્તકોપને નહી ઉપજાવે, શરીરબળ ઉપજાવનાર. ॥ ૯૪ ॥

(કરચલા, ખેકડા અને તેનું માંસ.)

કર્કટઃ, કુરચિલ્લઃ, કુલિરઃ, ષોડંશાંઘ્રિબકઃ, ચાર નામ છે. તેનું માંસ શરીર જાડુ કરે, પુષ્ટીકર્તા, શિત્તળગુણે, લોહગંધી રોગને, શરીર ગળાવાના રોગને જીતે છે. ॥ ૯૫ ॥

(સાપ, નાગ ઈત્યાદિ સર્પ જાત અને તેનું માંસ.)

સર્પો, ભુજંગો, ભુજગઃ, ફણીભોગી. ભુજંગમઃ, કુંડલી, કંચુકી, ચક્રી. પન્નંગઃ, પવનાશનઃ ॥ ૯૬ ॥ ગૂઢપાદુ. ઉદુરગો, નાગો, જીહ્મગશ્ચ, સરીસૃપઃ, ચક્ષુઃ શ્રવા, દીર્ઘ પૃષ્ટો, વ્યાળ, આશીવિષ, સ્ત્વહિ ॥ ૯૭ ॥ દર્વીકરો, વિષધરો, દંદશૂકો, વિલેશયઃ, કુંભીનસઃ પૃદાકુઃ, તેવાજ દંષ્ટ્રી, કાકોદરો, વિષી. ॥ ૯૮ ॥ ડિંડિંભો, રાજીલઃ, પ્રોક્તો, અજગરો, વાહસઃ, શયુઃ, જળાસર્પો, ગલાર્દઃ, તેવાજ તિલિત્સયો, ગોનસઃ સ્મૃતઃ ॥ ૯૯ ॥ ચાળીસ જાતના જુદા જુદા નામે, સર્પ અને નાગ છે. તે સર્વેનું માંસ ચિકાસ ભરેલું સ્નેહન, આંખોનું તેજ વધવાને શ્રેષ્ઠ છે, શરીર પુષ્ટીકર્તા, પચવાને ભારી. બગડેલી આંખો અથવા કોઢને, ઝેરી વસ્તુ ખાધેલાના રોગને, છવા-

તના કૃમિરોગને હરે છે, બુદ્ધિને, મંદ કોઠાની અગ્નિને, ભૂખને, શરીરબળને વધારે છે. ॥ ૧૦૦ ॥

(ગોહ પાટલા ગોહ અને તેનું માંસ.)

ગોધા, ઘોર, ફટા, પંચનખા, રાજનિય રતથા કૃષ્ણ સર્પણ, ગોધેયો, ગોધરોસુ, મહાગુણા. ॥ ૧૦૧ ॥ નવનામ છે. તેનું માંસ કોઠાની અગ્નિને ઉપજાવે, શરીરબળ વધારે, શરીર પુષ્ટકર્તા, પિત્ત અને વાયુ કોપને હરે છે.

(વધ કરેલા કે મુવેલા સર્વ જનાવરનું તાજુ કે વાશી માંસના ગુણદોષ.)

સદ્યોહતં ભર્જે માંસં,-તરત વધ કરેલા જનાવરનું માંસ ભુંજી ખાનારને અમૃત જેવું ગુણકારી, બગડેલા કોઠાના કે રોગીનુ, રોગથી નબળા થનારનું શરીરબળ વધે છે. તે ઉપરાંત કેટલા રોગી જનાવરનું માંસ નહી ખાવું અથવા વર્જ કરવું. ॥ ૧૦૨ ॥ વૃદ્ધાનાં દોષલં,-ઘરડા કે રોગી જનાવરનું માંસ રોગ ઉપજાવનાર છે.-બાળાનાં—જનાવરના બચ્ચાનું કુમળું માંસ ખાનારનું શરીરબળ વધારે, પચવાને ભારી છે; ગર્ભવાન સ્ત્રિને અથવા જેનો ગર્ભ પડી ગયો હોય કે અધુરે ગયુ હોય તેને ગુણકારી છે.-સ્વયં મૃતમ-પોતાના મોતે મરણ પામેલા જનાવરનું માંસ ખાનારના શરીરનું બળ ઘટાડે, અતિસારના ઝાડા કરાવે, પચવાને ભારી.—ઝેરી પાણી પીધાથી કે ઝેરીવસ્તુ ખાધેલી અથવા રોગ થયાથી મરણ પામેલા જનાવરનું માંસ ખાનારને વાયુ, પિત્ત કફ ત્રણે કોપના રોગને વધારે છે. ॥ ૧૦૪ ॥

(પક્ષીઓ અને જનાવરમાં નર અને માદાના માંસનો જુદો ગુણ દોષ.)

બિહગેષુ પુમાન શ્રેષ્ઠ :—પક્ષીઓમાં નરનું માંસ ખાવાને શ્રેષ્ઠ છે. સ્ત્રી ચતુષ્પાદ જાતિષુ-ચોપગા જનાવરમાં માદાનું માંસ શ્રેષ્ઠ ગુણે છે. પશ્ચાર્ધ લઘુ પુંસાં,-પશુ અને પક્ષીના પાછળા ધડનું માંસ (નર)નું કુમળુ અને માદાનું આગલા ધડનું માંસ શ્રેષ્ઠ ગુણે છે. ॥ ૧૦૫ ॥ સરખી જાતના, મોટા સ્થૂળ દેહના, મહાદેહેષુ—ઘણા

મોટા શરીરના પૂજાય છે —અલ્પ દેહેષુ શસ્યંતે-ન્હાના અલ્પ શરીરના શ્રેષ્ઠ ગુણે; તથૈવ સ્થૂળ દેહિનઃ ॥ ૧૦૬ ॥—તેવાજ ગુણે મોટા શરીરના છે. ચેષ્ટાવતાં પરં-ગેલકર્તા ઘણા સુખીનું માંસ શ્રેષ્ઠ ગુણે, પચવાને હલકું.—દેહ મધ્યં ગુરૂઃ—મધ્ય દેહના પશુપક્ષીનું માંસ, પચવાને ભારી. પ્રાયઃ સર્વેષાં પ્રાણીનાં મતમ્-સરખા ગુણે. સર્વે પ્રાણીમાત્રના માંસમાં ॥૧૦૭॥ પક્ષ્મોક્ષેપાદ્વિહંગાનાં-છડા મુકનાર પક્ષીઓ ઉડનારા, બે પગનાપાણીમાં ક્રીડા કરનાર ઘણું કરીને સરખા ગુણે. મોટા કે ભારી ઇંડાના સર્વે જાત પ્રાણીમાં, ગળનારા લવો મોટા જેની લાંબી અને સોભાવાન ગરદનના પક્ષીઓ છે. ॥ ૧૦૮ ॥ પાણીથી દૂર રહેનાર પશુપક્ષી હરણાદિક, જલદ ચાલના દેખાવ દઈ નહાશી જનાર, અંકાતે દૂરવાસો કરનાર, ફાળ મારનર, કુદકા મારી રખડનાર તેનું માંસની ચીકાશ, ખાનારના શરીરની નસોમાં પસરનાર અભિષ્યંદિ, સર્વે પ્રકારે ઉલટા ગુણે એક બીજાથી. ॥ ૧૦૯ ॥ પાણીમા ફરનારા અને પાણીમાં ઉપજેલા અને ભારી વસ્તું ખાનારા પ્રાણીઓનું માંસ પચવાને ઘણું ભારી, તર, શોષાતા શરીરને. દાહને હરે છે. ॥ ૧૧૦ ॥ અનાજ, ચારો, પાલો ખાનારા પશુ પક્ષીનું માંસ કુમળુ પચવાને હલકું, તેની છાતીનું, ખાંદનું, પેટનું. જાગનું, આગલા પાછલા પગનું, ગરદનનું, કંબરનું, પીઠનું. ચામડું. કલેજું, દાંત, મોહનું જડબું, પચવાને ભારી. પેહલા પદાર્થથી બીજું અને બીજાથી ત્રીજું ભારી છે. ॥૧૧૧॥

इतिश्री मदनपालनृपविरचिते मांसवर्गो

द्वादशः अध्याय समाप्त.

અથ શરીર રક્ષણ અનુપાનવિધીનો તેરમો અધ્યાય પ્રારંભ.

गोपालबालैः सहमल्ल विद्या विनोददक्षं घृतकाकपक्षम् ।
उपास्महेवाङ्मनसातिदूर महःपरंनीलं चिंत्य नीयम ॥ १ ॥

પૃથ્વિ પતિ સુગંધિ તૃણ ધાન્યવિશેષ, રોગ ક્ષુધાદિ જન્ય દુઃખ

થયેલુ હોય તે સોષી સહન કરવુ, જુદ્ધની રીતે તેને હટાવવું, વાદ-વિવાદથી તાકીદે રોગનો ઉપાય કરી હણવું, જેમ કાગડા પક્ષીનું અધું અંગ પકડ્યાથી નહાસવાને હજારો ઉપાય કરે છે તેમ, રોગ હટાવવાને ઓષડો ખાવા પીવાનો, અભ્યાસ, વિચાર શક્તિએ હીમતે કીધાથી ઘણા મોટા વાયુકોપના દુઃખ ઓલખીને દુર કરવા.

(પીવાની જણસોનો ગુણદોષ.)

વાતે અનુપાનં, વાયુકોપ ગલાવા ઉપર અનુપાન પદાર્થ પીવાને. ઘી તેલાદિક ચીકાસ અને ગરમ વસ્તુ અથવા ગર્મ પાણી કે ઉકાળો પીવો; વાયુ જાતે રૂક્ષ ગુણે ગરમ છે પણ રસવિકારનો, કફ તેની સાથે ખેંચાઈ સંગમ થાયછે.—પિત્તકોપ ઉપર ચીકણું ઘી ઈત્યાદિ સ્નિગ્ધ સુહવાળા પદાર્થ હીતકારી, તે સ્નિગ્ધ ચીકાસ અને તર પદાર્થની રાબડી પીધાથી,પિત્તકોપ શિત્તળ થાય. ॥૨॥ ભલ્લાતકઃ—ભિલામાદિક વસ્તું ખાધા પીધાની ગરમી ઉપર ઘી કે તેલાદિક સ્નેહ વધારે પીધાથી તેનો આફરોકે ગરમી ઉપર, ઘુમરી અથવા ચકરીથી પડી જવાનો કે બેભાન થવાના રોગ, ઉપર શીત્તળ પાણી વધારે પીવાની ટેવ રાખવી ફાયદા કાર્ક છે. તેમજ ચોખા અને મગ અડદ ઈત્યાદિ ધાન્યની ખીચડી ખાવાના અભ્યાસથી દુઃખી થનારને, તેમજ માંસ કે તેનો ઉકાળો પીનારને ગુણાકારી છે. ॥ ૩ ॥ અડદ કે માંસનું ભોજન કરેથી, અંબાયલુ કે ખટાયેલુ અનાજ ખાધાથી, દહી ઇત્યાદિ વસ્તું ખાધાથી રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય, તેમજ દારૂ પીનારને, શરીર શોષના રોગને, ઝેર ખવાયલા રોગીને,આતુર કે સંતાપ અને દીલગીરી થવા ઉપર, ગરમીથી ભૂખ નહી લાગવાના મંદાગ્નિ ઉપર શિત્તળ પાણી ફાયદો કરે છે. ॥ ૪ ॥ અતિ મેહનતે થાકેલાને, તવાયલા શરીરને, મળમૂત્રાદિના બંધકોષ્ઠને, અપવાસકે લાંઘણે પીડાયલાને, ઓછુ ખાનારને, ભાર ઉપાડનારને, સ્ત્રિનો અતિ સંગ કરનારને,વાયુકોપે પીડાયલાને, પચે તેટલું ગાયનું ધારોષ્ણ દુધ પીવાનો અભ્યાસ રાખેથી અમૃત પીધા બરોબર છે, તેમજ ક્ષીણ થયેલા શરીરને,લોહી ઝાડા દસ્તીના

રક્તપિત્ત રોગને ગુણાકારી છે. ॥ ૫ ॥ અસાત્મ્યં, અપરેહજીના વાવડા પદાર્થો ખાધા પીધાથી રોગ ઉપજાવે.આખા શરીરે શીત્તળ-તા ઉપજાવી રસાદિ સર્વે ધાતુનું મંથન કરે, પચવાને ભારી છે.॥૬॥ ઉપર કહેલા અનુપાનો પ્રમાણે પદાર્થો ખાધાપીધાથી, શરીરને સુખ ઉપજે, વાયુ રોગને ઝીતે છે. ॥૭॥ ઉપલી રીતે નહી ખાધા પીધાથી સ્વચ્છપણે રેહેવાછતા ખાંશી,હરશ,જીવાતનો કૃમિ રોગ,ધારા જખ-મનો ક્ષતાતુર રોગ થાય.–પાધાથી ઉપર કહેલા ગુણો,નિદ્રા તૂર્ત નહી આવે.॥૮॥ તે ઉપરાંત કફ,વાયુ અને પિત્તકોપમાંથી એક અથવા એ ત્રણે નાહાસી જાય. વારિ–ગરમ કરેલું પાણી ઇત્યાદિ કહેલા પદાર્થ. ઉત્તમ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ ગુણે રોગને જુદો પાડનાર. એવા રીતે નયુક્ અભ્યાસ રાખવાથી ઘણે દિવસે આંખોનું તેજ વધી રસાયન ગુણે જણાય. ॥ ૯ ॥ ઘડપણમાં ચામડીની કરચલી શરીરે ન પડે. સફેદવાળ ન થાય. આયુષની વૃદ્ધી થાય. નાકના પીનસ રોગને, હાફણના શ્વાસરોગને, શરીર શોષ રોગને ઝીતે.–ઉપર કહેલુ ગરમ કરેલુ પાણી, આખા શરીરમાં પસરે, મળમૂત્રાદિ કચરો બહાર પાડે માટે સૂર્ય ઉદે થવાની અગાઉ.ગરમપાણી પીવામાં આવે તો ઘણું ગુણાકારી છે. ॥ ૧૦ ॥

(ભોજન કે ખાવાનો ખોરાક ખાધા પછીની વિધી.)

ધાન્યેષુ–ચોખા ઇત્યાદિ અનાજનું. માંસે–માંસનું. સકલેષુ — સર્વે જાતનું સંપૂર્ણ. ચૈવં–કહેલું. શાકેષુ–ફળ, મૂળ, પાંત્રા ઇત્યા ભાજી, માંસ, માંચ્છલી. ચાનું ક્તં–જે અનુકુળ, પસંદ પડતું. સ્નિહ–ઘી તેલ અને પાણી મેળવેલુ. પ્રમાદાત–રાંધવાની ક્રીયા કરીને. અશ્વાદિતો–વનસ્પતિ ઇત્યાદિ. ભૂતગણે–હીસાબથી મેળવેલું. ગૃહીત્વા–લીધેલું. તદાદિશેત–તેજ વખતે કહેલું. દ્રવ્ય–પદાર્થો. મન –મનને ગમતું.અલ્પબુદ્ધિ–અલ્પબુદ્ધિએ. ॥ ૧૧ ॥

ષષ્ટિકા- સાઠ દિવસે પાકેલા ચોખા. યવ–જવ. ગોધુમા–ઘઊં. લોહિતા-લાલ ચોખા. શાળિ–સર્વે જાતના ચોખા. મુદગા–મગ સા-રાખેતરના. મસૂરાશ્ચ–મસૂરાદિક સાત નામે ધાન્ય. ઘણુ કરી તેનો

ઉપયોગ કરેથી, ઘડપણના જરાને. હરેક રોગને ઝીતે. મનને આનંદ ઉપજાવે. સોવરશની ઉમર સુખે થાય. ॥ ૧૨ ॥ ભુકત્વો–ભોજન કીધા પછી ભરેલા પેટે નિરાતે બે ઘડી બેસવાથી, શરીર બળમાં ગુણ કરે. આયુર્વામકટિ–જમવા પછી ડાબે પડખે સુનારને શરીર બળ વધે, જમણે પડખે સુનારનું આયુષ વધે. જમીને તરત દોડે કે હમેશા દોડતો ચાલે તો તેનું મૃત્યુ દોડતુ આવે. રાત્રૌ–રાત્રે જાગરણ કરનારનું લોહી સુકાઈ રૂક્ષ ચેહરો થાય. તવાયલા શરીરના માણસે ચિકણો સ્નિગ્ધ પદાર્થ ઉત્તમ ખાવો. ઊંઘ જે વખતે આવે તે વખતે સુવું દિવસે પણ. ॥૧૩॥ ચ્યન તેષાં–પોશ મહીનો ન હોય, સુનારનો રોગ જાગરૂત થતાજ જાય. ભોજનાનંતર–ભોજન કે જમવા પછી તરત દિવસે સુનારના વાયુકોપને ઝીતે, કફ અને ચરબી વધી શરીર પુષ્ટ થાય. ॥ ૧૪ ॥ કફમેદો–જેના શરીરે કફનો વધારો થતો હોય તેણે, બગડેલી ચરબી વધી મેદ રોગના જાડા માણસે, જેના પેટમાં ઝેરી પદાર્થ ગયા હોય તેવા રોગીએ રાત્રે જાગરણ કરવું શ્રેષ્ઠ છે. દિવાસ્વપ્નંચ–દિવસે સુનારને સપનાની ઝખના થતી હોય કે જેને પાણીની તૃષા ઘણી લાગતી હોય, જેના શરીરે શૂળરોગ થયો હોય, ઉચકી કે હેડકીનો રોગ થયો હોય, જેને ખાધેલા ખોરાકનું પાચન નહી થઈ હમેશા અજીરણ થતું હોય, ઝાડા ઘણા થઈ અતિસારનો રોગ થયો હોય તેને ગુણકારી છે. ॥ ૧૫ ॥

(દાતણ કે દાંત ઘસવા, મોહ ધોવું, પગ ધોવા, કોગળા કરવા વિશે.)

દંત ધાવન મુદ્દિષ્ટ—બાવળ કે જે પાલાદિકનું લીલું દાતણ હમેશા દાંતે ઘસેથી મેલ ભરાયલો નિકળી સફાઈદાર દાંત થાય, મનને આનંદ ઉપજાવે, મોહ અને ચેહેરો સ્વચ્છ થાય. તે ઉપરાંત બળગમ કફ બંધાયલો છુટો પડે, મુખે અરૂચી અને દુર્ગંધી હોય તે દૂર થાય, જાડો પિસાચાદિક બંધાયલો મળ અને કફ પિત્ત કોપ દૂર થાય. ॥ ૧૯ ॥ દારૂપીનારને ચડેલો મદ, કેફની ખુમારી વાલાને, શરીરે તવાયલાને, અતિ મેહનતે થાકેલાને, તાળવાના રોગીને, હો-

કના રોગીને, હેડકી અને ઊચકીના રોગીએ. ઉલટીના રોગીએ, માથુ દુઃખવાના શીર પીડાવાળાએ, ભાન વગરના કે ધુમરી આવી પડી જવાના રોગીને. શરીરે સોષ કે સોઝાની થોથર આવેલાને ઉપર લખેલી રીતે દાતણુ ઘસીને કરવાથી રોગનો ઉછાળો થઇ ઉલટી થાય માટે એટલા રોગીએ ન કરવું. ॥ ૧૭ ॥

મુખપ્રક્ષાલનં—મોહ શીત્તળ પાણીએ ધોવાથી શરીરે શીત્તળતા ઉપજે, લોહી ઉકાળાના લોહીના ઝાડા ઉલટીના રક્ત પિત્ત રોગને જીતે, મોહ સફાઈદાર થઇ તેનું તેજ વધે, મોહની પીડા અને તે ઉપર થતી ફોડકી ન થાય, શરીર સોષાતુ કે સોઝાની થોથર થતી અટકે, વાયુ કોપ અને નિલિકા નામે ફોડકી ખીલનો નાશ થાય. ॥ ૧૮ ॥

પાદ પ્રક્ષાલનં—પગ ગરમ પાણીએ ધોવાથી આંખોનું તેજ વધે, શરીર પુષ્ટા કર્તા, મેહન્તના થાકોટાને સમાવે; પગના તળીઆને ઘી કે માખણુ મસળીને જેરવવાથી શરીર ઘણું પુષ્ટથાય, આનંદકારી ઉપજાવે. ॥ ૧૯ ॥ ઊંઘ સુખે આવે, મેહન્તના થાકોટાને તથા મદવાડને વિસામો મળે, આંખોના રોગને જીતે. સ્નેહ ગંડુષ કરણું—ઘી તેલાદિક સ્નેહના કોગળા કરવાથી મુખે શોષ પડતો, દાંતોના ઘસાદિ રોગો દૂર થાય. ॥ ૨૦ ॥ ગળાનો અવાજ સુધરે, હોઠ ફાટવાનો રોગ, મૂખમાંથી નીકળતો ખરાબ વાશ, અનાજ બગડવાનો રોગ, લોહી અને વાયુ બગડવાનો રોગ દૂર થાય. મુખોષ્ણોદકં ગંડુષઃ—ગરમ પાણી કે ઉકાલાના કોગળા કરવાથી કફ કોપને, મુખની અરૂચીને જીતે, ઝાડા પિશાબના બંધાયલા મળને છુટા પાડે. ॥ ૨૧ ॥ પણ ઝેરી વસ્તુ ખાધાના વિષ રોગને, ભાનવગર થવાના મૂર્છા રોગને, કેફ ચડવાના મદ રોગને, શરીર કે મુખ સોષ રોગને, લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને, બગડેલી આંખોના રોગને, ઝાડા પિશાબના મળ મૂત્ર રોગને. તેજ હીણારૂક્ષ શરીરને માફક નહી આવે. ॥ ૨૨ ॥

(આંખનું અંજન કરવા વિશે.)

અંજનં, આંખના રોગઉપર સૂર્માદિકનું અંજન કરેથી આં

ખો નિર્મળ થાય, આંખોનું તેજ વધે, આંખના રોગને જીતે, રાતના જાગરણ કીધા પછી, અતિ મેહન્તે થાકેલાને, ઉલટી થયા પછી, જમતા પછી અંજન કરવું ગુણકારી છે. ॥ ૨૩ ॥ પણ તાવે પીડાયલા રોગીને, મસ્તક દુઃખવાના રોગીને, નહાવાની અગાઊ કોઈ વખતે અંજન કરવું નહી.

(શરીર કસરત કે મેહન્ત કરવા વિશે.)

વ્યાયામઃ—શરીર કસરત કે મેહન્ત, કર્મ-મેહન્ત મજુરી કરીને શરીરમાંથી પરસેવો કહાડવો,તેથી શરીર બળ અને સામર્થ વધે, સ્થિરતા રેહે, શરીર નિરોગી થાય, નબળાઈ અને ક્ષય રોગ ઘટી શરીર પુષ્ટ થાય, કોઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ ભૂખ વધે. ॥ ૨૪ ॥ હર હમેશા ગુણવાન પદાર્થમાં ઘી શાકરાદિક બળ વધારનાર, અતિ ચિકણા પદાર્થનું ભોજન કે ખાનારાઓએ શરીર કસરત કરેથી,તેનું શરીર મજબુત થઇ; કદાપિ તેને રોગ નહી થાય. ॥ ૨૫ ॥ તે વારંવાર ઉપરા ઉપરી ખોરાક ખાય અથવા ન પચવા જેવું કાચુ કે બળેલું ખાય, તેનું પાચન તૂર્ત થાય; અને શરીરે થાકોટો ન લાગે, ઘડપણની શરીરે કરચલીન પડે, વાળ સફેદ ન થતા, ઘડપણ નુજરાન આવે. ॥ ૨૬ ॥ વસંતરૂતુમાં અને તહાડના વખતે ઘણું ઉત્તમપણું એક સરખો ફાયદો કરે છે. શરીરે પરસેવો વહેવડાવે, બીજા નરસ કર્મો, ભોજન કે મૈથુન કર્મ નહી કીધાથી અથવા સુભ કામ કીધાથી, શરીર શક્તિમાં વધારો થઈને બળમાં અતિ ઘણો વધારે થાય છે. ॥ ૨૭ ॥ શરીર વિશે વિચારપૂર્વક જે નહી વર્તનારા રોગી કે દુઃખી ખેદ અથવા બળતરા કરનારા સ્વભાવના, ગળાના, રોગીએ ગરદનના રોગીએ, કપાળ કે ભીજણ દુઃખવાના રોગીએ, ભૂખ તરસ કે લાંઘણો કરનારા રોગીએ,સંગોગ કર્મ કરેલાએ, ખાંસીના રોગીને, હાફણ કે શ્વાસના રોગીને, ક્ષય રોગીને, શરીર તવાયલા કૃશ રોગીને. ॥૨૮॥ લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગીને, શરીર ક્ષય રોગીને, શરીર શોષ કે સોઝાના રોગીએ મેહન્ત કે શરીર કસરત ન કરવી, એટલા રોગી કરેથી તેના રોગમાં વધારો થાય.

અતિ ઘણી શરીર કસરત કે મેહનત કરેથી ખાંશીનો રોગ, તાવ. ઉલટીનો રોગ ઉપજે છે. ॥ ૨૯ ॥

(ઘી તેલાદિ સ્નેહ મરદન કરવા વિશે.)

મર્દનં, ઘી તેલાદિક ચીકણા પદાર્થ શરીરે મરદન કરી નહા- વાથી, અતિ મેહનતના થાકોટાને સમાવે, વાયુ કોપને હરે, ઊંઘ સારી આવે, શરીર પુષ્ટી કરી બળને વધારે.

(હજામત કરાવવી, વાળ કતરાવવા, નખ કહડાવવા, સુગં- ધીઓટણું ચોળવા, નિંદરાલેવા વીશે.)

કેશશ્મશ્રુ ; એકનામછે. વાળ સરખા કરવા,ઓડાવવા. નખા- નાંચ–નખ વધેલા કતરાવવા. કલ્પનં–મેલકહડવો. શુચિ ઝાડે પિ- શાબે જઈ નિર્મળ શરીર કરવું; રૂપ કૃત ॥ ૩॥ રૂપ વાન સોભાવાન થવું. અભ્યંગો–સુગંધીનું ઓટણું શરીરે મસળવું.તેથી વાયુ રોગના કોપ દૂરથાય. સાતે ધાતુ તૃપ્ત થઈ તેનું સમાધાન થાય, શરીર બળ વધારે, સુખ ઊપજે.—નિંદ્રા-ઊંઘ આવેથી નિદરા કરવી, તેથી શરીરનું વર્ણ રૂપ રંગ નિર્મળ થાય, નબળા શરીરને પુષ્ટી આપે, આંખોનું તેજ વધારી પુષ્ટકરે. ॥ ૩૧ ॥

(વાળોનો અંબોડા કે વેણીબાંધવી, તેલ ભરવું, ઓટણું ચોલવા વિશે)

કેશ પ્રશાધની; એકનામછે. માંથાના વાળાનો અંબોડા બાં- ધવાથી વાળનો સંભાળ અને વધારો થાય, કાસકીએ વાળ સાફ- કરેથી તેમાનો કચરો બહાર નીકળી આવેછે. માંથા ઈત્યાદિવાળમાં સુધંદીભરેલું તેલ મસળવાથી અને તાળવે તેલ જેરવવાથી મગજની અને વાળની,આંખોની તૃપ્તિ થઈ મજબુતવાળ થાય શરીર પુષ્ટિકર્તા- થાયછે. ॥ ૩૨ ॥ મોટા આવાજે બોલવાને બળ વધે. કાનનું બેહ રાપણા માટે, ઝાડા પિશાબના બંધાયલા મળને છુટો પાડવાને, દાઢી કે જડબુ વાયુ કોપે વાંકુ થવાનોકે અકડાવાના હનુગ્રહ રોગને જીતે.કાનના કર્ણરોગમાટે કદાપી ઉપાય કરવો હોયતો કાનના વિંધસુ- ધી તેમાંથી પૂરવું. ॥૩૩॥ તેલથી ભીંજવેલા વાળના મૂળને જુવાનીકે

તેજવધે, ફલ્લુસાફુટે, વાળનો વધારો અને સુહવાળા થવાને ભીજવી ચિકણા કોવાથી. સાતે ધાતુનો વધારો થાય. ॥ ૩૪ ॥ શરીરનું તેજ વધારે, વાયુકોપને સમાવે. સર્વધાતુને વધારી શરીર પુષ્ટી કર્તા છે. એકલું તેલ, ચોખાનો લોટ.ચાર–પાંચ વનસ્પતીનું ઓટણ મેળવવું. છ–સાત જાતની ગર્મ વનસપત્તી તેમાં નાંખવી નહી ॥૩૫॥ રસવિકાર થયા હોય , જુલાબ થવાના ઓખડો ખાધેલા હોય, લોહી બગડવાનો વિકાર, માંસ બગડવાનો, ચરબી બગડવાનો મેદ રોગ, હાડરસ મજ્જાનો રોગ, ધાતુ ઇત્યાદિ એક પછી એક અનુક્રમે. ઊલટી કરનાર રોગી, નવ પ્રકારના તાવના રોગી, અજીર્ણ થવાના રોગી, લોહી વગરના શરીરવાળા, એખલાકે સર્વે ઉપલા રોગી. ॥ ૩૬ ॥ જે રોગીને ઝાડા પિશાબ માર્ગે પિચકારી મારીહોય એટલાને ઓતેલાદિ સ્નેહ મરદન કરવાનો પ્રયોગ નહી કરવો.

ઊકતેન–એકનામછે સુગંધી ભરેલું ઓટણું, શરીરે ચોળવાથી વાયુ કોપને હરે. પિતકોપ અને લોહુગંધી કે દુરગંધી રોગને ઝીતે. ભૂખને વધારે ॥ ૩૭ ॥ શરીરના સાંધા અને ગાત્રોને સ્થિરતા આપે. ચેહેરો તેજવાન દેખાય. શરીર સડો, જખમને, અશુદ્ધ થવાના મદ રોગને સમાવે, શરીરની ચામડી સુહવાલી થાય. (નાહવા, શરીર ધોવા, ઓખડ ખાવો પછી નાહી નાહવા વગેરે)

સ્નાન; એકનામછે. આખા શરીરે નહાવાથી વાયુ કોપ અને થાકોટાને સમાવે શરીર સારા અને તેજ વધે.શરીર સડા અને ખુજલી, ખજવાળ,શરીરનો મેલ દૂર થાય ॥૩૮॥હૈયાના રોગને હત કરી, કામને ઉપજાવે, ભૂખને વધારે, સર્વે ઇન્દ્રિઓને જાગ્રત કરે. અતિ ગર્મ પાણી માંથા ઉપરનાખવાની મનાઈ કરેલાછે. કેમકે તેથી આંખોના તેજનો ઘટાડો નિત્ય થાય. ॥ ૩૯ ॥ ઓખડ ખાધા પછી નહાવાથી તેજ વધે કફ અને વાયુ કોપનો વધારો થાય. તેસાથે અતિસારનો ઝાડા થાય, તાવનો રોગ વધે,કાનના કર્ણ શૂળાદિક રોગ અને વાયુનો કોપ વધે. ॥ ૪૦ ॥ વાયુ કોપ પેટ ફુગેલા એ, અરોચક રોગનુ અજીર્ણ ભોગવનારા એ છોડી દેવું.

(નાહીને ટીલુ,અંજન, શરીરે ચંદનાદિ સુગંધી કે તેનું તેલ ચોળવા.ફુલનાગજરાહાર, શણગાર પેરવા વિશે)

અનુલેપ; એકનામછે નાહીને શરીરે ચંદનાદિક સુગંધી, અતર લગાડવાથી તૃષાનો રોગ, બેભાન થવાનો મૂર્છારોગ, શરી. રની દૂરગંધી રોગ અતિ મેહનતના થાકોટાને, વાયુ કોપને જીતેછે. ॥૪૨॥સૌભાગ્ય ભાગ્યવાનકે સુવાસિકપણું થવાનેઅંજન.કંકુનોચાંદલો, સુગંધી લગાડી તેજવાન થવું શરીરનો રંગ સુધારવાને સુગંધી લગાડવી,તેથીમનને આનંદ ઉપજે.શરીર બળવધે—કુસુમાંબર રંગીન સારો પોશાક પેહેરવો,ફુલના ગજરા હાર વેણી પેહરવી–રત્નનાંમ–સોના ઈત્યાદિ ઝવેરાતનો શણુગાર સજવો – તેથી શરીરની કાંત્તિનો વધારોથાય. ॥૪૨॥ પાપરક્ષો– પાપ કર્મ કરવાથી શરીરનું રક્ષણ કરવું, નરસ ગ્રહનો દોષ હરે, કામનેજીતો, શરીર બળના ઓજને વધારે,ધનદોલતની લક્ષ્મીને વધારે.

(પગમાં જોડા, મોજા પહેરવા વિશે)

પાદત્યા ધારણું—એક નામ છે. જોડા કે મોજા પેહેરવાથી આંખોનું તેજ વધારે. ગરમી આપે, આયુષને વધારે. પગનો બંચાવ કરી રોગ હરે. ॥ ૪૩ ॥

(માથે જટા. ટોપી. મુગટ. પાઘડી અને શરીરે પોશાક પહેરવા અને છત્રી માંથે ધરવા વિશે.)

ઉષ્ણીષં; એક નામ છે. સુદ્ધ અને સફાઈદાર પાઘડી ઈત્યાદિ માંથે પેહરવાથી માંથાનું અને શરીરે પોશાક પેહરવાથી શરીરનું રક્ષણ થઇ વધારો થાય, કચરો કે રજ જેથી ન ભરાય, વાયુ કોપ નહી વધે. તડકા ઈત્યાદિ ગર્મીથી માથુ નહી તપતા શિત્તળ થાય.—છત્ર ધારણ–છતરીમાંથે ઉઘાડી ધરવાથી. શરીરની ચરબીને આંખોને શિત્તળ રાખે,તડકાના તાપને જીતે.૧૪૪,

(વાળાદિક સુગંધીના પંખ્ખા, હાથમાં લાકડી રાખવા વિશે.)

વાળવ્યં; એક નામ પખ્ખાનું છે. સુગંધી ભરેલા પંખ્ખાએ પવન નાંખવાથી આનંદ ઉપજે, ગરમીને જીતે,મચ્છર કે માખી ઉ-

ત્યાદિને નસાડી તેની વેદના દૂર કરે.પખ્ખો હલાવેથી વાયુને,પાણીના શોષને,બે ભાન થવાના મૂર્છા રોગને અફ્રારાની ગરમીને અત્તિ મેહન્તના થાકોટાને જીતે. ॥ ૪૫ ॥—યષ્ટિ: એક નામ છે. જેઠી મધ ઈ-ત્યાદિ ગુણી ઝાડની લાકડી હાથમાં રાખવાથી મનને આનંદ ઉપજાવે, મનને સ્થિરતા કે હીમત આપે.ઝાડા પિશાબાદિક મળ મૂત્રના બંધકો-ષ્ટને છોડે. શુક્ર ધાતુના વીર્યને વધારે, રાખ્ખસ અને સર્પાદિકની બીહી-કને જીતે;ઘણું કરીને જ્યાહ હોય ત્યાહ સૂરાપણુ ઉપજાવે છે.॥૪૬॥ શરીર જાડું કે મજબુત કરે. સુખે રૂચી ઉપજે. રસવિકારના કફને વધારે, જુવાનીનું બળ વધે, મૂખ્ય કે પેહલો વર્તે, નિશ્ચય કરીને ફરવાથી ચામડીને સુખ ઉપજે, શરીરને પીડા કરવાથી કે કોઈને મારવાથી સુખ ઉપજનાર નથી. ॥૪૭॥ સારી હવામાં ફરવાથી તરત આવરદાને, બુદ્ધિને, ભૂખને વધારે, શરીરની સર્વે ઇન્દ્રિયોને ચેતાવે.

(તલાઈ કે બીછાના પાથરેલા પલંગની સેજઉપર સુવા વિશે.)

ત્રિદોષ શમની શય્યા—વાયુ પિત્ત કફ ત્રણે દોષને સમાવનાર સેજેસુવું કેનિદ્રા છે;તૂળી—લાંબા થઇ સુવાથીવાતાદિ ત્રણે દોષ અને કફ કોપનો રસ વિકાર દૂર થાય. સુખ ઉપજાવનાર સેજ ઉપર સુતા પછી સારી નિદ્રા આવે તો શરીરની ઈન્દ્રીઓનું બળ વધે. ॥૪૮॥ આતપ—સૂર્ય અને ચન્દ્રનો પ્રકાશનાં તેજમાં ઉષ્ણતામાં સુતા હોય અથવા તે વખતે બફારો, ભાન વગર, મૂર્છા, લોહગંધી, તૃષા, બળ-તાર, શરીર અંબાય થાકી જાય, હાથ પગ ઢીળા, પિત્તને ઉકાળી શરીરના રંગ રૂપને બગાડે. બફારો અને ઉકળાટ થાય. છાયાં—જે વખતે સૂર્ય ચંદ્રની શીત્તળ છાયામાં કે ઘરમાં અથવા છાયડામાં સુતા હોય તે વખતે ગરમીને હાંકી કહાડે છે.॥૪૯॥ઉષ્ણતા—અગ્નિ-ને ઉપજાવે તથા શીતળતા વાયુકોપને અટકાવે, બેહુના વખતમાં કફ અને ધ્રુજારાનો નાશ કરે ; લોહી ઝાડા અને ઉલટીના રક્તપિત્ત રોગને વધારે. તેમજ આમવાયુ અને વેહતા રોગનું પાચન કરે. ॥ ૫૦ ॥ ધુમ:—જે વખતે ધુમ્મસ વરસતો હોય તેમાં સુતાથી પિત્ત અને વાયુકોપને ઉપજાવે,કફ અને વાયુને વશ કરે;—જ્યોત્સ્ના—

ચાંદણી રાતમાં કે ચાંદરણામાં સુનારને હુનાળામાં શીતળતા અને આનંદ ઉપજે, લાંબે વખતે વાયુ કોપે શરીર અકડાવે; તૃષાને પિત્ત કોપને, બળાત્તરને ઠીતે. ॥ ૫૧ ॥ રીશ અને ગુસ્સો તમોગુણને બીહકને લઇ જાય;મોહ—અંધારી રાતે અથવા જંગલમાં અંધારયામાં · તાથી અજ્ઞાન પણાને. કફકોપને, પિત્ત કોપને વધારે. ઘણી મહેન્ત કરેલી હોય તેવો થાકોટો લાગે.—વૃષ્ટિ-વૃષ્યા—વરસાદની રૂતુમાં સુનારનું શરીર પુષ્ટ થાય, શાત્તળ તા જણાય. સારીસુખે ઊંઘનો વધારોથઈ લાંબે દિવસે ભાન વગરનો પડે. શરીરે આળસ વધેછે. ાપરા વાયુ કોપને ઉપજાવે, રૂક્ષપણુવધે. શરીરના રંગ રૂપને બદલે, બુદ્ધિને ભ્રાંતિ અને બીહકણુથાય. શરીર બળત્તરનીદાહનો, પિત્ત કોપનો, બફારો કે પરસેવાનો, બેભાન પણાનો, પાણીની તૃષાનો નાશ થાય, વાયુ કોપનો વધારો, રીશ ગુસ્સો ઇત્યાદિ દૂર થાય. ॥ ૫૩ ॥

(શરીરે સુખ દૂઃખ થવાની રૂતુ અને સારાનરસા ખોરાક વિશે)

સુખં—સુખ ઉપજવાને:—ઘણુકરીને. ઉત્કર્ષ—સારી સુખાકારી ખમવા લાયેક હવા. ગ્રીષ્મ અને શરદ રૂતુનો પવન વધારે ફુકનાર, એ રૂતુના પવનનું સેવન કરવું ગુણકારી છે.—નિવાત—જ્યારે પવન ફુકવાની રૂતુ ન હોય અથવા જયાહ પવન ફુકાતો નહોય, તે અનુમાને કે અજમાસે આયુષ ઘટાડનાર પવનનું સેવન કરેથી. શરીરે હમેશાનો રોગ ઉપજે. ॥ ૫૪ ॥—૧ સદ્યો માંસં—તાજામાંસના પદાર્થનો ખોરાક. ૨ નવુ પાકેલું અનાજ. ૩ પોતાથી નહાની ઉન્મરની જુવાન ઐરીનો સંભોગ. ૪ ગાયના તાજા દૂધ સાથે પેટભરી પચતું ભોજન. ૫ અત્તિ ઘી સાથેનું પચતુ ભોજન. ૬ સહવાય તેવા ગરમ પાણીએ દરરોજ નાહવુ. ઉપલી છ પ્રકારે તાજી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી શરીર અથવા પ્રાણનું રક્ષણ થઈ લાંબા દિવસ જીવેછે. ॥ ૫૫ ॥ આયુસને હરતાકે મોત લાવનાર. ૧—પૂતિ માંસ—ગંધાતુકે સડેલા માંસનો ખોરાક. ૨ સ્ત્રિયો વૃદ્ધા—પોતાથી મોટી ઊંમરની વૃદ્ધ ઐરીનો સંભભોગ—૩ બાલાર્ક રતરૂણં દધિ—

દહી બરોબર મજેલુ ન હોય તે કાચુ અને સૂર્ય ઊગે થતી વખતે હમેશા દહી ખાનાર. ૪ પરોઢીએ કે સવારના સ્ત્રિ સંગકે મૈથુન કરનાર. ૫ નિદ્રા સદા—તૂતેનો ઊંઘેલો. ઓછીકે બુજ ઊંઘ લેનાર, જાગરણ કરનાર. ૬ જે ઘણી ભૂખ્યો હમેશા રહી લાંઘણો કરે. રાત્રે ભૂખ્યો હમેશા સુએ: ઉપર લખેલા છ પ્રકારે હમેસા જે વરતે થી મોત વેહલુ તેનું આવે, અથવા શરીર રોગી થઈ તેના પ્રાણનો નાશ થાય. ॥ ૫૬ ॥

(અનાજ, દુધ, માંસ, ઘીએકબીજાથી ચઢતા ગુણો વિશે.)

અન્નાદષ્ટગુણં પિષ્ટં—આખા અનાજના ગુણ બળથી તેના લોટમાં આઠ ઘણો વધારે ગુણ છે.—પિષ્ટાદષ્ટગુણંપયઃ—લોટથી આઠ ઘણુ બળ અને ગુણ દુધમાં છે.—પયસોઽષ્ટગુણં માસં—દુધથી આઠ ઘણુ બળ અને ગુણ માંસમાં છે.—માંસા દષ્ટ ગુણં ઘૃતમ્. ॥ ૫૭ ॥ માંસથી આઠ ઘણા ગુણો અને બળ ઘી માંછે— ઘૃતા દષ્ટ ગુણ તૈલં—ઘી થી આઠ ઘણા ગુણ અને બળ તેલમાં છે. ઘી. તેલ. અન્નાદિક સાથે મસલીને ભોજનના પદાર્થો કરવા.

(લાઘણકે અપવાસથી ભૂખ્યા રેહુવાના ગુણ દોષવિશે)

લંઘનં; લાઘણ કે ભૂખ્યા રહેવાથી કફ કોપના વધારાને. ચરબી વધેલા મેદ રોગને. આમ વાયુના તાવના રોગને હરે, શરીર હલકુ થાય. ॥ ૫૮ ॥ અપચાનું પાચન કરે ભૂખ વધારનાર. વાયુ કોપને હરનાર, શૂળ સહિત અતિ સારના ઝાડાના રોગને જીતે છે. પણ નબળા એ. તલાયલા શરીરે. નવાજુના રોગીએ, બાળકે. ગર્ભવાન બૈરી એ, ઘરડાડોશાએ, જેનું શરીર પાતળુ સુકાયલુ હોય તેણે. ॥ ૫૯॥ અફશોસ ભરેલા શોકાતુરે, કામ કાજ ઘણું કરનારે, ઘણી ધારતી રાખનારે, રીશ ભરેલા આકરા સ્વભાવના, ક્રોધીએ, ઘણું ચાલનારે, અતિ મેહનતથી થાકેલા એ, ઘણા દિવસથી તાવનો રોગ ભોગવનારે એટલા માણસો એ ભૂખ્યાકે અપવાસ નહી કરવો.

(પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઊત્તર ચારે દિશાના ફુકાતા પવનનો ગુણદોષ)

પૂર્વ્યાનિળો; પૂર્વ દિશાનો ફુકાતો પવન ભારીગુણે, મીઠાસ્વાદે, ચીકણો, સુહવાળો, પિત્ત કોપ અને લોહ ગંધી રોગને વધારે છે. ॥ ૬૦ ॥ નવા રોગોને ઉપ જાવે, ઝેરના રોગને, શરીર સડાના કુષ્ટ રોગને, ધારાકે જખમના રોગને, વિંધના નાશૂર ફોડકાના રોગને બગાડે. શરીર બળત્તર ઉપજાવે, પિત્તને ઉકલાવે, વાયુ ઉપજાવનાર, થાકેલાને શાંતી, કફ કોપના સોઝા અને તેવા રોગને હેતકારીછે. ॥ ૬૧ ॥ (દક્ષિણઃ) દિશાનો ફુકાતો પવન મીઠા સ્વાદે, લોહી ઊકાલાના લોહી ઝાડા અને ઊલટીના રકત પિત્ત રોગને હરે, હલકા ગુણે, શરીર બળત્તર નહી કરાવે, પિત્ત અને લોહી નહી ઊકળાવે, શરીર બળ વધારે, આંખોને હિતકારી, વાયુકોપને ઉપજાવતો નથી. ॥ ૬૨ ॥ (પશ્ચીમઃ) દિશાનો ફુકાતો પવન લુખાસે, રૂક્ષ ગુણે. તીક્ષણ સ્વાદે, સુહવાળો ચીકણો, શરીર બળ ઘટાડે, ઝેરના રોગને નિર્મળકરે, શોષણ કર્તા, પુરૂષાર્થ વધાર્તા, કફ કોપને. ચરબી વધવાના મેદો રોગને હરનાર, હલકા વજને. ॥ ૬૩ ॥ (ઊત્તરો) ઉત્તર દિશાનો ફુકતો પવન શીતળ, ચીકણો, રોગોનો કોપ વધારનાર, દુઃખ ઉપજાવે, ધભરાવે, પંચ ભુત જીવના સ્થાનો ધુજાવે, શરીર બળ વધારે, મીઠા મધુરસ્વાદે, નમીસ ભરેલો પવન ફુકાય. ॥ ૬૪ ॥ ક્ષય રોગને, બગડેલા લોહીના ધારા જખમના રોગને, ઝેરના રોગને, દુઃખી પ્રાણીઓમાં ઘણુ કરીને ગુણાકારીએ હવાછે.

(અતિમિઠા પદાર્થો હમેશા ખાનારને ગુણ દોષ)

રસો મધુરકઃ, એકનામછે. શીતળગુણે, શરીરની સાતે ધાતુને વધારે, ધાવણામાં દુધ ઉપજાવે, શરીર બળ વધારે. ॥ ૬૫ ॥ આંખોનું તેજ વધારે, વાયુ અને પિત્ત કોપને હરે, શરીર જાડું કરે, કફને વધારે, જીવાતના કૃમિ રોગને ઉપજાવી અતિશે વધારે, મીઠાઈ હમેશા ખાનારને તાવનો રોગ ઉપજે, ખાંશી અને હાફણુ-થાય, ગંડમાળા દિક ગળગંધ અને નાસૂરોની ગાંઠોનો રોગ ઉપજે. ॥ ૬૬ ॥

(ખટાસે મીઠાઈમાં જલેબી ઈત્યાદિ પદાર્થો હમેશા ખાનારના ગુણદોષ)

રસોઽમ્લઃ;એકનામછે. જલેબી ઈત્યાદિ ખટાવેલીમીઠાઈ,ખાધેલાખોરાકનુંપાચન કર્તા,મુખેરૂચીવધારનાર, પિત્ત અને કફને ઉપજાવે પચવાને હલકી, શરીરના વાતાદિ ત્રણે દોષોને સોષી પાતળા કરનાર લેખન ગુણે, ગરમ, મળેલા શીતલ પણાના આળસ મદને, જીવ મચલાવવાના ઉલટી રોગને, વાયુકોપના રોગને હરે છે. ॥૬૭॥ અતિ ઘણી કે હમેશા વધારે ખાનારને શરીરે બળત્તરની દાહ થઈ, લોહી ઉકાળાનો લોહી ઝાડો અને ઉલટીનો રોગ ઉત્પન્ન થાય.

(તિક્ષણ, તિખ્ખા વશાણા ખાવાના ગુણદોષ.)

કટુકઃ; એક નામ છે. મરી મસાલાનાતિખ્ખા પદાર્થ ખાધાથી પિત્તકોપ વધે, રસવિકારનો કફ શ્લેષ્મ, જીવાતનો કૃમિરોગ, ખુજલીની ખજવાળ, ઝેરના રોગને હરે છે. ॥ ૬૮ ॥ વધારે ખાધાથી ઉલટી કરાવે, રસવિકારનો કફ અને પિત કોપને સમાવે, ઝાડો કરાવે, લોહી ઉકાળાનો લોહી ઝાડો અને ઉલટી થાય.

(જંગલીમેથીનું શાક.)

વાસ્તિવાતહરા;એક નામ છે. વાયુકોપને હરે,તેમજ ઉબાળાને, ઉષ્ણતાને, પરસેવાને, મંદ કોઠાનાનબળાને અપકાર કર્તા છે. ॥૬૯॥ અગ્નેયો-અગ્નિ જેવા જલદ કોઠાવાળાને,જાડા માણસને,અતિ તિક્ષણ પદાર્થ ખાધાથી વાયુ કોપનો, ધાવણામાં દૂધ ઉપજવાનો ઘટાડો થાય. શરીરે વધેલી ચરબીના મેદરોગને હરે, પચવાને ભારી. (સોડતિ યુક્તો-અત્તિશે વધારે હમેશા ખાનારને મસ્તકે ભ્રમ વાયુનો કોપ થાય, શરીર જાડુ થાય, મસ્તકે અને તાળવે શોષ પડે, અતિ બળત્તરની દાહ શરીરે થાય. ॥ ૭૦ ॥

(કડવા વશાણા ખાવાના ગુણ દોષ.)

તિક્તઃ; એક નામ છે. કડવા ઇંદરજવાદિક પદાર્થ ખાવાથી શીત્તળ ગુણે, તૃષાના રોગને, ભાન વગરના મૂર્છાના રોગને, તાવના રોગને, પિત્ત અને કફકોપને જીતે, વાયુને ઉપજાવે, કોઠાની અગ્નિ કે ભૂખને વધારે, ધાવણમાં દૂધને ઉપજાવે, શરીરનું શોષ

ન કરે, રોગનું શોષણ કરે. પચવાને હલકા. ॥ ૭૧ ॥ સોઽતિ યુક્ત- અતિ ઘણા વધારે ખાધા પીધાથી મસ્તક શૂળ રોગ થાય, પગ અકડાવાનો રોગ થાય, ભાન વગરનો ભ્રમીષ્ટ રોગ ઉપજાવે છે.

(લવણાદિક ખારા પદાર્થ ખાવાના ગુણ દોષ.)

લવણ:, એક નામ છે. નિમખ ખાર ખાધા પીધાથી શરીરનું શોધન થાય, મુખે રૂચી આવે, ખાધેલા ખોરાકનું પાચન કર્તા કફ અને પિત્તકોપને ઉપજાવે. ॥ ૭૨ ॥ પણ પુરૂષત્વની મરદાઇને, વાયુ કોપને હરે, શરીરના ગાત્રોને ઢીળા પણ જણાય. જે હમેશા અતિ ઘણો ખારો પદાર્થ ખાય પીએ તો આંખો પાકીને વહે, લોહી આંખે ચઢી આવે, પિત્ત કોપને વધારે, કોઢો અને આંખો તપ શરીરે ફોડકા થઇ જખમ પાડે, તાવને ઉપજાવે. ॥ ૭૩ ॥

(તુરા સ્વાદના પદાર્થો ખાવાના ગુણ દોષ.)

કષાયો; એક નામ છે. તુરા સ્વાદના પદાર્થનું ચુરણ, ઉકાળો, ઝાડનો ચીક ખાધાથી શરીરના જખમો ઉપર રૂઝ લાવે, ભૂખને વધારી ઝાડા પિશાબને સોષે, રોગનું શોષણ કર્તા, વાયુકોપ નહી કર્તા. તે હમેશા અતિ ઘણો ખાય પીએ તો ફેફરાનો રોગ, હૈ- યાનો રોગ. શરીર અકડાયે, વાયુકોપના સર્વે રોગ, આંકડી આવ- વાનો, સન્નિપાત ધનુર્વાયુ રોગને ઉપજાવે. ॥ ૭૪ ॥

(આનંદ ઉપજાવનાર સુંઘવાની તપખીર, દાંતે ઘસવાનું મંજનના ગુણ દોષ.)

પ્રસન્ન-એક નામ.આનંદ ઉપજાવનાર: દ્દષ્ટિર્દ્દઢ–તપખીર સુંઘ- વાથી આંખોને મજબુતી, સ્થીરપણું થાય. દન્ત–દાંત, કેશ:–વાળ. શશાંક–કપૂરાદિક સુગંધીનું મંજન દાંત ઘસવાથી વક્ત્રં–પલિતૈ વિ- હીનઃ–મોહ અને સફેદ થતા વાળ સંબંધી પીડાને, પાકેલા ગળાંના રોગને,પિશાબના રોગને,મોહ ઈત્યાદિ સ્થાનની દુર ગંધી સાફ થવા માટે સારી તપખીર કપુરાદિક સુગંધિ સહીત નાકમાં સુઘવાથી અને હમેશા દાંતેઘસવાથી વાળને પીંડી બાંધવાથી ઉપલા રોગ દૂર થઈ, દાંતકે મોહે ઈત્યાદિ સ્થાને થયેલી જીવાત મર્ણ પામે છે. ॥ ૭૫ ॥

(છીકણી, નાક છીકણીના ગુણ દોષ.)

કાશીપલેપ; એક નામ–કાશીપ કે કસઇ વનસપત્તી તેનું ચુર્ણ નાકમાં સુંઘવાથી ગળાનો અવાજ બગડવાનો સ્વરભેદ, ભાન વગર સુનારની નિંદ્રા કે તંદ્રા,મોહની દુર્ગંધી દૂર થઈ ઝેરના રોગને હરે છે.

(જુલાબના ઝાડા થવા, પીચકારી મારવીકે ઉલટી થવાના પંચ કર્મો થવાના ગુણ દોષ.)

કફ પ્રસેકો; એક નામ કફ ઝરાવાનું છે.—ગ્રહણી-રાત્રે ઝાડા થવાને ઘણુંનુકસાન કરતા કહેલુ છે, તેમજ ઉલટી થવાનું ઓષડ રાત્રે નહી ખાવાના સંસ્યને નમસ્કાર કરવો. જુલાબાદિ પંચ કર્મ સવારે કરેથી બુદ્ધિ નિર્મળ થાય, શરીરની દશે ઇન્દ્રીયો પ્રબળ થાય, ધાતુસ્થિર થાય, શરીર બળ અને કોઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય. જુનો શરીર સડો દૂર થાય, આવરદા વધારે; (વિરેચન) જુલાબના ઓષડો ખાવા પીવાની અગાઉ, અથવા તેની પિચકારી ઝાડા પિસાબ માર્ગે બસ્તિકર્મ કરવાના વખતે ભૂખ્યા રેહવું. ॥ ૭૬ ॥ બસ્તિ કર્મ અને ઉલટી કરવાથી વાયુ, પિત્ત, કફ અને લોહી વિકારનો કોપ સમાય છે, સન્નિપાત સંબંધી સર્વે રોગ માટે બસ્તિ કર્મ સદા હિતકારી છે. ॥ ૭૭ ॥ વનસ્પતીના ઓષડો જુલાબ કે પંચ કર્મ કરવાને ઝાડના મૂળ, વરજ કરવા કે મુકી દઈ જેટલા ઝાડ કહેલા હોય, તેની દાખલી, ટીટયા, સ્વચ્છ કુમળા પાંત્રા, મથાળાનો અંકુર કે અગ્ર ભાગ, જે વખતે ઘણા ફળ અને ફુલોનો બહાર, જે જે ઝાડોને આવે છે, તે વખતે ઝાડને ઓલખી સમઝી સુગંધી ભરેલા ઝાડની અંત્તરછાલ, ચામડી, છોલ તાકાંદે વિચાર નકતો ફુલાદિક સુગંધી ભરેલા કહાડી લેવા. ॥૭૮॥ શરીરના રૂવાટામાં થતો રોગ, ગડ ગુમડાં, ગાંઠો, સોઝાનો રોગ, લોહી બગાડમાંથી થએલા સર્વે રોગને ઉપલો જુલાબ પણ ઘણો ફાયદા કરતા છે. (રક્તમોક્ષણ) સંગ્રાદિક શસ્ત્ર કર્મ કરાવી લોહી કહડાવેલુ હોય, રોગે તવાયલા કે દુબળા, બાળક, વૃદ્ધ અવસ્થાના બુઢાએ તથા જેના કોઠાની અગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય તેણે ઉપલા પંચ કર્મકદાપી નહી કરવા. ॥ ૭૯ ॥

(વર્ષા ઋતું, અશાડ અને શ્રાવણમાં, શરદઋતુ, ભાદરવા અને આસોમાં માણસોએ કેહુવીરીતે વરતવું તે વિશે)

સંહર્ષાત્—ફરતો વાયુ. કુપિત્તા—કોપવાન. ભવન્તિ—ચાલતો વખત. હિમલા—શિત્તળતા. વર્ષાસુ—વરસાદની ઋતુમાં. વાતાદયઃ—વાયુ બળવાન થઇ, પિત્ત, કફનો કોપ વધેછે. કિતંત્વા—સરદી અને ભિનાસ ભોયમાં પસરે. દ્રુપુષો—રૂઊ. ઊનનાકે વ્યાઘ્રાદિકના ચામડાનો પોશાક પેહરવો. અનળે—અગ્નિનો શેક—ગર્મ ખોરાક ખાવો, પિત્તને તપાવવું.—ભૂખ વધારવી. કુશાન્તરે— દર્ભા દિકના વસ્ત્રો પોશાક. વૈદ્યેન— જ્ઞાતા પુરૂષો જે રોગ શાંત થવાના ઓષડો જાણુતા હોયતે. દેયં—આપવા યોગ્ય તતઃ—માટે. અન્નં-અન્નાદિક ખાધેલા ખોરાક. દીપન—ભુખ વધારનાર પદાર્થો. પાચનંચ—જે ઓષડો ખાધાથી આમાદિક અને ખાધેલા ખોરાકનું પાચન કરેતે. મળ કૃત્—ઝાડો પિશાબાદિ મળને વેહવડાવે. ક્લેદાપહોષ્ણુ દ્રવં— તદ્.ખે ઘભરાયલાને, ગર્મ ગુણે ઓષડો આપી રોગદૂર કર્તા. રૂક્ષં—કઠોરકે લાકડા જેવો સખત પદાર્થ. નાતિ કષાય—ખોરાકમાંકે ઓષડમાં નહી વાપરવો. તિક્ત—કડુકે કડવા પદાર્થો. કટુકઃ—તિક્ષણુ તડકો અને તિખા પદાર્થો. સ્નિગ્ધંચ—દુધ, દહી, માખણુ, ઘી, તેલાદિક ચિકણા પદાર્થો. કિંચિદ્રસૈઃ—અલ્પકે થોડા વાપરવા ॥ ૮૦ ॥

(શિશિર ઋતું, પોશથી મહામાં આવે તે વખતે માણસોએ કેહવી રીતે વરતવું તે વિશે.)

દિવ્યં—આંખા શરીરમાં નવું લોહી વધે. યૌંગ્યમથાંપુ—પરસેવો વાજબી નિકળે.તપ્તશિશિરં-શશિર ઋતુનો તડકો તપવાથી.સક્ષૌદ્રમલ્પં પિબેત્—વાયુ ઉપજાવનાર પાણી અલ્પકે થોડુ પીવું તેથી વાયુકોપનો ઘટાડો થાય; તેસાથે ભૂખ ઊઘાડનાર ઓષડો અને મધ અથવા ગોળાદિક પદાર્થ મેળવી ખાધાપીધા પછી, જુવાન માણસોએ પણુ શરીર કસરતકે અતિમેહન્તનું કામ નહી કરવુ. તેમ મરી મસાલાના તીખા પદાર્થ અને સ્ત્રિઓ સાથે સંભોગકરવાનું

મૈથુન કર્મ શરીર સુખ ઇચ્છાનારે પોતાનું મન વશરાખી ઉપ-લા કામ કદાપી ન કરતા વર્જ કરવા; ભોયતલીએ કે પૃથ્વી ઉપર નહી રેહેવું; પીવાનાપદાર્થ ઘણા નહીપીવા, સર્પાદિક ડંખકરનારથી દૂર રહેવું, મંછર, ચાંચડ, જળો, ઘુવડ પક્ષીથી દૂરરહેવું; તે વખતે કપટી દગલબાજ દુશમનથી; ઉપજત; કમળ ફુલની જગાથી દૂરરહેવું; ઊંઘકે નિદ્રાનો ભંગ નહી થાય તેમ વરતવું. ॥ ૮૧ ॥ શીતળ પાણી પીનારે સંભાળથી થોડું પીવું. કેમકે વાયુ કોપ અને વરસેલા વરસાદની સરદીનું બગ માણુસો એ તપાસી દુશમનને જીતવાને સંભાળથી જેમ વરતવું પડેછે; તેમ ઘરમાં અને બહાર ગયાથી ફુકાતો પવન નહી હોય, તેવી જગાએ બેસવું કે રેહવું; અને રાજ કરવું; સુખે ઊંઘવું, મધુર મીઠું પાણી થોડું થોડું પીવુ; કાશ્મીર દેશના ભારી પદાર્થ નહી ખાવા, શરીરે ઓટણાદિક સુગંધીનો લેપ નહી કરવો, શણગાર કે અળંકાર નહી સજવા, શરીરે વાળનો વધારો નહી કરવો,કસ્તુરી ઈત્યાદી ગર્મ વસ્તુ નહી ખાવી; પોતાનો ધંધો રોજગાર કરતા બફારો થાય તો પંખાએ પવન લેવો, દરરોજ સવારે નહાવુ, દિવસે નિદ્રાકે ઊંઘ લેવી નહી. ॥ ૮૨ ॥ જે ઓષડકે ખોરાકમાં મીઠા પદાર્થ, તુરાસ્વાદે, કડવા અને સુગંધી ભરેલા તથા સાફ અને સ્વચ્છ પદાર્થો વરસાદની રૂતુંમાં અને જંગલમાં નહી ખાવાકે પીવા દરાખ અથવા દૂધ, શીતળ પદાર્થ, મીઠા ચોખાના પદાર્થ, ઘઉ; મગ ઈત્યાદિ નિર્મળ પદાર્થ, ગર્મ કરેલું પાણી, હલકા પદાર્થનું ભોજન કરવું, રેહેવાનું ઘરકે સ્થાનમાં સુગંધી ભરેલા ચનંદનનો ધુપ કરતા રહેવું. ખાવા પીવા માટે રોગી માણુસને માફક આવે તેમ કરવું; રાતની વખતે નહાવુ જરૂર રોગીને નુકસાન ભરેલુછે,॥૮૩॥ વરસાદની રૂતુમાં રાબકે કઢી, ગરમાલું, સાર, માંચ્છલા કે માંસનો ઊકાળો પીવાનો અભ્યાસ રાખવો, જેથી ઝાડો પિશાબ છુટી-દાળ શરીર શક્તિપ્રમાણે થાય. જેથી પિત્ત કોપનો નાશ થઇ બુદ્ધિનો વધારો થાય; યથાયોગ્ય આખાશરીરમાં સરખીરીતે

લોહી છુટા પણાથી ફ્રીશકે તેમ, તે ઊકળે નહી માટે ગરમ મસાલાના તિખા પદાર્થની રાબકે કઢી અથવા સેરવો ખાવો પીવો નહી; રાત્રે જાગરણ કરવું નહી, અત્તિ મહેન્ત નકરવી, હરેક પદાર્થો ખાધા પીધાથી નવા ઉપજતા રોગ હોયતે ખાવા નહી, જેથી વધારે બફારો થાય તે કામ ન કરવું, શરદ રૂતુમાં વરસતા વરસાદકે ધુમસમાં રેહવુંકે ફરવું નહી, દહી જેવો ખાટો પદાર્થ ખાવોનહી, અત્તિ ખારા કે ખાટા પદાર્થ ખાવા નહી, ગરમતિખા પદાર્થ ખાવા નહી, શરીર બળત્તર ઉપજાવનાર પદાર્થ ખાવા નહી, ત્તિખ્ખાકે તિક્ષણ પદાર્થ ખાવા નહી, કડવા પદાર્થ ખાવા નહી, દિવસે ઊંઘવુંકે નિદ્રા કદાપી કરવી નહી. ॥ ૮૪ ॥

(હેમન્ત રૂતુ-કારતક અને માગશરમાં આવે તે વખતે માણસોએ કહેવીરીતે વરતવું)

હેમન્તે-શીયાળાની હેમન્ત રૂતુમાં. લવણા-ખરાસના પદાર્થ તથા આમ્લ એટલે મીઠા કે ખાટા ફળાદિકનો તાજો ગેવો. તિક્ત-ગર્મ મસાલા તેજાણુ વશાણું. કટુકા-કડવી મેથી ઇત્યાદિક તેજદાર પદાર્થ. ક્ષારોત્કટં-વન્સપત્તિ ઇત્યાદિ ખાર મેળવેલા પદાર્થ. વૃંહણમ્-શરીર પુષ્ટ અને ધાતુ વધારનાર શાલમાંદિક વશાણા. લાડવા, પાક. સર્પિસ્તૈલ-ધી અથવા તેલ ભરેલા, તે સાથે લોહ ભસ્માદિક માત્રા મેળવેલા, વનસ્પતિ વિશેષકરીને તિક્ષણ પદાર્થ ખાવા અથવા પીવાનો અભ્યાસ રાખવો, ઘણા શ્રેષ્ટ પદાર્થોના લોટ અથવા ચૂર્ણમાં ગોળકેધી શાકરાદિક સુગંધીમાં વાળાદિક મેળવી શંગારેલુ પકવાન, ખાધાપીધાથી શરદ રૂતુની સરદીકે નબળાઇ શરીરમાં પસરી હોય.તેને અત્તિઘી તેલાદિ સ્નેહ શરીરમાં પ્રવેશ થયાથી, ઘડપણ અને સફેદવાળ થવાનો અટકાવ થાય. કૌશેયા-તૃણ યારતરેણે વિશેષ કે કસઇના ભેદ ઈત્યાદિના અથવા રેશમી કાપડના બીછાના ઉપર સુનારાકે સુતેલા રોગીનું સંરક્ષણ થવાને સ્વચ્છ ધરમાં રેહવું. ॥૮૫॥ રાત્રે સુગંધી ભરેલા કાષ્ટાદિકઓષડોનોધુવાડો કરવો, પુષ્ટિકર્તા ધારોષ્ણ દૂધાદિક પીવાનો ખોરાક દુ:ખી રોગીએ રાખવો, વર્ષા રૂતુની રીતે, અડદાદિક ભારી પદાર્થનો

ખોરાક તકે સક્તિએ નિશ્ચે ઓછોકરવો; કોઠા અગ્નિ પ્રદિપ્ત કર્તા કે ભૂખવધારનાર ઊત્તમ અન્નાદિક કે વનસ્પતીનો ખોરાક ખાવો, જેથી વાયુને તપાવી છુટોપાડી બહાર કહાડે. પુરૂષત્વ, વીર્ય અને ઇચ્છાને વધારે, સ્ત્રિસંગકે મૈથુનની ઇચ્છા થાય, પિત્તને ઉપજાવે; શરીરબળ અને સાતે ધાતુને ઉપજાવનાર, બરોબર સુદ્ધ કરેલી રસાયણ માંત્રા ખાવાનો અભ્યાસ રાખવો.—શરદ રૂતુમાં—ઉપર કહેલી રીતે હમેશા દરરોજ ખાવા પીવા કહેલું છે જેને એહું રૂતુની સરદીનો રોગ થયો હોય તેણે તેમ વરતવું. ॥ ૮૬ ॥

(વસંત રૂતુ, ફાગણ અને ચૈતરમાં થાય તેવખતે માણસો-એ કેહવી રીતે વરતવુ)

તીક્ષ્ણ—તીખા પદાર્થ; ક્ષાર—ખારના પદાર્થ; કષાય—તુરા સ્વાદના; રૂક્ષ—લુખ્ખા; કટુકં—કડવા; કોષ્ણં—થોડાગર્મ પદાર્થો; વસંત રૂતુમાં ખવાયછે. તેમધ્યે જંગલી જનાવર સિંહનું માંસ;રાણી મધ; મગ અનાજ; જંગલી જવ ઘણું કરી થોડા થોડા ખાવા પીવાને ગુણાકારીછે. મેહન્ત મજુરી કરનાર માણસે, જંગલમાં રેહેનાર કોયલ પક્ષી અને મોર ઇત્યાદિક જીવજંતુનુ માંસ, મરજી પ્રમાણે ખાવાની અગાઉ, પ્રથમ રેચકાદિકઓખડો ખાઇ,શરીર સુદ્ધી કે કોઠો એવડીરીતે સુદ્ધ કરીને,ચંદના દિકની સુગંધીનો લેપ માણસોએ પોતાના રેહેઠાણે,અને શરીરે કરી વાપરવાને સુંદર દેખાવે ફુલના હાર, ગજરા ઇત્યાદિએ શણગારવું. ॥ ૮૭ ॥ હેમન્ત રૂતુના પ્રતાપે માણસોના શરીરમાં કફાદિક રોગ એકઠો થયો કે આંખોનો રોગ ઉપજેલો હોય, અપવાસાદિકની ગરમી થઈ હોય, તેનું જ્ઞાન થયાથી, મસ્તકને તિક્ષણુ રોગ થયાથી, જુલાબ કે ઢાલ થવાના પદાર્થો, ખાવા કે પીવા, ઊલટી થવાના પદાર્થો ખાવા કે પીવા, મૂખરોગ થવા માટે કોગળા કરવાનો ઉપાય કરવો, ધુરી લેવા લાયેક રોગ થયો હોયતો ધુરીકે ધુમાડાનો ઉપાય સારી રીતે કરવો, તેથી શરીર નિર્મળ થાય, બુદ્ધિ અને જ્ઞાન વધે, સર્વે વ્યાપી ઈશ્વર કૃપાથી રોગને જીતે, વરસાદની રૂતુના રોગ માટે એકઠા

કરેલા ઓષડોનો ઊકાળો, ગરમ હુક્ ભરેલો પીધા પછી શીત્તળ અને ચીકાસ ભરેલા ભારી પદાર્થ ખાવા કે પીવા નહી, ફળાદિક ખટાસ અને મીઠાસના મધુર પદાર્થ ખાવા નહી, દિવસે નિંદ્રા કે ઊંઘવુ નહી. ॥ ૮૮ ॥

(ગ્રીષ્મરૂતુ, વૈશાખ અને જેઠ મહીનામાં આવે તે વખતે માણસોએ કેહવી રીતે વરતવું)

ગ્રીષ્મરૂતુંમાં સર્વે માણુસોએ શિત્તળ ઘરમાં, તલાવ કે નદીની વચમાં અથવા તેના કીનારે, હવાદાર બાગ બગીચામાં,ઝાડની ઘટાની છાયામાં કે જયાહ, શીત્તળ પવનની લેહકી તાજી આવતી હોય ત્યાહ રહેવું, ખાવા પીવાના પદાર્થ એવી રીતના ખાવા પીવા કે, જેથી શરીરમાં શીત્તળતા ઉપજે, તલાવ કે નદી અથવા ઝાંડોની ઘટાની શીત્તળ હવાનું સેવન કરવું. રેહઠાણુ સ્વચ્છ સફાઇદાર હોય ત્યાહ રેહેવું, પચવાને હલકા અને કુમળા મીઠા મધુર અને શીત્તળ પદાર્થ ખાવા,પાણીના ઝરા જેવા પદાર્થો ખાવાપીવા,દહીંનીમહલાઈ કે મથો, ધારોષ્ણ દૂધમાં શાકર મેલવીને અથવા ઘી સારી રીતે શાકરાદિ શીતળ પદાર્થ ખાવા પીવા, કુમળા અને હલકા, શીતળ અન્નાદિક પદાર્થ ખાવાપીવા. ॥ ૮૯ ॥ સફેદ ઝીણો પોશાક પેંહરવો, પાથરવો, શ્રીમતના હવાદાર ઘરના ભોયતળીએ સુતેલાને સારી ઉંઘ આવે શિત્તળતા ઉપજે, ફુલાદિકની ખુસબો અને ઝાડની લેહેકી ઉપજે, ગરમીનો બફારો, લોહી ઉકાળો તથા વાયુપિત્ત અને કફના ત્રણે દોષને સમાવવાને ચંદનાદિક, કપુર કાચલી ઈત્યાદિ સુગંધીનો લેપ આખા શરીરે કરવો, ચંદ્રના અજવાળામાં કે ચાંદણીમાં સુવું બેસવું,તેની છાયા શરીરે લાગવાથી સુખ ઉપજે,શરીર કસરત કે અત્તિ મેહન્ત કરેથી આખુ શરીર શોષાય, મૈથુનકે સ્ત્રિનો સંગ કરેથી શુક્ર ઘાતુની રતિ શોષાય, બફારોકે પરસેવો ઘણો થયાથી શરીરની ધાતુ, પાણી, લોહી, કફને શોષે છે. નાગા ઉઘાડા શરીરે ચોતરફ નહી રખડવાનો વિચાર રાખવો, એવી રીતે વિદ્વાન વૈદ્યના વાક્ય કહેલા છે. ॥ ૯૦ ॥ નવા ટીકાકારે પૃથ્વિ ઉપર સર્વેનું સંરક્ષણ

કર્તા. અતિ ઘણા પવિત્ર તલાવના પાણી જેવા પદાર્થો પ્રસિદ્ધ અથવા નિશ્ચે શેહેરોમાં જય મેળવનાર પ્રસિદ્ધ કીધાછે, જેમ માંસ જન્યસ્નેહ, ચરબી ઇત્યાદિ બગડેલી વર્જ્ય કરવાને, પોતાના મનમાં ધારિત રાખવી એઇ છે. ઋતુવિશે તવાયલા કે અતિ નબળા શરીરવિશે, સુતેલા કે ઘણી ઊંઘવાળાએ વર્જ્ય કરવાં, તે સાથે ક્ષય રોગીએ પણ વર્જ્ય કરવા.॥૯૧॥

तत्रश्रीरत्नपाल: समजनिजननतानन्दवृन्दैककन्द:

કુટુંબ કે જગતનું સંરક્ષણ કરવાને શ્રી રત્નપાલે, જંગલની વનસ્પતીનો સંગ્રહ કીધો, તેમાંથી ગુણ દોષનો નિશ્ચે કરી લોકો માટે સંગ્રહ આનંદ ઉપજાવવા, સર્વે સંપૂર્ણ એકદમ સુરણાદિક દરેક કંદ મૂળનું વર્ણન નિચે કરેલું છે.

कुंदेदु:स्वच्छकीर्ति: परमद दलनोद्दान दीक्षैकदक्ष: ।

ચરકાદિકરૂષીએ, નામદારી મેળવવાને રોગ ભોગવનાર દુઃખી-માટે સ્વચ્છ નિર્મળ અતિ ઉત્તમ ઝાડો ફળો, પાંત્રા, દાખલી આ-પવાને યોગ્ય ઉપદેશ કરેલો છે.

यस्या कर्ण्य प्रभूतं प्रथित गुण गणं कर्ण साफल्यभाजो

પ્રયત્ન કરીને અથવા ખુશીથી કરવા જોગ, ઘણી તરેહથી, જે પ્રખ્યાત થયેલા સર્વે ગુણે ગણાયલા સાંભળેલા સફળ પણું ઉપભોગ કીધાથી થાય.

दैवान्निन्दन्ति लोका नयन विफलता खेद मविदयन्त: ॥९२॥

દૈવયોગે કે માઠા નશીબે ઈશ્વર કૃપામાં ઘટાડો થયાથી, સર્વે મેહનતનું ફળ નહી મળતા દુઃખ મંદવાડ, ગરીબી, દરિદ્રપણું, શરીર ગળાવે, બંધાવે છે.

जन नयन सुधां शुस्तस्य शुद्धस्तनूजो

આખા જગતમાં પ્રાણીમાત્ર માટે અમૃતાદિ હાર ફળફલાદી અને તેનું મધ યથાયોગ્ય, સારી રીતે તથા શરીરના અવયવ અને શરીર પંજર ચોખુ, સફેદ, રૂપાળુ શરીર ઉપજાવ્યુ છે.

जगति भरण पाले क्षोणि पालोवभूव

જગતનું પાળન પોષન મદદ સંરક્ષણ કરનાર, શરીરમાં લોહી અને પૃથ્વિ અને શરીર સરજાવનાર જીવાડનાર, પાણી ઉપજાવનાર.

सकल सकल वांछा सिद्धि हे तो विंधाता

સર્વે સંપૂર્ણ જેની ઇચ્છા ઉપજી હોય, તે પૂરી થવાને ઈશ્વરની મરજી હોય તો થાય.

सुरतरुवर चक्रे यत्कर छद्म नैवः ॥ ९३ ॥

સૂર્ય ચંદ્રના પ્રતાપે કલ્પ વૃક્ષાદિક ઉત્તમ પ્રકારે ઉપજે છે તે, જનવિશેષના કારણ માટે ઊપજાવનાર ઇશ્વરે ખાવાપીવાના નવા નવા પદાર્થો ઉપજાવેલા છે.

हारिश्चंद्रस्तस्मात् समज निजनानन्द जननो

મહાપરાક્રમી હરીસચંદ્ર રાજાએ જગતના પ્રાણીઓને આનંદ ઉપજવા, અને પોતાનું સત્ય રાખવા રાજપાટ ખોઈ,વનવાસનું અતિ દુઃખ ભોગવ્યું.

हरिश्चंद्रो लोके परद्रव परिताप ज्वलनः

હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પૃથ્વિ ઉપર પારકાની ધન દોલત જોઇ, તેની અદેખાઈ કે પોતાના મનને સંતાપ અથવા બળતરા નહી કીધી.

परं विश्वामित्रेष्व हितमय माधत्त मतिमान्

સર્વે રૂષીમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા વિશ્વામિત્ર રૂષીએ, પોતાની મતલબ સાંધવાને ઇંદ્ર જેવા જ્ઞાનબુદ્ધિને.

विशिष्टो नैतस्माज्जगाति महितोऽन्यः सुकृतिनः ॥९४॥

સર્વે પ્રકારે ભરપૂર જે હરીસચંદ્ર રાજા તેનું નિત્ય નેમે, સભામાં જગ-તના બ્રહ્માડાદિક રૂષીયો પુજાય, તેમજ બીજા પરાક્રમીઓ અને ઉત્કર્ષ પુરૂષોનું સંનમાને પુજન અતિશે થતું, પંડિતો, વિદ્વાનો, ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રવીણોની ઈચ્છા પૂર્ણ થતી.

तस्माद भूदद्भुत कस्य मान्यः साधारणो भूमिपतिर्वदान्यः ।

તે ઉપરાંત પ્રતિપાળ કરનારા રાજાઓને, બૈરી, ધન દોલત

અથવા પૃથ્વિ ઇત્યાદિક આપનાર, વશ કરનાર, માંગેલુ આપનાર કે કબુલ રાખનાર, સર્વેને સરખા ગણી સમાન ધર્મ સમજે, હરેક ભૂમિપતી મોટો રાજા હોય અથવા ભીક્ષુક દાનનો લેનાર હોય.

दारिद्रमुन्मूल्य पुनःस्ववैरि स्वस्थापि कामं कृपयैव येन ॥९९

ગરીબપણામાટે વ્યાસાદિક રૂપીએ વૃક્ષાદિકોના મૂળ ફરીથી પોતાની ખાત્રીથી કાયેમ કરેલા ઇચ્છા પૂર્વક અભિપ્રાય આપવા સમર્થ થયેલા સરખી રીતે આશ્ચર્યકારક.

कामो धर्म महेश मान्य उदयो नास्तं प्रयातः क्वचित्

મદન કે ઇચ્છાથી કુળાચાર ધર્માચાર દેશાચારે મહાદેવને માનવા યોગ્ય છે, તેમજ સુર્યાદિ નક્ષત્રોને, જેને અભાવ હોય તે થોડાજ હશે.

क्वचिन्मोदानं मधुपः प्रियन्तन मनः सन्ताप स्त्सूरता

કોઇ ઠેકાણે ધાન્ય વિશેષનું દાન આપવાને મધ, ઘી, ગોળ, ખાંડ (મધુપઃ) પોતાના મનને ગમતા પદાર્થો વિશ્વાસ રાખીને મનને સંતાપ કે ગરબડ નહી કરતા મંદ બુદ્ધિથી દાન કરેછે.

सचक्राति विचित्र मित्र सुखिता वृद्धि प्रदा चंद्रदा

મહાદેવ કે બિષ્ણુના ચક્રવડે અચંબો ઉપજાવનાર, પરસ્પરો- ઉપકારી વનસ્પતિ સૂખમાં વધારો કરનારા નક્ષત્રોની રીતે છે.

चातुर्येण महेन्द्रता कविमना किंचित् न यस्याद्भुतम् ॥९६॥

ચતુરાઇથી ચંદ્રાદિક નક્ષત્રે દેવાદિકનો રાજાઇંદ્ર વીશે, કવિયોએ મનુ જેવા જ્ઞાની પુરૂષે થોડી વનસ્પતી વિશેષ શરખી રીતે બતાવી નથી.

अजानि सहज पालस्तस्य पूर्व्व स्तनूजः

ધાતુમય પદાર્થો રસાયણમાત્રાદિકના ખરાપણા વિશે, બરોબર સંરક્ષણ કે સંભાલી રાખેલુ તૂર્ત ગુણ દેખાડનાર, સોવરશનું જુનું હોય તો ગુણકારી છે. તેમ નવા પદાર્થ તેવા ગુણકારી નથી.

सकल गुण निधानं शास्त्र धर्मैकवेत्ता:

સર્વે ગુણ ભરેલા જેમ કુબેરનો ભંડાર છે તેમ વૈદ્યક શાસ્ત્રના પુસ્તકો શાસ્ત્રોક્ત આચારી મહા જ્ઞાની પુરૂષે રચેલા છે.

प्रथित पुरुषरत्नं यंसमालोक्य लोकाः

પ્રખ્યાત થયેલા રૂષીયો એ હીરાદિકની માત્રા કરવાની મહેનત કરી માલમી મેળવી છે, તેમ પ્રાણી માત્રને ઉપયોગ થવા માટે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરેલો છે.

बहु विधिषु विधातुः कान्ततां मन्यतेस्म ॥ ९७ ॥

અનેક પ્રકારે સાદીરીતે ઉપાય કરવાને જે યોગ્ય હતા તે, મનને ગમતા પદાર્થો માનવા લાયક સરખી રીતે રચેલા છે.

यो राज्ञां मुख तिलकः कटार मल्लस्ते न श्री मदन नृपेण निर्मितेऽत्र।
ग्रंथेऽस्मिन् मदन विनोद नाम्नि पूर्णो वर्गोऽयं गुण मिश्रकोऽयम्॥

રાજા મદન પાળ નૃપના કહેલા આ પુસ્તકના મદન વિનોદ નામે પૂર્ણો વર્ગો અન્નાદિક અને જુદાજુદા પદાર્થોની મેળવણી કરવાનો અધ્યાય.

इतिश्री मदनपालविरचिते मदन विनोदनाम्नि निघंटो मिश्रवर्गः त्रयोदशः अध्याय संपूर्ण.

ઇતિશ્રી મદન પાળના કહેલા મદન વિનોદ નામે
નિઘંટના જુદાજુદા પદાર્થોની મેળવણી
કરવાનો તેરમો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

સમાપ્ત.